Filozofie

Manual pentru învățământul liceal

Editura didactică și pedagogică, București — 1977

Prof. univ. dr. ION IRIMIE
Prof. univ. dr. DUMITRU ISAC
Conf. univ. dr. ANDREI ROTH
Lector univ. VASILE VĂCAR
Prof. GEORGE GABOR
Prof. GRIGORE GĂZDAC

Filozofie

Noțiuni de istorie a filozofiei, de materialism dialectic și istoric

Manual pentru licee cu programă de două ore pe săptămînă

Editura didactică și pedagogică — București, 1977

Manualul a fost elaborat pe baza programei aprobate de Ministerul Educației și Învățământului cu nr. 6803/1977

Autorii au participat la realizarea manualului după cum urmează:

Coordonator: prof. univ. dr. **ION IRIMIE**

Prof. univ. dr. **D. ISAC** — elaborarea lecțiilor: 1, 5—9, 14—16, 18, 19;

Prof. univ. dr. **I. IRIMIE** — elaborarea și revizia lecțiilor: 17, 23—28, 33—36;

Conf. univ. dr. **A. ROTH** — elaborarea și revizia lecțiilor: 37—48;

Lector univ. **V. VĂCAR** — elaborarea și revizia lecțiilor: 2—4, 20—22, 49—58, 61—64; revizie: 1, 5—9, 14—16, 18, 19;

Prof. **G. GABOR** — elaborarea și revizia lecțiilor: 29—32, 59—60;

Prof. **G. GĂZDAC** — elaborarea și revizia lecțiilor: 10—13, 65—66.

Referenți:
prof. **IULIAN IONAȘCU**
prof. **HORAȚIU TATU**

Redactor: prof. ION CODRU
Tehnoredactor: ELENA PETRICĂ

Colectivul de autori și redacția roagă cadrele didactice să transmită observațiile și propunerile lor pe adresa: E.D.P., București, str. Spiru Haret nr. 12.

„Înarmarea elevilor din învățământul mediu.. cu temeinice cunoștințe filozofice și ideologice constituie una din cerințele fundamentale ale dezvoltării unui învățământ modern în țara noastră."

NICOLAE CEAUȘESCU

I. Noţiuni introductive

Obiectul filozofiei

De-a lungul veacurilor termenul de *filozofie* a fost utilizat cu înţelesuri diferite. Conţinutul lui s-a modificat de la o epocă la alta, uneori de la un gînditor la altul. El şi-a păstrat totuşi anumite trăsături, permiţînd astfel delimitarea a ceea ce este filozofia, în fapt, de celelalte domenii ale activităţii spirituale a omului.

În accepţiunea sa etimologică, termenul înseamnă „dragoste de înţelepciune". El îşi are originea în termenii de *philos* şi *sophia*, care însemnau, în greaca veche, „iubitor de" şi, respectiv, „înţelepciune".

Explicaţia etimologică — chiar dacă valoroasă prin sugestivitatea ei — nu spune totul despre ceea ce este filozofia. Prin *filozofie* trebuie să înţelegem mai mult decît o stare afectivă, o dragoste de înţelepciune; filozofia este *o formă a conştiinţei sociale*, un domeniu distinct al vieţii spirituale, o modalitate de cunoaştere. În această calitate ea se înscrie în ansamblul lumii de idei şi atitudini a omului, interferează cînd armonios, cînd contradictoriu cu ştiinţa, arta, religia, morala, politica etc.

Filozofia — concepţie generală despre lume

Specificul filozofiei ca domeniu distinct al conştiinţei sociale constă în primul rînd în aceea că ea este *o concepţie generală despre lume*. În întreaga sa dezvoltare istorică filo-

zofia s-a înfățișat ca *o imagine unitară, de ansamblu asupra lumii și vieții, ca o interpretare a realității în totalitatea ei.* În creația sa filozofică, omul a urmărit și urmărește elaborarea unor idei și teorii prin care să-și explice problemele cele mai generale ale raportării sale la lume, ale înțelegerii sale ca parte a acesteia.

1. *Obiectul și problematica filozofiei*

Obiectul cunoașterii filozofice nu-l reprezintă vreun aspect sau altul al realității, vreun domeniu particular al acesteia, ci *determinările cele mai generale ale existenței, lumea în ansamblul ei.*

Avînd un asemenea obiect, meditația filozofică a vizat de-a lungul timpurilor *problemele naturii universului,* unității și diversității obiectelor lui, ordinii generale, mișcării și dezvoltării etc. Rezolvînd într-un fel sau altul problematica existenței, cugetarea filozofică s-a interesat îndeaproape și de *problemele cunoașterii,* ale posibilității acesteia, ale izvoarelor ei, ale mecanismelor prin care se realizează, ale valorii pe care o are etc. Orientîndu-și atenția asupra problemelor de ansamblu ale *vieții sociale,* filozofii au cercetat atent organizarea politică a societății, natura, originea și rolul statului, ordinea juridică și morală, rolul maselor, claselor, partidelor, căile progresului social. În contextul și în completarea analizei acestor probleme filozofia a acordat întotdeauna atenție *problemelor omului,* definirii sensurilor vieții, rosturilor lui în lume, raporturilor lui cu societatea, căilor lui spre libertate și fericire. Pe temeiul unei astfel de analize filozofia a făcut considerații cu privire la normele și principiile gîndirii corecte, ale acțiunii și conduitei umane.

Ocupîndu-se de asemenea probleme, filozofia le supune unei *analize raționale.* În acest sens, ea realizează o cale proprie de cunoaștere. Rezultatele cunoașterii filozofice se fixează în noțiuni foarte generale denumite, de regulă, *concepte* sau *categorii.* Cu ajutorul lor se formulează teze, prin-

cipii, legi și teorii. Fiind în primul rînd o creație de idei, filozofia a avut întotdeauna evidente *funcțiuni teoretice, interpretative,* adică *explicative.* În același timp ea a avut și are deosebite *funcțiuni metodologice,* din sistemul afirmațiilor sale rezultînd principii orientative valabile în toate celelalte sfere ale vieții spirituale și ale activității practice a omului.

Elaborînd sisteme mai mult sau mai puțin închegate de concepte și teorii, filozofia formulează și-i propune omului și moduri *de apreciere* a lucrurilor, ideilor și acțiunilor, de *atitudine* față de fenomenele cosmosului natural și social. În funcție de varietatea orientărilor ei, filozofia a formulat, de pildă, moduri diferite de apreciere a vieții, a omului, a creațiilor lui materiale și spirituale. Au fost cultivate uneori atitudini de optimism, altruism, umanism, alteori, dimpotrivă, cele de pesimism, egoism și altele.

Din faptul că filozofia este o concepție generală despre lume, un sistem de idei și atitudini, care vizează realitatea în ansamblul ei, rezultă că ea nu se reduce la nici una din componentele vieții spirituale, chiar dacă interferează complex cu acestea. Filozofia, în înțelesul ei marxist, își păstrează un anume specific prin *obiectul* ei, prin *modalitatea* abordării acestuia și prin *menirea* sau destinația ei socială.

Filozofia se deosebește *de științele particulare,* de pildă, prin faptul că acestea oferă cunoștințe numai despre una sau alta din clasele de fenomene ale realității. Noțiunile, legile și teoriile științei au un grad de generalitate mai restrîns, ele descriu și explică doar anumite domenii sau aspecte ale realității. În raport cu știința, filozofia are un grad mult mai înalt de generalitate și abstractizare vizînd nu atît descrierea unor forme de realitate, cît construirea unei imagini asupra întregii realități, a totalității ei.

Spre *deosebire de religie,* care are pretenția de a privi și ea lumea în ansamblul ei și de a oferi omului o concepție despre lume, filozofia se diferențiază în primul rînd printr-un alt mod de elaborare a ideilor, de rezolvare a problemelor.

Dacă religia pornește, în esență, de la elementul credință, dacă teza ei fundamentală este „crede și nu cerceta", filozofia pune pe prim plan calea cercetării, reflecției atente, analizei raționale. În explicațiile ei nu se face apel la supranatural ca la o soluție ultimă și definitivă. Chiar acele filozofii care au fost și sînt aliate ale religiei s-au diferențiat sensibil de aceasta printr-o altă modalitate de elaborare și printr-un alt conținut al ideilor.

Ca domeniu distinct al vieții și creației spirituale, filozofia, în genere, nu se prezintă ca un sistem armonios, unitar. Ea este puternic diferențiată în *școli*, *orientări* și *curente* de gîndire în diverse etape ale evoluției istorice. În dezvoltarea ei istorică, filozofia s-a prezentat și se prezintă ca un teren al unor susținute lupte de idei și convingeri. În funcție de diverse condiții istorice filozofii au pus și au rezolvat, în moduri diferite, problemele elaborării concepției despre lume. Unele orientări filozofice au fost mai apropiate de datele științei și de spiritul cunoașterii științifice, altele, dimpotrivă, au făcut concesii și servicii religiei, unele au servit clasele sociale în ascensiune, altele au fost expresia teoretică a intereselor claselor retrograde etc. Din mulțimea școlilor și sistemelor filozofice se diferențiază *filozofia marxistă — materialismul dialectic și istoric* — care reprezintă concepția despre lume cea mai înaintată, filozofia care dobîndește un caracter consecvent științific, care s-a elaborat și se elaborează în deplin acord cu datele științei și ale practicii social-umane.

2. *Importanța studierii filozofiei*

Importanța studierii sistematice a filozofiei rezultă, înainte de toate, din însuși specificul ei ca formă a conștiinței sociale. Din acest specific se desprinde ideea că ea răspunde unei imperioase nevoi a spiritului uman, *nevoia unei concepții generale asupra lumii*, a unei explicații care să vizeze lumea

în ansamblul ei. Elaborarea unei asemenea explicații nu se face de la sine, spontan. Prin studierea filozofiei realizăm depășirea nivelului unei concepții despre lume elaborate la întîmplare, constituită pe baza generalizării experienței cotidiene, ne ridicăm la nivelul unei *concepții despre lume conștient și sistematic elaborată*. În asigurarea și realizarea acestui stadiu, ca și în alte cazuri ale cunoașterii, urmează să ne adresăm ideilor acelora care au meditat adînc asupra problemelor de care filozofia se ocupă, să ne însușim rezultatele lor. Să nu uităm că marii gînditori au sintetizat înțelepciunea epocii în care au trăit, că Heraclit, Aristotel, Epicur, Bacon, Descartes, Kant, Hegel, Marx, Engels, Lenin au fost gînditori călăuziți de patosul căutării adevărului, al elucidării marilor probleme ale omului în raport cu universul, cu viața.

Elaborarea concepției despre lume n-a fost și nu este un scop în sine, nici din punctul de vedere al societății și nici al indivizilor. Din sistemul explicațiilor filozofice urmează să se desprindă *învățăminte pentru viață*, pentru *o mai adîncă înțelegere a naturii, a societății, a omului*, pentru o mai bună și mai corectă *orientare în viața individuală, în diferitele domenii ale cunoașterii și ale activității practice*. În studierea filozofiei trebuie să urmărim nu numai înarmarea cu un anumit sistem de *idei*, ci și cu un sistem de *convingeri* precum și cu un anumit *mod de a gîndi*. Toate acestea au menirea de a ne orienta în acțiunile noastre sociale. Studiul filozofiei îndeplinește astfel un important rol formativ, modelator asupra personalității umane, ridicînd-o în planul cunoașterii de sine, al locului și răspunderilor sale sociale. Modul de a ne explica realitatea, de a gîndi asupra ei trebuie să fie cel mai adecvat realității însăși, în cît mai deplin acord cu datele științei și practicii sociale.

În epoca noastră, unor asemenea cerințe le răspunde în cel mai înalt grad filozofia marxistă — materialismul dialectic și istoric — cea mai înaintată concepție despre lume, ba-

za teoretică a întregii gîndiri marxiste, „sufletul viu" al întregii culturi și al conștiinței socialiste. Pornind de la rolul revoluționar al filozofiei marxiste, de la caracterul ei științific și militant, Programul P.C.R., adoptat de Congresul al XI-lea, subliniază în mod deosebit necesitatea studierii ei pentru înțelegerea corectă a fenomenelor societății contemporane, a științei și tehnicii din zilele noastre, a mutațiilor sociale și politice, a procesului grandios de edificare a socialismului, de pregătire a premiselor trecerii la comunism. Studiul filozofiei înlesnește întemeierea rațională a atitudinilor și acțiunilor individului, sporirea gradului de responsabilitate în formarea opiniilor și luarea deciziilor sale.

Lectură

„Prima condiție pentru o cercetare filozofică este să ai un spirit liber, cutezător". (K. Marx, *Scrieri din tinerețe*, București, Editura politică, 1968, p. 169).

„Însușirea concepției științifice despre lume, dezvoltarea conștiinței socialiste a maselor constituie un factor esențial al edificării societății socialiste multilateral dezvoltate și trecerii la comunism. Activitatea politico-educativă a partidului are în vedere că teoria revoluționară a materialismului dialectic și istoric este menită să ajute nu numai la cunoașterea lumii, ci la înarmarea întregului partid, a militanților săi, a tuturor membrilor partidului cu cunoștințele necesare desfășurării acțiunii conștiente de transformare a societății." *(Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Editura politică, 1975, p. 156—157).

Întrebări

1. În ce constă specificul filozofiei ca formă a conștiinței sociale? Prin ce se deosebește ea de știință și religie?
2. Care este problematica principală a gîndirii filozofice?
3. Ce funcții îndeplinește filozofia?
4. Care este importanța studierii filozofiei?

Condiționarea social-istorică și partinitatea filozofiei

Aprecierea și caracterizarea științifică a creației filozofice, a unuia sau altuia din sistemele elaborate în cursul istoriei, presupune luarea în considerare a multitudinii de factori care au determinat apariția, evoluția și diversificarea ei, surprinderea locului și rolului diferitelor concepții în ansamblul vieții spirituale a societății și a individului.

1. *Condiționarea social-istorică a filozofiei*

Marxismul evidențiază faptul că ideile și concepțiile filozofice nu sînt produsul arbitrar al filozofilor, rezultatul exclusiv al capacității lor de creație teoretică, chiar dacă astfel de facultăți au un rol important pentru conturarea, profunzimea și consecvența diferitelor sisteme filozofice.

Gîndirea marxistă dezvăluie condiționarea multiplă a creației filozofice de factori social-istorici, respectiv de nivelul dezvoltării economice, social-politice și cultural-științifice a societății, de climatul și particularitățile epocii istorice.

Promovînd o asemenea viziune, marxismul explică în mod științific atît conținutul și orientarea concepțiilor filozofice, cît și rolul deosebit de important pe care ele îl îndeplinesc în viața societății, a claselor și grupurilor sociale, locul pe care îl dețin în ansamblul creației spirituale a unei epoci.

Condiționarea social-istorică a filozofiei privește mai multe aspecte. Unul din acestea îl constituie condiționarea social-istorică a însăși apariției filozofiei și a constituirii ei ca domeniu distinct al vieții spirituale. Din acest punct de vedere, se relevă faptul că filozofia, ca efort special de cunoaștere și interpretare a lumii, a apărut numai atunci cînd *au fost create condiții* în care unii din membrii societății s-au putut dedica activității spirituale, contemplării existenței și meditației asupra rosturilor sale. Acest lucru a fost posibil

în momentul în care gradul de perfecționare a forțelor de producție a condus la obținerea unui plus-produs de bunuri, la împărțirea societății în clase și totodată la separarea muncii fizice de munca intelectuală. În acest stadiu societatea creează posibilitatea ca unii din membrii săi să fie scutiți de îndeletnicirile imediate ale procurării celor necesare traiului permițîndu-le să cultive „dragostea de înțelepciune". Într-un asemenea context social-istoric apar preocupări speciale de înțelegere și explicare a lumii, primele reflecții filozofice la popoarele Orientului antic, care au atins, în acel timp, nivelul cel mai înalt de organizare și dezvoltare a vieții sociale.

Demn de reținut este faptul că încă de la apariție, preocupările de ordin filozofic au fost apanajul claselor dominante, fiind o îndeletnicire a unora dintre membrii lor sau a unor persoane ce se bucurau de sprijinul și favoarea acestora.

Un alt aspect al condiționării social-istorice constă în faptul că filozofia a evoluat, s-a dezvoltat și diversificat în cursul istoriei în strînsă legătură cu specificul și cerințele diferitelor epoci, cu frămîntările și căutările spiritului uman de a înțelege cît mai profund existența pentru a găsi soluții care să conducă la sporirea eficienței acțiunii practice, la creșterea gradului de libertate și fericire. Concepțiile filozofice se află explicit sau implicit în corespondență cu problemele ridicate de *activitatea practică* într-o epocă istorică sau alta. Pe de altă parte, ele poartă amprenta *climatului spiritual al epocii* în care au fost elaborate, sînt strîns legate de nivelul cunoașterii științifice, al creației artistice, al conștiinței politice, juridice și morale, al culturii spirituale în general. Toți acești factori condiționează gradul de adîncime al cunoașterii filozofice, valoarea creației, caracterul concepțiilor elaborate, mesajul pe care-l transmit, poziția pe care se situează în interpretarea uneia sau alteia din problemele de care se ocupă. La acești factori se adaugă condiționarea istorică din interiorul filozofiei. Fiecare concepție își are originea, mai mult sau mai puțin, în cele anterioare, le continuă sau

le respinge în conformitate cu conținutul ei propriu, cu modul de a exprima una sau alta din tendințele generale ale dezvoltării societății într-o anume etapă istorică, cu funcțiile pe care le îndeplinește în viața socială, cu interesele de clasă pe care le servește, cu idealurile pe care le susține.

Aspectul cel mai important al condiționării social-istorice a filozofiei privește *conținutul* și *funcțiile* pe care le îndeplinește în viața socială. Ca formă a conștiinței sociale, filozofia este o reflectare la nivel teoretic a existenței în general, a celei sociale în special. Filozofia — oricare din concepțiile elaborate în cursul istoriei — exprimă la nivel general teoretic, problemele dezvoltării economice, sociale, politice și culturale ale societății, condițiile și cerințele de ordin practic și teoretic ale vieții sociale. Oricît de abstractă ar fi generalizarea teoretică în diferitele concepții filozofice, ele exprimă în ultimă instanță, în conținutul lor, caracteristicile existenței sociale, formulează considerații în legătură cu nivelul și natura acesteia, propun soluții și căutări teoretice pentru anumite aspirații și interese sociale, de clasă sau de grup. Filozofia a fost și este, de aceea, organic legată de problemele societății, de natura acesteia, de confruntarea grupurilor de oameni.

Avînd în vedere multiplele condiționări ale gîndirii filozofice, precum și specificul ei, tendința spre universalitate, faptul că toate aspectele creației umane într-o anumită epocă își găsesc o expresie sintetică în filozofie, Marx a considerat-o, pe bună dreptate, „chintesența spirituală" a epocilor istorice, „sufletul viu al culturii".

Filozofia este nu numai un mod de cunoaștere a realității ci și *o atitudine* specifică a omului față de natură și societate, un mod *de apreciere* a acestora din punctul de vedere al importanței lor pentru om. În condițiile istorice ale împărțirii societății în clase atitudinea față de existență, inclusiv față de cea socială, se exprimă, de regulă, prin prisma intereselor de clasă, a idealurilor pe care acestea le promovează. Astfel filozofia dobîndește un profund *caracter de clasă, partinic.*

Concepțiile filozofice îndeplinesc rolul de concepții generale despre lume și viață ale claselor sociale, justifică, pe plan general teoretic, poziția și interesele acestora. Filozofii, creatorii de sisteme, aparțin unor clase, sînt produsul unui anumit mediu social, al climatului spiritual în care se formează. Opera lor reflectă la nivel general-teoretic cerințele timpului lor istoric, pozițiile lor de clasă, problemele cu care se confruntă epoca în care trăiesc, societatea din care fac parte, popoarele cărora le aparțin. Această reflectare reprezintă o atitudine a filozofilor, o expresie a convingerilor, opțiunilor și a idealurilor pe care le îmbrățișează și, ca urmare, ea se realizează, explicit sau implicit, prin prisma unei poziții de clasă, mai ales în epocile istorice și societățile cu clase antagonice.

2. *Partinitatea filozofiei*

Ideile filozofice, oricît de abstracte ar fi, vizează, apără sau resping, justifică sau condamnă pozițiile și interesele claselor sociale, idealurile promovate de ele. O asemenea atitudine poate fi spontană sau conștientă, declarată sau nedeclarată. *Partinitatea este o trăsătură specifică a filozofiei tuturor timpurilor.* Chiar și atunci cînd unii filozofi sau curente filozofice pretind că se ridică deasupra pozițiilor de clasă se dă curs unei anumite partinități. Este vorba, în acest caz, de o partinitate mascată, voalată, de nerecunoașterea faptului că filozofia în cauză dă expresie intereselor unor clase și straturi sociale retrograde, interese ce nu se înscriu pe făgașurile dezvoltării ascendente a istoriei. Este vorba, de asemenea, de a justifica, în numele „adevărului unic" al filozofiei, lipsa de sens a luptei de clasă, de intenția de a paraliza acțiunile revendicative, transformatoare, revoluționare ale claselor și maselor asuprite.

Exprimînd la nivel teoretic cerințele epocilor istorice, concepțiile filozofice reflectă în mod implicit sau explicit viziunea și atitudinea uneia sau alteia din clasele sociale, problemele

cu care acestea se confruntă, gradul înfruntării dintre ele. Ideile și concepțiile filozofice dobîndesc, astfel, importante *funcții ideologice*, fiind asimilate, integral sau parțial, de clasele sociale și partidele politice.

În calitate de exponente ale ideologiei, îndeplinind realmente un asemenea rol, concepțiile filozofice *se leagă strîns de politica claselor sociale și a partidelor* respective. Cu ajutorul lor se susțin interesele și se motivează, totodată, acțiunile întreprinse de acestea.

În funcție de caracterul claselor și al partidelor, de natura intereselor și a idealurilor exprimate, concepțiile filozofice au îndeplinit în epocă un rol progresist sau retrograd. De caracterul clasei sociale și de gradul identificării concepției filozofice cu ideologia și politica acesteia au depins, în multe privințe, proporțiile obiectivității, ale apropierii și deschiderii ei față de știință și practica social-istorică. În general, concepțiile filozofice care au exprimat poziția unor clase opuse progresului au un grad redus de obiectivitate, un caracter, de regulă, idealist.

În schimb, concepțiile filozofice care exprimă poziții de clasă progresiste tind spre un grad din ce în ce mai ridicat de obiectivitate. Aceasta explică de ce orientarea lor este, de regulă, materialistă sau dialectică.

Reprezentînd concepția despre lume a clasei muncitoare, *filozofia marxistă își declară în mod deschis partinitatea.* Ea exprimă, la nivelul conștiinței filozofice, poziția, interesele și idealurile clasei muncitoare, care se identifică cu cele ale claselor exploatate, în general ale tuturor oamenilor muncii. Partinitatea filozofiei marxiste este în deplin acord cu obiectivitatea științifică, întrucît ea este concepția despre lume și viață a unei clase progresiste și consecvent revoluționară. Clasa muncitoare și partidul comunist sînt interesate în modul cel mai profund în cunoașterea adecvată a realității, a legităților obiective ale naturii, societății, gîndirii. Împletirea armonioasă a partinității și obiectivității conferă filozofiei

materialist-dialectice rolul de *călăuză a clasei muncitoare în lupta ei pentru transformarea revoluționară a societății*, în conformitate cu cerințele legilor obiective ale naturii și vieții sociale, cu idealurile cele mai înalte de dreptate, libertate și fericire.

Lectură

„După cum filozofia își găsește armele ei materiale în proletariat, tot astfel își găsește și proletariatul armele lui spirituale în filozofie". (Karl Marx, *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului*. În: K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, vol. I, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 426).

„Irezistibila putere de atracție pe care această teorie o exercită asupra socialiștilor din toate țările constă tocmai în faptul că ea îmbină un înalt și riguros spirit științific cu spiritul revoluționar, și le îmbină nu în mod întîmplător, nu numai pentru motivul că întemeietorul doctrinei întrunea calitățile unui om de știință și pe ale unui revoluționar, ci le îmbină chiar în cadrul teoriei, în mod intrinsec și indisolubil". (V. I. Lenin, *Ce sînt prietenii poporului*. În: *Opere complete*, vol. I, București, Editura politică, 1960, p. 239).

„Propaganda noastră, știința socială bazată pe concepția materialismului dialectic și istoric, trebuie să demonstreze cu putere că societatea capitalistă este inevitabil sortită pieirii, că locul ei îl va lua, în pofida oricăror încercări de împotrivire, noua orînduire socialistă, că victoria comunismului este inevitabilă pe planeta noastră" (Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la activitatea politico-ideologică și cultural-educativă de formare a omului nou, constructor conștient și devotat al societății socialiste multilateral dezvoltate și a comunismului în România*, prezentată la Congresul educației politice și al culturii socialiste. București, Ed. politică, 1976, p. 69.)

Întrebări

1. Cum se explică condiționarea social-istorică a filozofiei?
2. Ce se înțelege prin partinitatea filozofiei?
3. De ce există un raport de concordanță între partinitatea și obiectivitatea științifică a filozofiei marxiste?

Oricît ar fi de importantă, condiționarea social-istorică nu este singurul criteriu pentru aprecierea concepțiilor filozofice. Marxismul are meritul de a fi stabilit și alte criterii, cum ar fi: rezolvarea problemei fundamentale, modalitatea interpretativă, consistența teoretică și consecvența soluțiilor.

Problema fundamentală a filozofiei

Soluționarea problemei fundamentale a filozofiei prezintă o deosebită importanță atît pentru conturarea de ansamblu a unei orientări filozofice, cît și pentru aprecierea opțiunilor fundamentale ale acesteia și ale reprezentanților ei.

1. *În ce constă problema fundamentală a filozofiei?*

Este meritul marxismului de a fi sesizat această problemă, de a fi dezvăluit importanța ei pentru gîndirea filozofică. Ea a fost tratată pe larg de F. Engels în lucrarea „Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane". Prin aceasta marxismul a formulat criteriul obiectiv, științific pentru aprecierea diferitelor orientări și curente, pentru desprinderea mesajului și a valorii lor.

În încercarea de a elabora o imagine de ansamblu asupra lumii, concepțiile filozofice se ocupă de o vastă problematică care rezultă din însuși obiectul și specificul filozofiei. Pentru a atinge o asemenea țintă, oricare din concepțiile filozofice, indiferent de unghiul de vedere, de maniera de abordare și tratare, trebuie să rezolve o problemă majoră, pentru orice efort de creație filozofică. Această problemă este considerată *problema fundamentală a filozofiei* și privește *raportul* dintre existență și gîndire, dintre natură și spirit, la modul cel mai general, *dintre materie și conștiință*. Răspunsul dat acestei probleme, orientarea adoptată în această privință de o concepție sau alta au condiționat gradul de cuprindere și tratare a problematicii filozofice, modul de rezolvare a celorlalte probleme.

Problema fundamentală a filozofiei are două laturi: una *ontologică* (de la *„ontos" — ființă*; *„logos" — cuvînt, idee, teorie*) care privește factorul considerat primordial — materia sau conștiința — și una *gnoseologică* (de la *„gnosis" — cunoaștere*) în dependență de prima, referindu-se la posibilitatea cunoașterii lumii și la valoarea cunoștințelor dobîndite.

După modul în care se rezolvă această problemă, mai ales din perspectiva primei laturi, concepțiile filozofice se diferențiază în două *orientări fundamentale opuse: materialismul și idealismul.*

2. *Materialismul și idealismul*

Materialismul consideră ca factor primordial materia, independentă și anterioară conștiinței. Concepțiile materialiste afirmă că lumea, în ansamblul ei, este, în ultimă instanță, de factură materială. Ele susțin, în acest context, că lumea, ca materie în mișcare, există dintotdeauna, că ea este necreată și nepieritoare, avînd legi specifice, cu caracter obiectiv, după care se desfășoară procesele care îi sînt caracteristice. Într-o asemenea viziune, conștiința reprezintă un produs al materiei, ajunsă la nivel superior de organizare, o funcție a acesteia.

Concepțiile materialiste au explicat lumea prin ea însăși, reprezentînd, în general, o imagine adecvată asupra lumii, imagine ce a fost continuu îmbogățită pe baza datelor noi ale științei și ale practicii social-istorice. De nivelul dezvoltării acestora a depins în mulțe privințe profunzimea și consecvența concepțiilor filozofice materialiste. Nivelul scăzut al cunoașterii și al practicii a făcut ca *în antichitate* materialismul să aibă *un caracter naiv*. Orientarea materialistă a concepțiilor filozofice în această perioadă era o consecință a bunului simț, a surprinderii spontane a corporalității fenomenelor cosmosului natural.

O formă mult mai evoluată a materialismului o reprezintă *materialismul modern*. Spre deosebire de cel antic, acesta se

sprijină pe o serie de cunoștințe științifice, mai ales din științele naturii, cele mai avansate în acea perioadă.

La mijlocul secolului al XIX-lea, pe temeiul unor mari realizări în domeniul științei și al progreselor înregistrate în studiul unor fenomene sociale, odată cu amplificarea activității practice, Marx și Engels au elaborat o concepție materialistă profund consecventă și științifică — *materialismul dialectic și istoric* — cea mai înaltă formă a materialismului.

Concepțiile materialiste au exprimat, de cele mai multe ori, poziția filozofică a unor clase în ascensiune, interesate în progresul istoric și, deci, în explicarea și interpretarea cît mai adecvată a realității. Participarea activă a acestor clase la problemele vieții sociale, interesul lor pentru cunoașterea naturii, a fenomenelor sociale, pentru înțelegerea legităților care guvernează procesele lumii le-au apropiat de concepțiile filozofice materialiste.

Idealismul — cealaltă orientare fundamentală în filozofie — consideră conștiința, factorii de natură spirituală ca fiind primordiali, materia deținînd un rol secund în raport cu aceștia. În viziunea concepțiilor filozofice idealiste tot ceea ce există este o întruchipare a conștiinței. În funcție de înțelegerea poziției, a locului și rolului conștiinței, concepțiile filozofice idealiste se diferențiază la rîndul lor în *idealist-obiective* și *idealist-subiective*. Idealismul obiectiv presupune că la baza existenței se află o realitate spirituală nepersonală, necondiționată, independentă de conștiința individuală, de subiect (o lume a ideilor, la Platon, Ideea absolută, la Hegel etc.). Idealismul subiectiv, considerînd drept realitate autentică doar conștiința individuală, susține că lucrurile, procesele și fenomenele sînt produse ale acesteia, ele depinzînd de capacitatea omului de a avea senzații, reprezentări, de a elabora idei despre ele. Adepți ai unei astfel de orientări au fost Berkeley și Hume în epoca modernă, neopozitivismul ș.a. în cea contemporană.

În esență ambele variante rezolvă în mod idealist problema fundamentală a filozofiei, răsturnînd raporturile firești, reale

dintre materie și conștiință. Prin aceasta concepțiile idealiste au făcut în numeroase rînduri servicii religiei și teologiei cărora le-au oferit, conștient sau nu, „argumente" de ordin rațional pentru susținerea și justificarea doctrinelor religioase. Idealismul este o explicație deformată dată atît fenomenelor naturii cît și lumii spirituale. Pozițiile idealiste au servit, de regulă, drept concepție despre lume și viață claselor retrograde, reacționare, care se îndepărtau tot mai mult de viața reală, ale căror interese sînt opuse progresului social, cunoașterii veridice a realității.

Modul de rezolvare a primei laturi a problemei fundamentale condiționează, în multe privințe, răspunsul la a doua latură, cea gnoseologică, adică orientarea concepțiilor filozofice în interpretarea problemelor privind posibilitatea cunoașterii, sursa, conținutul și valoarea cunoștințelor, căile de verificare a adevărului ș.a.

Rezolvarea consecventă a laturii ontologice a problemei fundamentale implică în mod logic *monismul filozofic*, fie materialist, fie idealist, adică considerarea unui singur factor ca primordial. În istoria filozofiei există, însă, și orientări inconsecvente — dualiste sau pluraliste — care consideră două sau mai multe entități fundamentale la fel de îndreptățite în privința primordialității. Pe un asemenea drum aceste concepții ajung în ultimă instanță la idealism, nemaiputînd afirma și explica dependența conștiinței de materie, lăsînd astfel loc ideii despre autodeterminare, despre necondiționarea fenomenelor de conștiință.

Criteriul principal al încadrării concepțiilor în una sau alta din orientările de bază ale filozofiei îl reprezintă modul în care rezolvă problema fundamentală a filozofiei. La caracterizarea concepțiilor filozofice după acest criteriu trebuie avut în vedere că apartenența lor la una sau alta din orientări nu este totdeauna expres afirmată și consecvent promovată. De aceea este necesar să se ia în considerare nu numai ceea ce afirmă în mod explicit filozofii ci și implicațiile pe care le are răspunsul dat problemei fundamentale în tratarea celorlalte probleme. În istoria gîndirii filozofice unele

concepții materialiste, îndeosebi premarxiste, conțin interpretări idealiste pentru anumite probleme mai ales de ordin social, în timp ce unele concepții idealiste s-au apropiat de soluții ale materialismului în interpretarea unor probleme ale cunoașterii lumii și modului său de a fi.

Gîndirea marxistă ne oferă astfel criteriul după care se pot face considerații științifice, cu un grad înalt de obiectivitate, cu privire la orientarea, conținutul și mesajul diferitelor concepții filozofice.

Lectură

„Marea problemă fundamentală a oricărei filozofii, îndeosebi a celei moderne, este aceea a raportului dintre gîndire și existență... Cei care au susținut primordialitatea spiritului față de natură și care au admis deci, în ultimă instanță, o creație a lumii într-un fel sau altul — și această creație este adeseori la filozofi, bunăoară la Hegel, mult mai încîlcită și mai absurdă decît în creștinism — au format tabăra idealismului. Ceilalți, care au considerat natura ca primordială aparțin diferitelor școli ale materialismului..." (F. Engels, *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane*. În: Marx și Engels, *Opere alese*, în două volume, vol. II, București, Editura politică, 1967, p. 342—343).

„Din punctul de vedere al materialismului vulgar, simplist, metafizic, idealismul filozofic nu este decît o năzbîtie. Dimpotrivă, din punctul de vedere al materialismului dialectic, idealismul filozofic este dezvoltarea unilaterală, exagerată... a uneia din trăsăturile, laturile, limitele cunoașterii într-un absolut, rupt de materie, de natură, divinizat". (V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, București, Editura de stat pentru literatură politică, 1956, p. 342).

Întrebări

1. Care este problema fundamentală a filozofiei și care sînt laturile ei?
2. Cum rezolvă materialismul și idealismul problema fundamentală a filozofiei?
3. În ce constă deosebirea dintre idealismul obiectiv și subiectiv?

Opoziția dintre dialectică și metafizică

Orientările filozofice fundamentale se diferențiază nu numai după felul în care rezolvă problema fundamentală a filozofiei, ci și în funcție de explicația pe care o dau modului de a fi al lumii, adică de poziția pe care o adoptă în interpretarea problemelor conexiunii și mișcării, devenirii și dezvoltării, unității și diversității ș.a.

După acest criteriu, concepțiile filozofice se diferențiază în două orientări principale, opuse — *dialectica* și *metafizica*.

Din explicația dată modului de a fi al lumii decurg importante consecințe de ordin metodologic pentru cunoașterea, cercetarea și acțiunea umană, individuală și colectivă.

Fiind *teorii filozofice*, moduri de interpretare a felului de a fi al lumii, dialectica și metafizica sînt totodată *metode generale* de gîndire și cunoaștere.

1. *Dialectica*

Ca teorie filozofică, dialectica consideră că diversele laturi și aspecte ale lumii, fenomenele naturii, societății și gîndirii, sînt caracterizate de o mare varietate de relații, de o multitudine de raporturi de interacțiune și interdependență, ca expresie a conexiunii universale. În virtutea acestor conexiuni ele se influențează și se condiționează unele pe altele, se produc și se determină în chip specific, fiecare reprezentînd ceva anume, avînd însușiri proprii, adică o anumită identitate calitativă. După cum arată Engels, dialectica „concepe lucrurile și imaginile lor mintale în conexiunea lor, în înlănțuirea lor, în mișcarea lor, în nașterea și pieirea lor".

Potrivit dialecticii, obiectele și fenomenele, lumea în general se află în continuă mișcare, în permanentă schimbare, modificare și transformare, în devenire. Pentru dialectică, mișcarea ca mod fundamental de existență a fenomenelor, lucrurilor și în egală măsură a ideilor își are izvorul în interiorul acestora, în tensiunea internă dintre laturile lor opuse,

adică în contradicțiile interne ce le sînt specifice. Mișcarea este înțeleasă astfel ca automișcare, nefiind nevoie de apelul la factori exteriori universului, fenomenelor și proceselor pentru explicarea cauzelor ei, pentru înțelegerea devenirii și dezvoltării.

Dialectica pune astfel în evidență complexitatea, procesualitatea și istoricitatea, continuitatea și discontinuitatea, unitatea și diversitatea fenomenelor naturii, societății și gîndirii, permanenta modificare, schimbare și transformare a acestora, adică devenirea și dezvoltarea lor.

Dialectica constituie astfel o modalitate adecvată de gîndire și interpretare a modului de a fi al lumii, în concordanță cu datele practicii și cu spiritul științei. Ea este potrivit unei expresii leniniste teoria cea mai multilaterală a devenirii, dezvoltării.

În cursul istoriei filozofiei dialectica a caracterizat atît concepții materialiste cît și idealiste, cunoscînd diverse grade de profunzime și consecvență, de concordanță cu spiritul cunoașterii științifice și al activității practice. Etapele principale ale evoluției istorice a dialecticii sînt: *filozofia antică*, mai ales elementele de gîndire dialectică ale lui Heraclit, Platon și Aristotel, *filozofia clasică germană* în epoca modernă, în special opera lui Hegel și *filozofia marxistă* — materialismul dialectic și istoric.

În antichitate dialectica a avut un *caracter naiv*, reprezentînd o surprindere *spontană* a legăturii dintre fenomene, a mișcării și transformării lor permanente. Nivelul insuficient al dezvoltării științei și activității practice a făcut ca gînditorii antichității să nu poată da o explicație consecventă modului dialectic de manifestare a realității și deci nici modului dialectic de gîndire. Încă din antichitate gîndirea dialectică a caracterizat atît orientări materialiste cît și idealiste. Evul mediu a valorificat elementele de gîndire dialectică din filozofia antică, mai ales gîndirea lui Platon și Aristotel, în favoarea argumentării pe cale *speculativă* a dogmelor reli-

gioase. Tocmai de aceea, procesul de desprindere a gîndirii filozofice de religie în epoca modernă a fost însoțit de respingerea dialecticii speculative și o lungă perioadă a dialecticii în general, deși anumite elemente de dialectică sînt prezente în gîndirea filozofilor din această epocă.

Este meritul filozofiei clasice germane, în mod deosebit al lui Hegel, de a fi reabilitat modul de gîndire dialectic într-o perioadă în care filozofia era dominată de metafizică. Lui Hegel îi revine meritul de a fi elaborat principalele categorii și principii ale dialecticii și de a fi realizat, pentru prima oară, o formulare filozofică a modului de gîndire dialectic. Datorită orientării idealist-obiective a sistemului său, dialectica hegeliană este o *dialectică idealistă.*

Meritul istoric de a fi întemeiat consecvent și adecvat modul dialectic de gîndire și interpretare revine creatorilor marxismului. Marx și Engels au elaborat o nouă dialectică, *dialectica materialistă*, pe temeiul valorificării celor mai importante realizări ale gîndirii dialectice de pînă atunci, al generalizării cuceririlor științei în prima jumătate a secolului al XIX-lea și a datelor practicii social-istorice. O contribuție de mare preț la dezvoltarea dialecticii marxiste au adus-o Lenin și alți gînditori marxiști.

Cu marxismul, dialectica devine, pentru prima dată, o teorie filozofică consecventă, atotcuprinzătoare, privind lumea în ansamblul său, totalitatea fenomenelor naturii, societății și gîndirii. Ea susține permanenta modificare, schimbare și transformare a fenomenelor, potrivit unor legi specifice, fiind potrivnică oricărei absolutizări, osificări, dogmatizări. Dialectica marxistă este potrivit aprecierii lui Marx „critică și revoluționară" susținînd posibilitatea omului de a acționa pe temeiul cunoașterii legilor obiective pentru schimbarea și transformarea lumii. În această calitate dialectica marxistă îndeplinește rolul de metodă generală de gîndire și cercetare, orientînd cunoașterea și acțiunea transformatoare. Ea a fost de aceea asimilată de mișcarea muncitorească, de partidele

comuniste, ca metodă de gîndire, fiind temeiul teoretic și metodologic al strategiei și tacticii lor de luptă, al acțiunii revoluționare pentru construirea socialismului și comunismului.

2. *Metafizica*

În opoziție cu dialectica, *metafizica* consideră obiectele și procesele lumii reale ca fiind izolate unele de altele, invariabile, mereu identice cu ele însele. În lucrarea sa „Dialectica naturii", Engels referindu-se critic la modul metafizic de interpretare sublinia că ideea centrală a acestuia este „invariabilitatea absolută a naturii. Oricum ar fi luat naștere natura, o dată ce există , ea rămîne neschimbată atîta vreme cît dăinuiește".

Metafizica a caracterizat și ea în cursul istoriei gîndirii filozofice atît concepții materialiste cît și concepții idealiste. Și într-un caz și în altul metafizica este unilaterală atît ca teorie, cît și ca metodă de gîndire și cunoaștere. Gîndirea metafizică nu surprinde relațiile multiple dintre fenomene și procese, complexitatea mișcării lor, transformarea și dezvoltarea acestora. Chiar atunci cînd mișcarea și dezvoltarea sînt recunoscute, ele sînt considerate ca simple creșteri cantitative, iar formele pe care le îmbracă sînt înțelese în mod simplist, unilateral. În interpretările metafizice cauza mișcării constă din acțiunea pe care o suportă obiectele și fenomenele din partea unor forțe aflate în exteriorul lor. Din acest motiv, atunci cînd trebuie să definească cauza mișcării la dimensiunile universului o asemenea interpretare este nevoită să accepte teza potrivit căreia aceasta se află în afara naturii, ceea ce pune puternic în lumină nu numai unilateralitatea metafizicii, ci si concesiile pe care ea le face unor poziții idealiste, creaționiste.

Deși cu anumite premise în istoria filozofiei antice, modul metafizic de gîndire s-a conturat ca poziție filozofică în epoca modernă, în strînsă legătură cu etapele de început ale dezvoltării științelor și împotriva spiritului speculativ al gîndirii

medievale. În această perioadă științele erau preocupate mai ales de descoperirea și descrierea diversității naturii. Ca urmare ele cultivau cu predilecție analiza individuală a fenomenelor, privite în mod izolat, desprinse din contextul multitudinii de relații și raporturi cu alte fenomene. Ele erau considerate numai din unghiul de vedere al dispunerii lor spațiale, nu și din acela al transformărilor în timp. Această perspectivă preponderent analitică a împiedicat gîndirea să surprindă modificarea, schimbarea, transformarea, procesualitatea și istoricitatea domeniilor naturii.

Spiritul caracteristic științelor naturii, îndeosebi al mecanicii, cea mai dezvoltată în acea perioadă, s-a transmis și în gîndirea filozofică, care generalizîndu-l a încetățenit modul metafizic de interpretare.

Dezvoltarea ulterioară a științelor, mai ales a fizicii, chimiei, geologiei, biologiei, marile descoperiri din perimetrul de cercetare al acestora, conturarea unor preocupări sistematice de cercetare a conexiunilor și trecerilor, transformărilor din natură și societate au pus pregnant în evidență inconsistența, unilateralitatea și caracterul simplist, inadecvat al modului metafizic de gîndire și interpretare. Toate acestea, ca și noile date din domeniul practicii, al istoriei societății impuneau un mod nou de gîndire și interpretare, cel dialectic. Hegel a înțeles primul această necesitate dar, de pe pozițiile idealismului, nu a putut să-i dea o rezolvare pe deplin consecventă.

Meritul de a fi înțeles în mod profund acest lucru revine lui Marx și Engels, creatorii dialecticii materialiste. Evoluția ulterioară a științei precum și noile date ale practicii sociale au confirmat dialectica materialistă, gîndirea marxistă în ansamblul ei.

Dacă modul metafizic de gîndire a fost justificat în perioada de început a dezvoltării științelor în condițiile unui nivel relativ scăzut al practicii sociale, în epoca contemporană el se dezvăluie ca o perspectivă anacronică, opusă spiritului științei și al practicii, adevărului.

Însușirea modului *materialist dialectic* de gîndire și interpretare este o cerință necesară a epocii contemporane, o condiție a înțelegerii complexității și dinamismului ei, o dimensiune a nivelului de cultură al oamenilor zilelor noastre. Cu atît mai mult se impune această cerință pentru membrii societății noastre socialiste, cu deosebire pentru cei tineri.

Lectură

„Această filozofie germană modernă și-a găsit desăvîrșirea în sistemul lui Hegel, care are marele merit de a fi prezentat pentru prima oară întreaga lume, naturală, istorică și spirituală, ca un proces, adică în continuă mișcare, schimbare, transformare și dezvoltare internă a acestei mișcări și dezvoltări...

...Faptul că sistemul lui Hegel nu a rezolvat această problemă nu prezintă importanță aici. Meritul său epocal este că a pus-o". (F. Engels, *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*. În: Marx-Engels, *Opere alese*, vol. II, București, Editura politică, 1967, p.117).

„Materialismul dialectic și istoric înarmează partidul, cadrele de conducere, toți comuniștii cu metoda științifică de analiză a evenimentelor, a fenomenelor din natură și societate. Cu ajutorul acestei metode partidul comunist elaborează strategia și tactica revoluționară a transformării societății în concordanță cu realitățile istorice, naționale și sociale din fiecare țară, din fiecare etapă a dezvoltării societății omenești". (*Programul P.C.R.*, București, Editura politică, 1975, p. 153).

„...materialismul dialectic și istoric este o concepție vie, revoluționară, avansată, care nu numai că explică legile fundamentale ce determină transformarea continuă a lumii, a organizării vieții oamenilor, progresul neîntrerupt al gîndirii, cunoașterii și practicii umane, ci totodată îi înarmează pe oameni în lupta pentru schimbarea progresistă, revoluționară atît a lumii înconjurătoare, cît și a propriei lor existențe materiale și spirituale". (Nicolae Ceaușescu — *Expunere la Congresul educației politice și culturii socialiste, 2 iunie 1976*, p. 68).

Întrebări

1. În ce constă opoziția dintre dialectică și metafizică?
2. Care sînt premisele științifice ale constituirii modului de gîndire metafizic?
3. Care sînt principalele momente ale evoluției istorice a gîndirii dialectice?

II. Elemente de istorie a filozofiei

Filozofia în antichitate

Cunoașterea principalelor momente ale evoluției gîndirii filozofice în cursul istoriei este menită să dezvăluie filiația de idei, continuitățile și discontinuitățile înregistrate de creația omului în domeniul filozofiei, gradul de corespondență al acesteia cu cerințele, aspirațiile și spiritul epocii lor. Aceasta va înlesni înțelegerea modului de constituire a filozofiei marxiste, a conținutului revoluției înfăptuite de ea în gîndirea filozofică, a rolului și valorii ei în epoca contemporană, în societatea noastră socialistă. Studiul istoriei filozofiei este totodată o operă de cultură cu profunde semnificații pentru formarea multilaterală a personalității umane, în general, a tineretului, în special.

Dezvoltarea gîndirii filozofice în Orient, Grecia și Roma antică

Începuturile gîndirii filozofice se găsesc în cultura popoarelor antice din Mesopotamia, Egipt, China, India și Grecia, care au cunoscut nivelul cel mai ridicat de dezvoltare pentru acea perioadă. Acestea constau în reflecții naive cu privire la originea lucrurilor, la felul de a fi al naturii și al omului.

Filozofia antică va străbate drumul de la aceste prime manifestări la adevărate școli de gîndire în China și India, și la mari sisteme filozofic elaborate în Grecia și Roma antică.

Mulți istorici burghezi au susținut că filozofia s-ar fi născut în Grecia, că popoarele orientale și extrem-orientale n-ar fi avut o adevărată filozofie și că, în general, nici n-ar fi fost capabile de o gîndire înaltă. Adevărul este altul. Popoarele orientale au avut preocupări de gîndire filozofică cu mult înainte ca acestea să se fi conturat precis în Grecia antică. Pe lîngă acumularea de observații și cunoștințe științifice în domeniul astronomiei, al matematicii și medicinii, gînditori de seamă aparținînd acestor popoare și-au pus întrebări cu privire la viață, la comportarea omului, la virtute, fericire etc. și au fondat adevărate școli filozofice.

Materialismul și idealismul s-au înfruntat în Mesopotamia, Egipt, China, India. În „Imnul creației", poem mesopotamian cuprinzînd legende de la începutul mileniului al III-lea î.e.n. străbate ideea de factură materialistă că înainte ca cerul și pămîntul să aibă nume — adică înainte ca acestea să existe — a fost apa, care exista dintotdeauna. Cerul, pămîntul și zeii au primit nume mai tîrziu, adică au apărut din apa primordială.

Dar tot la mesopotamieni, în „Imn către zeița Ișstar" întîlnim o primă notă de idealism în credința că dincolo chiar de zei, în cer, ar exista cuvîntul sacru, adică o conștiință necondiționată care îl cuprinde pe zeu și, prin el, pătrunde toate lucrurile. Cu „Poemul lui Ghilgameș" meditația filozofică se îmbogățește cu numeroase idei privind raportul dintre om și divinitate, om și natură ș.a.

Idei asemănătoare străbat și din inscripțiile cu caracter religios din interiorul piramidelor egiptene; existența de început a unui ocean NUN, din care a apărut pămîntul, dar și ideea că prin cuvîntul zeului au fost create lucrurile. O deosebită valoare au textele medicale elaborate în această perioadă din care se desprinde o viziune laică asupra vieții, înțeleasă ca subordonată trupului.

În China antică materialismul naiv apare încă în primele secole ale mileniului I î.e.n. Contrar concepțiilor mistico-religioase, materialismul naiv enunța existența a cinci elemente materiale primordiale: pămîntul, metalul, lemnul, apa și focul. Concepția materialistă a fost continuată de *Lao-tzî* (sec. al VI-lea î.e.n.) și apoi de *școala lui Mo-tzî*. La acești gînditori aflăm și unele elemente de gîndire dialectică: sesizarea aspectelor contradictorii ale lucrurilor, eternitatea mișcării, existența legității, a unei ordini universale *(dao)*. În aceeași perioadă, *Confucius* susținea o concepție social-politică bazată pe respectarea tradițiilor și a cultului strămoșilor, pe stricta subordonare ierarhică în cadrul organizării sociale și a vieții de familie. Canonizată mai tîrziu și imprimîndu-i-se un caracter teologico-religios ea devine ideologia oficială a monarhiilor chineze feudale.

În India, ideea materialității lumii este străveche; ea devine clară la gînditorul *Uddalaka* și în școala *lokayata* (sec. VII-VI î.e.n.) opusă misticismului brahmanic. O poziție materialistă prezintă și școala *vaișeșika*, după care lumea ar fi formată din particule materiale (atomi). Idealismul e reprezentat de *brahmanism*, curent mistic, expresie ideologică a intereselor clasei dominante din orînduirea sclavagistă hindusă. În gîndirea filozofică din India antică au apărut și elemente de dialectică spontană, mai nebuloase în *Upanișade*, mai accentuate în *budism*, concepție idealistă, și în doctrina materialistă naivă *sankhya*.

Gînditorii Greciei antice au cunoscut realizările popoarelor orientale în domeniul științei și al filozofiei și este sigur că au preluat și prelucrat, într-un mod original, multe dintre ele.

2. *Dezvoltarea gîndirii filozofice în Grecia antică*

Filozofia Greciei antice s-a dezvoltat timp de peste 1 000 de ani (aproximativ din secolele VIII-VII î.e.n., cam pînă la începutul secolului al VI-lea al erei noastre) în dependență

directă de evoluția societății, de condițiile istorice, economice și culturale respective.

Important de reținut este faptul că încă din prima etapă a gîndirii din Grecia antică cele mai multe dintre concepțiile filozofice au fost materialiste.

În etapa de început, *cosmologică*, gîndirea filozofică se îndrepta mai ales spre problema *substanței* din care provine și este constituită lumea, care stă permanent la baza tuturor lucrurilor și fenomenelor supuse apariției și dispariției. În școala din Milet (sec. VII—VI), *Thales*, primul filozof european, susținea că substanța tuturor lucrurilor este un element material — *apa*; *Anaximandru* consideră că originea lucrurilor este *apeironul*, realitate primordială, nedeterminată, de factură materială, iar *Anaximene — aerul*.

În aceeași etapă se manifestă, ca reacțiune împotriva materialismului milezian, școala pitagoriciană pentru care numerele, ca entități ideale, reprezentau esența lucrurilor.

Școala eleată, reprezentată de Parmenide, Xenofon, Zenon (sec. VI—V) a afirmat teza de factură materialistă, că existența, în esența ei, este o sferă unică și nenăscută. Prin afirmarea caracterului ei omogen și imobil, prin neacceptarea contradicțiilor în gîndire, ideile școlii eleate reprezintă premisa unor manifestări ale modului metafizic de a gîndi.

Heraclit din Efes, cel mai mare dialectician al antichității, considera drept factor motor al tuturor lucrurilor *focul*. „Lumea — spunea el — e un foc veșnic viu, care se aprinde și se stinge după măsură". Tot el a sesizat existența contrariilor în lucruri, lupta și unitatea lor, veșnicia mișcării. „Sîntem și nu sîntem; ni se pare că reintrăm în aceleași valuri ale unui rîu, dar de fapt ele sînt mereu altele...". Lumea îi apare lui Heraclit ca fiind condusă de o legitate obiectivă, necesară, de natură rațională — *logos*.

Heraclit

Pe linie materialistă au mers, în continuare, *Empedocle din Agrigent*, care afirma că substanța lumii o constituie apa, aerul, focul și pămîntul, și *Anaxagora*, care susținea existența unor particule componente ale lucrurilor, numite homeomerii.

Cea mai consecventă concepție materialistă a antichității ne-au lăsat-o cei doi mari gînditori din Abdera: *Leucip* și *Democrit*. Potrivit materialismului lor, tot ceea ce există se compune din atomi eterni, particule corporale indivizibile, din a căror combinare mecanică iau naștere toate celelalte lucruri și lumi. Atomii sînt în permanentă mișcare, rezultată din ciocnirile lor reciproce în vid. În concepția lui Democrit, sufletul era și el material, fiind format din atomi mai mici și mai fini, sferici și foarte mobili. Ieșirea acestora din trup aducea moartea. Democrit a gîndit natura în mod determinist, recunoscînd legitatea ei obiectivă. El era ateu, în concepția lui negăsindu-și loc ideea de divinitate. Gîndirea lui, materialistă și ateistă, a exercitat o mare influență asupra lui *Epicur* și, prin acesta, în gîndirea filozofică a Romei antice, asupra lui *Lucrețiu*, ca și asupra unor filozofi și oameni de știință din timpurile moderne.

Democrit

În etapa clasică, cu *sofiștii* (sec. V î.e.n.) și *Socrate*, odată cu intensificarea vieții publice și a luptelor politice, filozofia va fi din ce în ce mai mult preocupată de om (considerat de sofiști „măsura tuturor lucrurilor"), de raporturile sale cu societatea, de valoarea acțiunilor lui. Deși

un curent filozofic neunitar, cuprinzînd atît orientări materialiste (chiar ateiste — la Protagoras) cît și idealiste, sofiștii contribuie la îmbogățirea cunoștințelor științifice și tehnice, pe care caută să le răspîndească în cercuri cît mai largi. În gîndirea sofiștilor se află unul din izvoarele umanismului european.

Socrate — o remarcabilă personalitate a vieții filozofice din Atena, se preocupă mai ales de probleme de ordin moral, educativ și politic. Potrivit concepției lui, esența lumii și scopul vieții umane este binele. Cunoștințele sînt înnăscute, trebuind doar să fie scoase la lumina conștiinței printr-o metodă adecvată — dialogul. Maxima lui filozofică „Cunoaște-te pe tine însuți" punea în evidență faptul că obiectul cunoașterii nu este natura, ci omul. El considera că este suficient să știi ce este binele, ca să-l și practici. Recomanda virtutea, temperanța, curajul, dreptatea. Din punct de vedere politic a afirmat idei potrivnice democrației. Din cauza atitudinii lui politice și a comportării sale civice, în dezacord cu practicile religioase ale vremii, a fost judecat și condamnat la moarte.

În *etapa clasică* întîlnim pe cei mai proeminenți gînditori greci, Platon și Aristotel. Elev al lui Socrate, *Platon*, filozof idealist obiectiv, considera ca realitate autentică o lume *a ideilor* concepute ca existențe nepieritoare, imuabile, perfecte, nemateriale, avîndu-și sediul în afara lucrurilor și fenomenelor naturii, în afara timpului și spațiului, într-o sferă a „inteligibilului". Lumea naturală era considerată o simplă „copie", o umbră a lumii ideilor, existente în mod obiectiv.

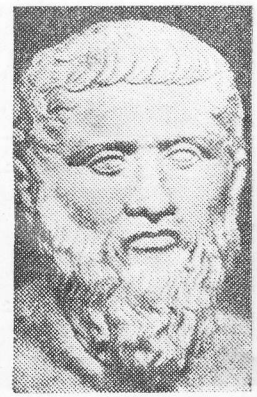

Platon

Materia i se pare o nonexistență, lucrurile și fenomenele naturii — simple aparențe neconsistente. Cunoaște-

rea adevărată nu e realizabilă pe calea simțurilor și a gîndirii obișnuite, ci printr-o rememorare a ceea ce sufletul considerat nemuritor a intuit într-o viață anterioară. Lumea e zidită de divinitate care se identifică cu ideea supremă *(Binele)*. Acest idealism obiectiv a alterat și alte sectoare ale gîndirii platoniciene.

Ideile politice platoniciene poartă amprenta de clasă a păturii aristocratice: statul trebuie condus de o „elită" care ordonează riguros celelalte categorii sociale și le supune unei discipline de tip spartan. Acești conducători vor fi pregătiți temeinic, din timp, și ar trebui să fie filozofi.

Prin întreaga sa filozofie cuprinsă mai ales în „Dialoguri", Platon a exercitat o influență remarcabilă în dezvoltarea ulterioară a gîndirii filozofice.

Aristotel, exponentul păturilor mijlocii, al democrației sclavagiste, sprijină însă și el orînduirea sclavagistă, socotindu-i pe sclavi „unelte însuflețite", avînd doar chip de om. Aristotel, acest „Alexandru Macedon al filozofiei" cum l-a denumit Marx, a combătut teoria platoniciană a ideilor, ca și alte teorii în domeniul politicii sau esteticii ale fostului său dascăl spunînd: „Prieten mi-e Platon, dar mai mare prieten îmi este adevărul".

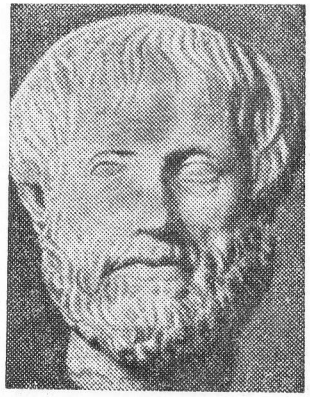

Aristotel

În opoziție clară cu Platon, Aristotel arată că esența lucrurilor nu există în afara lor, ci în ele. Concepția lui oscilează, însă, între materialism și idealism. Lucrurile și ființele sînt o unitate a *materiei* și *formei*. Materia, concepută ca substrat pasiv al lucrurilor, e o posibilitate, iar forma, principiul activ al realității, e imaterială. Materia, ca virtualitate (posibilitate), tinde să se realizeze, să se „actualizeze". Obiectele și

procesele lumii reale apar ca o unificare a formei și materiei. Concepția lui Aristotel despre formă ca izvor al mișcării a fost în mod deosebit utilizată de gîndirea medievală în justificarea divinității, privită ca „formă" supremă, ca act pur și atotdemiurgic.

Aristotel, ca și Platon, s-a ocupat de multiple ramuri ale filozofiei și științei: ontologia, gnoseologia, logica, etica, psihologia, politica, estetica. În școala lui Aristotel s-a acordat o mare atenție cercetării în domeniul științelor naturii, în special al biologiei, s-a întemeiat prima bibliotecă, primul muzeu și, poate, prima grădină zoologică din lume. În teoria cunoașterii, spre deosebire de Platon, Aristotel prețuia datele simțurilor, recunoștea primordialitatea obiectului față de formele cunoașterii. Gîndirea lui are multe elemente dialectice. Engels observa că el a cercetat formele esențiale ale gîndirii dialectice.

Odată cu moartea lui Aristotel începe *etapa elenistă* a culturii Greciei antice, care durează pînă în preajma erei noastre. Reflectînd stările de lucruri dintr-o societate în criză și declin, frămîntată și măcinată de grave contradicții care aruncă peste tot un văl de scepticism și pesimism, filozofia greacă acceptă influențe mistice orientale, cultivă îndeosebi logica, fizica și se dispersează în diferite curente: *epicureismul*, ca materialism, ateism și morală a seninătății și curajului; *stoicismul*, ca morală a resemnării; *scepticismul*, ca filozofie a îndoielii etc.

Cu deosebire se impune a fi reținută concepția materialistă și ateistă a lui *Epicur*. Sub influența lui Democrit și a lui Aristotel, Epicur introduce și unele elemente de dialectică a naturii, în felul cum concepe mișcarea spontană a atomilor și devenirea fenomenelor. El are, de asemenea, un mare merit în combaterea ideii de divinitate, în formularea cerinței de a explica desfășurarea fenomenelor prin cauze naturale și prin încercarea de a oferi oamenilor prin filozofie o cale spre seninătate și fericire, sfătuindu-i să înlăture teama de zei și de moarte.

3. *Gîndirea filozofică în Roma antică*

În lumea marelui Imperiu roman, filozofia, chiar dacă nu mai are bogăția și forța creației originale pe care a avut-o la greci, nu apune, nu se stinge. Gîndirea Romei antice este puternic influențată de gîndirea filozofilor greci. Ea este reprezentată de personalități marcante ale vieții publice, între care *Marcus Tullius Cicero*. El are meritul de a fi dat principalilor termeni filozofici greci versiuni latine care s-au impus în limbajul filozofic universal. A susținut o etică laică, cetățenească, care a avut un mare răsunet în gîndirea umaniștilor Renașterii.

O strălucită continuare a ideilor lui Democrit și mai ales ale lui Epicur se asigură, în această perioadă a gîndirii filozofice, prin *Titus Lucretius Carus*, autorul nemuritorului poem intitulat „De rerum natura" (Poemul naturii). În viziunea filozofică a acestuia, lumea e alcătuită din atomi și vid, în lume nimic nu se naște din nimic, totul se înlănțuie firesc și cauzal, sufletul e nemuritor, iar frica de moarte e absurdă. Confirmîndu-se aprecierea lui Ovidiu potrivit căreia „versurile sublimului Lucrețiu nu vor pieri decît odată cu pieirea lumii", ideile filozofice ale gînditorului latin, „împodobite cu dulcea miere a poeziei", cum remarca T. Vianu, au exercitat o influență recunoscută asupra dezvoltării filozofice ulterioare.

Lucreț iu

Din cele expuse pînă aici ies în evidență cîteva trăsături fundamentale ale dezvoltării filozofiei în antichitate: a) conturarea și lupta permanentă a celor două orientări fundamentale ale filozofiei: materialismul și idealismul; b) caracterul partinic, de clasă, al acestora: materialismul, reprezentînd, de regulă, ideologia și interesele păturii democratice a stăpînilor de sclavi, iar idealismul — interesele aristocrației; c) caracterul *naiv* al materialismului antic; împletirea acestui materialism cu *dialectica spontană*; d) *ateismul* materialismului antic; e) caracterul speculativ al multor explicații date de filozofii antici-datorită limitelor istorice și de clasă și a celor rezultate din nivelul redus al dezvoltării științelor și al mijloacelor tehnice de investigare a naturii; f) gîndirea antică, îndeosebi din Grecia, are meritul de a fi formulat aproape toate problemele fundamentale ale filozofiei.

Lectură

„Grecii vor rămîne de-a pururi dascălii noștrii..." (Marx, Engels, *Scrieri din tinerețe*, București, Editura politică, 1968, p. 207).

„Filozofii greci din antichitate erau toți dialecticieni înnăscuți, spontani, iar Aristotel, mintea cea mai universală dintre ei, a și căutat formule esențiale ale gîndirii dialectice... Acest mod primitiv, naiv, dar corect în fond de a vedea lumea este propriu filozofiei antice grecești și a fost pentru prima dată exprimat limpede de Heraclit: totul este și în același timp nu este, căci totul curge, totul se află în permanentă schimbare, în permanent proces de naștere, de pieire" (F. Engels, *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*. În: Marx-Engels, *Opere alese*, vol. II, București, Editura politică, 1967, p. 113—114).

„Știința superioară mai liberă (știința filozofică), precum și arta noastră liberă, gustul pentru acestea și dragostea de ele, noi știm că își au rădăcinile în viața elenă și știm că de aici și-au scos spiritul lor" (Hegel, *Istoria filozofiei*, vol. I, București, Editura Academiei 1963, p. 138).

Întrebări

1. Care sînt principalele idei filozofice în gîndirea Orientului antic?
2. Care sînt caracteristicile materialismului din epoca preclasică a filozofiei antice?

3. Cum s-a manifestat lupta dintre materialism și idealism în filozofia Greciei antice?
4. Cum se argumentează caracteristicile generale ale gîndirii filozofice din antichitate?

Filozofia în Evul Mediu și Renaștere

În Evul Mediu, perioadă istorică de peste o mie de ani, marcată convențional de căderea Imperiului roman de apus (sec. V) și Renaștere (sec. XV—XVI), gîndirea filozofică s-a dezvoltat specific, în contextul unui nou tip de orînduire social-economică — feudalismul — și pe fondul unui climat spiritual dominat de teologie. Evul Mediu n-a înăbușit, așa cum se afirma uneori, orice urmă de gîndire filozofică, dar a canalizat-o spre probleme teologice și a determinat-o să îndeplinească funcții în serviciul gîndirii religioase.

Specificul gîndirii filozofice în Evul Mediu

Bine organizată și bogată, biserica a devenit în epoca medievală o forță socială puternică cu o influență preponderentă în viața politică a societății feudale. În aceste condiții teologia a devenit ideologia dominantă, dogmele religiei impuse ca axiome și legi, iar gîndirea religioasă concepție generală despre lume. Învățămîntul, cultura, întreaga viață spirituală, inclusiv filozofia, au fost subordonate teologiei și exercitate de membrii clerului. Toate au fost concentrate în mîna bisericii, a cărei putere se extindea mult, uneori decisiv, în toate domeniile vieții sociale. Din acest motiv orice

formă de protest antifeudal sau antiteologic a îmbrăcat o haină religioasă.

1. *Trăsăturile gîndirii filozofice medievale*

În perioada medievală filozofia nu mai constituie un efort de liberă și obiectivă cugetare, de adîncire a cunoașterii lumii reale, ci un instrument teoretic menit să apere sistemul „adevărurilor" considerate „revelate" ale religiei creștine, de justificare a credinței religioase. Ea devine astfel o „servantă a teologiei".

În această calitate, conștiința filozofică a perioadei medievale a parcurs și ea principalele stadii de manifestare ale gîndirii teologice: *apologetică* (sec. II—III), *patristică* (sec. IV—VIII) și *scolastică* (sec. IX—XIV).

Apologetica este etapa care a însoțit procesul de instituționalizare a creștinismului, constînd din activitatea de îndoctrinare și promovare a religiei creștine, de apărare a acesteia în fața gîndirii laice, mai ales a filozofiei antice, grecești și romane. Apologeții făceau efortul de a justifica gîndirea creștină și totodată de a obține recunoașterea legală a creștinismului.

Prin *patristică* se definește opera „părinților bisericii" care constă în efortul de sistematizare a religiei creștine, de impunere a acesteia ca singura modalitate de gîndire, ca filozofie, morală, ca formă spirituală absolută.

În patristică se încearcă definirea dogmelor în scopul instaurării unui nou mod de a gîndi, luat dealtfel din credințele primitive, acela de *a crede* în adevăr și nu de a-l cerceta și verifica rațional, pornind de la considerentul că dogma este un adevăr „revelat" (comunicat omului de divinitate) și care nu trebuie pus la îndoială, ci numai interpretat și apărat. Cum era și firesc, o asemenea tentativă viza critic în primul rînd filozofia antică greacă, în mod deosebit gîndirea lui Platon și Aristotel.

160

Dacă în perioada apologeticii filozofia antică a fost respinsă și blamată cu intenția de a impune gîndirea religioasă, curînd va apărea ideea nevoii de a o creștiniza, de a o interpreta în favoarea dogmaticii creștine. Numai așa putea să se justifice caracterul absolut, universal al gîndirii religioase, și, mai mult, se putea apela la argumente din gîndirea premergătoare. Gîndirea antică, mai ales cea platonică și aristotelică, a fost astfel interpretată în spiritul dogmaticii creștine și transformată în instrument de argumentare rațională a dogmelor.

Din punctul de vedere al istoriei filozofiei, *scolastica* este nu atît o activitate de învățămînt, cît mai ales modalitatea de manifestare a gîndirii teologice, caracterizată nu numai prin afirmarea dictonului „crede și nu cerceta", ci mai ales de efortul de a argumenta rațional, pe terenul filozofiei, spiritul dogmaticii religioase. Perioada scolasticii a însemnat, propriu-zis, transformarea filozofiei în „servantă a religiei". Într-un asemenea scop este cultivată cu deosebire logica, în accepția ei de artă de a raționa, denumită adesea și *dialectică*. Rostul folosirii acestei „dialectici" era nu acela de a descoperi adevăruri, ci de a argumenta pe cale rațională, prin construcții speculative „adevărurile" religiei, nu prin apelul la realitate, ci la autoritatea cărților bisericești, declarate sfinte și inatacabile, deținătoare ale adevărului ultim, absolut. Din acest motiv, dialectica, în filozofia scolastică a avut de cele mai multe ori un caracter formalist, speculativ. Nu este însă mai puțin adevărat că rațiunea a intrat uneori în contradicție cu misiunea ingrată pe care i-o impuneau cerințele teologiei. Prin sine însăși, rațiunea tinde spre adevăr și argumentarea lui reală, dar teologia avea adevărul „dat", iar argumentarea urma să fie doar o străduință de a răsturna tezele opuse acestor „daturi", acestor dogme, oricare ar fi fost de fapt valoarea lor. Bineînțeles, rațiunea nu putea totdeauna să accepte o asemenea utilizare. De multe ori ea a provocat răzvrătiri teoretice de răsunet, a generat „erezii", adică abateri de la

linia „credinței", a contribuit astfel la subminarea autorității dogmelor care tindeau să devină suverane și despotice.

Între cei mai reprezentativi gînditori ai scolasticii medievale se numără *Scot Erigen*, *Anselm de Canterbury*, *Abélard*, *Toma d'Aquino* ș.a., dar și *Roger Bacon*, *Duns Scot*, *William Occam*, în Europa, *Averroes* și *Avicenna*, în lumea arabă. Numele lui *Anselm de Canterbury* se leagă de importanta problemă cunoscută și ca „cearta universalelor" care a condus la disputa dintre *realism* și *nominalism* sub care, de fapt, se manifestă, în gîndirea medievală, confruntarea dintre materialism și idealism. Realiștii reluau vechea poziție idealistă a lui Platon, potrivit căreia ideile, universalele, ar exista ca realități concrete în afara lucrurilor pe care le reprezintă, afirmînd că „*universalia sunt realia*". Nominaliștii, în schimb, declarau că ideile, conceptele, noțiunile, universalele nu reprezintă decît simple nume date lucrurilor susținînd că „*universalia sunt nomena*". Ca urmare ele nu au o existență anterioară lucrurilor.

Dar, între nominalismul extrem și realismul extrem, s-a enunțat și o a treia doctrină sintetizată în constatarea că noțiunile, ideile, conceptele nu există nici *înainte*, nici *după* lucrurile individuale, ci *în ele*. Este *conceptualismul* lui *Abélard*, unul dintre cei mai de seamă gînditori ai scolasticii, condamnat ca eretic, pus să-și ardă scrierile, iar mai apoi, fiindcă a persistat în ideile lui, aruncat în lanțuri.

Toma d'Aquino este cel mai reprezentativ filozof și teolog scolastic. Călugăr dominican, el se remarcă prin studierea lui Aristotel în original și a unor lucrări despre marele filozof antic. Spre deosebire de predecesorii săi care au preluat mai ales gîndirea lui Platon și neoplatonică adaptînd-o nevoilor gîndirii teologice, Toma d'Aquino realizează o interpretare în același spirit a filozofiei aristotelice. Scrierea sa principală, intitulată *Summa theologiae* (Suma teologică), intenționa să cuprindă totalitatea problemelor teologice și, mai mult, să elaboreze o enciclopedie a gîndirii dominante.

El considera filozofia inferioară teologiei și ca urmare trebuia să se afle în serviciul acesteia; prima și principala sarcină a filozofiei fiind demonstrarea existenței lui Dumnezeu. Rațiunea era subordonată credinței, singura în măsură să intre în posesia adevărurilor revelate, menirea acesteia fiind redusă la demonstrarea și apărarea acestora.

Ca teolog, Toma d'Aquino afirmă că lumea ar fi creația divinității, din care cauză ea și este cea mai bună dintre lumile posibile. În concepția asupra universului, el a rămas la vechea teză geocentrică: Pământul e centrul lumii, în jurul lui se rotesc, fixate pe sfere separate, Soarele, Luna și 5 planete; sfera stelelor era hotarul lumii, dincolo de ea aflîndu-se Dumnezeu.

Pe planul ideilor social-politice, susținea că puterea absolută în lume trebuie să revină bisericii, că papa este mai presus decît orice împărat, că biserica e deasupra statului. Concepția lui a fost declarată doctrină oficială a bisericii catolice și orice abatere de la litera ei era sancționată.

Filozofia evului mediu nu s-a supus în mod absolut bisericii și teologiei, ci a tins, prin mulți gînditori, mai lucizi și curajoși, spre o cugetare mai liberă, neîngrădită de dogme. Însuși conceptul de divinitate a fost supus analizei critice dezvăluindu-i-se contradicțiile interne. Se manifesta tot mai mult, încă din vremea lui Toma d'Aquino, o puternică aspirație a rațiunii și filozofiei spre autonomie și libertate.

Deși servanta teologiei, filozofia nu a acceptat fără proteste acest rol, nefiind întotdeauna o servantă fidelă. Au existat în această perioadă mari gînditori, unii dintre ei cu o bogată cultură, care au contribuit la amplificarea curentului de înlocuire a credinței prin angajarea unor demersuri eliberate de presiunea dogmelor și de promovare a cugetării libere.

În acest sens au acționat ideile unor gînditori, ca *Duns Scot*, care declară imposibilă din punct de vedere științific demonstrarea veșniciei sufletului și chiar a existenței lui Dumnezeu. În același spirit s-au manifestat și curentele eretice. Așa-numiții „catari", de pildă (purii),

acceptau și pe diavol drept coautor al lumii, alături de Dumnezeu, iar instituția bisericii o considerau ca izvorînd din principiul răului care e dominant în lume.

O altă expresie a acestei tendințe este curentul de gîndire reprezentat de materialismul arab, îndeosebi prin *Avicenna* și *Averroes*, urmași ai gîndirii lui Aristotel. Din această perspectivă, dar depășind-o în multe privințe, Avicenna susținea existența, independența și eternitatea lumii materiale în raport cu divinitatea, primordialitatea experienței senzoriale în cunoaștere. Averroes afirma ideea naturii necreate, avînd ca principii materia și căldura, și formulează teza *dublului adevăr*, adică admiterea unui sistem de adevăruri ale științei, în paralel cu cel al religiei. În acea perioadă teza dublului adevăr reprezenta o poziție avansată, care evidenția tendința de autonomizare a gîndirii științifice. Prin gîndirea lor, materialiștii arabi vor submina nu numai ideologia religioasă dominantă în lumea arabă, inclusiv în Spania, dar vor exercita o puternică influență și asupra gîndirii europene occidentale; prin intermediul lor a fost cunoscut, în mare măsură, adevăratul spirit al gîndirii aristotelice, ceea ce reprezenta o demascare a atitudinii deformatoare a scolasticii medievale.

2. *Declinul scolasticii*

Dezvoltarea economiei orășenești, a industriei și comerțului stimulează interesul pentru tehnică și pentru științele naturii —, o nouă și mare primejdie pentru teologie —, declanșînd, în aceste domenii, ca și în cel filozofic, o vizibilă tendință progresistă la nivelul vremii. Figura reprezentativă a noului curent îndreptat spre știință este marele gînditor *Roger Bacon*, teolog și el, dar care, ca intelectual, este interesat de matematici, de cercetarea naturii, de știința experimentală pe care o numește „împărăteasa științelor".

În plin secol al XIII-lea întîlnim și poziții materialiste destul de clare, cum este cea a olandezului *Siger de Brabant*, ucis în închisorile Inchiziției. El vorbește de eternitatea lumii materiale și de caracterul muritor al sufletului.

Cu cît declinul scolasticii se accentuează, cu atît mai mult gîndirea liberă se pronunța mai cutezătoare. Erau tot mai frecvente afirmațiile că despre Dumnezeu nu putem ști nimic, nu putem ști nici măcar dacă el există sau nu, că dacă Dumnezeu este creatorul lumii și omului atunci și răul din lume, păcatul chiar, trebuie puse pe seama lui. Gîndirea liberă cerea tot mai mult să se renunțe la autoritatea cărților și să se treacă la cercetarea naturii și istoriei, la descrierea și explicarea fenomenelor lor.

Toate aceste tendințe vor accentua declinul scolasticii, conducînd la apariția unui nou climat de idei, în care gîndirea se va manifesta din ce în ce mai cutezătoare. Pe fondul evoluției social-economice și al acestei tendințe de autonomie tot mai pronunțate a gîndirii filozofice și a științei se va contura o nouă etapă în istoria culturii și gîndirii europene — Renașterea.

Lectură

„Marele centru internațional al sistemului feudal era însă biserica... Ea dădea orînduirii feudale aureola consacrării divine. Ea își întocmise propria ei ierarhie după model feudal și, în sfîrșit, era cel mai mare senior feudal... Înainte ca feudalismul laic să poată fi atacat în fiecare țară în parte, trebuia distrusă această organizație centrală, sacră a feudalismului" (F. Engels, *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*. În: Marx-Engels, *Opere alese*, vol. II, 1967, p. 89).

„Chiar și scolasticul ei, Duns Scot, se întreba, «dacă nu materia poate să cugete».

Pentru a face cu putință o asemenea minune, el a recurs la atotputernicii lui Dumnezeu, cu alte cuvinte a împins teologii să predice materialismul. Pe deasupra era și nominalist" (Ibidem, p. 83).

Întrebări

1. Care sînt etapele și particularitățile principale ale filozofiei medievale?
2. Prin ce se caracterizează pozițiile realismului, nominalismului și conceptualismului?
3. Care sînt principalele elemente antidogmatice din gîndirea medievală?
4. Ce cauze și ce consecințe a avut declinul scolasticii?

Filozofia Renașterii

După mai bine de un mileniu, dominat de gîndirea teologică, omenirea a cunoscut o adevărată Renaștere spirituală, o perioadă de mari prefaceri în toate domeniile vieții sociale. Această perioadă, care începe la mijlocul secolului al XIV-lea și se întinde pînă în secolele XVI—XVII a reprezentat, după aprecierea lui Engels „cea mai mare răsturnare progresistă din cîte cunoscuse pînă atunci omenirea".

1. *Caracterizare generală*

Aprecierea marxistă a Renașterii nu se poate limita la considerarea ei ca un fenomen spontan sau datorat geniului unor personalități, chiar dacă acestea au îndeplinit un rol însemnat. Renașterea nu se reduce la dimensiunile ei spirituale, cultural-artistice, deși ele reprezintă o trăsătură definitorie a acestei perioade. Ea a fost, în primul rînd, o perioadă de adînci transformări în viața materială, în structura social-economică a țărilor din vestul european. Renașterea a însemnat, în primul rînd, trecerea de la meșteșuguri la manufactură, la dezvoltarea producției de mărfuri, a comerțului și negoțului. Renașterea este perioada apariției primelor relații de producție capitaliste, a sporirii rolului orașelor în viața socială, a afirmării unei noi forțe sociale — burghezia. Aceste procese, precum și marile războaie și răscoale țărănești vor con-

duce la o slăbire a puterii feudale, implicit a bisericii, la destrămarea tot mai pronunțată a relațiilor de producție feudale, locul lor luîndu-l treptat cele capitaliste.

Întreaga înfățișare a societății se schimbă, burghezia, clasa care conduce lupta împotriva feudalismului, se dovedește interesată în dezvoltarea forțelor de producție, extinderea comerțului și implicit în cunoașterea științifică a naturii și în promovarea tehnicii. Științele naturii și arta cunosc o înflorire nemaiîntîlnită pînă atunci.

Cerințele dezvoltării sociale, mai ales cele care se raportau la dezvoltarea manufacturilor, negoțului și comerțului reclamau cunoștințe noi, mult mai profunde despre fenomenele naturii. Renașterea a adus cu sine o tot mai accentuată desprindere a cunoașterii științifice de cadrele înguste ale gîndirii religioase care, chiar dacă nu au fost respinse integral, nu mai erau invocate însă în cercetarea naturii. Ea a redeșteptat spiritul de cutezanță, interesul pentru noi descoperiri, pentru mari călătorii. Acestea au impulsionat puternic dezvoltarea științelor naturii, inventivitatea tehnică. Redescoperirea gîndirii și realizărilor artei antichității au repus în actualitate interesul pentru om, încrederea în frumusețea lui fizică și morală, în perfecționarea sa prin cultură, în puterea lui de cunoaștere și creație.

Astfel, se afirmă o nouă concepție despre om, un nou umanism care viza acțiunea practică și libertatea individului, dorința de a crea, descoperi și inventa în folosul omului. Umanismul Renașterii s-a exprimat în cele mai diverse domenii ale creației spirituale, în literatură, artă, istorie, filozofie, morală ș.a. Împotriva umanismului creștin, iluzoriu, proiectat în afara lumii reale a omului, în viața de apoi, noul umanism, deși cu unele limite inerente pentru acea perioadă se îndrepta spre omul real, spre viața lui pămîntească.

Renașterea a scos știința, gîndirea în general, de sub tutela opresoare a teologiei, a afirmat și cultivat independența de gîndire și de acțiune, contribuind la modificarea vechilor

concepții despre lume; gîndirea a fost eliberată de îngrădirile dogmaticii abstracte și îndreptată spre om, spre natură și tehnică.

Ea a adus un nou climat spiritual în care gîndirea filozofică își redobîndește vocația marilor întrebări, își redescoperă, în parte, problematica și mijloacele sale specifice de apreciere a lumii din perspectiva omului, a măreției lui. Cerințele specifice ale epocii au îndreptat reflecția filozofică în primul rînd spre marile probleme ale cunoașterii, ale metodologiei cercetării naturii. Astfel ea redescoperă lumea reală și chiar dacă nu ajunge totdeauna să susțină idei materialiste consecvente, ele sînt adeseori implicate în teze referitoare la cunoaștere, izvoarele acesteia, căile dobîndirii cunoștințelor. În aceeași manieră afirmă valoarea omului, încrederea în posibilitățile lui de perfecționare, dreptul său la libertatea de gîndire și acțiune.

Gîndirea filozofică a Renașterii n-a fost, desigur, întrutotul autonomă față de biserică și gîndirea religioasă. Ea s-a exprimat în forme și cu mijloace specifice pentru a nu intra totuși într-un conflict deschis cu biserica, care încă exercita o puternică influență în viața socială. Din acest motiv ea și-a restrîns adeseori problematica la o arie tematică care să evite suprapuneri cu gîndirea teologică. De remarcat este însă tendința spre o tot mai precisă delimitare a filozofiei de gîndirea teologică, spre autonomizarea spiritului liber și punerea la îndoială a dogmelor religioase.

Importante implicații filozofice pentru răsturnarea concepției teologice despre lume și om a avut *heliocentrismul*, enunțat de *Copernic*, preluat și dezvoltat ulterior de *Kepler*, *Bruno*, *Galilei* și alți gînditori și oameni de știință de mai tîrziu. Teoria heliocentrică a însemnat, după cum apreciază Engels, actul prin care „cercetarea naturii și-a proclamat independența". Respingerea teoriei geocentrice susținută de biserică punea puternic în lumină absurditatea pretenției gîndirii teologice de a fi o imagine unică, absolută asupra lumii și, totodată, legitimitatea cugetării libere asupra naturii și a omului.

2. *Concepțiile filozofice ale principalilor gînditori ai Renașterii*

Pe baza noilor date ale cunoașterii, a reîntoarcerii la spiritul autentic al gîndirii antice, mai ales a lui Aristotel, — cultivat de școala din Padova (Pietro Pomponazzi ș.a.) — și a lui Platon — promovat în școala din Florența (Marsilio Ficino, Pico della Mirandola ș.a.) se conturează în noul climat spiritual, tot mai mult o altă viziune în filozofie, caracterizată printr-o tot mai accentuată desprindere de religie.

Inițiatorul preocupărilor sistematice în filozofia renascentistă a fost *Nicolaus Cusanus*. În opera sa el a susținut unele idei îndrăznețe, ca infinitatea și unitatea structurală a Universului sau aceea că lumea sublunară nu este inferioară celei cerești. Este adept al panteismului, concepție potrivit căreia Dumnezeu și natura sînt identice și pe care biserica nu putea s-o admită. El a respins, de asemenea, geocentrismul, dar argumentele sale erau însă speculative. În domeniul teoriei cunoașterii el a acordat mai mare importanță rațiunii, subliniind valoarea instrumentului matematic. Nicolaus Cusanus are meritul de a fi surprins contradicțiile în lucruri și coexistența contrariilor, ceea ce dezvăluie contribuția sa la înțelegerea dialectică a realității.

Leonardo da Vinci, filozof, artist și savant cu mari posibilități de inventivitate tehnică, s-a sprijinit în concepțiile sale mai ales pe observații și experiențe și s-a desprins de explicațiile supranaturale predominante în Evul Mediu, susținînd necesitatea cunoașterii nemijlocite a naturii. Formalismului logic medieval el îi opune certitudinea cunoașterii prin simțuri, prin experiențe care, cum spunea el, „nu se înșeală niciodată". Pentru el cunoașterea trebuie să fie unitară, întrucît și natura este unitară. A combătut dogmatismul și autoritatea, piloni ai mentalității medievale, arătînd că marele învățător al oamenilor este natura, nu autoritatea celor spuse în cărți. Din aceasta nu trebuie dedus că Leonardo da Vinci nu a acordat importanță teoriei, socotea însă că ea trebuie să se sprijine pe experiențe și, întrucît considera că

scopul cunoașterii era servirea inventivității tehnice, știința ca și arta trebuiau să țină seama de progresul acestei inventivități.

Giordano Bruno a fost personalitatea filozofică cea mai reprezentativă a Renașterii, ars pe rug pentru că s-a opus în mod categoric scolasticii dogmatice și a manifestat intransigență în fața Inchiziției, a atacat ideea potrivit căreia în domeniul științelor Aristotel ar fi spus totul și că nu ar mai fi cazul să fie depășit prin noi cercetări. În lucrările sale „Despre cauză, principiu și unitate" și „Despre infinit, univers și lumi", Bruno emite o nouă viziune asupra lumii, opusă celei oficiale susținută de biserică. El afirma că Universul este infinit, există prin sine și își are cauza în sine; Dumnezeu este imanent Universului, naturii, adică există și acționează din interiorul acesteia, al cărei suflet este. Prin aceste poziții, filozoful răstoarnă fundamentele viziunii teologice despre lume, care nu admite panteismul și își închipuie divinitatea ca transcendentă, adică existînd dincolo de lumea reală și cunoscută. Bruno concepe substanța naturii ca fiind materială și unică, ajungînd să excludă ideea de creație divină. Trece această putere asupra naturii însăși, pe care o consideră însuflețită și o divinizează. Giordano Bruno afirmă răspicat: *„Lumea poate totul, produce totul, și infinita varietate a lucrurilor particulare nu constituie decît o singură și aceeași existență. A cunoaște această unitate este scopul oricărei filozofii, a oricărei cunoașteri a naturii"*. În problema cunoașterii el a preluat teza lui Cusanus, după care procesul cognitiv s-ar efectua pe o cale treptată, prin simțuri, rațiune, intelect și suflet. Și, întrucît Universul era infinit, Bruno deduce, în mod just, că și cunoașterea trebuie să fie infinită.

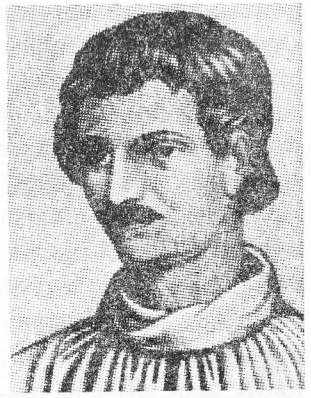

G. Bruno

Galileo Galilei a excelat mai ales în domeniul matematicii, fizicii, mecanicii, astronomiei etc. A fost adeptul teoriei copernicane despre sistemul solar și a avut o concepție mecanicistă despre întregul Univers, care, pentru el, era un uriaș mecanism cu structură matematică. Considera că Universul nu poate fi descifrat decît prin folosirea limbajului matematic. A susținut că între experiment și matematică există o strînsă unitate. El este unul din inițiatorii mecanicii clasice pe temeiul căreia a formulat conceptul de lege științifică.

Pentru ideile sale înnoitoare, pentru ostilitatea dovedită față de gîndirea dogmatică, antiștiințifică și vechile teorii despre lume, Galilei a suferit condamnarea și umilințele Inchiziției, care l-a urmărit fără cruțare, silindu-l să-și retracteze afirmațiile.

Evidențierea valorii experienței în cunoaștere a constituit o contribuție importantă adusă de Galilei în știință și filozofie, iar materialismul său mecanicist a avut o mare influență asupra gîndirii filozofice a secolului al XVII-lea.

Epoca Renașterii este reprezentativă și din punctul de vedere al constituirii unor concepții laice asupra societății. În această perioadă, în zorii orînduirii capitaliste sînt elaborate două viziuni comuniste utopice: „Utopia" lui *Thomas Morus* și „Cetatea Soarelui" a lui *Tommaso Campanella*. Ele exprimă o puternică critică la adresa claselor exploatatoare vinovate de exploatarea maselor. Se surprinde faptul că sursa acesteia este proprietatea privată, de aceea în modelele de societate imaginate de ei aceasta este desființată. Societatea visată trebuia să se bazeze pe munca efectuată din plăcere, pe înțelepciunea conducătorului, înțelegerea dintre membri ei, pe dreptate, libertate și cultivarea virtuților prin instrucție.

Prin ideile Renașterii se continuă atacurile împotriva dogmelor bisericii, se propagă idei materialiste, mai ales sub forma concepției panteiste. Cultura se întoarce spre marile modele clasice antice; cugetul omului este eliberat de lanțurile intelectuale scolastice și se întoarce spre natură, spre știință, spre experiment. Prin toate acestea Renașterea a anticipat și a pregătit gîndirea filozofică a epocii moderne.

Lectură

„Aceasta (Renașterea, n.n.) a fost cea mai mare răsturnare progresistă din cîte trăise omenirea pînă atunci, o epocă care avea nevoie de titani și care a creat titani, titani ca gîndire, pasiune și caracter, ca multilateralitate și ca erudiție. Oricum vor fi fost oamenii care au pus bazele dominației moderne a burgheziei, ei numai burghezi mărginiți nu au fost" (F. Engels, *Dialectica naturii*. În: Marx și Engels, *Opere*, vol. 20, p. 330).

Întrebări

1. Care sînt cauzele apariției Renașterii?
2. Ce semnificație are Renașterea în istoria gîndirii filozofice?
3. Care sînt principalele idei filozofice ale gînditorilor Renașterii?

Evoluția gîndirii filozofice în epoca modernă

Epoca modernă este perioada care corespunde destrămării orînduirii feudale și impunerii unui nou mod de organizare socială — capitalismul. Acesta a adus pe scena istoriei o nouă forță socială — burghezia — interesată vital în dezvoltarea manufacturii și industriei, a comerțului și transportului, ceea ce a avut consecințe profunde asupra întregii vieți sociale, materiale și spirituale.

Pe plan spiritual evoluția capitalistă a societății a stimulat un mai mare interes pentru cunoaștere, mai multă libertate de gîndire și exprimare. Sub acest impuls se dezvoltă cu preponderență filozofia materialistă și se amplifică preocupările de teorie și metodologie a cunoașterii. Dezvoltarea gîndirii materialiste a fost puternic favorizată de progresul

științelor, de necesitatea de a descoperi noi mijloace de stăpînire a naturii, noi cunoștințe care să faciliteze progresul producției capitaliste. Acum se constituie cu adevărat științele naturii deși ele rămîn în cadrul unei viziuni statice, metafizice, mecaniciste — care se va transmite și filozofiei materialiste din această epocă.

Începuturile gîndirii filozofice moderne

Gîndirea filozofică modernă își are începuturile în viața spirituală a țărilor în care relațiile de producție capitaliste s-au impus mai devreme: Anglia, Țările de Jos, Franța și apoi și alte state europene. Problemele specifice ridicate de dezvoltarea capitalistă au făcut ca în aceste țări să se exprime o gîndire filozofică, deosebit de valoroasă.

1. *Materialismul englez în secolul al XVII-lea*

Francis Bacon a fost primul mare gînditor materialist al epocii moderne. El e considerat de Marx ca „adevăratul părinte al *materialismului englez* și al întregii *științe experimentale moderne*".

Filozoful englez concepe materia ca existînd în mod obiectiv, ca fiind necreată și indestructibilă, considerînd în același timp mișcarea ca cea mai importantă trăsătură a ei. Fenomenele naturii, inclusiv cele biologice, sînt forme de manifestare a materiei în mișcare.

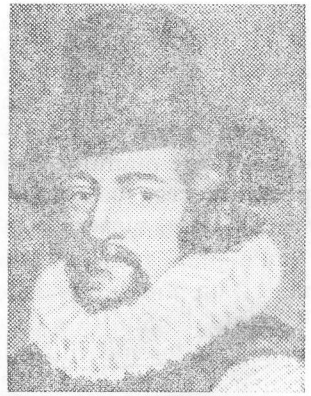

F. Bacon

În domeniul teoriei cunoașterii, Bacon este preocupat de elaborarea unei noi metode, opusă logicii scolastice, principiului autorității

și dogmatismului. El consideră că, de-a lungul veacurilor, cunoașterea umană a fost întunecată de anumite prejudecăți pe care le numește „idoli" și care ar fi constituit totdeauna surse de erori. Bacon cere, în consecință, înlăturarea tuturor acestor prejudecăți, ca o condiție prealabilă a unei cercetări cu adevărat științifice.

Metoda pe care o propune în principala sa lucrare „Noul Organon" este inducția (inducția incompletă), care prezintă avantajul că pleacă de la realitate și ține un contact permanent cu ea. El arată pe larg, cum trebuie să fie folosită această metodă, care constă în trecerea de la constatări parțiale la generalizări valabile și scoate în evidență importanța cunoașterii prin cauze ca și resorturile practice ale științei. „Știința omului este măsura puterii sale" afirmă Bacon, subliniind menirea acesteia de a amplifica puterile omului în lupta cu natura.

Adversar al nobilimii, al privilegiilor, al titlurilor și rangurilor, Bacon consideră că oamenii trebuie apreciați în funcție de meritele lor. Aceste idei ale lui Bacon își găsesc explicație în faptul că el era ideologul clasei burgheze, pe atunci o clasă progresistă.

Concepția materialistă inițiată de Bacon, e dusă mai departe de *Thomas Hobbes* care consideră, și el, materia ca primordială și cognoscibilă și o definește ca o totalitate de corpuri. Materialismul său are caracter mecanicist, mișcarea materiei fiind concepută doar ca o mișcare mecanică.

Un merit deosebit al lui Hobbes constă în faptul că a mers mai departe decît Bacon în afirmarea ateismului. De pe aceste poziții el va laiciza concepția despre societate, considerînd societatea și statul ca fiind rezultatul unui *contract social*. Teza aceasta e desigur idealistă, pentru că invocă drept bază elemente de ordinul conștiinței oamenilor (înțelegerea dintre ei, contractul lor), dar ea înlătură teza religioasă a originii divine a societății și a statului. Printr-o generalizare nejustificată, el atribuie relațiilor interindividuale caracteristicile egoismului burghez, afirmînd, într-o formulare bine

cunoscută — *homo homini lupus* — că ele ar aparține însăși naturii umane.

John Locke a dezvoltat mai ales latura empiristă a filozofiei lui Bacon și a fundamentat teoria senzualistă a cunoașterii. Bacon afirmase deja că toate cunoștințele provin din experiență. Locke va întregi afirmația arătînd că experiența se formează din datele senzoriale, din senzații. Această poziție empiristă în problema cunoașterii se caracterizează prin trei principii fundamentale: a) nu există, așa cum susține Descartes, idei înnăscute; întreaga cunoaștere se naște în și din experiența senzorială, care oglindește realitatea obiectivă; b) „sufletul" sau intelectul uman este, la naștere, o *tabula rasa*, o tablă nescrisă, pe care experiența senzorială înscrie datele ei; c) în intelect nu există nimic care să nu fi fost înainte în senzații.

Locke limitează puterile gîndirii atribuindu-le doar capacitatea de a combina percepțiile, „ideile simple", nu și aceea de a pătrunde mai adînc în esența realității.

Privită în general filozofia lui J. Locke a fost de orientare materialistă. Cu toate acestea el a făcut unele concesii idealismului, mai ales prin distincția între *calități primare*, considerate ca fiind ale lucrurilor însăși și *calități secundare*, care ar fi creații subiective. Primare sînt considerate *soliditatea*, *întinderea*, *figura*, iar secundare *culoarea*, *gustul*, *mirosul*.

Inconsecvențele sale au deschis calea idealismului subiectiv. Locke se dovedește — cum a remarcat Engels — „fiul compromisului de clasă de la 1688", întrucît burghezia engleză, încheindu-și revoluția, pactizează cu nobilimea.

Atingerea aspirațiilor revoluționare ale burgheziei engleze a avut ca urmare pe plan filozofic apariția, în secolul al XVIII-lea, a unor concepții antimaterialiste, idealiste, reprezentate mai cu seamă de *George Bekerley* și *David Hume*. Idealist-subiectiv, episcopul Bekerley atacă direct materialismul, tocmai pentru considerentul că subminează religia. Plecînd de la Locke, el afirmă că toate calitățile lucrurilor

întinderea și cugetarea. Deși întrebuințează în concepția sa termenul de Dumnezeu, Spinoza îi dă înțelesul de „natură eternă și infinită" *(Deus sive natura)*. Contrar concepțiilor idealiste și religioase, el consideră substanța materială ca avîndu-și cauza în sine însăși, ca fiind *„causa sui"*. Spinoza pledează pentru un determinism în cadrul căruia neagă metafizic existența întîmplării.

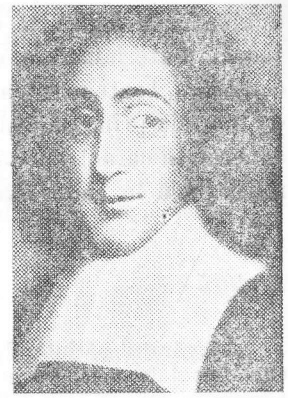

B. Spinoza

Concepția materialistă a lui Spinoza merge pînă la ateism. Scrierile sale — dintre care cea mai însemnată e considerată „Etica" — cuprind multe elemente critice la adresa Bibliei și religiei.

Raționalismul inițiat de Descartes este dezvoltat de *G.W. Leibniz*. El este nu numai un savant de renume, descoperitorul calculului diferențial și integral, ci și unul din precursorii idealismului clasic german, autorul unui sistem filozofic idealist obiectiv. El considera că existența este constituită din niște unități simple, indivizibile, independente unele de altele — *monade* — de natură spirituală, înzestrate cu forță activă și cu capacitatea de a oglindi fiecare întregul univers. Lucrurile, fenomenele, lumea materială este, potrivit concepției lui Leibniz, o expresie exterioară a monadelor, o creație a monadei supreme — Dumnezeu — care asigură concordanța dintre activitățile monadelor individuale, armonia prestabilită a interacțiunilor acestora.

Analiza gîndirii filozofice din această perioadă ne conduce la următoarele concluzii: a) constatăm prezența, în continuare, a luptei dintre materialism și idealism ca expresie teoretică a opoziției dintre interesele burgheziei și ale nobilimii feudale; b) materialismul se întemeiază tot mai mult pe datele științelor naturii, în special ale mecanicii; c) în lupta sa cu idealismul, materialismul aprofundează categoria de materie,

evidențiază legătura dintre materie și mișcare, dezvoltă teoria materialistă a cunoașterii, elaborează noi metode de cercetare, toate acestea avînd importante implicații ateiste; d) limitele principale ale materialismului din această perioadă constau în caracterul său metafizic, mecanicist și în faptul că nu explică în mod materialist fenomenele vieții sociale.

Lectură

„Adevăratul părinte al materialismului englez și al întregii științe experimentale moderne este Bacon. Științele naturii sînt pentru el adevărata știință, iar fizica experimentală *este partea* cea mai de seamă a științelor naturii" (Karl Marx și Friedrich Engels, *Sfînta familie*. În: Marx-Engels, *Opere*, vol. 2, București, E.S.P.L., 1958, p. 143).

„În fizica sa, Descartes a atribuit materiei o forță de sine stătătoare și a considerat mișcarea mecanică drept viața materiei. El a separat complet fizica sa de metafizica sa. În cadrul fizicii sale, materia reprezintă unica substanță, unica bază a existenței și cunoașterii" (Ibidem, p. 141).

Întrebări

1. Cum se explică dezvoltarea gîndirii materialiste la începuturile epocii moderne?
2. În ce constă concepția materialistă a lui Bacon și Hobbes?
3. Care sînt meritele și limitele teoriei empiriste a cunoașterii a lui John Locke?
4. În ce constau dualismul și raționalismul cartezian?
5. Care a fost atitudinea lui Spinoza și Leibniz față de filozofia carteziană?

Iluminismul și materialismul francez din secolul al XVIII-lea

În istoria culturii și a filozofiei, secolul al XVIII-lea este cunoscut sub numele de *„secolul luminilor"*. Lumină, știință, virtute, progres, fericire, libertate etc. erau cuvinte și idei

de mare circulație în acest secol. Deoarece aceste idei au pornit mai ales din Franța, Marx și Engels l-au caracterizat drept „un secol prin excelență francez".

Secolul al XVIII-lea a fost, în Franța, epoca de pregătire și de înfăptuire a revoluției burgheze. În această luptă filozofia iluministă a servit intereselor stării a treia, luminînd și pregătind conștiințele pentru revoluția ce se apropia.

1. *Ideile fundamentale ale iluminiștilor*

În primul rînd, iluminiștii afirmau autonomia omului, scoaterea lui de sub orice fel de patronaj, de sub orice autoritate exterioară, dreptul lui la libertate; omul trebuie să devină propriul său soare. Iluminiștii susțineau că omul este dator să îndrăznească să gîndească în mod propriu și să-și organizeze viața pe baza acestei gîndiri. În al doilea rînd, ei au susținut cu înflăcărare rolul învățămîntului și al culturii în viața societății, rolul instrucției și al activității conștiente. „Cu cît oamenii vor fi mai luminați, cu atît vor fi mai liberi", afirma Voltaire. În al treilea rînd, ei luptau pentru afirmarea hotărîtă a dreptului omului la fericire, socotit de ei ca una din trăsăturile esențiale și inalienabile ale naturii omenești. Continuînd și depășind umanismul Renașterii, iluminismul a afirmat ideia că *oamenii sînt egali și buni de la natură* (Rousseau ș.a.), idei cu multiple implicații pentru caracterizarea drepturilor omului. Umanismul iluminiștilor exprimă aspirațiile unei burghezii evoluate, aflate în ajunul revoluției, care și-a făcut din această ideie un principiu al reconsiderării dreptului și celorlalte instituții specifice feudale.

Ideile iluminismului — puternic afirmate în Franța, Anglia, Germania și Rusia — s-au răspîndit rapid în aproape toate țările Europei.

Reținînd aceste idei comune ale filozofilor iluminiști, nu trebuie să pierdem din vedere diferențele esențiale dintre ei, diversitatea concepțiilor lor. Materialiștii francezi — Diderot, d'Helvétius, la Mettrie — au dat o rezolvare mate-

rialistă problemei fundamentale a filozofiei și au promovat ateismul. Voltaire și Montesquieu au fost deiști, iar pe plan social au susținut „monarhia luminată". Iluminiștii democrați și comuniștii utopici — Rousseau, Morelly, Mably — au meritul de a fi văzut izvorul inegalității sociale în proprietatea privată, fără a sesiza însă calea reală și revoluționară pentru făurirea unei vieți mai bune, socotind că înlăturarea proprietății private ar putea fi rezultatul răspîndirii cunoștințelor raționale (Morelly).

2. *Materialismul francez din secolul al XVIII-lea*

A fost un curent filozofic de mare prestigiu, care își are rădăcinile teoretice în fizica mecanicistă a lui Descartes, în materialismul empirist englez (Bacon, Hobbes și, cu deosebire, Locke), în teoriile fizice ale lui Newton și este strîns legat de dezvoltarea științelor și de cerințele social-politice ale epocii.

Cel mai mare merit al reprezentanților acestui curent este de a fi dat o rezolvare materialistă ambelor laturi ale problemei fundamentale a filozofiei. Materia este universală și veșnică, baza tuturor fenomenelor din natură, inclusiv a conștiinței. Mișcarea este un atribut intern al materiei, în natură totul este în mișcare: „Materia se mișcă prin ea însăși" — scria La Mettrie, iar d'Holbach îl completează: „Universul... nu ne oferă pretutindeni decît materie în mișcare". În ceea ce privește cunoașterea, materialiștii francezi se situează pe pozițiile senzualismului materialist promovat de Locke: realitatea obiectivă există independent de cunoaștere, ea poate fi cunoscută, iar cunoștințele provin din simțuri. Apărînd uneori cu o consecvență absolutizantă senzualismul materialist, unii au alunecat în unilateralitate, au redus întreaga cunoaștere la activitatea sensibilității, au negat sau minimalizat aportul gîndirii raționale. Pe de altă parte,

au existat și poziții în care se manifestă încredere în rațiune, în capacitatea ei de a cunoaște esența lucrurilor (d'Holbach).

De pe asemenea poziții general filozofice, materialiștii francezi au criticat idealismul (amintim critica pe care D. Diderot a făcut-o filozofiei lui Berkeley), au criticat agnosticismul și filozofia teologică. Filozofii — afirmă ei — sînt prietenii rațiunii și ai științei, în timp ce preoții sînt dușmanii rațiunii și prietenii ignoranței. Lupta pentru drepturi și libertate socială, lupta împotriva regilor și a nobililor este strîns legată de lupta omului împotriva cătușelor religiei. „Îndată ce (oamenii n.n.) au aruncat o privire amenințătoare asupra majestății cerului, nu se vor mai sfii, după aceea, s-o întoarcă asupra suveranității terestre" (Diderot). Angajîndu-se la critica „majestății cerului", materialiștii francezi au îmbinat anticlericalismul cu afirmarea unor idei și convingeri expres și consecvent ateiste.

Au elaborat o *etică* laică, desprinsă deci de religie. Ei susțineau că acele legi și norme morale sînt bune care sînt raționale, care se întemeiază pe însăși natura omului, care duc la fericirea și bunăstarea lui.

În planul *ideilor social-politice* au avut o atitudine protestatară și au făcut o critică vehementă rînduielilor feudale.

Subliniind aporturile materialiștilor francezi din secolul al XVIII-lea la promovarea și dezvoltarea unor asemenea idei înaintate, să nu uităm nici *limitele* gîndirii lor, limite condiționate de situarea pe pozițiile de clasă ale burgheziei, de nivelul de atunci al cunoașterii științifice. În acest sens, reținem mai întîi caracterul metafizic, nedialectic al materialismului lor, incapacitatea de a concepe lumea ca un proces, ca fiind într-o continuă dezvoltare.

D. Diderot

Chiar dacă au afirmat cu convingere unitatea dintre materie și mișcare, ei n-au putut surprinde și explica izvorul mișcării, autogenerarea acesteia din contradicțiile interne ale lucrurilor și fenomenelor.

Sub influența nivelului pe care l-a atins elaborarea mecanicii ca știință și drept consecință a gîndirii lor metafizice, materialiștii francezi au fost prin excelență mecaniciști, au redus întreaga diversitate calitativă a formelor mișcării la mișcarea mecanică. În lucrarea „Omul mașină", de pildă, La Mettrie concepe întreaga realitate ca fiind reglată exclusiv de legile mecanicii; corpul omenesc este comparat cu „un ceasornic", iar ideile omului sînt considerate ca simple proiectări ale lumii exterioare pe „ecranul creierului".

O altă lipsă a materialismului francez constă în afirmarea caracterului contemplativ al cunoașterii, în neglijarea rolului practicii în elaborarea, verificarea și valorificarea ideilor.

În explicarea fenomenelor sociale, materialiștii francezi au rămas pe pozițiile idealismului iluminist. Ei considerau mediul social ca factor determinant al societății, dar înțelegeau prin mediul social rațiunea, educația, cultura și moravurile. Acordînd primordialitate factorilor spirituali și morali, ei au cercetat numai motivele ideologice ale activității istorice a oamenilor, nu au cercetat însă ce anume dă naștere acestor motive, nu au sesizat rolul determinant al factorilor de ordin economic în raport cu suprastructura ideologică a societății.

Lectură

„Ca să vorbim precis și prozaic, iluminismul francez din secolul al XVIII-lea și în special materialismul francez nu au fost numai o luptă împotriva instituțiilor politice existente, ca și împotriva religiei și teologiei existente, ci și, în aceeași măsură, o luptă fățișă și declarată împotriva metafizicii secolului al XVII-lea și împotriva oricărei metafizici" (adică filozofia speculativă — n.n.) (Karl Marx și Fr. Engels, *Sfînta familie*, în: Marx-Engels, *Opere*, vol. 2, București, E.S.P.L.P., 1958, p. 140).

Întrebări

1. Care sînt ideile fundamentale ale iluminismului?
2. În ce constă aportul materialiștilor francezi la dezvoltarea gîndirii filozofice?
3. Cum se explică pozițiile ateiste ale materialiștilor francezi?
4. Care sînt limitele materialismului francez al secolului al XVIII-lea?

Filozofia clasică germană

Filozofia clasică germană reprezintă o perioadă de autentică profunzime în dezvoltarea gîndirii filozofice. Reprezentanții ei principali sînt: Immanuel Kant, J. G. Fichte, Fr. Schelling, G.W. Fr. Hegel și L. Feuerbach.

Considerată în ansamblu, filozofia clasică germană are meritul de a fi pregătit filozofic apariția gîndirii marxiste, îndeplinind rolul de premisă teoretico-filozofică nemijlocită în elaborarea materialismului dialectic și istoric.

1. *Immanuel Kant*

Opera lui Im. Kant marchează începuturile filozofiei clasice germane. Cele trei lucrări fundamentale ale lui Kant sînt: *Critica rațiunii pure*, *Critica rațiunii practice* și *Critica puterii de judecată*.

Im. Kant

În perioada precriticistă, Im. Kant acordă atenție mai mare unor probleme ale științelor naturii și formulează soluții care conțin, din perspectivă filozofică, elemente de materialism și dialectică. Este îndeobște știută ipoteza cunoscută sub numele de „ipoteza Kant-Laplace", referitoare la originea naturală a planetelor sistemului solar și care, potrivit aprecierii lui Engels, face

„prima breșă" în concepția metafizică și creaționistă. Într-o altă lucrare, Kant concepe mișcarea ca fiind inerentă materiei, rezultat al contradicțiilor existente între fenomene și nu imprimată materiei din exterior; el consideră mișcarea ca unitate a atracției și respingerii.

Opera celebră a lui Kant este *Critica rațiunii pure* (1781). Ideile ei sînt însă prefigurate în „Dizertație despre forma și principiile lumii sensibile și inteligibile" apărută în 1770, cotitură în gîndirea kantiană, marcînd începutul perioadei criticiste.

Care sînt problemele principale pe care Kant și le pune în *Critica rațiunii pure*? După cum rezultă din însuși titlul lucrării este vorba de o analiză critică a cunoașterii, o analiză care urmărește să determine ce este cunoașterea umană, care sînt condițiile ei, ce poate și ce nu poate omul să cunoască. În răspunsul la această problematică se pleacă de la premisa că există lumea de lucruri exterioare subiectului cunoscător.

Prin afirmarea convingerii că lucrurile și procesele nu sînt produse de subiect, că ele există ca realități obiective, Kant critică idealismul subiectiv al lui Berkeley, pe care-l califică drept idealism „iluzoriu" și depășește poziția sceptică a lui Hume, îndoiala acestuia cu privire la existența a ceva dincolo de lumea senzațiilor. Promovarea unei asemenea convingeri și dezvoltarea unor asemenea considerații critice, ne permit să vorbim de existența unor elemente materialiste în filozofia kantiană.

În dezvoltarea concepției sale gnoseologice, Kant pornește și de la premisa empiristă că orice cunoaștere începe cu *experiența sensibilă*, adică cu acțiunea lucrurilor asupra organelor noastre de simț. Prin această acțiune este declanșată cunoașterea.

Dar, și acest dar este foarte important, în și prin impresiile ocazionate de acțiunile exterioare nu realizăm *senzorial* o cunoaștere propriu-zisă. De ce? După opinia lui Kant, în chiar momentul formării fluxului de impresii intervin activ formele apriorice ale sensibilității: timpul și spațiul. Acestea

sînt realități și condiții doar *subiective*, există doar în noi, sînt intuițiile-cadru ale experienței sensibile. Totodată ele sînt și *apriori*, adică există înainte și independent de experiență, de contactul simțurilor cu realitatea obiectivă.

Condiționînd experiența, timpul și spațiul fixează în propriile lor „tipare", modifică impresiile în conformitate cu propria lor „ordine" interioară, subiectivă. În virtutea unei asemenea modificări și ordonări, în și prin datele cunoașterii sensibile noi nu atingem cognitiv lumea obiectelor, nu operăm o reflectare a lucrurilor așa cum sînt în afară și independent de structurile sau formele sensibilității. Noi știm doar cum ne apar lucrurile, nu putem ști cum sînt ele de fapt, cum sînt în obiectivitatea lor.

Cunoașterea care angajează facultatea sensibilității se desfășoară, potrivit opiniei kantiene, în strînsă legătură cu *activitatea intelectului* (nivelul abstract al gîndirii). Acesta nu apare însă ca un „instrument" cognitiv mai puternic. Ca facultate cognitivă, intelectul este înzestrat și el cu propriile lui forme apriorice: categoriile, conceptele, cum ar fi cele de substanță, cauzalitate, necesitate, posibilitate ș.a. În și prin acestea se operează un alt gen de ordonare, ordonarea guvernată de regulile și legile logico-formale. Nici cunoașterea prin intelect nu ne permite „să ancorăm" în planurile propriu-zise ale realității, să surprindem lucrurile ca atare, în ceea ce sînt ele „în sine". „Proprietățile lucrului — scrie Kant, afirmîndu-și limpede punctul de vedere — nu pot trece de la el în facultatea mea de reprezentare".

Cît privește *activitatea rațiunii*, considerată de Kant ca a treia instanță cognitivă, concluzia este aceeași. Rațiunea nu poate formula nici ea judecăți ferme, care să vizeze aspecte sau dimensiuni ale realității „în sine". La nivelul rațiunii se pun și se frămîntă asemenea probleme generale (dacă lumea este finită sau infinită, simplă sau complexă etc.) încît rațiunea le poate oferi numai soluții contradictorii, antinomice. Cîte argumente raționale putem invoca pentru afirmația că lumea este finită — consideră Kant — tot atîtea

putem formula și pentru afirmația contrară, că ea este infinită etc. În acest fel rațiunea intră „în conflict cu sine însăși".

În virtutea unei asemenea descrieri și explicări a celor trei genuri principale ale activității de cunoaștere, concluzia concluziilor gnoseologiei kantiene se rezumă în conceptul de „lucru în sine". Lucrurile există ca entități obiective, dar, în principiu, ele rămîn inaccesibile demersurilor noastre de cunoaștere. Ceea ce noi cunoaștem nu ar fi, așadar, lumea așa cum este ea în afară și independentă de noi, ci *lumea fenomenelor* (phaenomenon = ceea ce apare), adică lumea așa cum ne apare nouă, modelată și transformată după chipul formelor aprioric ale subiectului cunoscător.

Dacă, admițînd existența obiectivă a lucrurilor în sine, Kant se situează pe o poziție de gîndire materialistă, prin afirmarea caracterului subiectiv și aprioric al spațiului, timpului, cauzalității etc. și prin negarea posibilității cunoașterii realității așa cum este ea în sine, el se situează pe o poziție idealistă și agnostică. Marx și Engels au descoperit totuși aici, camuflată sub un înveliș idealist, afirmarea pozitivă a laturii active a subiectului. La Kant, acțiunea umană joacă un rol central, omul intervine activ în planul raportării la realitate. Din păcate această intervenție are doar un mod teoretic, se realizează numai prin cunoaștere. Kant n-a înțeles locul și rolul acțiunii umane efective, transformatoare, practice.

Sfera preocupărilor gîndirii kantiene nu s-a limitat la problemele cunoașterii. În continuarea și depășirea acestora, în celelalte „Critici" și în alte lucrări, s-a ocupat de analiza filozofică a problemelor eticii, esteticii, religiei și uneori politicii. Din meditația asupra fenomenului moral, de pildă, s-a născut un răspuns îndrăzneț și original la întrebarea: Ce trebuie să facă omul și de ce? În rezumatul lui, acest răspuns pornește de la ideea că omul trebuie să gîndească și să acționeze moral în mod autonom, liber, și nu în virtutea unor „porunci" considerate de origine divină. În acest fel, într-un anume sens, Kant, desprinde morala de religie, de comanda-

mentele ei morale supra-lumești. Omul trebuie să fie moral în virtutea unor imperative ale propriei sale rațiuni practice, morale. (La Kant, practic înseamnă moral.) Un asemenea imperativ este formulat de Kant astfel: „Acționează în așa fel încît să tratezi umanitatea, atît în persoana ta cît și în aceea a celuilalt, întotdeauna și în același timp ca fiind un scop, niciodată ca un mijloc".

Curajul afirmării acestei „legi morale" îl putem ușor înțelege dacă ne gîndim că a fost formulată într-o societate în care unii, în numele propriilor lor interese egoiste, îi foloseau pe alții ca simple mijloace. Valoarea ei intrinsecă o putem surprinde dacă luăm în considerare umanismul ei implicit; afirmarea dreptului tuturor oamenilor de a fi „scopuri" și nu „mijloace". De aci și unele din îndemnurile îndrăznețe ale lui Kant: „Nu fiți sclavii oamenilor", „Nu permiteți ca drepturile voastre să fie călcate nepedepsit în picioare" ș.a.

Dar, în formularea imperativului moral — citat mai sus se exprimă și slăbiciunile poziției etice kantiene. Omul acestei poziții este un om în genere, abstract, rupt de orice realitate concret istorică. Morala preconizată de Kant este și ea una generală, eternă, o morală de dragul moralei, cu pretenția de a fi valabilă pentru toate locurile și în toate condițiile. Or, așa cum au arătat clasicii marxismului și cum confirmă istoria însăși, o asemenea morală nu există; normele morale au un pronunțat caracter social-istoric, au o dinamică reală care ține în general pasul cu dinamica vieții sociale. Mai mult, aceste norme nu țin numai de sfera rațiunii, conținutul lor nu izvorăște numai din ea; trecînd prin conștiință, conținutul lor se originează în fond din sfera condițiilor vieții economice a oamenilor, a societății. Privind „rațiunea practică" numai ca „rațiune morală", Kant n-a înțeles activitatea și libertatea umană în toată bogăția și complexitatea lor.

2. *Georg Wilhelm Friedrich Hegel*

Creația filozofică hegeliană reprezintă faza de apogeu a filozofiei clasice germane. În interiorul sistemului ei de idei nota cea mai caracteristică este aceea a împletirii interpre-

G. W. F. Hegel

tării idealist-obiective a realității cu considerarea ei dialectică. Pentru Hegel, elementul primordial al întregii existențe — natură, societate, om — îl reprezintă un spirit obiectiv, universal, un fel de gîndire a nimănui denumită „Ideea absolută". Această idee crează în sine și din sine toate celelalte manifestări ale realității. Etalarea unor asemenea facultăți sau disponibilități demiurgice, creatoare se face cu condiția unei complicate mișcări, mai bine zis automișcări dialectice. Temeiul autodezvoltării Ideii absolute îl constituie contradicțiile proprii, interne ale acesteia.

În realizarea autodevenirii sale, Ideea absolută străbate, potrivit concepției hegeliene, următoarele „etape" principale, etape care se află nu numai în raporturi de succesiune, ci și de presupunere și coexistență reciprocă:

a) Stadiul existenței și dezvoltării ideii în sine, ca gîndire pură, ca o existență asemănătoare celei atribuite de religie „lui Dumnezeu așa cum e el... înainte de a fi fost creată natura și spiritele finite" (Hegel).

b) Stadiul existenței exteriorizate a ideii, manifestarea ei în și ca natură, ca obiecte și procese materiale. Ideea pură se hotărăște în mod liber „să iasă... din sine" și să se încarneze, să se materializeze în diversitatea naturii.

c) Al treilea stadiu al autodevenirii Ideii absolute îl reprezintă cel al ieșirii ideii din starea ei alterată, al „ridicării" ei din natură, al reîntoarcerii la sine, al realizării unei mișcări care să fie din nou mișcare a ideilor. Această înălțare se face prin gîndirea finită și subiectivă a omului, prin formele și etapele întregii ei dezvoltări social-istorice. În acest sens, psihicul uman, dreptul, morala, politica, arta, religia,

filozofia sînt considerate de Hegel ca moduri și trepte ale manifestării Ideii absolute prin om și prin societate, moduri și trepte ale reîntoarcerii ideii la sine, ale cunoașterii de sine. Momentul suprem al acestei cunoașteri ar fi însăși filozofia hegeliană. Prin elaborarea ei, metamorfoza Ideii absolute își încheie cursul, ea atinge punctul culminant. Pe acest nivel al autodezvoltării, Ideea absolută poate afirma despre sine: eu sînt conținutul și esența lumii, sînt peste tot și în toate.

Descrierea și explicarea acestor stadii ale autodevenirii ideii absolute o găsim în întreaga operă hegeliană și mai cu seamă în *Știința logicii*, *Filozofia naturii* și *Filozofia spiritului*. Comparativ cu Kant, creația hegeliană formulează și cultivă un idealism mai consecvent, mai cuprinzător. În același timp, apare limpede că pentru Hegel spiritul uman este capabil de cunoaștere; altfel ideea absolută n-ar putea ajunge la conștiința de sine, la afirmarea locului și rolului pe care Hegel consideră că le are în lume. Din această perspectivă, Hegel critică sever agnosticismul kantian.

Principalul merit al creației filozofice hegeliene constă însă în conceperea și prezentarea ideilor obiective și subiective, ca fiind în continuă mișcare și dezvoltare, în devenire și progres. Hegel a elaborat în mod sistematic dialectica, i-a formulat principalele categorii și legi. În lumina acestei elaborări, dezvoltarea se face pe baza contradicțiilor, prin acumulări și salturi, prin negări succesive și coexistente, prin unități ale continuității și discontinuității etc. Cu toate notele ei idealiste și speculative, dialectica lui Hegel a marcat o amplă și convingătoare replică la adresa sărăciei și limitelor gîndirii metafizice.

În dialectica hegeliană a ideilor, conceptelor — așa cum nota Lenin — s-a „ghicit" dialectica reală a lucrurilor. Clasicii marxismului vor înțelege valoarea acestei ghiciri, vor „cobori" dialectica pe pămînt, o vor repune pe picioare; la Hegel ea se afla „cu capul în jos" (Marx).

3. *Ludwig Feuerbach*

În plină dominație a idealismului în general, a celui hegelian în special, L. Feuerbach are meritul de a fi „repus materialismul în drepturile sale" (Engels). În opera sa afirmă convingător primordialitatea materiei, obiectivitatea atributelor și condițiilor acesteia (mișcarea, timpul, spațiul etc.). Pentru el „gîndirea provine din existență și nu existența din gîndire". De pe pozițiile unei asemenea teze generale, critică idealismul, cel hegelian mai ales. În dialogul critic cu filozofia hegeliană, însă, el n-a sesizat valoarea ideilor dialectice din cuprinsul acesteia. Desconsiderînd dialectica, materialismul feuerbachian rămîne un *materialism metafizic.*

Feuerbach a pus în centrul filozofiei sale omul, considerat ca un corolar al naturii; de aceea materialismul său este denumit *materialism antropologic* (antropos=om). Viziunea feuerbachiană despre om este una *abstractă* și *contemplativă:* abstractă, în sensul că omul nu e privit în contextul condițiilor social-istorice concrete, și contemplativă, pentru că omul nu apare ca factor activ, transformator, ca subiect care modificînd practic realitatea se formează și se modifică pe sine. Esența umană este astfel înțeleasă ca dată, ca exterioară istoriei, ca nedeterminată de viața socială și de dezvoltarea acesteia.

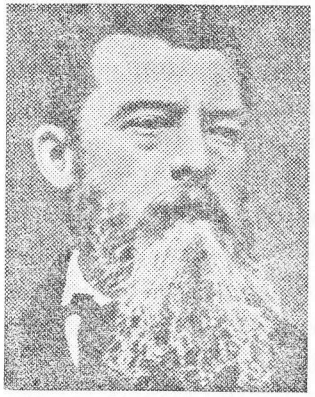

L. Feuerbach

Un loc deosebit în filozofia lui Feuerbach îl are *critica religiei*, a înstrăinării sau alienării religioase a omului. Toate calitățile pe care noi le atribuim lui Dumnezeu aparțin în realitate omului. În procesul elaborării ideii de divinitate, omul desprinde de sine propriile sale atribute fundamentale (cunoașterea, acțiunea, bunătatea, iubirea etc.), le ridică

la superlativ și le atribuie imaginar, fantastic, iluzoriu unei ființe obiective, supraumane, cerești: Dumnezeu. În acord cu o asemenea explicație „Dumnezeu — scrie Feuerbach — este ceea ce omul vrea să fie, ființa lui proprie, propriul lui scop, considerat ca ființă reală". În raport cu ideea divinității omul se înstrăinează în sensul că se degradează pe sine, se consideră ca fiind un biet neputincios; în mintea credinciosului, Dumnezeu devine totul (atotputernicul, atotștiutorul etc.) iar el, omul, ajunge să nu mai fie nimic, sau să fie, cel mult, un „serv" al lui Dumnezeu. Atribuindu-i lui Dumnezeu însușirile sale, omul se sărăcește pe sine.

Feuerbach a pus bine în lumină rădăcinile gnoseologice ale religiei. Rămînînd însă idealist în înțelegerea fenomenelor sociale, nesesizînd condiționarea social-economică a omului, a vieții lui spirituale, el nu surprinde faptul că ideile și sentimentele religioase sînt prin cauzele lor ultime produse de ordin social. El n-a putut scoate la iveală rădăcinile sociale, de clasă, ale religiei.

Tributară înțelegerii idealiste a fenomenelor vieții sociale rămîne și concepția lui Feuerbach despre *morală*. Elementul esențial al acestei concepții constă în afirmarea ideii că viața morală a oamenilor trebuie să fie guvernată nu de imperative ale „rațiunii", ca la Kant, ci de sentimentul universal al „iubirii". Feuerbach formulează și el principii morale care se vor universale, eterne, principii care nu au prin conținutul lor conexiuni cauzale cu viața reală a oamenilor, cu condițiile lor economico-sociale.

Aceste incursiuni făcute în universul ideilor filozofice ale celor mai de seamă reprezentanți ai filozofiei clasice germane pot fi o bază pentru a înțelege bogăția și caracterul contradictoriu al acestei filozofii, pentru a înțelege modul în care ea, printr-o valorificare critică, reprezintă principalul izvor teoretic al marxismului, al elaborării componentei lui filozofice. Marx și Engels au citit și valorificat în chip materialist filozofia gînditorilor idealiști și în chip dialectic filozofia materialistă a lui Feuerbach, înfăptuind o cotitură radicală, o revoluție în filozofie.

„Hegel nu a fost pur și simplu azvîrlit deoparte: dimpotrivă, s-a pornit de la latura revoluționară... a filozofiei sale, de la metoda dialectică. Dar în forma ei hegeliană, această metodă era inutilizabilă. La Hegel, dialectica este autodezvoltarea conceptului. Conceptul absolut nu numai că există — nu se știe unde — din eternitate, dar este, totodată, și sufletul viu propriu-zis al întregii lumi existente... Așadar, la Hegel, dezvoltarea dialectică, care se manifestă în natură și în istorie, adică legătura cauzală a mișcării progresive de la inferior la superior, care se afirmă printre toate zigzagurile și regresele temporare, nu este decît reflexul automișcării conceptului, care se desfășoară dintotdeauna nu se știe unde, dar în orice caz independent de orice creier omenesc care gîndește. Această intervertire ideologică trebuia eliminată" (F. Engels, *Ludvig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane*, în: Marx, Engels, *Opere alese*, vol. 2, București, Editura politică 1967, p. 358).

„Admit deci că există într-adevăr în afară de noi corpuri, adică lucruri care, deși ne sînt cu desăvîrșire necunoscute în ceea ce pot fi în sine, le cunoaștem totuși prin reprezentările produse de acțiunea lor asupra sensibilității și cărora le dăm numele de corpuri. Acest termen desemnează, prin urmare, numai fenomenul unui obiect care ne este necunoscut, dar care, deși necunoscut, este totuși real. Se mai poate numi aceasta idealism? Este tocmai contrariul idealismului" (I. Kant, *Prolegomene la orice metafizică viitoare...*, București, Cultura națională, 1924, p. 63—64).

„*Ființa divină nu este nimic altceva* decît ființa umană sau mai bine spus: ființa omului despărțită de îngrădirile omului individual, adică real, corporal, obiectivată, adică *intuită și venerată ca o altă ființă proprie deosebită de el;* toate *determinările* ființei divine sînt de aceea determinări ale ființei umane...

Omul afirmă în Dumnezeu ceea ce neagă în el însuși" (Ludwig Feuerbach, *Esența creștinismului*, București, Ed. științifică, 1961, p. 45, 60).

Întrebări

1. Cum trebuie să înțelegem noțiunea kantiană de „lucru în sine?"
2. Cum înțelegeți contradicția dintre idealism și dialectică în planul filozofiei hegeliene? De ce această dialectică era „cu capul în jos"?

3. Care sînt meritele și limitele generale ale moștenirii filozofice feuerbachiene?
4. De ce filozofia clasică germană reprezintă principalul izvor teoretic al marxismului?

Filozofia românească pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea

Evoluția gîndirii filozofice românești pînă la mijlocul secolului al XIX-lea

În ciuda împrejurărilor istorice vitrege, în ciuda invaziilor și asupririlor, a jugului străin și a exploatării autohtone, poporul român a învățat și a gîndit, a dezvoltat o cultură proprie, specific națională, participînd în același timp la circuitul mondial al ideilor și dovedindu-se un factor important de progres și civilizație.

Dezvoltarea culturii românești în contextul unei istorii puternic încercate explică prezența unor idei valoroase nu numai în scrieri, ci și în folclorul nostru deosebit de bogat.

În manieră specifică, folclorul nostru conține în sine multe elemente de concepție despre lume și viață: cultul naturii, atitudinea eroică în fața morții, încredere în victoria adevărului și binelui, tema creației ș.a.

1. *Etapa medievală*

În secolele XV și XVI, secole de epocă feudală, predomină concepția religioasă despre lume. Contradicțiile dintre nobilimea feudală și masele de iobagi au generat însă și unele idei progresiste, cum ar fi ideea egalității originare a oamenilor și a demnității ființei omenești. În înțelegerea de la Cluj-Mă-

năștur (6 iulie 1437), de exemplu, țăranii răsculați împotriva nobililor feudali vorbesc de faptul că „ei sînt lipsiți de toate drepturile lor de libertate", libertatea fiind înțeleasă ca un drept natural al omului. Gheorghe Doja, în discursul său din 1514, va exprima convingerea de nezdruncinat a maselor răsculate că „robia nu vine de la natură", ci este împotriva naturii umane.

„Învățăturile lui Neagoe-vodă Basarab către fiul său Teodosie" au marcat un moment de o valoare deosebită în gîndirea românească. Pozitivă este afirmația valorii cunoașterii proprii a omului: „mintea în om și-n puterile lui sufletești se află".

Umaniștii (Nicolae Olahus, Ioan Honterus, Oprea Dascălul) au manifestat încredere în om și în posibilitățile lui de a cunoaște realitatea și de a-și făuri o viață pămîntească fericită; au prețuit cultura antică greco-romană, au avut preocupări științifice și au afirmat dreptul la o gîndire eliberată de dogmele religioase. Nicolae Olahus a fost un gînditor de renume european, a avut o concepție cauzală asupra istoriei, înlăturînd teza intervenției divine în explicarea evenimentelor istorice.

Cronicarii prezintă faptele și evenimentele nu numai și nu atît ca rezultat al voinței divine, cît mai ales ca rezultat al acțiunii oamenilor, al „vitejiei moldovenilor", „înțelepciunii" sau „nesocotinței" conducătorilor de oști. Ei prețuiesc rațiunea omului pentru că „alta nu deosebește pe om de dobitoace și de fiare, așa ca cunoștința și din cunoștințe se naște știința" (Miron Costin). Ei acordă importanță deosebită simțurilor, din rîndul cărora prevalează văzul. Constantin Cantacuzino Stolnicul va ajunge pînă la afirmarea caracterului istoric al fenomenelor sociale, căci „toate lucrurile cîte sînt pe lume" trec prin trei faze, și anume „urcarea, starea și pogorîrea".

Dimitrie Cantemir este cea mai reprezentativă figură de cărturar al epocii feudale din țara noastră, unul din cei mai culți oameni ai epocii sale. El este cel dintîi gînditor român care tratează în mod direct probleme filozofice, în special

cele legate de cunoaștere. Situîndu-se pe poziția renascentistă a teoriei „dublului adevăr", teorie relativ avansată pentru acea vreme, el va separa știința și filozofia de teologie, cunoașterea rațională de credință. Delimitarea științei de teologie, eliminarea credinței din domeniul științei îl așează pe Dimitrie Cantemir printre precursorii gîndirii științifice din țara noastră. Încrezător în facultățile cognitive ale omului, în „Istoria ieroglifică" afirmă că „toată știința din povața simțurilor se află", iar în „Micul manual de logică" arată că prin rațiune și gîndire naturală, omul ajunge „la adevărata înțelepciune".

D. Cantemir

O altă poziție înaintată la Cantemir este înțelegerea deterministă, cauzală, a fenomenelor naturii și societății: „Nici un lucru fără pricină să se facă nu poate". Cauzalitatea obiectivă este însă explicată de el ca o „dispoziție divină". Cantemir admite dogma creației, dar și aceasta cu o completare progresistă pentru acea vreme; odată creațiunea încheiată, Dumnezeu nu mai intervine în mersul fenomenelor, începe „lucrarea naturii care operează deja în mod natural".

În domeniul gîndirii istorice Dimitrie Cantemir critică cu vehemență politica filoturcă, dusă de o parte a boierimii și înțelege istoria ca o succesiune a monarhiilor, supusă legii „creșterii și descreșterii". Noblețea unui popor nu constă numai în vechimea lui sau în mărimea teritoriului pe care îl ocupă, ci mai ales în „învățături" și cultură, în bunele moravuri și „vrednicie". El susținea, de asemenea, că „trebuie să arăți înțelegere față de sărăcie", că țăranii sînt ca niște „albine pe care apasă o muncă grea și întreținerea societății", iar boierii sînt ca niște animale de pradă „aducătoare de rane netămăduite".

2. *Iluminismul*

Procesul de destrămare a relațiilor feudale și de formare a relațiilor capitaliste, aspirațiile de eliberare socială și națională au determinat apariția și dezvoltarea, în țările românești, a unui amplu curent de gîndire iluministă. Dintre reprezentanții cei mai cunoscuți îi vom aminti pe Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu, Köteles Samuel, Michael Hissmann și Ludwig Roth în Transilvania, Gheorghe Lazăr, Dinicu Golescu, Eufrosin Poteca, Ion Heliade-Rădulescu în Țara Românească, Gheorghe Asachi și alții în Moldova.

Iluminismul românesc a avut, ca dealtfel întregul iluminism european, un caracter antifeudal și anticlerical. Arhimandriții, scria Samuil Micu, nu au „nici învățătură nici rîvnă", dar mănîncă veniturile mînăstirilor, venituri din care s-ar putea organiza școli și tipări cărți și „cu care fericirea țării și a norodului s-ar putea agonisi". Ion Budai-Deleanu demască fanatismul religios și are o atitudine radical critică față de toate religiile.

Este condamnată iobăgia ca o înrobire inumană a omului, ca o stare de „slugă și rob, prost și neînvățat, sărac și lipsit".

Specific iluminismului Școlii ardelene este faptul că a împletit lupta antifeudală cu lupta de emancipare națională, cu lupta pentru drepturi egale ale românilor din Transilvania cu celelalte națiuni, privilegiate. Prin asigurarea libertății naționale și sociale, considerau unii reprezentanți ai iluminismului, se va înfăptui înfrățirea tuturor „națiunilor" conlocuitoare, căci „potrivit cu înțelepciunea este ca toți oamenii... să se iubească unul pe altul ca frații și o nație să alerge, cu ajutorul alteia, spre înaintarea culturii, de la care depinde fericirea pe pămînt" (Petru Maior).

Angajați sincer în activitatea de realizare a fericirii neamului, iluminiștii vor să asigure această fericire exclusiv prin mijloace iluministe, adică prin mijloacele culturii. Ei

aveau convingerea că „prin învățătură se cîștigă înțelepciunea, se dobîndește fericirea".

Un rol hotărîtor în promovarea învățămîntului și a culturii în limba română l-au avut, în Țara Românească și Moldova, Gh. Lazăr, Gh. Asachi și I. Heliade-Rădulescu.

Ion Heliade-Rădulescu dă o interpretare materialistă activității psihice, consideră creierul ca „izvor al înțelegerii"; tot la el găsim o concepție evoluționistă asupra originii pămîntului.

Michael Hissmann a răspîndit, prin traduceri, ideile iluminiștilor francezi și s-a situat pe poziția unui materialism mecanicist.

3. *Idei filozofice ale mișcării revoluționare din 1848*

Revoluția de la 1848 a fost precedată și însoțită, în toate cele trei provincii românești, de o puternică mișcare ideologică și filozofică. Din galeria bogată a gînditorilor de la 1848 amintim pe: Nicolae Bălcescu, Eftimie Murgu, Mihail Kogălniceanu, Simion Bărnuțiu, George Barițiu, Timotei Cipariu ș.a.

Întreaga lor gîndire a avut un caracter militant. Ei s-au pronunțat pentru desființarea iobăgiei, condiția inumană a omului, și au susținut necesitatea ca țăranul iobag să fie așezat „în drepturile sale de om, de cetățean, de nație" (Bălcescu).

Puternic influențați de ideile iluminismului, gînditorii de la 1848 promovau încrederea în rațiune, afirmau necesitatea trecerii oricărei afirmații prin sita minții sănătoase și cultivate. De aceea se preocupau de școli și de luminarea poporului, erau pentru răspîndirea învățăturii publice, „astfel încît fiecare român să știe a cunoaște și apăra drepturile sale". Legau strîns lupta pentru cultură și civilizație de lupta pentru drepturi social-politice, căci „civilizația este adunarea împreună a izbînzilor științifice și a izbînzilor politice" (Mihail Kogălniceanu).

Figura cea mai luminoasă din rîndul revoluționarilor de la 1848 este *Nicolae Bălcescu*. Ideolog principal al revoluției, el a avut numeroase idei prin care s-a apropiat de materialismul istoric. În acest sens, este remarcabilă ideea dezvoltării permanente a societății; omenirea nu este staționară, ci în neîntreruptă mișcare și dezvoltare de la inferior la superior, „după legile fixe ale progresului ". Între clasele sociale dușmane nu poate fi „armonie", ci numai luptă de clasă, care duce nemijlocit la revoluție, singura cale pentru eliberarea maselor. În societate are loc o luptă permanentă între nou și vechi; de aici necesitatea desființării iobăgiei, a desființării relațiilor feudale.

N. Bălcescu aderă și el la ideea luminării poporului, dar o completează cu ideea necesității revoluției prin care să se răstoarne regimul feudal, pentru că „sub tiranie nu se poate lumina poporul".

Exponent înaintat al gîndirii filozofice românești, Nicolae Bălcescu este una dintre cele mai proeminente personalități din galeria revoluționarilor europeni de la 1848.

Lectură

„Merită să fie menționate operele cărturarilor din cele trei țări române de la 1848, din care unii erau simpatizanți ai ideilor socialiste. Inspirate din tradițiile revoluționare, progresiste ale poporului român, precum și din ideile înaintate ale veacului, aceste opere reprezintă un valoros tezaur de gîndire socială și politică; ele au dat un puternic impuls dezvoltării luptelor de eliberare socială și națională din țările române." *(Programul P.C.R.* p. 33.)

„Omenirea nu e staționară... Dezvoltarea ei se urmează regulat după legile fixe ale progresului. Cei ce mai tăgăduiesc azi mișcarea sînt puțini. Dacă mai sînt, vază trecutul: cîte schimbări! cîte prefaceri! atît în lumea morală, cît și în cea materială. Tiranii pot îndoi cruzimile, pot întrebuința toată puterea lor pentru a opri progresul. Nu vor izbuti niciodată. Ideea își face loc și străbate în inima poporului. Inteligența nimicește planurile tiranilor; e lege ca dreptatea și adevărul să triumfe asupra puterii și minciunii... Azi popoarele cercetează mai nainte d-a crede; religia lor e convicția. Dacă unele mai sînt în sclavie, cauza e că nu sînt luminate. Să luminăm dar poporul dacă vrem să fim liberi, dacă vrem să intrăm în solidaritatea națiilor, dacă avem sentimentul datoriei, dacă vrem să împlinim în lume o misie oarecare. (Nicolae Bălcescu, *Trecutul și prezentul*, în: *„Antologia gîndirii românești"*, vol. I, București, Ed. politică, 1967, p. 283.)

Întrebări

1. Care sînt ideile filozofice ale umaniștilor români?
2. În ce constă importanța ideilor filozofice ale lui Dimitrie Cantemir?
3. Ce idei social-politice și filozofice au călăuzit revoluția de la 1848?

Filozofia românească în a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Înăbușirea Revoluției de la 1848 nu a putut să oprească procesul obiectiv de dezvoltare a Principatelor Române și nici să înăbușe aspirațiile de libertate și dreptate, independență și suveranitate, de unitate națională și progres social ale poporului român. Prin voința maselor se înfăptuiește Unirea Principatelor (1859), visul de veacuri al poporului nostru, care a marcat intrarea țării noastre într-o nouă etapă a dezvoltării sale capitaliste. La scurt timp, în 1877 este cucerită prin luptă independența patriei, care a dat un nou imbold dezvoltării economice și sociale a țării, a exercitat o profundă înrîurire asupra întregii evoluții istorice a României pe drumul progresului social.

În această perioadă relațiile de producție capitaliste se extind, îndeosebi după reforma din 1864. Se dezvoltă industria, transporturile, comerțul. Toate acestea au amplificat interesul pentru cunoaștere, pentru cercetarea științifică, au stimulat dezvoltarea învățămîntului, a mișcării culturale în general. Iau naștere diverse asociații științifice, culturale, artistice, școli și instituții de învățămînt superior, cum sînt:

Universitatea din Iaşi (1860), Universitatea din Bucureşti (1864), Societatea Academică Română (1866) devenită în 1879 Academia Română etc.

În contextul vieţii spirituale a acestei perioade se amplifică preocupările în domeniul filozofiei. În mişcarea ştiinţifică s-a conturat după 1860 un curent materialist reprezentat de savanţi, ca: *E. Bacaloglu*, *Gr. Ştefănescu*, *P. Poni* şi alţii care, în domeniile ştiinţifice de care s-au ocupat, au promovat idei filozofice de orientare materialistă, chiar dacă nu întotdeauna consecvente. *Vasile Conta* creează un sistem filozofic materialist cu răsunet în gîndirea filozofică europeană, *Titu Maiorescu* desfăşoară o vie activitate de învăţămînt, publicistică, în societăţi culturale şi scrie un manual de logică de o deosebită valoare. *Alexandru Xenopol* susţine o concepţie a istoriei originală, cu profunde rezonanţe în gîndirea istorică mondială.

1. *Materialismul lui Vasile Conta*

Concepţia lui Conta este un materialism consecvent, evoluţionist şi ateist. Filozofia sa reprezintă o expresie a gradului de maturizare a gîndirii filozofice premarxiste din ţara noastră. Potrivit acestei filozofii „universul nu conţine decît materie"; „forţă şi materie sînt un singur şi acelaşi lucru", ele „ascultă de legi fatale necesare".

V. Conta

Conta a emis unele idei înaintate, confirmate ca valabile, cum ar fi ideea divizibilităţii nelimitate a materiei. Spre deosebire de Democrit, el nu considera atomii ca particule de materie ce nu mai pot fi descompuse, ci ca fiind entităţi complexe.

Conta susţine un determinism „fatalist", procesele din univers

desfăşurîndu-se după legi fixe. El realizează o clasificare a legilor obiective în: mecanice, fizico-chimice, biologice şi sociologice, după criteriul unor deosebiri esenţiale între diversele grupe de legi. Dacă acţiunea legilor este considerată fatală, cunoaşterea acestora este privită ca variabilă şi aproximativă. De remarcat este faptul că, bazîndu-se pe datele ştiinţelor din vremea sa, filozoful român, adept al evoluţionismului, a elaborat „teoria ondulaţiunii universale" care implică ideea dezvoltării progresive în toate domeniile: natură, societate şi cunoaştere. Examinînd fenomenele vieţii psihice, Conta a scos în evidenţă baza lor materială. Psihicul îi apare ca legat de o anumită formă de organizare superioară a materiei — creierul, iar acesta ca rezultat al unei îndelungi evoluţii progresive a formelor materiei în mişcare. El combate atît idealismul cît şi materialismul vulgar, care confundă psihicul cu o secreţie materială. „Sufletul — scrie Conta — nu este o secreţiune, ci o funcţiune şi tocmai pentru aceea el este material".

În ce priveşte procesul de cunoaştere, el acordă o mare importanţă simţurilor, care mijlocesc „întipăririle" în scoarţa cerebrală a acţiunilor provocate de obiectele exterioare. Aceste întipăriri sînt de două feluri: cele de gradul întîi corespund senzaţiilor, iar cele de gradul al doilea corespund noţiunilor, gîndirii. Efortul său în aceste explicaţii este evident materialist.

Conta a fost un gînditor ateist militant, considerînd că religia va trebui să dispară, pentru a face loc concepţiei materialiste şi ştiinţei. „A zice că religia poate coexista şi, prin urmare, poate fi conciliată cu ştiinţa este tot aşa de absurd ca şi a zice că... se poate concilia astronomia veche, care zicea că Soarele se învîrteşte în jurul Pămîntului, cu astronomia modernă, care zice că Pămîntul se învîrteşte în jurul soarelui."

Principalele lucrări ale lui Vasile Conta sînt: „Teoria fatalismului", „Teoria ondulaţiunii universale", „Originea speciilor", „Încercări de metafizică" şi altele. Unele din ele, fiind publicate în limba franceză, au intrat în circuitul gîn-

dirii filozofice europene. Cu toate notele ei general metafizice, gîndirea materialistă a lui V. Conta, în virtutea legăturilor ei cu știința timpului, mai ales cu darwinismul, conține și unele elemente de gîndire dialectică. Prin notele originalității ei, prin ecoul pe care l-a avut în epocă, filozofia lui V. Conta a contribuit incontestabil la crearea climatului favorabil pătrunderii materialismului marxist în România.

2. *Titu Maiorescu*

Personalitate marcantă a culturii românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Titu Maiorescu s-a manifestat în multiple domenii: filozofie, critică, estetică, logică, ca și în viața politică.

Ca filozof, el nu ne înfățișează o concepție sistematică, și nici nu a expus-o în lucrări închegate și definitive. Gîndirea maioresciană conține numeroase inconsecvențe. Ea s-a manifestat adeseori contradictoriu, ceea ce a condus la interpretări diverse oferind încă un cîmp de cercetare și valorificare.

De remarcat este faptul că Titu Maiorescu s-a manifestat, la început, ca un gînditor ateist, combătînd concepțiile religioase, ca și pe cele filozofice care susțineau, într-un fel sau altul, existența lui Dumnezeu. Chiar în teza de doctorat el face o critică amănunțită a argumentelor gîndirii teologice privind existența divinității, demonstrînd inconsistența acestora. Referindu-se la argumentul „ontologic" care afirmă că Dumnezeu există pentru noi, îl putem gîndi, Maiorescu subliniază că noi ne putem forma multe idei care nu au nici un corespondent în realitate. Cît privește argumentul denumit de teologi „cosmologic", care susține existența

T. Maiorescu

lui Dumnezeu pe considerentul că trebuie să admitem o cauză primă a lumii, filozoful face observația că nu se poate înțelege cum divinitatea ar fi creat ceva din nimic. Criticînd argumentul „moral", Maiorescu arată că nu este nevoie de un suport religios pentru ca omul să aibă virtuți și o conștiință superioară. Omul poate fi moral, indiferent dacă e credincios sau nu. Chiar mai mult: o morală ateistă îl desprinde pe om de legăturile cu o realitate iluzorie, închipuită (divinitatea) și-l îndreaptă spre ceilalți oameni, spre viața socială. Numai ateismul îl emancipează pe om cu adevărat, iar știința îi oferă posibilitatea de a-și prevedea și construi singur viitorul. Filozofia — consideră el — poate înlocui religia, cu condiția să dea atenție problemelor omului, aspirațiilor lui. De aceea, filozofia trebuie să pătrundă în viață, să contribuie la ridicarea materială și spirituală a omului.

Filozoful român admite o realitate obiectivă și recunoaște existența legilor și a cauzalității în relațiile dintre fenomenele ei. Raportul de la cauză la efect e un raport necesar care poate fi cunoscut. Cu privire la caracterul materialist sau idealist al acestei realități, nu avem la Maiorescu texte destul de concludente. Se pare că aici concepția lui a fost șovăitoare sau neexplicită.

Elaborînd primul manual de logică formală, cercetînd problema adevărului, Maiorescu a afirmat clar că adevărul obiectiv rezultă numai din cunoașterea exactă a faptelor, de la care cunoașterea își trage valorile ei reale. Deducțiile logice nu pot duce la adevăr dacă nu le-a fost asigurată această condiție de conținut.

În estetică, Titu Maiorescu a militat pentru ridicarea pe prim plan a patrimoniului literar autohton, a tot ceea ce este creație autentică originală. Unele poziții ale sale în domeniul esteticii îl prezintă însă și ca un adept al artei pentru artă. Uneori admite tendința în artă, dar nu sub forma tezismului mărunt.

Poziția sa de clasă l-a determinat să treacă de la atitudinile inițiale ateiste, la o atitudine pozitivă față de religie,

ilustrată în afirmația că „militarismul și religia sînt cele două pîrghii ale evoluției și înaintării societăților". Tot el susținea că există și pături sociale incapabile de progres, cum ar fi popoarele coloniale și păturile populare. Inconsecvențele și eclectismul gîndirii filozofice a lui Titu Maiorescu se reflectă în activitatea social-politică la care participă în mod intens de pe pozițiile burghezo-moșierimii.

Titu Maiorescu are însă meritul că a stimulat interesul pentru filozofie, a contribuit direct la formarea unui climat spiritual favorabil dezvoltării acesteia, a desfășurat o vie activitate didactică și publicistică ceea ce a ridicat prestigiul filozofiei în cadrul mișcării culturale naționale și a contribuit la formarea unor valoroși gînditori, care se vor manifesta în secolul al XX-lea.

3. *Al. D. Xenopol, filozof al istoriei*

Alexandru Xenopol, istoric-sociolog și filozof al istoriei este autorul lucrării de răsunet mondial „Théorie de l'histoire". Concepția sa despre lume cuprinde numeroase elemente materialiste. Adept al evoluționismului, încrezător în progresul societății și al științei, Xenopol este un gînditor raționalist, adversar al idealismului kantian cu privire la spațiu și timp.

Al. D. Xenopol

El afirmă caracterul obiectiv al spațiului și timpului, ca și al legilor naturii. Opunîndu-se lui Kant, Xenopol susține că legile care guvernează universul nu reprezintă produsul spiritului nostru, ci constituie natura intimă a universului, știința rezultînd numai din pătrunderea acestor relații profunde, dar obiective, de către mintea omenească.

Xenopol distinge fapte de repetiție și fapte de succesiune, criterii după care se clasifică științele în

teoretice, care au ca obiect fenomenele de repetiție — guvernate de legi — și istorice, care studiază fenomenele succesive. Acestora nu le sînt specifice legi, ci succesiunea nerepetabilă în mari „serii istorice de fapte și evenimente înlănțuite și determinate cauzal". Xenopol elaborează, astfel, o teorie originală a istoriei, susținînd caracterul ei determinist, care a avut un larg răsunet mondial și a atras atenția a numeroși savanți din întreaga lume.

Lectură

„Eu mă voi sili prin această scriere a dovedi că toate fenomenele din lume, fie ele fizice, morale sau intelectuale, sînt regulate după legi fixe și naturale, că, prin urmare, nu există nimic din tot ceea ce s-a numit voință liberă omenească sau dumnezeiască, nici din aceea ce s-a numit întîmplare, și că în lume, pe cît putem noi ști, nu există decît materie, care se mișcă și se metamorfozează pînă la infinit în spațiu și în timp, ascultînd în toate mișcările și metamorfozările sale de legi fatale" (V. Conta *Teoria fatalismului.* În: *Opere filozofice*, București, Editura Academiei, 1967, p. 97).

„Cu ce drept se afirmă că necunoscutele de azi, că ixurile minții omenești nu vor fi mîine cunoștințe limpezi și luminate principii cucerite și stabilite în mod neîndoios? Dacă am admite limita cunoștințelor și neputința de a trece în domeniul științei ceea ce e astăzi metafizic, atunci ar trebui să negăm legea evoluției... Problemele cele mai grele de acum cîteva veacuri sînt cunoștințe pe care le învață copiii începători de școală sau care aleargă din gură în gură. Tot astfel întrebările metafizice... vor ajunge mîine cunoștințe limpezi și de domeniul comun" (Titu Maiorescu, *Darwinismul în progresul intelectual.* Citat după *Istoria filozofiei românești*, Buc., Editura Academiei, 1972, p. 366).

„Totdeauna trebuie atrasă și menținută luarea aminte a tinerimii asupra acestei idei mărețe a unui univers ce se mișcă în întreaga lui splendoare, în nesfîrșita lui bogăție și varietate după legi (fixe) și veșnice, agenți nevăzuți ai fenomenelor exterioare și pe care omul e chemat a le înțelege, a le descoperi și a le aplica spre folosul său moral și material" (Alexandru D. Xenopol, *„Despre învățămîntul școlar în genere și îndeosebi despre acel al istoriei"*, idem, p. 486—487).

Întrebări

1. În ce constă concepția materialistă a lui Conta?
2. Care sînt ideile pozitive și limitele gîndirii filozofice a lui T. Maiorescu?
3. Ce loc ocupă Xenopol în gîndirea filozofică?

Revoluția înfăptuită de marxism în filozofie

Filozofia marxistă s-a constituit la jumătatea secolului al XIX-lea ca o nouă viziune asupra lumii. Întemeietorii ei au fost Karl Marx și Friedrich Engels. Ea este elaborată în principalele opere ale acestora: *„Manuscrise economico-filozofice din 1844"*, *„Sfînta familie"*, *„Ideologia germană"*, *„Manifestul Partidului Comunist"*, *„Contribuții la critica economiei politice"*, *„Capitalul"*, *„Anti-Dühring"*, *„Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane"*, *„Dialectica naturii"* și altele.

Marx și Engels au creat o concepție filozofică originală — materialismul dialectic și istoric — care prin adîncimea reflecției, prin gradul înalt de obiectivitate științifică, prin caracterul ei deschis, transformator și creator a realizat o adevărată revoluție în gîndirea filozofică.

Geneza filozofiei marxiste

Gîndirea marxistă s-a constituit pe fondul unei experiențe istorico-sociale noi, caracterizate în primul rînd de apariția și dezvoltarea luptei de clasă dintre proletariat și burghezie. Filozofia marxistă este răspunsul teoretico-filozofic, dat de pe poziția proletariatului, la noile probleme pe care le punea la ordinea zilei evoluția vieții sociale și noile cuceriri științifice.

Îndeplinind rolul de concepție generală despre lume și viață a clasei muncitoare, ea orientează lupta și activitatea revoluționară a acesteia în scopul instaurării unei noi orînduiri sociale — comunismul.

1. *Condițiile social-istorice și necesitatea apariției filozofiei marxiste*

Organizarea socială adusă pe arena istoriei de victoria burgheziei, evoluția acesteia nu a satisfăcut și nici nu putea să satisfacă, prin însăși natura ei, idealul de organizare socială, de dreptate, de libertate și egalitate care a însuflețit lupta maselor populare în timpul revoluțiilor conduse de burghezie.

Toate acestea n-au rămas fără ecou în conștiința filozofică, care reactualiza marile întrebări asupra legilor evoluției istorice, a principiilor organizării sociale.

Înfăptuirea primei revoluții industriale a avut ca efect trecerea de la manufactură la marea industrie, creșterea puternică a forțelor de producție și a capacității productive a societății. Acest proces a condus pe de altă parte la creșterea numerică și concentrarea în mari unități productive a unei noi clase de producători — proletariatul industrial. Noul stadiu al dezvoltării capitaliste a condus totodată la intensificarea exploatării, a inegalității sociale, a ascuțit și mai mult contradicțiile societății capitaliste, în primul rînd cea dintre proletariat și burghezie. Apărea din ce în ce mai clar că burghezia nu este capabilă să rezolve contradicțiile societății pe care a instituit-o. În procesul evoluției sociale, odată cu creșterea numerică, cu ridicarea nivelului de conștiință și de organizare, proletariatul se constituie ca o forță politică de-sinestătătoare, începe să se manifeste din ce în ce mai hotărît pe arena istoriei cu revendicări economice, sociale, politice proprii, precum și în acțiuni de luptă deschisă cu burghezia. Dintre manifestările istorice concrete ale acestui proces se

remarcă prin amploarea lor răscoala muncitorilor din Lyon (Franța, 1831), din Silezia (Germania, 1834), mișcarea cartistă (Anglia, cu apogeul ei în perioada 1834—1842) etc. Clasicii marxismului au înțeles că în aceste evenimente de rezonanță istorică s-a manifestat o nouă forță a dezvoltării sociale, care devenea noul purtător al progresului social. Surprinzînd acest proces, Marx caracterizează perioada primelor decenii ale secolului al XIX-lea ca fiind perioada în care proletariatul trece din situația lui de *clasă în sine* în acea de *clasă pentru sine*, clasă suficient de maturizată pentru a deveni conștientă de propriile sale interese, de contradicțiile dintre ea și burghezie, de menirea sa istorică.

Legîndu-și organic activitatea lor teoretică de obiectivele și sarcinile transformării revoluționare a societății, Marx și Engels au elaborat o nouă concepție filozofică, care să răspundă în mod expres nevoilor înarmării teoretice a luptei de clasă a proletariatului.

Marx și Engels au înțeles că schimbarea revoluționară a societății reclama în mod necesar și o revoluționare a gîndirii filozofice. Această revoluție a și fost înfăptuită prin elaborarea filozofiei marxiste care a devenit concepția despre lume a clasei muncitoare. Ea este răspunsul teoretic la marile probleme practice pe care le-a ridicat acest stadiu al evoluției societății, reușind să fundamenteze filozofic acțiunile de clasă ale proletariatului, să explice, din punctul de vedere al unei concepții de ansamblu asupra lumii, misiunea sa istorică, să-i călăuzească lupta pentru socialism și comunism.

2. *Progresele științelor naturii — premise ale apariției filozofiei marxiste*

Științele naturii au reprezentat un puternic imbold pentru făurirea noii filozofii. Marile cuceriri ale științelor naturii din secolul al XVIII-lea și în deosebi cele din prima jumătate

a secolului al XIX-lea au dat o puternică lovitură metafizicii, demonstrînd dialectica obiectivă a unor domenii ale realității.

Trei descoperiri științifice — arată Engels — au avut o importanță deosebită în promovarea gîndirii materialiste și totodată dialectice: 1) *Teoria celulară*, care a dovedit unitatea structurală a lumii vii, faptul că atît plantele cît și animalele au drept bază a constituirii lor celula; 2) *Teoria evoluționistă a lui Charles Darwin*, prin care naturalistul englez punea în evidență procesul dezvoltării formelor de viață de la inferior la superior și zdruncina astfel din temelii concepțiile fixiste și creaționiste. Explicația darwinistă a originii speciilor a avut ca rezultat firesc ideea originii animale a omului, care afecta în mod esențial concepțiile idealiste și religioase; 3) *Legea conservării și transformării energiei*, în lumina căreia trecerile reciproce a formelor de energie (mecanică, termică, chimică, electromagnetică etc.) apăreau ca fiind doar forme diferite ale uneia și aceleiași mișcări a materiei.

Acestor descoperiri li s-ar putea adăuga și altele: ipoteza cosmogonică Kant-Laplace, sinteza primei substanțe organice (ureea), cercetările de paleontologie, geologie etc.

În conținutul și spiritul lor toate aceste cuceriri au alimentat științific elaborarea unei noi filozofii materialiste și dialectice, deopotrivă. Ele au probat pe terenul faptelor și al generalizărilor științifice multitudinea conexiunilor, schimbărilor și transformărilor ce caracterizează unele domenii ale existenței.

3. *Izvoarele teoretice ale filozofiei marxiste*

Apariția marxismului nu este numai rezultatul generalizării teoretice a transformărilor survenite în noul stadiu de dezvoltare a societății și a realizărilor științelor particulare, ci și a cunoașterii profunde a gîndirii filozofice precedente. Marxismul este, după cum afirmă Lenin, succesorul legitim

a tot ceea ce a creat omenirea mai bun în secolul al XIX-lea, și anume, *filozofia clasică germană, economia politică engleză și socialismul utopic francez.*

Filozofia marxistă are ca izvoare teoretice directe cele mai valoroase tradiții materialiste și realizări ale gîndirii dialectice premarxiste. Buni cunoscători ai culturii universale, ai gîndirii filozofice, Marx și Engels și-au elaborat concepția în procesul aprecierii critice a acestora, în mod deosebit a *filozofiei clasice germane.*

Filozofia marxistă s-a constituit sub influența nemijlocită a dialecticii hegeliene și a materialismului lui Feuerbach. La Hegel, însă, dialectica era îmbinată cu o viziune filozofică idealistă, iar la Feuerbach materialismul era metafizic.

Marx și Engels au apreciat atît „sîmburele rațional" al dialecticii hegeliene, cît și conținutul principal al materialismului lui Feuerbach. Ei au întemeiat însă o nouă dialectică, opusă celei hegeliene — dialectica materialistă precum și un nou materialism, diferit de cel al lui Feuerbach — materialismul *dialectic.*

În constituirea noii perspective filozofice, o importanță deosebită a avut și valorificarea critică a economiei politice engleze și a socialismului utopic francez.

Economia politică engleză a descoperit că izvorul valorii este munca. Marx a ținut seama de realizările acestor cercetări, ducîndu-le mult mai departe și dîndu-le un caracter cu adevărat științific. El a elaborat *teoria plusvalorii*, prin care a surprins întregul mecanism al exploatării capitaliste, a formulat ideea necesității făuririi unei noi orînduiri și a întrezărit chiar unele din trăsăturile acesteia. Atenția dată de Marx analizei fenomenelor vieții economice a avut o mare importanță pentru elaborarea *concepției materialiste asupra societății și a istoriei.*

Socialismul utopic a adus, de asemenea, unele elemente pozitive. *Saint-Simon, Fourier* și *Owen* au formulat critici serioase la adresa capitalismului și a condiției umane sub regimul exploatării capitaliste, au afirmat necesitatea instaurării unei noi orînduiri bazate pe obligativitatea muncii, egalitatea dintre membrii societății, pe proprietatea obștească etc. Totuși teoriile lor, întrucît erau formulate în condițiile unui capitalism nematurizat, nu aveau adîncime științifică, nu se bazau pe cunoașterea legilor obiective ale dezvoltării sociale. De aceea și soluțiile oferite de ei pentru rezolvarea contradicțiilor orînduirii capitaliste erau utopice, speculative. Ei nu au înțeles rolul luptei de clasă, rolul istoric al proletariatului, deoarece el nu devenise încă o forță politică de-sine-stătătoare etc. Marx și Engels au depășit aceste limite, au transformat socialismul din utopie în știință, au realizat unirea idealurilor socialismului cu mișcarea muncitorească.

Lectură

„Istoria filozofiei și istoria științelor ne arată foarte clar că în marxism nu există nimic care să semene cu „sectarismul", în înțelesul unei doctrine închise, osificate, care s-ar fi ivit alăturea de drumul lung al dezvoltării civilizației mondiale. Dimpotrivă, întreaga genialitate a lui Marx constă tocmai în faptul că el a dat un răspuns la problemele pe care gîndirea înaintată a omenirii le pusese de mai înainte. Învățătura lui a luat ființă ca o continuare nemijlocită și directă a învățăturilor celor mai mari reprezentanți ai filozofiei, ai economiei politice și ai socialismului" (V. I. Lenin, *Trei izvoare și trei părți constitutive ale marxismului*, București, Editura politică, 1953, p. 5—6).

„Se știe că filozofia și concepția noastră filozofică sînt rezultatul a tot ceea ce omenirea a creat mai bun în toate domeniile. Materialismul dialectic constituie o sinteză a tuturor științelor, fără fizică, fără chimie, fără biologie, fără matematică nu se poate concepe materialismul dialectic" (Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 5, București, Editura politică, 1971, p. 135).

Întrebări

1. De ce apariția filozofiei marxiste a constituit o necesitate istorică?
2. În ce constă aportul științelor la geneza noii filozofii?
3. Care sînt izvoarele ei teoretice?

Marxismul — revoluție în filozofie

Noua concepție despre lume și viață, elaborată de Marx și Engels, a reprezentat o *adevărată revoluție în gîndirea filozofică. Conținutul* acestei revoluții îl reprezintă *crearea materialismului dialectic și istoric.*

1. *Elaborarea materialismului dialectic și istoric*

Elaborarea acestei concepții a însemnat o regîndire critică a materialismului anterior, mai ales a celui feuerbachian, depășirea limitelor lui esențiale. A însemnat, de asemenea, valorificarea viziunii dialectice, creată mai ales de Hegel, precum și critica acesteia, eliberarea ei de idealism. Pe calea unei asemenea creații și sinteze, a asimilării *spiritului științific* și a punctului de vedere al *practicii, materialismul* se ridică la forma istorică cea mai înaintată, pe treptele cele mai înalte ale elaborării și consecvenței; *el devine dialectic.* La rîndul ei, dialectica devine materialistă și, prin aceasta, pe deplin consecventă și atotcuprinzătoare.

Incluzînd în explicația ei și fenomenele gîndirii, procesele cunoașterii, filozofia marxistă dezvăluie corect raporturile dintre teoria existenței și teoria cunoașterii. Aceste raporturi pleacă de la afirmarea ideii că materia este izvorul și esența a tot ce există, că aceleași principii și legi domină atît în natură cît și în gîndire. Dialectica subiectivă, a ideilor noastre este o reflectare a dialecticii obiective, existentă în obiecte, fenomene și procese. Lumea, în ansamblu, în toate compartimentele ei, este dominată de aceleași legi dialectice.

Pînă la Marx și Engels, în interpretarea societății predominau concepții idealiste, conform cărora dezvoltarea societății omenești s-ar datora unor factori de conștiință (dorințe, intenții, sentimente, idei etc.). Creatorii noii filozofii au descoperit și demonstrat că nu ideile politice, juridice, filozofice etc. determină viața oamenilor, ci dimpotrivă, existența lor

materială le determină conștiința. Marx și Engels au explicat în chip materialist societatea și istoria ei elaborînd *materialismul istoric.* Formularea tezei fundamentale a materialismului istoric, teză potrivit căreia *existența socială determină conștiința socială*, reprezintă una din *cele mai mari cuceriri teoretice ale marxismului.*

Pînă la ei cauzele nedreptăților sociale erau căutate în conștiință, în idei și sentimente, iar îndreptarea lucrurilor era așteptată în principal de la acțiunea unor factori de ordin subiectiv. Marx și Engels au arătat că, dimpotrivă, aceste nedreptăți își au rădăcinile în condițiile istorice obiective, în viața economică, în relațiile de producție. Ei au demonstrat în mod științific că istoria omenirii este succesiunea formațiunilor social-economice, în care rolul determinant revine condițiilor materiale de existență, în primul rînd, modului de producție. Într-o asemenea perspectivă, clasicii marxismului au dezvăluit faptul că istoria societăților împărțite în clase antagoniste este istoria luptei de clasă. De aici, rezulta, în mod logic, că numai schimbarea revoluționară a acestor condiții obiective putea duce la o viață mai bună a oamenilor, iar forța socială în stare să opereze această schimbare era, potrivit concepției lor, activitatea practică revoluționară a proletariatului.

2. *Caracterul transformator și partinitatea filozofiei marxiste*

Prin denunțarea caracterului contemplativ al vechiului materialism, ca și a caracterului speculativ al dialecticii, filozofia marxistă transformă cugetarea filozofică dintr-un instrument doar de cunoaștere a lumii într-unul de schimbare revoluționară a ei. Acest rol atît de important pentru viitorul omenirii, la care este chemată să se angajeze acum filozofia, a fost precizat de Marx în cunoscuta teză, a 11-a, asupra filozofiei lui Feuerbach: „Filozofii n-au făcut decît să inter-

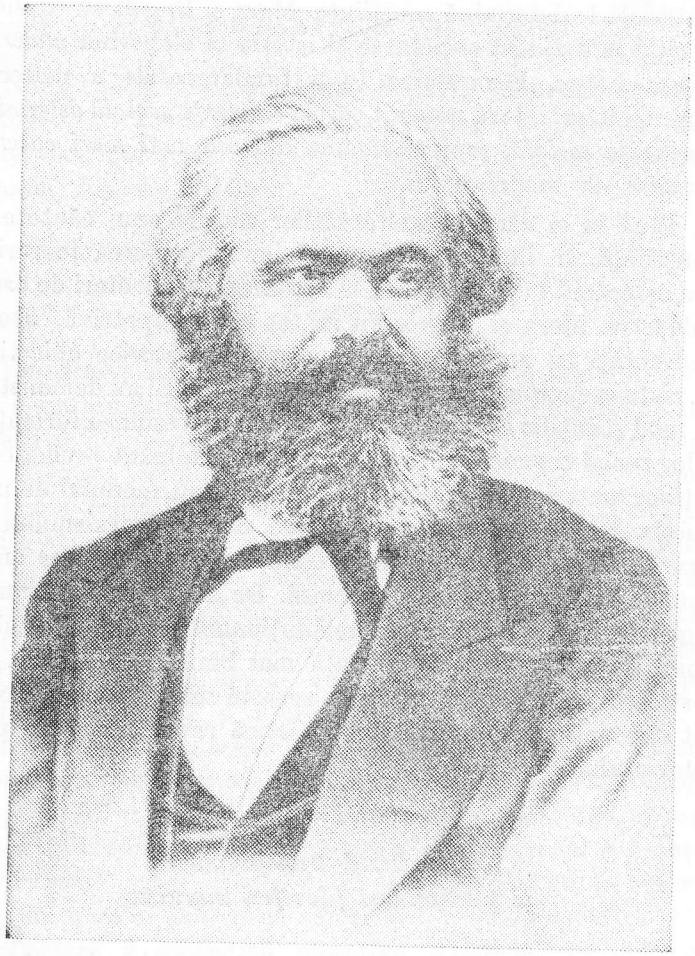

K. Marx

preteze lumea în diferite moduri, important este însă de a o schimba".

Materialismul dialectic și istoric presupune o viziune transformatoare asupra lumii în concordanță cu legile obiective ale existenței și devenirii ei. Ea se prezintă astfel ca o *filozofie a acțiunii*, a activității practice, transformatoare, o filozofie „critică și revoluționară" (Marx).

F. Engels

Fiind esențialmente *activă*, *militantă* și *transformatoare*, filozofia marxistă este partinică. Ea reprezintă și servește interesele unei anumite clase sociale — clasa muncitoare. Filozofia marxistă își declară partinitatea, o practică în mod conștient și deschis. *Partinitatea filozofiei marxiste* este întru totul compatibilă cu *obiectivitatea științifică*, pentru că ea nu se află în opoziție cu legitatea obiectivă a dezvoltării

societății umane spre comunism, ci îi corespunde. Mai mult, între partinitatea filozofiei marxiste și adevărul sau obiectivitatea ei, există raporturi de intercondiționare. Exprimarea și apărarea în formă filozofică a intereselor clasei consecvent revoluționare și progresiste condiționează favorabil conținutul noțiunilor, tezelor și legilor materialismului dialectic și istoric, așa după cum numai prin justețea sau adevărul acestora filozofia marxistă își poate îndeplini funcțiile ei partinice.

Interesele fundamentale ale clasei muncitoare se identifică cu cele ale maselor de oameni ai muncii, ale majorității populației. Servind în mod specific, adică filozofic, asemenea interese, filozofia marxistă dobîndește și un caracter profund *popular*. Ea se adresează atît clasei muncitoare asuprite și exploatate cît și altor pături sociale nedreptățite, iar în perioada făuririi socialismului și comunismului devine, treptat, concepția despre lume a întregului popor.

De caracterul transformator și partinic al filozofiei elaborate de Marx și Engels se leagă strîns și *umanismul* acesteia. Continuînd și depășind umanismul unor concepții filozofice anterioare, filozofia marxistă reprezintă forma lui cea mai înaltă, deoarece nu numai că nu-l uită pe om, dar face din el și din problemele lui o preocupare centrală. În optica acestei filozofii, omul este și trebuie să fie „ființa supremă pentru om". În analizele și sintezele sale teoretice, precum și în acțiunile practice, ea are ca perspectivă și obiectiv principal fericirea omului, eliberarea lui de exploatare, crearea celui mai propice mediu social pentru dezvoltarea multilaterală a personalității umane, pentru ridicarea ei progresivă pe trepte din ce în ce mai înalte de bunăstare și cultură.

3. *Relațiile dintre filozofie și știință*

Întemeietorii învățăturii marxiste au conceput în chip nou, în modul cel mai corect, raporturile dintre filozofie și știință. Ei au combătut pretențiile nejustificate ale filozofiei

de a fi „știință a științelor" sau „regină" a acestora. Au arătat, de asemenea, că nici știința nu ajunge pe căi corecte în cazul izolării ei de filozofie, al ignorării aporturilor sale explicative, interpretative. În înțelegerea marxistă a raporturilor filozofie-știință, se pornește de la premisa că ambele sînt forme relativ distincte ale conștiinței sociale, ale vieții spirituale a omului, că între ele există, și e firesc să existe, raporturi de strînsă condiționare. În acest sens, materialismul dialectic și istoric nu se suprapune și nici nu se opune datelor oferite de științele particulare, dimpotrivă, el s-a dezvoltat și se dezvoltă pe baza lor, pe calea generalizării filozofice a rezultatelor cunoașterii științifice. Filozofia marxistă dobîndește, astfel, un *caracter profund științific*. Considerînd mereu valabil un asemenea punct de vedere, tovarășul Nicolae Ceaușescu scrie: „Filozoful trebuie să fie în stare să înțeleagă lumea de astăzi, știința contemporană și să se bazeze pe cele mai noi date ale științei pentru a dezvolta concepția noastră despre lume".

Raporturile dintre filozofie și știință nu sînt concepute unilateral, numai din perspectiva rolului științei pentru dezvoltarea filozofiei, ci, și invers, din perspectiva rolului filozofiei marxiste pentru dezvoltarea cunoașterii științifice. Materialismul dialectic și istoric asigură omului de știință un *îndreptar metodologic general*, îl înarmează cu un mod de gîndire, îi pune la dispoziție un sistem de noțiuni, teze și legi care-i permit să interpreteze corect rezultatele cercetării, să le înscrie el însuși în contextul unei viziuni științifice asupra lumii luate în întregul ei. Numai cu condiția înarmării sale cu o asemenea concepție despre lume, omul de știință poate evita alunecările spre idealism și gîndirea metafizică. În acest caz, *filozofia marxistă* devine ea însăși *o condiție a progresului cunoașterii științifice*.

Materialismul ei consecvent și caracterul științific fac ca filozofia marxistă să aibă un *conținut profund ateist*.

Ateismul ei este un ateism militant vizînd eliberarea omului de orice formă de înstrăinare religioasă, pe temeiul eliberării lui sociale și al asigurării accesului deplin la cunoaștere.

4. *Caracterul deschis și creator al filozofiei marxiste*

Filozofia marxistă este o concepție *deschisă* și nu un sistem închis, dogmatic de teze și principii. Receptivă la noul din știință, filozofia marxistă e deschisă și în raport cu noile date ale experienței și practicii social-politice, cu realizările de seamă ale creației artistice, inventivității tehnice, ba, mai mult, este receptivă și față de elementele viabile ale acelor construcții filozofice care apar în afara marxismului. Filozofia marxistă manifestă receptivitate față de orice progres al creației materiale și spirituale, incluzînd noi adevăruri, ceea ce îi asigură o permanentă posibilitate de înnoire și îmbogățire în timp. În virtutea caracterului ei *creator*, filozofia marxistă se dezvoltă ca problematică și mod de rezolvare, se constituie ca un sistem de noțiuni și teorii străine de anchilozare sau osificare. Întemeietorii filozofiei marxiste — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — „au considerat întotdeauna teoria revoluționară ca o călăuză în acțiune, ca un instrument de luptă, cerînd îmbogățirea și dezvoltarea ei în raport cu schimbările neîntrerupte ale vieții, ale practicii luptei sociale".

Prin conținutul și trăsăturile sale, materialismul dialectic și istoric s-a impus drept concepția filozofică cea mai înaintată, concepția despre lume a clasei muncitoare, a luptei sale pentru lichidarea vechii orînduiri și înfăptuirii idealurilor socialismului și comunismului.

Lectură

„Metoda mea dialectică este — în ceea ce privește baza ei — nu numai diferită de cea a lui Hegel, ci este exact opusul ei. Pentru Hegel, procesul gîndirii, pe care sub denumirea de idee, el îl transformă chiar într-un subiect de-sine-stătător, este demiurgul realului, care nu constituie decît forma de manifestare exterioară a acestuia. La mine, dimpotrivă, idealul nu este nimic altceva decît materialul transpus și tradus în capul omului" (M a r x, *Capitalul*, vol. 1. În: M a r x-E n g e l s, *Opere*, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 27).

„Dialectica lucrurilor creează dialectica ideilor și nu invers" (V.I. L e n i n, *Caiete filozofice*. În: L e n i n, *Opere complete*, vol. 29, București, Editura politică, 1966, p. 166).

„Baza ideologică a partidului este materialismul dialectic și istoric, socialismul științific, teoria marxist-leninistă care pornește de la practică și de la adevărurile universal valabile și constituie o călăuză vie în acțiune, în lupta pentru transformarea revoluționară a societății"... (*Programul P.C.R.*, p. 153—154).

Întrebări

1. În ce constă noutatea teoretică a materialismului dialectic și istoric?
2. Ce raport există între filozofia marxistă și științele particulare?
3. În ce constă opoziția dintre dialectica lui Marx și cea a lui Hegel?
4. Ce se înțelege prin caracterul partinic și creator al filozofiei marxiste?

Etapa leninistă a filozofiei marxiste

După Marx și Engels, filozofia marxistă a fost apărată și dezvoltată mai ales de către V.I. Lenin. El a fost nu numai strategul și tacticianul primei revoluții proletare victorioase, ci și un subtil și profund teoretician, un mare filozof.

1. *Condițiile social-istorice ale activității filozofice a lui V.I. Lenin*

Activitatea filozofică a lui Lenin s-a desfășurat în condițiile istorice ale imperialismului și ale primei treceri efective la socialism. Particularitățile acestei perioade au generat,

V. I. Lenin

după cum era firesc, o susținută luptă de idei, luptă în care confruntările filozofice n-au fost deloc pe un plan secundar. În faza sa imperialistă, burghezia s-a dezis pregnant de materialismul filozofic al perioadei sale inițiale, a cultivat, pe scară largă, variante ale idealismului (empiriocriticism, neokantianism, pragmatism etc.). Rezervele și

ostilitatea față de materialism s-au împletit cu evidente renunțări la dialectică, la ideea de progres, de dezvoltare prin contradicții, de revoluție, luptă de clasă etc.

La sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, unele din științele de bază ale vremii, fizica și chimia, treceau printr-un proces de adînci transformări. Descoperirea electronului, a radioctivității, a transmutării elementelor chimice, elaborarea teoriei relativității a lui Einstein etc. au dus la înnoiri revoluționare în aceste științe, înnoiri în fața cărora mulți filozofi ai științei au rămas derutați. Gîndind metafizic, neînțelegînd dialectica realității și a procesului cunoașterii, unii savanți cu preocupări filozofice, precum și unii filozofi orientați spre noile realizări ale științei ajung la interpretări idealiste, care au fost denumite de Lenin „idealism fizic". Pe o asemenea cale, în domeniul ideilor despre existență se elaborează, de pildă, teza „dispariției materiei", iar în domeniul teoriei cunoașterii se ajunge la afirmația că teoriile științei nu descoperă realități obiective, că ele sînt, prin conținutul lor, simple sau complicate produse subiective ale minții omenești. Era promovată în acest fel o evidentă neîncredere în cunoaștere în general, în știință în special, o alunecare evidentă spre agnosticism și subiectivism.

În tot acest complex de împrejurări, cel care se angajează să apere și să dezvolte filozofia lui Marx și Engels, în acord cu noile cerințe istorice, cerințe de ordin social, politic, științific și filozofic este V.I. Lenin.

2. *Aportul lui V.I. Lenin la dezvoltarea filozofiei marxiste*

Orientată puternic spre practică, spre problemele puse de noile împrejurări istorice, filozofia leninistă este un exemplu de apărare a tezelor de bază ale filozofiei marxiste și de dezvoltare creatoare a acestora. Lenin însuși, continuîndu-l pe Engels, insistă asupra faptului că dacă privim marxismul ca pe o „dogmă", îl facem să „devină unilateral, îl defor-

măm, îl transformăm în ceva mort, îi răpim sufletul lui viu; subminăm bazele lui teoretice fundamentale — dialectica, teoria dezvoltării istorice, multilaterale și pline de contradicții —, îi subminăm legătura cu problemele practice, concrete, ale epocii, care se pot schimba la fiecare nouă cotitură a istoriei".

Unul din meritele istorice ale lui Lenin este de a fi înțeles cu o rară profunzime că ceea ce asigură teoriei revoluționare uriașa sa forță transformatoare este aderența la realitățile în continuă transformare, capacitatea de a se dezvolta continuu, corespunzător noilor date și concluzii ale științei și practicii sociale. Adversar neîmpăcat al oricărei rigidități și închistări a gîndirii, el a combătut cu fermitate și energie înțelegerea marxismului ca o colecție de adevăruri absolute, imuabile, a oferit prin întreaga sa operă o pildă vie de dezvoltare creatoare a marxismului, de gîndire curajoasă și pasiune în promovarea noului.

De pe asemenea poziții metodologice, V.I. Lenin a supus unei critici necruțătoare idealismul filozofic al timpului, în primul rînd empiriocriticismul lui Mach, Avenarius etc. În lucrarea „Materialism și empiriocriticism", Lenin dezvăluie legăturile de conținut ale filozofiei machiste cu idealismul subiectiv al episcopului Berkeley, insistă asupra faptului că pretențiile acestei filozofii de a fi „neutră" față de opoziția materialism-idealism, de a se situa deasupra lor, nu rezistă unei analize mai atente. Dacă „elementele" lumii sînt „senzațiile", dacă lucrurile sînt „complexe de senzații" sau „grupări de percepțiuni", cum se afirmă în lucrările lui Mach și ale discipolilor săi, atunci machismul este, în esență, o variantă a idealismului subiectiv.

Polemizînd cu adepții empiriocriticismului, Lenin acordă atenție deosebită noțiunilor de materie și conștiință, de mișcare, timp, spațiu, necesitate, cauzalitate, lege etc.

În dorința de a apăra și dezvolta tezele de fond ale teoriei materialist-dialectice a cunoașterii, Lenin insistă asupra faptului că produsele cunoașterii nu sînt creații libere și pur

subiective, că, în și prin noțiunile și legile științei și filozofiei, noi surprindem și reflectăm în mintea noastră aspecte ale realității, că aceste reflectări sînt adevăruri care-și dovedesc forța și valoarea în activitatea practică a oamenilor.

În mai multe lucrări ale lui V.I. Lenin, mai ales în „Caiete filozofice", este prezentă atenția față de suplețea gîndirii dialectice, față de teoria „cea mai multilaterală a dezvoltării". Sînt analizate, din această perspectivă, noțiunile de „contradicție", „salt", „negare", „revoluție" etc.

După cum era și firesc, Lenin n-a ignorat nici problematica materialismului istoric, problemele raporturilor dintre existența socială și conștiința socială, dintre economic și ideologic, dintre spontan și conștient, problemele culturii ale claselor sociale, statului, democrației, libertății etc., probleme fără de care n-ar fi fost înțelese particularitățile istorice ale epocii, nu s-ar fi putut elabora corect strategia și tactica partidului.

Moștenirea filozofică din opera lui Lenin, bogăția, profunzimea și valoarea ei îndreptățesc cu totul aprecierea că prin ea se marchează o etapă nouă în evoluția istorică a ideilor filozofice ale lui Marx și Engels.

Complexul fenomenelor și proceselor lumii contemporane este analizat din punct de vedere filozofic, în spiritul materialismului dialectic și istoric, în documentele partidelor comuniste și muncitorești și în lucrările de sinteză ale filozofilor și sociologilor marxiști. Înscriindu-se conștient pe linia acestor eforturi, documentele partidului nostru își aduc din plin aportul la promovarea marxismului creator, la analiza lumii contemporane de pe pozițiile consecvente ale concepției despre lume a clasei muncitoare.

Lectură

„Adversar neîmpăcat al închistării dogmatice, Lenin a fost un militant neobosit pentru nou, atît în teorie cît și în practică. El și-a întemeiat tezele și concluziile teoretice atît pe studiul vieții cît și pe

cunoașterea și generalizarea celor mai noi date ale științei, pe tot ceea ce era mai avansat în cunoașterea umană și practica socială contemporană. Întreaga operă leninistă reflectă preocuparea autorului de a-și confrunta necontenit opiniile, părerile cu schimbările care aveau loc în realitate, cu noile descoperiri pe plan mondial și de a le adapta în permanență dezvoltării societății și cunoașterii științifice. Tocmai datorită acestui mod de gîndire creator, acestei metode dinamice de studiere și înțelegere a realităților sociale, Lenin a putut duce mai departe monumentala operă a lui Marx și Engels, îmbogățind cu teze și concluzii noi, de o deosebită valoare, tezaurul teoriei și practicii revoluționare" (Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntarea la adunarea festivă consacrată centenarului nașterii lui V.I. Lenin*, București, Editura politică, 1970, p. 6—7).

Întrebări

1. În ce condiții istorice s-a desfășurat activitatea filozofică a lui Lenin?
2. În ce constă aportul lui Lenin la dezvoltarea materialismului dialectic și istoric?
3. Care este baza metodologică a atitudinii leniniste față de opera lui Marx și Engels?

Pătrunderea și răspîndirea marxismului în România

Dezvoltarea mai intensă a forțelor de producție și extinderea relațiilor capitaliste de producție în a doua jumătate a secolului al XIX-lea a avut drept consecință apariția unei noi clase sociale — proletariatul — care începe să joace un rol tot mai important în viața socială a României.

Clasa muncitoare din România manifestă, încă din prima etapă a dezvoltării sale, un spirit de combativitate și intransigență ridicat.

În strînsă legătură cu obiectivele luptei prolatariatului, cu evoluția de ansamblu a societății noastre, are loc pătrunderea timpurie și răspîndirea marxismului în România.

1. *Răspîndirea marxismului în România*

Climatul creat de ideologia Revoluției de la 1848, de gîndirea social-politică a militanților pentru Unire, pentru independența patriei, precum și tradițiile de gîndire filozofică au reprezentat un teren fertil pentru pătrunderea ideilor socialiste, receptate în România încă din faza lor utopică și concretizate prin falansterul de la Scăieni-Prahova al lui Teodor Diamant. Premergătorii răspîndirii ideilor socialiste și ai marxismului au fost intelectuali, unii dintre ei participanți la activitatea Internaționalei I în perioada studiilor lor în țările apusene.

Din deceniul 7—8 s-au constituit *cercuri socialiste* în care se studia literatura de popularizare a marxismului și chiar unele din operele lui Marx și Engels. În Transilvania acestea au pătruns prin intermediul literaturii de limbă germană și maghiară. Mișcarea socialistă desfășoară o vie activitate de răspîndire a materialismului prin întruniri, conferințe, manifeste și, mai ales, prin intermediul unor publicații ca „Socialismul", „Contemporanul", „Dacia viitoare", „Emanciparea", „Critica socială", „Drepturile omului", „Lumea nouă" ș.a. În presa socialistă sînt publicate, integral sau în extrase, lucrări ale lui Marx și Engels, printre care: *Capitalul* — fragmente (în „Emanciparea" și „Lumea nouă"), *Originea familiei, a proprietății private și a statului* („Contemporanul"), fragmente din „*Mizeria filozofiei*" sub titlul: Lupta de clasă („Munca"), *Materialismul istoric* de Engels („Critica socială"), „*Manifestul Partidului Comunist*" ș.a. Presa socialistă publică, totodată, articole și lucrări în care se analizau, în spirit marxist, diferite aspecte ale evoluției social-politice din România.

Pătrunderea ideilor socialiste în mișcarea muncitorească a dus la sporirea gradului de combativitate al acesteia, la intensificarea mișcării revoluționare și, totodată, a pus la ordinea zilei necesitatea creării partidului clasei muncitoare. O mare importanță a avut-o, în acest sens, articolul lui

C. Dobrogeanu-Gherea *„Ce vor socialiștii români"* (1886), care a constituit, de fapt, primul program revoluționar marxist din țara noastră. Crearea PSDMR — primul partid marxist al clasei noastre muncitoare — a ridicat, pe o treaptă superioară lupta clasei muncitoare, a condus la creșterea rolului proletariatului în viața social-politică și a contribuit într-o și mai mare măsură la răspîndirea marxismului în România. Ca și cercurile socialiste, PSDMR a întreținut strînse legături cu Engels, cu mișcarea muncitorească internațională. Dealtfel, într-o scrisoare, adresată lui I. Nădejde, Engels își exprimă satisfacția pentru orientarea hotărît marxistă a programului socialiștilor români. În același timp socialiștii români au întreținut raporturi strînse de colaborare și întrajutorare internațională cu Partidul Social-Democrat al muncitorilor din Rusia și, în mod deosebit, cu V.I. Lenin.

2. *Aportul unor gînditori la răspîndirea marxismului în România*

În direcția răspîndirii ideilor marxismului în țara noastră se înscrie activitatea unor cunoscuți gînditori militanți pe tărîm social, cum sînt: *C. Dobrogeanu-Gherea*, *I. Nădejde*, *Șt. Stîncă*, *I. Raicu Rion* și alții.

C.D. Gherea

Merite deosebite în răspîndirea marxismului în România a avut *C. Dobrogeanu-Gherea* care a înființat și îndrumat publicațiile socialiste „Contemporanul", „Emanciparea", „Revista socială", a formulat programul cercurilor socialiste (1886).

Gherea a întreținut strînse legături cu Engels pe care l-a și întîlnit la Londra în 1893, a participat la congrese ale Internaționalei a II-a devenind cunoscut în mișcarea socialistă internațională.

Importanța lui C. Dobrogeanu-Gherea în istoria filozofiei românești constă tocmai în contribuția adusă la răspîndirea și cunoașterea filozofiei marxiste, prin traduceri și articole de popularizare, în străduința de a da o interpretare de pe poziții marxiste a fenomenelor caracteristice vieții sociale românești din vremea lui.

În scrierile sale, Gherea se ridică împotriva ideologiei burghezo-moșierești, caută să popularizeze învățătura marxistă și s-o apere de atacurile adversarilor ei. El respinge concepțiile idealiste despre istorie, înlăturînd, de la bun început explicația teologică, socotită pe deplin falsă și perimată. Deși nu cu o deplină exactitate, Gherea a înțeles și expus teoria materialismului istoric, luptînd împreună cu alți militanți pentru justificarea legitimității unui partid marxist al clasei muncitoare din România. Gherea a susținut că lupta social-democrației trebuie să țină seama de specificul stărilor sociale românești, spre deosebire de cele din Apus. El recunoaște importanța problemei agrare, dar nu o consideră ca fiind singura mare problemă socială a vremii, ci doar o parte a ei. Problema cheie a dezvoltării țării noastre, problema decisivă, susținea el, era industrializarea.

În cultura românească, C. Dobrogeanu-Gherea a adus contribuții în dezvoltarea ideilor estetice și literare, reușind să se impună ca întemeietor al criticii noastre literare științifice. În estetică, Gherea a combătut teza unui frumos „în sine" rupt de realitate, arătînd că, dimpotrivă, frumosul există obiectiv în natură și în viață, iar arta nu face decît să-l oglindească. El a evidențiat raportul strîns dintre artă și societate, a apărat principiul artei cu tendință împotriva tezei idealiste a artei pentru artă; fără a admite „tezismul" mărunt, scrisul sau arta de serviciu, a subliniat menirea socială a artei, rolul artistului-cetățean — idei valabile și astăzi în estetica marxistă.

Într-o anumită perioadă a vieții și activității sale, *Ion Nădejde* a fost și el un popularizator al marxismului, făcînd acest lucru prin articole și conferințe, ca și prin traducerea

unor opere ale clasicilor. A tradus integral lucrarea lui Engels *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, iar ulterior a publicat o traducere a *Manifestului Partidului Comunist* (1893) sub titlul de *Manifestul socialist*, cu un adaos în care nega valabilitatea universală a unora din ideile acestuia. După 1899 el s-a desprins de mișcarea socialistă și a devenit chiar adversarul ei.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea a activat, ca propagator al ideilor marxiste, mai ales în domeniul medical și al sănătății publice, *Ștefan Stîncă*, care a scris *Mediul social ca factor patologic* (1891) cea mai de seamă dintre lucrările sale. El cere ca în explicarea patologiei umane să se ia în considerare și mediul social. „Noi credem — spune el — că omul ca ființă socială nu poate și nu trebuie să fie studiat din punct de vedere patologic ca ceva ce există singuratic, izolat. Despărțirea omului de societatea în care viețuiește este o procedare potrivnică științei, în contrazicere cu faptele..."

Un alt propagator al ideilor marxiste, popularizator al materialismului istoric, a fost *Raicu Ionescu-Rion*, dispărut prematur din viață, datorită mizeriei și persecuțiilor. În multe probleme teoretice ale marxismului, Rion s-a pronunțat cu justețe și competență; a criticat sociologia burgheză reacționară din acea vreme, arătîndu-i substratul de clasă și idealismul în interpretarea fenomenelor istorice. În estetică a militat pentru înțelegerea caracterului social și de clasă al artei și literaturii, a combătut teza artei pure, a „artei pentru artă".

De remarcat este pătrunderea încă de timpuriu a marxismului în România, ecoul larg de care s-a bucurat în rîndul proletariatului român și al altor categorii sociale, în strînsă legătură cu evoluția societății românești, cu lupta clasei muncitoare, cu aspirațiile de dreptate, libertate și progres ale poporului nostru. Merită, de asemenea, reținut faptul că încă din această perioadă gîndirea marxistă a fost aplicată la înțelegerea fenomenelor economice, sociale, politice, cultu-

ral-artistice românești a problemelor concrete cu care se confrunta clasa muncitoare, poporul român.

Răspîndirea marxismului a avut în acest context o mare importanță pentru radicalizarea mișcării muncitorești din patria noastră, pentru manifestarea ei din ce în ce mai hotărîtă și sporirea influenței sale în viața socială.

Lectură

„Odată cu apariția pe scena istoriei a proletariatului, pe măsura intensificării organizării lui de clasă, încep să pătrundă în România ideile socialismului. Încă în 1835 socialismul utopic era cunoscut și experimentat în țara noastră. Socialismul științific găsește, chiar de la întemeierea sa, un ecou profund în mișcarea noastră revoluționară, ideile lui Marx și Engels înregistrînd rapid o largă răspîndire în România" (*Programul P.C.R.*, p. 35).

„Unirea proletariatului cu ideile socialismului științific duce la intensificarea mișcării revoluționare, inclusiv la crearea, în 1893, a Partidului Social Democrat al Muncitorilor din România — primul partid marxist al clasei noastre muncitoare. Aceasta a făcut să crească și mai mult rolul proletariatului în viața social-politică a țării, în desfășurarea luptei maselor muncitoare împotriva exploatării, pentru drepturi și libertăți democratice, pentru o viață mai bună" (N i c o l a e C e a u ș e s c u, *Expunere la Congresul educației politice și al culturii socialiste*, p. 17).

Întrebări

1. Care au fost condițiile istorice în care a avut loc răspîndirea marxismului în România?
2. Sub ce forme a început răspîndirea marxismului în România?
3. Care a fost rolul lui C. Dobrogeanu-Gherea în difuzarea ideilor marxiste?
4. Ce importanță a avut răspîndirea marxismului în România?

Filozofia românească în prima jumătate a secolului al XX-lea

În strînsă legătură cu evoluția societății românești, în prima jumătate a secolului al XX-lea, filozofia românească din această perioadă, îndeosebi dintre cele două războaie mondiale, continuînd valoroase tradiții, se diversifică ca problematică și se adîncește ca nivel de interpretare. Prin conținutul și valoarea lor, cele mai reprezentative creații filozofice ale acestei perioade se înscriu în circuitul gîndirii europene, gînditorii români participînd din ce în ce mai activ la mișcarea filozofică internațională.

Gîndirea filozofică românească nemarxistă s-a manifestat într-o mare varietate de curente și orientări. Trăsătura ei generală, caracteristică pentru gînditorii cei mai reprezentativi și mai valoroși, este materialismul și raționalismul, încrederea în posibilitățile omului de a cunoaște realitatea pe calea gîndirii corecte și refuzul acceptării unor căi mistice, iraționale. Totuși, în parte, datorită acțiunii unor cercuri reacționare interne, precum și pătrunderii unor influențe ideologice străine s-au pronunțat cu virulență și unele curente de idei iraționaliste cu un pronunțat caracter antiumanist, naționalist și chiar fascist. Contra acestora au desfășurat o susținută luptă ideologică reprezentanții frontului marxist, îndrumat de P.C.R. O anumită atitudine critică față de aceste orientări au luat o serie de gînditori înaintați, de formație mai mult sau mai puțin științifică, materialistă și raționalistă.

Principalele orientări filozofice nemarxiste

Gînditorul care a debutat încă din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și a cărui activitate a exercitat o deosebită influență în mișcarea filozofică din această perioadă a fost *Constantin Rădulescu-Motru* (1868–1957), savant și

filozof de filiație maioresciană. Pornind de la a critica aprioismul kantian, el elaborează un sistem filozofic original purtînd denumirea de „personalism energetic", expus în lucrarea cu același titlu. În această lucrare avem o largă *teorie a personalității* umane înțeleasă ca formă superioară și ultimă, precum și scopul suprem al evoluției energiei universale. Filozoful român acordă muncii un rol decisiv în formarea omului și a personalității. În concepția sa omul se desăvîrșește prin muncă, se personalizează pe măsură ce se deprinde cu munca, factorul hotărîtor al perfecționării lui.

Rădulescu-Motru a pornit de la datele științei din vremea sa, încercînd să integreze omul și personalitatea în rîndul celorlalte fenomene ale naturii. În general, se poate afirma că a fost un partizan al științei, adeseori opunînd-o religiei și idealismului filozofic. El a înțeles marea importanță a științei pentru viața socială. „Noi, românii — scrie el — avem absolută nevoie de răspîndirea spiritului științific în mijlocul tineretului... Consolidarea statului român, mulți ani de aici înainte, nu se va putea asigura decît pe baza muncii naționale organizate după cea mai strictă prevedere științifică. Secolul în care trăim trebuie să sfîrșească dînd neamului nostru o educație în spirit științific."

Prin dimensiunea finalistă ce o caracterizează, precum și prin consecințele pe care le implică, gîndirea filozofică a lui C. Rădulescu-Motru a făcut unele concesii idealismului.

P.P. Negulescu

Un loc proeminent se cuvine rezervat lui *P.P. Negulescu*, gînditor materialist și raționalist, apropiat mult de știință. Încă din primele lucrări el a criticat idealismul kantian, opunîndu-i convingerea potrivit căreia gneoseologia

intră în contradicție cu ea însăși dacă nu admite existența obiectivă a materiei și nu o consideră ca o entitate cognoscibilă.

Materialismul lui Negulescu apare mult mai evident în concepția sa despre natură. În lumina rezultatelor științei, el combate formele istorice ale finalismului idealist. Universul, după convingerea lui, a ajuns la ordinea și structura actuală, datorită unui determinism natural și nu în virtutea acțiunii unor năzuințe voite și scopuri de ordin spiritual. Adept al darvinismului, antifinalismul său l-a dus la concluzii ateiste.

Din filozofia lui P.P. Negulescu ies în evidență idei și atitudini valoroase: orientarea sa spre știință și rațiune, opoziția față de curentele iraționaliste, retrograde și șovine care se manifestau în gîndirea burgheză filozofică și politică din vremea sa; combaterea energică și convingătoare a rasismului; încrederea sa în progres ca dimensiune a naturii și societății. Materialismul său nu este însă peste tot consecvent și integral. Dintre numeroasele lucrări ale lui P.P. Negulescu se disting: „Geneza formelor culturii", „Destinul omenirii", „Filozofia Renașterii".

Un alt gînditor de filiație maioresciană a fost *Ion Petrovici* (1882—1972). Ca logician, Petrovici a fost un gînditor lucid care se aventura totuși, de multe ori, în mod conștient, în zonele unei filozofii speculative, de nuanță spiritualistă, mînat mai mult de un elan artistic decît de certitudini și dovezi științifice. În filozofie l-a preocupat mai ales idealismul kantian al cărui apriorism încearcă, uneori, să-l sprijine prin argumente proprii sau împrumutate din spiritualismul francez. Politician burghez, Petrovici caută să îmbine filozofia cu teologia, să găsească un „modus vivendi" cu religia, ambele trebuind să se completeze reciproc și să se tolereze ca bune prietene, făcîndu-și concesii reciproce: „Religia să apere cît mai puțin aripa elementelor învechite, iar metafizica să închidă ochii cît mai mult asupra lor". Aceste elemente denunță caracterul idealist și fideist al gîndirii lui Petrovici.

L. Blaga

Un gînditor ale cărui idei filozofice au iscat ample discuții și luări de poziții critice a fost *Lucian Blaga*. Poet de mare valoare, Blaga a fost, în același timp, productiv și pe plan filozofic. Deși cu carențe esențiale în conținutul construcțiilor sale teoretice, filozofia sa a avut un mare răsunet în epocă. A declarat obiectul cunoașterii un mister de nepătruns din cauza unei la fel de misterioase opreliști (cenzura transcendentă); a căutat să dea unor zone mai obscure ale psihicului (subconștientul) o structură și forță creatoare în planul stilului și culturii; a minimalizat cunoașterea științifică și filozofică bazate pe rațiune; a negat posibilitatea de a controla concepțiile filozofice, logica interioară a acestora, confruntarea conținutului lor cu datele experienței și practicii; a pretins, cu alte cuvinte, pentru filozofie o autonomie a afirmațiilor similară fanteziei artistice. Caracteristica generală a gîndirii filozofice a lui Blaga rămîne, contrar strădaniilor sale aparente, un spirit neștiințific, un constructivism arbitrar, o manieră mitologică și metaforică de a trata și rezolva problemele profunde ale filozofiei. Scrierile filozofice ale lui Blaga au fost publicate în cele din urmă sub denumirea de Trilogii („Trilogia cunoașterii", „Trilogia culturii" și „Trilogia valorilor") semnificînd o anumită sistematizare și o tendință spre multilateralitate.

Ideile lui Blaga au avut și admiratori și adversari. Lucrările lui filozofice s-au impus lecturii prin strălucirea lor literară și prin vasta cultură a autorului, dar carențele teoretice fac destul de șubred conținutul lor.

D.D. Roșca (n. 1895) s-a impus în cultura noastră filozofică printr-o serie de lucrări și studii care dovedesc un riguros spirit critic. Teza sa de doctorat „Influența lui Hegel asupra

lui Taine" a fost apreciată ca o contribuție pe plan filozofic european. Într-o altă scriere, în care-și expune concepția și atitudinea sa filozofică originală, „Existența tragică", D.D. Roșca pledează pentru o atitudine optimistă și activă în realizarea idealurilor umane. Gîndirea sa filozofică este de orientare rațională și dialectică.

Mihai Ralea, sociolog, estetician, psiholog și filozof, eseist strălucit a fost și el un adversar al iraționalismului și misticismului. De pe această poziție, Ralea a criticat și unele orientări idealiste din filozofia europeană a vremii: existențialismul, bergsonismul și altele.

Ideile sale sociologice progresiste se găsesc sub o puternică influență marxistă, îmbinate însă cu multe elemente din sociologia lui Durkheim. În concepția lui Ralea un rol deosebit îl ocupă teoria marxistă a plusvalorii și ideea că proletariatul deține ideologia cea mai înaintată. A fost un adversar hotărît al ideologiei naționaliste, luînd atitudine împotriva fascismului și curentelor fascizante.

Ca literat și estetician, critică estetismul, utilizează criteriul ideologic și istoric în analiza fenomenului literar și artistic, ceea ce-l situează pe linia deschisă de Gherea în acest domeniu.

M. Ralea

Alte personalități remarcabile în filozofia românească dintre cele două războaie mondiale au mai fost Mircea Florian, Nicolae Bagdazar, Tudor Vianu ș.a. *Mircea Florian* (1888 — 1960), de pildă, gînditor erudit, raționalist și realist în concepția despre lume, s-a afirmat ca un adversar al misticismului și idealismului. „Idealismul este plaga filozofiei occidentale, e mormîntul acesteia", spune el în volumul „Cunoaștere și existență". După 1945, Mircea Florian s-a orientat tot mai mult spre o interpretare materialist-dialectică a lumii, trecînd pe poziții marxiste în ultima parte a vieții.

Desigur, în filozofia interbelică din țara noastră s-au manifestat și curente idealiste, iraționaliste și mistice. Ele n-au fost însă acceptate nici chiar de principalii filozofi burghezi ai vremii și au fost necruțător combătute de gînditorii progresiști, mai ales de cei înarmați cu învățătura marxist-leninistă.

Lectură

„Trebuie să preluăm ceea ce s-a creat bun în trecut, în toate domeniile de activitate, inclusiv în domeniul artei, literaturii, al concepțiilor filozofice. Dar trebuie să preluăm totul în mod critic, relevînd tezele greșite conținute de unele din aceste opere, chiar dintre cele mai valoroase, pentru a-i orienta în mod just pe cetățenii patriei noastre și, în special, tînăra generație. Această problemă are o importanță deosebită pentru educația politică, pentru formarea omului nou" (Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Consfătuirea cadrelor din domeniul științelor sociale și învățămîntului politic*, București, Editura politică, 1976, p. 9).

„E acum întrebarea în ce constă alcătuirea universului? Nu poate să constea, evident, decît în ordinea fenomenelor ce-l compun, adică în raporturile de coexistență și succesiune, în spațiu și timp, ale acelor fenomene... Universul însă este un vast complex, este un complex infinit de fenomene în veșnică desfășurare, în neîntreruptă curgere" (P. P. Negulescu, *Pagini alese*, București, Editura științifică, 1967, p. 107).

„Preocuparea de asigurare a vieții materiale, a respectului de demnitate, de libertate, de critică și autocritică dezrobește prin muncitor însăși ființa omenească. Regimurile de masă combat paroxismele ambiției individuale, egoismul acaparator, orgoliul anarhic și dizolvant, dar asigură nu numai o valoare universală omului, ci o ierarhie a cantității și calității muncii ca criteriu de valorificare. În locul drepturilor de moștenire mecanică ele instaurează efortul și emulația individului ridicîndu-i mereu nivelul cultural și sforțarea în creație" (M. Ralea, *Scrieri*, București, Editura Minerva, 1972, p. 21).

Întrebări

1. Care au fost principalele tendințe din gîndirea filozofică românească în prima jumătate a secolului al XX-lea?
2. Care sînt ideile filozofice mai de seamă ale gînditorilor din această perioadă?
3. Ce importanță are filonul raționalist din filozofia românească interbelică?

Gîndirea marxistă din România în prima jumătate a secolului al XX-lea

Cu toată opoziția pe care a întîmpinat-o din partea ideologiei claselor exploatatoare, gîndirea marxistă a continuat să cunoască o tot mai largă răspîndire în România, fiind nemijlocit legată de lupta clasei muncitoare, a Partidului Comunist Român pentru democratizarea vieții sociale, pentru eliberarea și independența patriei, pentru răsturnarea orînduirii capitaliste și transformarea revoluționară a societății românești.

1. *Victoria gîndirii marxiste în mișcarea muncitorească din România*

Încă la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, dezvoltarea societății românești punea în evidență profunde contradicții determinate atît de persistența unor puternice relații feudale în agricultură și de pătrunderea capitalului străin în economie, cît și de natura însăși a orînduirii capitaliste. Acestea au condus la intensificarea exploatării clasei muncitoare, la o situație de nesuportat pentru țărănime. În astfel de condiții, proletariatul desfășoară numeroase bătălii de clasă împotriva exploatării capitaliste.

Au avut loc, totodată, ample mișcări țărănești care culminează cu răscoala din 1907, înăbușită în sînge de coaliția burghezo-moșierească.

În această perioadă se desfășoară o largă răspîndire a gîndirii marxiste în rîndurile clasei muncitore, o accentuată pătrundere a ideilor socialiste la sate și în rîndul intelectualității. Victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, 1917 în Rusia a exercitat o puternică influență asupra clasei muncitoare, a celorlalte clase și categorii sociale, întărind convingerea în justețea gîndirii marxist-leniniste, în posibilitatea răsturnării orînduirii capitaliste, ca singura soluție pentru lichidarea exploatării, a nedreptății sociale și asupririi naționale.

După primul război mondial, lupta clasei muncitoare, a altor categorii sociale se intensifică și mai mult. Marile bătălii de clasă desfășurate în această perioadă, activitatea intensă de clarificare ideologică au condus la sporirea gradului de maturizare a clasei muncitoare, la creșterea conștiinței sale politice. La aceasta au contribuit și contactele multiple cu mișcarea muncitorească internațională, îndeosebi cu cea din Rusia, cu conducătorii Internaționalei comuniste, inclusiv cu Lenin.

Urmarea unui asemenea proces a fost constituirea Partidului Comunist Român prin hotărîrea Congresului din mai 1921 de transformare a Partidului Socialist în partid comunist.

„*Crearea Partidului Comunist Român a reprezentat*, după cum arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu, *victoria concepției materialist-dialectice și istorice, a marxism-leninismului în mișcarea muncitorească din România.*"

Trăsătura dominantă a întregii activități ideologice a Partidului Comunist Român a constituit-o fidelitatea față de spiritul și tezele fundamentale ale marxism-leninismului, aplicarea creatoare a acestei învățături la analiza realităților concrete istorice ale României, la specificul și sarcinile luptei revoluționare a maselor populare din patria noastră.

2. *Lupta ideologică desfășurată de Partidul Comunist Român în această perioadă*

Partidul Comunist Român a desfășurat, în condițiile grele ale ilegalității, o vastă activitate ideologică, a apărat și propagat consecvent gîndirea marxist-leninistă, în lupta deschisă cu ideologia claselor dominante, a cercurilor guvernante, cu orientările de gîndire idealiste, iraționaliste, mistice, care s-au manifestat în România în această perioadă.

În publicațiile legale și ilegale înființate sau îndrumate de Partidul Comunist Român, între care „Era nouă", Cuvîntul liber", „Manifest", „Korunk", „Șantier", „Societatea de mîine" ș.a., gînditorii marxiști între care *Lucrețiu Pătrășcanu*, *Athanase Joja*, *Miron Constantinescu*, *Gall Gabor* ș.a. au publicat numeroase studii și articole în care s-a prezentat caracterul științific, revoluționar și transformator al filozofiei marxiste, valoarea dialecticii marxiste, tezele fundamentale ale teoriei marxiste a cunoașterii, probleme de istorie a filozofiei, de filozofie a științei și logică etc. În aceste articole au fost combătute orientările idealiste, iraționaliste, mistice, promovîndu-se consecvent materialismul militant, spiritul științei. „Ne luăm sarcina să tratăm în mod științific, pe baza largă a materialismului dialectic, toate problemele ideologice" se afirmă în numărul de debut al revistei „Era nouă", iar Athanase Joja afirma în „Note asupra cunoașterii", publicat în „Cuvîntul liber", că „Procesul cognitiv nu este decît reflexul și transpoziția lumii materiale prin intermediul procesului de travaliu" (al muncii).

L. Pătrășcanu

Au fost interpretate, totodată, în spiritul materialismului dialectic, noile cuceriri ale științei în secolul

al XX-lea, evidențiindu-se valoarea dialecticii materialiste ca teorie și metodă. S-a relevat, în acest sens, confirmarea tezelor materialismului dialectic, punîndu-se în lumină implicațiile filozofice ale teoriei relativității formulate de Einstein, ale mecanicii cuantice, ale teoriei pavloviene a reflexelor condiționate etc. În același context, au fost combătute unele interpretări idealiste, eronate ale noilor teorii științifice.

O mare atenție s-a acordat sublinierii valorii concepției materialist-istorice și totodată interpretării din această perspectivă a istoriei poporului român, a fenomenelor sociale și a tendințelor de evoluție a societății românești. În cuprinsul articolelor publicate de presa îndrumată de partid s-a dat replică unor teorii sociologice și doctrine politice, promovate de gîndirea burgheză, ca cele ale „statului țărănesc", „societății corporatiste" ș.a.

Într-un articol semnat în „Era nouă" sub pseudonimul Ion C. Ion, Lucrețiu Pătrășcanu după ce subliniază că statul a reprezentat „un instrument de clasă în mîna celor avuți și puternici, împotriva celor cărora le-au lipsit mijloacele de producție, monopolizate în mîna celor dintîi" demască nu numai inconsistența teoretică a doctrinei „statului țărănesc", ci și caracterul ei reacționar, întrucît acesta era conceput „ca statul exploatatorilor, îndreptat împotriva exploataților".

În studiul „Adevăratul 1848", publicat în revista „Viața românească" (1937—1938) și în lucrarea „Un veac de frămîntări sociale 1821—1907" (1945), Lucrețiu Pătrășcanu interpretează din perspectiva materialismului dialectic și istoric aspecte fundamentale ale apariției și dezvoltării capitalismului în România, punînd în evidență rolul determinant al factorilor interni. În lucrările „Probleme de bază ale României" și „Sub trei dictaturi" (1944) el realizează o analiză profundă și creatoare a fenomenelor și proceselor economice, sociale și politice din România între anii 1920 — 1944, a tendințelor de evoluție a societății românești.

O mare importanță pentru orientarea activității ideologice desfășurate de partidul comunist a avut Congresul

al V-lea prin aprecierile făcute cu privire la etapa istorică a evoluției societății românești, la strategia și tactica de luptă a partidului. Evidențiind înțelegerea profundă și creatoare a concepției materialist-dialectice și istorice, capacitatea de a aplica adevărurile sale la condițiile concrete ale țării noastre, Congresul al V-lea (1931) a respins pozițiile extremiste potrivit cărora România se afla în fața revoluției burgheze sau a revoluției socialiste. Congresul a apreciat că în România procesul revoluționar urma să desăvîrșească sarcinile revoluției burghezo-democratice, transformîndu-se în revoluție socialistă. Această apreciere, precum și cele referitoare la rolul conducător al partidului, la importanța activității ideologice au avut o deosebită valoare teoretică și practică pentru lupta clasei muncitoare, a maselor populare.

În deceniul al patrulea și în anii războiului, gînditorii marxiști, întregul front ideologic condus de partid și-au concentrat eforturile în direcția combaterii ferme și argumentate a curentelor de gîndire iraționaliste, mistice, rasiste, naționalist-șovine, antiumaniste și anticomuniste, purtînd denumiri ca „trăirism", „gîndirism", „ortodoxism". Aceste curente avînd ca reprezentanți pe Nae Ionescu, Nichifor Crainic, Emil Cioran etc. au inspirat și au susținut ideologic mișcarea fascistă legionară, cele mai retrograde cercuri ale reacțiunii.

Împotriva acestor curente au luat atitudine cei mai valoroși gînditori români din această perioadă. În articolul „Atitudini" M. Ralea scria „Misticismul este delir patetic, extaz de fachiri, teozofie și magie, altoită pe sălbăticie". În publicațiile îndrumate de partid s-a demonstrat inconsistența teoretică a acestor curente, caracterul lor retrograd, antiumanist și naționalist, ca „expresie a unei societăți muribunde, a unor forme de viață perimate, a unei culturi intrate în descompunere" după cum se arăta într-un articol din „Era nouă". În lupta deschisă cu aceste curente, cu ideologia fascistă și politica de fascizare a țării mai ales, s-au angajat

cu abnegație, după cum arată tovarășul Nicolae Ceaușescu, „cei mai proeminenți savanți, scriitori și artiști români și din rîndul naționalităților conlocuitoare". În publicațiile de partid au fost apărate cele mai înaintate valori ale culturii naționale și universale, au fost promovate cu consecvență umanismul și patriotismul, omenia și solidaritatea, trăsături proprii ale poporului român.

În activitatea sa ideologică Partidul Comunist Român a făcut dovada prețuirii și apărării celor mai valoroase tradiții ale gîndirii filozofice și culturii românești, ca purtător al celei mai înaintate concepții despre lume — materialismul dialectic și istoric — în România.

Lectură

„Partidul a acordat o atenție deosebită mobilizării intelectualității, alături de clasa muncitoare, de masele largi populare, la lupta pentru salvgardarea intereselor fundamentale ale națiunii noastre. Din inițiativa și sub conducerea partidului au fost create o serie de organizații și asociații, reviste și publicații democratice, care au antrenat în jurul lor păturile largi ale intelectualității. Doresc să subliniez și cu acest prilej, că cei mai proeminenți savanți, scriitori și artiști români și din rîndul naționalităților conlocuitoare au participat cu abnegație la lupta împotriva politicii de fascizare a țării, a trădării intereselor naționale de către clasele exploatatoare, pentru apărarea independenței și integrității patriei, iar unii dintre aceștia s-au apropiat de partid, au acționat în rîndurile sale, punîndu-și în serviciul poporului întreaga lor putere de creație și chiar și viața" (Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Congresul educației politice și al culturii socialiste*, p. 20).

Întrebări

1. Ce importanță a avut crearea Partidului Comunist Român pentru răspîndirea marxismului în România?
2. Ce probleme filozofice sînt dezbătute în revistele și publicațiile conduse de partid?
3. Care a fost contribuția frontului ideologic condus de partid la combaterea curentelor de gîndire iraționaliste, mistice, antiumaniste din filozofia românească?

Contribuția P.C.R. la dezvoltarea filozofiei marxist-leniniste

În anii revoluției socialiste Partidul Comunist Român a promovat consecvent gîndirea marxistă, a militat continuu pentru aplicarea creatoare a adevărurilor sale, a desfășurat o intensă activitate ideologică și cultural-educativă pentru însușirea ei de către membrii societății noastre. Partidul Comunist Român a adus, totodată, o contribuție de mare preț la dezvoltarea gîndirii marxiste, ilustrată sugestiv în „Programul de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism", în lucrările tovarășului Nicolae Ceaușescu.

Afirmarea filozofiei marxiste în viața spirituală a societății noastre

Conducînd procesul amplu și complex de transformare revoluționară a societății românești, Partidul Comunist Român a asigurat cadrul manifestării depline a gîndirii marxiste în România, al afirmării materialismului dialectic și istoric în viața spirituală a societății noastre.

1. *Importanța activității ideologice a P.C.R. pentru afirmarea filozofiei marxiste*

În perioada revoluției și construcției socialiste întreaga activitate a Partidului Comunist Român a avut ca temei filozofic materialismul dialectic și istoric. Principiile fundamentale ale filozofiei marxiste au constituit coordonatele teoretice pentru stabilirea obiectivelor și sarcinilor procesului revoluționar din țara noastră, a strategiei și tacticii partidului, a luptei clasei muncitoare și aliaților săi în diferitele etape ale revoluției socialiste. Din perspectiva concepției materialist dialectice și istorice au fost analizate realitățile

concret istorice ale României, a fost condus amplul proces revoluționar de construire a socialismului în patria noastră.

Parte integrantă a revoluției și construcției socialiste, activitatea ideologică a partidului nostru a vizat, în mod deosebit, afirmarea materialismului dialectic și istoric în viața spirituală a societății românești. În acest sens s-a realizat tipărirea și difuzarea largă a operei lui Marx, Engels, Lenin și a altor gînditori marxiști; s-a organizat studierea marxism-leninismului în cadrul școlilor și a formelor învățămîntului de partid și al organizațiilor de masă; a fost reorganizat învățămîntul superior filozofic și s-a introdus predarea materialismului dialectic și istoric în învățămîntul superior și liceal.

Concepția filozofică marxistă a fost pusă la baza orientării întregului învățămînt, a creației în domeniul artei, a cercetării științifice, a activității editoriale și de presă, a activității cultural-educative de masă, creîndu-se climatul pentru o afirmare puternică a filozofiei marxiste în viața spirituală a societății românești.

S-au asigurat, totodată, condițiile necesare cercetării în domeniul filozofiei; s-a înființat Institutul de filozofie, și-a reluat activitatea „Revista de filozofie". Editurile și presa în limba română și a naționalităților conlocuitoare au susținut activitatea în domeniul filozofiei, publicînd un număr important de lucrări de orientare marxistă.

În acest timp continuă să desfășoare o vie activitate filozofică gînditori marxiști care s-au afirmat încă în perioada dintre cele două războaie mondiale: *Lucrețiu Pătrășcanu*, *Athanase Joja*, *Miron Constantinescu*, *Gall Gabor*, *Tudor Bugnariu* ș.a. Lor li se alătură gînditori formați în anii de după eliberarea țării, precum și filozofi de formație marxistă anterioară, ca: Mihai Ralea, Mircea Florian, D.D. Roșca, Tudor Vianu, Dan Bădărău, Nicolae Bagdazar ș.a., a căror activitate din această perioadă se integrează, în genere, în coordonatele filozofiei marxiste.

Activist de frunte al partidului nostru, *Lucreţiu Pătrăşcanu* îşi continuă activitatea teoretică începută în perioada antebelică. Pornind de la sublinierea funcţiei sociale a filozofiei, el realizează în lucrarea „Curente şi tendinţe în filozofia românească" (1946) o amplă caracterizare marxistă a gîndirii filozofice şi social-politice din ţara noastră. În acelaşi context a pus în evidenţă valoarea materialismului dialectic şi istoric, aducînd o deosebită contribuţie la afirmarea filozofiei marxiste în gîndirea românească.

Athanase Joja a publicat în perioada dintre cele două războaie mondiale studii de sociologie marxistă, mai ales de sociologie a cunoaşterii, de gnoseologie şi metodologie. După eliberare a elaborat studii de materialism dialectic şi istoric, de istorie a filozofiei şi logicii ş.a. El şi-a concentrat însă atenţia asupra problemelor de logică, domeniu în care a adus o contribuţie remarcabilă, ocupîndu-se de principiile logicii dialectice, de relaţiile logicii dialectice cu logica clasică şi logica simbolică. În lucrările sale „Studii de logică" (3 volume), „Logos şi Ethos" şi „Logos arhitecthon" ş.a. Athanase Joja a analizat din perspectiva filozofiei marxiste principalele curente contemporane din domeniul logicii, demonstrînd valoarea metodologică a gîndirii dialectice. El a adus o contribuţie originală la dezvoltarea logicii româneşti, la orientarea şi stimularea cercetărilor în acest domeniu, precum şi în alte capitole ale cugetării marxiste.

Ath. Joja

O serie de alţi gînditori români sau aparţinînd naţionalităţilor conlocuitoare publică studii şi lucrări axate pe probleme ale materialismului dialectic şi istoric, de istorie a filozofiei universale şi româneşti, de logică, etică estetică etc. care au îndeplinit un important rol în diversificarea şi adîncirea gîndirii filozofice marxiste, în afirmarea ei tot mai puternică în viaţa spirituală. Numeroase alte lucrări, în cele mai diverse domenii ale activităţii spirituale, au aplicat concepţia materialist-dialectică şi istorică la analiza unor probleme legate de fenomenele economice, sociale, politice, cultural-ştiinţifice etc. pe care le ridică procesul înaintării ţării pe drumul dezvoltării socialiste.

Deşi nu a fost lipsită de unele interpretări simplificatoare, de unele tendinţe de schematism, închistare şi dogmatism cu deosebire în analiza unor probleme de filozofie socială, filozofia marxistă s-a afirmat tot mai mult în contextul activităţii ideologice desfăşurate de partid. Încă din această perioadă s-a conturat tot mai precis efortul de gîndire creatoare, originală în diversele domenii ale creaţiei filozofice. Această tendinţă va deveni o dominantă a gîndirii filozofice marxiste din ţara noastră după Congresul al IX-lea al P.C.R. (1965), care „deschide o perioadă nouă în dezvoltarea socialistă a ţării, în activitatea partidului".

2. *Dezvoltarea creatoare a gîndirii filozofice marxiste în România*

În concordanţă cu obiectivele şi sarcinile noii etape de dezvoltare socialistă a României, activitatea ideologică a dobîndit un conţinut nou şi funcţii sporite în cadrul vieţii sociale. Caracteristica fundamentală a activităţii ideologice a fost promovarea cu consecvenţă a spiritului creator pe baza legăturilor ei nemijlocite cu practica social-politică, cu realităţile concret-istorice ale României.

În climatul de efervescenţă creatoare de după Congresul al XI-lea al P.C.R., gîndirea filozofică s-a adîncit şi diversificat şi mai mult. S-au intensificat preocupările de cercetare în toate domeniile creaţiei filozofice, elaborîndu-se numeroase lucrări de competentă analiză a problemelor materialismului dialectic şi istoric, de abordare teoretică creatoare a noilor realităţi sociale şi politice ale României, a tendinţelor de evoluţie

a lumii actuale, de generalizare filozofică a cuceririlor științei și practicii în epoca contemporană. S-au întreprins ample cercetări în domeniul istoriei filozofiei; a fost larg valorificată gîndirea filozofică progresistă din România, s-au publicat studii și monografii despre aproape toate perioadele, orientările și curentele filozofice universale, s-a tradus integral sau în texte alese opera celor mai reprezentativi filozofi. Au fost cultivate toate domeniile reflecției filozofice, luînd o deosebită amploare preocupările în domeniul ontologiei, gnoseologiei, logicii și metodologiei, filozofiei științei, filozofiei culturii, teoriei acțiunii, eticii, esteticii ș.a. Frontul filozofic din România a participat activ la confruntarea de idei din filozofia contemporană aducînd o importantă contribuție la afirmarea gîndirii marxiste creatoare, la desfășurarea unui dialog constructiv cu orientările filozofiei nemarxiste. Aprecierea poziției partidului nostru cu privire la principiile dialogului din filozofia contemporană a fost confirmată de organizarea în București a numeroase manifestări filozofice internaționale, între care Congresul internațional de estetică, Congresul de logică, filozofia științei și metodologie ș.a. O importanță deosebită pentru orientarea activității ideologice au avut-o lucrările Plenarei C.C. al P.C.R. din 3—5 noiembrie 1971 care, pe baza propunerilor tovarășului Nicolae Ceaușescu, a adoptat un amplu program de intensificare a activității ideologice, reflectînd poziția creatoare a Partidului Comunist Român în cele mai diverse aspecte ale gîndirii social-politice și filozofice marxiste în epoca contemporană. Puternic stimulată de orientările programului ideologic al partidului, gîndirea filozofică marxistă din țara noastră s-a dezvoltat și mai mult aducînd o contribuție de mare preț la îmbogățirea filozofiei marxiste, a gîndirii marxist-leniniste în general.

Contribuția originală a partidului nostru la îmbogățirea gîndirii și filozofiei marxist-leniniste constă, între multe altele, în definirea societății socialiste multilateral dezvoltate ca etapă obiectiv necesară în procesul înaintării spre comunism, în elaborarea obiectivelor și direcțiilor de acțiune

pentru această perioadă. Partidul nostru are meritul de a fi susținut o serie de teze de mare valoare teoretică și practică pentru lupta clasei muncitoare în epoca contemporană, pentru procesul construirii noii orînduiri, cum ar fi: creșterea rolului conducător al partidului; evoluția funcțiilor statului în socialism; rolul și locul națiunii în socialism; căile dezvoltării democrației socialiste; raporturile dintre clase și dinamica evoluției structurii de clasă, în procesul înaintării spre comunism; rolul activ al conștiinței socialiste; conținutul și direcțiile dezvoltării culturii socialiste; importanța activității politico-ideologice pentru accelerarea progresului social; rolul științei în epoca contemporană; principiile conducerii științifice a vieții sociale, conținutul umanismului revoluționar ș.a. Stimularea gîndirii filozofice marxiste a avut ca rezultat elaborarea unor lucrări originale în care sînt abordate și tratate probleme de mare interes teoretic și practic ca: natura contradicțiilor în societatea socialistă; dialectica generalului și particularului, a naționalului și internaționalului; factorii progresului social; dialectica existenței și a conștiinței socialiste; problematica omului și dezvoltarea multilaterală a personalității ș.a.

Lectură

„În această etapă... partidul a desfășurat o intensă activitate politico-organizatorică, reușind să soluționeze în mod corespunzător multiplele probleme ale făuririi noii orînduiri sociale. În același timp, el a trebuit să facă față unor greutăți interne care i-au diminuat capacitatea de luptă; l-au sustras de multe ori de la preocupările principale... De fiecare dată însă, partidul a găsit în sine forța necesară pentru a depăși greutățile, lipsurile și greșelile, pentru a asigura mersul înainte al construcției socialiste. În ciuda diferitelor neajunsuri, caracteristica generală a activității partidului a fost slujirea devotată a intereselor fundamentale ale poporului, aplicarea creatoare a principiilor generale ale socialismului științific la condițiile concrete ale țării noastre, unirea și organizarea cu succes a maselor muncitoare în

edificarea noii orînduiri sociale pe pămîntul României" *(Programul P.C.R.* p., 59).

„În munca politico-educativă și cultural-artistică un rol de cea mai mare importanță a avut plenara Comitetului Central din 3—5 noiembrie 1971, care a elaborat Programul ideologic al partidului, a stabilit sarcinile organelor și organizațiilor de partid, ale organizațiilor de masă și obștești, ale tuturor organizațiilor cu caracter educativ în activitatea de ridicare a conștiinței socialiste a maselor, de făurire a omului nou. Justețea concluziilor și obiectivelor stabilite de plenara din 1971 a fost demonstrată în viață de realizările înfăptuite în acești cinci ani în întreaga activitate de educație politică a poporului nostru, în dezvoltarea culturii noi, socialiste a României" (N i c o l a e C e a u ș e s c u, *Expunere* la *Congresul educației politice și al culturii socialiste*, p. 26—27).

Întrebări

1. Ce importanță a avut activitatea ideologică a partidului pentru afirmarea filozofiei marxiste, în viața spirituală din țara noastră, în perioada revoluției socialiste?
2. Care sînt caracteristicile gîndirii filozofice în perioada de după Congresul al IX-lea al partidului?
3. Care sînt principalele contribuții ale partidului nostru la dezvoltarea gîndirii marxiste?

Programul P.C.R. — expresie a marxism-leninismului creator în România

Cea mai vie expresie a gîndirii marxiste creatoare a partidului nostru, a contribuției sale la îmbogățirea și dezvoltarea filozofiei marxist-leniniste o constituie Programul Partidului Comunist Român adoptat de Congresul al XI-lea, din noiembrie 1974. În Program este prezentată în mod unitar poziția teoretică, politică și ideologică a partidului nostru cu privire la făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea României spre comunism, o concepție materialist dialectică și istorică ancorată profund și organic în realitățile concret-istorice ale României, dar și în cunoașterea celor mai caracteristice fenomene și tendințe ale lumii contemporane.

1. *Programul P.C.R. — model de gîndire marxist-leninistă creatoare*

Din perspectiva concepției materialist dialectice și istorice, Programul partidului înfățișează sintetic drumul istoric parcurs de poporul român în decursul existenței sale evidențiind etapele, factorii și legile progresului istoric. Se demonstrează, astfel, în mod științific faptul că *socialismul este o consecință legică a evoluției istorice* a societății românești, rezultatul acțiunii revoluționare a clasei muncitoare, a țărănimii și intelectualității, conduse de Partidul Comunist Român, expresia aspirațiilor milenare ale poporului nostru de libertate și independență, de dreptate și progres social. Pe baza generalizării teoretice a datelor practicii social-istorice, s-a putut surprinde *amploarea și complexitatea problemelor* pe care a trebuit să le rezolve revoluția și construcția socialistă, în raport cu *condițiile concret istorice, cu particularitățile naționale* ale României. O astfel de analiză a fundamentat în mod științific concluzia de mare valoare teoretică și practică potrivit căreia construirea socialismului este un *proces istoric complex și continuu*, cu etape în care se creează premisele obiective și subiective în vederea trecerii la construirea comunismului.

În acest sens Programul *definește în chip științific și original noua etapă* — etapa făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate. În stabilirea obiectivelor trăsăturilor fundamentale și a direcțiilor de acțiune ale acestei etape, s-a pornit de la teza materialismului dialectic și istoric privind rolul determinant în viața socială al factorilor de ordin material. Programul P.C.R. afirmă că *dezvoltarea multilaterală, armonioasă și unitară, pe baza cuceririlor revoluției științifico-tehnice contemporane, a forțelor de pro-*

ducție este o cerință legică factorul principal al progresului social. Se conturează, de asemenea, cadrul asigurării *concordanței dintre forțele de producție și relațiile de producție* ca principiu al activității economice și bază a perfecționării muncii, a întregului ansamblu de relații și structuri sociale.

Programul subliniază *unitatea dialectică între latura materială și spirituală a vieții sociale*, rolul activ, dinamizator al factorilor conștienți în procesul dezvoltării multilaterale a vieții economico-sociale. Se fundamentează în chip științific *necesitatea creșterii rolului conducător al partidului* în întreaga perioadă de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate, *sporirea rolului statului și dinamica funcțiilor sale* în această perioadă — condiții de importanță hotărîtoare pentru valorificarea eficientă a resurselor materiale și umane ale țării noastre, pentru conducerea științifică a societății și dezvoltarea ei echilibrată și în ritmuri rapide. În același context, Programul apreciază că *dezvoltarea conștiinței socialiste, ridicarea nivelului de cunoaștere* reprezintă un factor de cea mai mare importanță pentru asigurarea progresului multilateral al societății. În această perspectivă, Programul a stabilit direcțiile activității politico-ideologice și cultural educative pentru dezvoltarea conștiinței socialiste a maselor, ridicarea nivelului de cultură și al cunoașterii, crearea condițiilor de *formare multilaterală a omului nou, de afirmare plenară a personalității sale.* Programul conține contribuții teoretice de mare însemnătate privind conținutul umanismului revoluționar, trăsăturile moral-politice ale omului nou, căile dobîndirii libertății și fericirii personale în contextul libertății și fericirii întregului popor ș.a.

Sînt precizate *direcțiile dezvoltării democrației socialiste*, în condițiile sporirii rolului organizațiilor politice, al organelor administrației de stat și profesionale, asigurînd cadrul participării directe a maselor la conducerea și controlul activității sociale.

În program se analizează pe larg rolul națiunii în epoca contemporană, se precizează cadrul *înfloririi națiunii socialiste*, al afirmării ei ca factor de progres.

În contextul procesului de înfăptuire și dezvoltare a democrației socialiste, de *omogenizare crescîndă* a societății socialiste, Programul surprinde tendința istorică a formării *poporului unic muncitor* al societății comuniste.

Programul conține astfel o concepție teoretică, politică și ideologică unitară care *organizează activitatea practică* a partidului nostru, a tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate în România. Programul cuprinde, de asemenea, poziția partidului nostru cu privire la *principiile fundamentale ale procesului de trecere treptată la construirea societății comuniste:* dezvoltarea puternică a tuturor ramurilor producției materiale pe baza aplicării cuceririlor științei, un nivel înalt al productivității muncii sociale, sporirea omogenității societății și dezvoltarea democrației socialiste, un grad înalt de cultură și de conștiință astfel încît munca să devină o cerință vitală pentru fiecare membru al societății ș.a. În acest stadiu se va trece de la principiul repartiției după cantitatea și calitatea muncii la repartiția după nevoile științific regulamentare ale membrilor societății. Construirea comunismului va fi un proces de lungă durată în care principiile socialiste vor fi înlocuite treptat cu principii comuniste de organizare a societății, de muncă și viață a membrilor ei.

În Program se analizează amplu conținutul și trăsăturile epocii contemporane, prospectîndu-se *tendințele evoluției viitoare a societății omenești.* Pe temeiul acestei analize se evidențiază necesitatea obiectivă și legitatea trecerii a noi popoare pe calea socialismului, în condițiile adîncirii tot mai accentuate a contradicțiilor societății capitaliste, a sporirii forței de atracție a ideilor socialismului, a consolidării independenței și suveranității țărilor de curînd eliberate, a creșterii influenței țărilor în curs de dezvoltare, a forțelor păcii și progresului în viața internațională. Subliniind legi-

tatea trecerii la socialism Programul arată necesitatea aplicării creatoare a principiilor revoluției și construcției socialiste în raport cu condițiile concret istorice ale fiecărei țări, cu particularitățile și specificul confruntării dintre clase, cu tradițiile de luptă ale clasei muncitoare, ale vieții publice ș.a. Acestea imprimă revoluției și construcției socialiste trăsături specifice de la țară la țară, datoria partidelor marxist-leniniste fiind aceea de a analiza în mod profund situația concretă, pentru a elabora în mod științific strategia și tactica de luptă a clasei muncitoare. Indiferent însă de forma și calea înfăptuirii revoluției socialiste ea trebuie să conducă la instaurarea puterii clasei muncitoare și a aliaților ei în scopul organizării socialiste a societății.

Programul partidului nostru prezintă o *concepție originală cu privire la soluționarea marilor probleme care confruntă lumea contemporană*, subliniind necesitatea instituirii unei noi ordini economice și politice internaționale, a dezarmării generale, în primul rînd a celei nucleare, ca imperative majore ale zilelor noastre, ale progresului omenirii în epoca actuală. Sînt expuse, totodată, principiile și normele ce trebuie să guverneze relațiile dintre state, reflectînd unitatea organică dintre politica internă și externă a partidului și statului nostru.

Programul Partidului prezintă pe drept cuvînt „expresia marxism-leninismului creator în România", aducînd o valoroasă contribuție la îmbogățirea și dezvoltarea filozofiei marxist-leniniste, a gîndirii social-politice universale. În elaborarea sa un rol hotărîtor l-a avut tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România. „Congresul al XI-lea al P.C.R. — se subliniază în Hotărîrea pentru adoptarea Programului — dă o înaltă apreciere contribuției nemijlocite, de incontestabilă valoare, a secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, la fundamentarea teoretică și elaborarea Programului, la stabilirea liniei generale și a direcțiilor principale de acțiune în vederea transformării revoluționare a societății, a edificării cu succes a societății socialiste multilateral dezvoltate și trecerii la construirea comunismului în România".

2. *Programul P.C.R. — baza întregii activități ideologice și politice educative*

Expunînd o concepție unitară, științific fundamentată, cu privire la construirea socialismului și înaintarea României spre comunism, la evoluția societății omenești în epoca contemporană, Programul reprezintă *Carta ideologică, teoretică și politică* după care se orientează întreaga activitate a partidului nostru de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate. În spiritul aprecierilor și orientărilor Programului, se desfășoară, totodată, munca ideologică și politico-educativă, activitatea culturală, întreaga viață spirituală a societății noastre. În lumina prevederilor Programului, Congresul educației politice și al culturii socialiste din iunie 1976, a stabilit conținutul și direcțiile activității ideologice și cultural-educative în vederea formării omului nou, a dezvoltării conștiinței și culturii socialiste.

Expunerea prezentată de tovarășul Nicolae Ceaușescu în cadrul Congresului , adoptată ca Program al partidului în domeniul activității politico-ideologice și cultural-educative, constituie *o nouă dovadă a gîndirii marxist-leniniste creatoare* ce caracterizează poziția teoretică și ideologică a partidului nostru, aducînd noi contribuții la dezvoltarea filozofiei marxiste. Expunerea adîncește numeroase probleme de o deosebită valoare teoretică cum ar fi: corelația dialectică dintre factorii materiali și spirituali în procesul construirii socialismului și comunismului; principiile formării și dezvoltării culturii socialiste; corelația dintre tradiție și invovație, dintre universal și național, dintre conținut și formă în cultură; caracterul unitar al conștiinței socialiste; rolul muncii ca factor determinant în dezvoltarea conștiinței;

rolul științei în procesul construirii socialismului și comunismului; conținutul și rolul formativ al creației artistice ș.a. În același context se înscrie definirea originală a conținutului principiilor umanismului revoluționar, patriotismului și internaționalismului militant, solidarității și responsabilității socialiste ș.s.

Congresul a evidențiat *importanța activității ideologice și politico-educative pentru însușirea filozofiei marxiste*, a conținutului Programului și al celorlalte documente ale partidului nostru pentru formarea concepției materialist dialectice și istorice despre lume. S-au stabilit *direcțiile principale ale activității teoretice* în domeniul științelor sociale, inclusiv al filozofiei, pentru sporirea contribuției la studierea și cercetarea problemelor dezvoltării societății socialiste, ale evoluției lumii contemporane.

În expunerea prezentată la Congres tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia faptul că activitatea în domeniul filozofiei trebuie să demonstreze că „materialismul dialectic și istoric este o concepție revoluționară, avansată, care nu numai că explică legile fundamentale ce determină transformarea continuă a lumii, a organizării vieții oamenilor, progresul neîntrerupt al gîndirii, cunoașterii și practicii umane, ci, totodată, îi înarmează pe oameni în lupta pentru schimbarea progresistă, revoluționară atît a lumii înconjurătoare, cît și a propriei lor existențe materiale și spirituale".

Lectură

„Programul Partidului Comunist Român constituie Carta fundamentală ideologică teoretică și politică a partidului elaborată pe baza concepției materialismului dialectic și istoric, a legilor obiective ale dezvoltării sociale, el înarmează partidul cu principiile științifice ale comunismului. Programul arată fiecărui membru al partidului, fiecărui cetățean al patriei noastre direcțiile principale de acțiune în vederea edificării cu succes a celei mai drepte orînduiri sociale — orînduirea comunistă" *(Programul P.C.R.*, p. 24).

„La baza întregii activități educative trebuie să stea concepția revoluționară despre lume și viață a partidului — materialismul dialectic și istoric, atotbiruitoarea învățătură marxist-leninistă, Programul Partidului Comunist Român — Carta teoretică, ideologică și politică a comuniștilor români, expresia marxism-leninismului creator în România". (N i c o l a e C e a u ș e s c u, *Expunere* la *Congresul educației politice și al culturii socialiste*, p. 39).

Întrebări

1. De ce Programul P.C.R. constituie „expresia marxism-leninismului creator în România"?
2. Care sînt principalele contribuții teoretice ale Programului la îmbogățirea filozofiei marxiste?
3. De ce Programul P.C.R. constituie baza activității ideologice și politico-educative din țara noastră?

III. Materialism dialectic

Materialitatea lumii

Filozofia marxistă afirmă *teza materialității lumii*, susține consecvent că factorul primordial al existenței este materia, că lumea în toată varietatea manifestărilor ei concrete este, în ultimă analiză, *materie în mișcare*, în *spațiu* și *timp*.

1. *Concepția marxistă despre materie*

Filozofia marxistă continuă și dezvoltă linia materialistă, preia elementele valoroase ale materialismului premarxist, îi critică și depășește limitele istorice.

Prin definirea clară a problemei fundamentale a filozofiei, Engels indică precis planul sau perspectiva din care trebuie definită și caracterizată noțiunea fundamentală a filozofiei materialiste, și anume, perspectiva raportării materiei la *conștiință*. În lumina unei asemenea perspective, în „Dialectica naturii", F. Engels insistă asupra faptului că în elaborarea noțiunii filozofice de materie, noi facem abstracție de însușirile mecanice, fizice, chimice etc. ale lucrurilor, le vizăm și le exprimăm doar în calitatea lor de „existențe corporale", de entități obiective.

În concepția clasicilor filozofiei marxiste, principala însușire a realității, a obiectelor și proceselor acesteia, pe care o luăm în considerare în și prin noțiunea de materie este însușirea *obiectivității*, adică faptul că ea există în afară și independent de conștiință. În arhitectonica lumii reale,

materia este constituentul tuturor lucrurilor și proceselor, de la particulele elementare știute și neștiute, pînă la galaxiile și metagalaxiile cunoscute și necunoscute. *Materia este realitatea obiectivă fundamentală, entitatea prin care există toate relațiile și însușirile existenței inclusiv fenomenele conștiinței.*

În calitate de factor primordial, materia există prin sine, nu este determinată, generată de ceva sau de cineva din exterior; nu există în funcție de vreun presupus spirit obiectiv (dumnezeu, idee absolută etc.) și nici de conștiința reală a omului (de senzațiile sau ideile lui). Materia n-a fost creată și nu poate fi distrusă. Pot fi create sau distruse, mai bine spus schimbate sau transformate, structurile concrete ale materiei dar nu materia ca atare. Legile fizice ale conservării și transformării materiei și energiei confirmă din plin această afirmație.

Obiectivitatea materiei determină și obiectivitatea însușirilor sau atributelor ei fundamentale: mișcare, timp, spațiu, structuralitate, reflectare etc. Determină, de asemenea, obiectivitatea omului, a vieții lui reale, a practicii lui sociale. În optica filozofiei marxiste natura, omul, societatea sînt domenii ale lumii materiale, subuniversuri ale organizării și mișcării materiei.

Definind și caracterizînd materia prin obiectivitate și primordialitate, filozofia marxistă a elaborat conceptul de materie în așa fel, încît, în sfera lui pot fi cuprinse și fenomenele existenței sociale. În felul acesta, punctul de vedere al materialității lumii a fost dus pînă la vîrf, pînă la explicarea materialistă a vieții sociale.

În definirea și caracterizarea marxistă a materiei există și un alt moment important. Materia, după cum scrie V.I.Lenin, ne este „dată" în senzații, este „oglindită" de ele. Aceasta înseamnă că materia este *cognoscibilă*, că ea nu este o entitate ascunsă, misterioasă, situată undeva „dincolo" de lucrurile și procesele realității concrete. Cunoscînd lucrurile, noi cunoaștem materia însăși, structurile și însușirile ei. În lumina acestei idei, filozofia marxistă are în conceptul de

materie un valoros instrument teoretic nu numai în critica idealismului subiectiv și obiectiv, inclusiv a religiei, dar și în critica acelor filozofi care se îndoiesc de posibilitatea cunoașterii lumii sau care de-a dreptul o neagă.

Din accepțiunea pe care filozofia marxistă o dă conceptului de materie se pot desprinde raporturile sale complexe cu noțiunile științei. Datele de conținut ale acestui concept se leagă și se detașează în același timp de conținutul noțiunilor cu care operează știința; se leagă în sensul că se originează din ele, că le vizează și le generalizează pe toate, se detașează în sensul că nu se rezumă la considerarea vreunui singur tablou (cosmogonic, mecanic, fizic, chimic etc.) al descrierii și explicării prin științele particulare a structurilor realității.

Noțiunea materialist-dialectică a materiei nu va intra în conflict cu nici una din descoperirile științifice viitoare. Dacă fizicienii și astro-fizicienii, de exemplu, vor pune în mod efectiv în evidență existența unor galaxii care nu sînt formate din materie „obișnuită", ci din „antimaterie", acestea vor fi tot galaxii-materie. Ceea ce fizicienii numesc relativ impropriu antimaterie este tot materie, o materie doar altfel structurată fizic, structurată în așa fel încît atomii ei au un nucleu cu sarcini electrice negative în jurul căruia gravitează particule încărcate pozitiv, adică pozitroni.

Din conținutul conceptului de materie *rezultă teza unității materiale a lumii*, teza fundamentală a întregului monism materialist, pe care filozofia marxistă o promovează în modul cel mai consecvent. Criticînd punctul de vedere al lui Dühring, care considera că unitatea lumii constă în „existența" ei, Engels a scris: „Unitatea lumii nu constă în existența ei, deși existența este o premisă a unității sale, întrucît pentru a putea fi *unitară* trebuie mai întîi *să existe*... Adevărata unitate a lumii constă în materialitatea ei, și aceasta este dovedită nu prin cîteva fraze de scamator, ci printr-o dezvoltare lungă și anevoioasă a filozofiei și a științelor naturii".

Dacă Engels avea în vedere dovezile oferite de legea conservării și transformării materiei și energiei, de sinteza

primei substanțe organice (ureea), de descoperirea celulei etc. astăzi aceste dovezi au fost cu mult suplimentate. Datele analizei spectrale, mijloacele „sondării" cosmosului au pus în lumină identitatea de elemente chimice în univers, de structurare atomică și subatomică a materiei. Realizările biochimiei, geneticii etc. au adîncit înțelegerea unității materiale a lumii prin descifrarea bazelor macromoleculare ale vieții.

Teza unității materiale a lumii, dovedită de oricare din cuceririle științei contemporane, reprezintă o idee de bază în critica materialistă a idealismului și religiei.

Unitatea lumii, bazată pe materialitatea ei, există, potrivit concepției materialist-dialectice, numai în și prin diversitate, așa după cum diversitatea, la rîndul ei, există numai în și prin unitate.

Lectură

„...cuvinte ca materie și mișcare nu sînt decît *abreviații* în care cuprindem multe lucruri diferite, perceptibile senzorial, după criteriul proprietăților lor comune. De aceea materia și mișcarea nici nu pot fi cunoscute altfel decît prin cercetarea diverselor substanțe și forme de mișcare și întrucît le cunoaștem pe acestea, cunoaștem *pro tanto* (în aceeași măsură) și materia și mișcarea ca atare". (F. Engels, *Dialectica naturii*, în Marx-Engels, *Opere*, vol. 20, București, Editura politică, p. 533.)

„Marile descoperiri actuale ale fizicii, matematicii, chimiei, electronicii, biologiei, verificate în temerare aplicații practice, fundamentează și mai profund bazele științifice ale filozofiei noastre despre natură și societate. Ele dovedesc mai convingător ca oricînd materialitatea lumii, precum și capacitatea omului de a transforma, de a adapta natura nevoilor sale, de a spori nemăsurat resursele și bogăția materială a societății". (Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, București, Editura politică, 1970, p. 322.)

„Credința într-o lume exterioară, independentă de subiectul ce o percepe este baza oricărei științe a naturii". (A. Einstein, *Influența lui Maxwell asupra evoluției ideii de realitate*, vezi *Știință și sinteză*, București, Editura politică, 1969, p. 129.)

Întrebări

1. Ce limite principale au concepțiile premarxiste despre materie?
2. Care este concepția materialist dialectică despre materie?
3. În ce constă raportul dintre noțiunea filozofică de materie și datele științelor particulare despre structura materiei?
4. Care este locul și rolul conceptului de materie în critica idealismului și religiei?

Mișcare, spațiu, timp

În elaborarea unei concepții despre lume se caută răspuns nu numai la problemele naturii lumii, conținutului ei principal, ci și la problemele *modului* și *condițiilor* acesteia de a fi, de a exista. Cît privește condițiile existenței, prezintă un deosebit interes problemele definirii și caracterizării timpului și spațiului, explicării locului și rolului lor în contextul de ansamblu al realității.

1. *Conceptul de mișcare*

Filozofia marxistă afirmă că modul fundamental de existență a materiei este acela de a fi în permanentă mișcare, fără aceasta fiind de neconceput. Chiar atunci cînd luăm în considerare mișcarea ideilor, aceasta nu există fără mișcarea suporturilor materiale ale acestora, fără mișcarea unei materii organizate într-un mod deosebit.

Mișcarea este ansamblul tuturor schimbărilor care au loc în univers, în natură, societate și gîndire.

În optica gîndirii dialectice prin mișcare se înțelege nu numai deplasarea mecanică, schimbarea pozițiilor spațiale sau numai modificările cantitative, schimbările de ordinul creșterii obiectelor și proceselor, ci se înțelege mai ales *transformarea* acestora, modificarea lor calitativă.

Mai mult, în contextul general al acestor transformări, gîndirea dialectică pune în evidență existența *dezvoltării*, a complicării crescînde și prin salturi a realității, a trecerilor de la simplu la complex, de la inferior la superior. Ideea dezvoltării reprezintă nucleul înțelegerii dialectice a modului de existență al realității. Fără această idee nu ne putem explica materialist ierarhia sistemelor lumii materiale, cazurile cele mai înalte ale acesteia: omul și organizarea socială.

Admiterea existenței obiective a mișcării, a curgerii infinite, nu exclude existența repausului. Într-un sens, *repausul* este opus mișcării, este constanța sistemelor materiale, stabilitatea relativă a obiectelor și proceselor. Prin el se manifestă diversitatea calitativă a formelor concrete ale realității. Repausul, însă, nu se opune în mod absolut mișcării, ci o presupune, există ca o condiție și ca un moment subordonat acesteia. Mișcarea însăși și-ar pierde sensul fără relativa stabilitate a lucrurilor și proceselor. Ca moment al mișcării, *repausul este relativ;* orice stabilitate este vremelnică, trecătoare, există doar ca fragment al mișcării absolute, ca element de discontinuitate în contextul procesualității permanente și orice stabilitate există numai în raport cu una sau unele din formele particulare ale mișcării, în raport cu un sistem de referințe dat și nu cu mișcarea în general.

Un organism, de pildă, este în repaus, își menține relativ constantă organizarea interioară, dar este în permanentă mișcare, atît din punctul de vedere al schimburilor metabolice celulare, cît și al microparticulelor atomilor lui constitutivi.

2. *Unitatea dintre materie și mișcare*

În aprecierea raportului dintre materie și mișcare sînt cel puțin două poziții cu care filozofia marxistă s-a confruntat și se confruntă. E vorba mai întîi de afirmațiile acelor gînditori, mai ales premarxiști, care considerau că materia și mișcarea sînt entități în fond *exterioare una alteia.* Materia,

se afirma, este prin excelență „inertă", ea doar „suportă" acțiunea mișcării, acțiune care la origine se prezintă ca un „impuls inițial". Criticîndu-l pe Dühring care în secolul al XIX-lea mai cultiva asemenea idei, Engels arată că prin apelul la „impulsul din afară" ajungem mereu „la degetul lui dumnezeu", adică la actul inițial al creației.

Cea de-a doua poziție este un produs filozofic mai recent — *energetismul*. Autorii lui pornesc de la noțiunea fizică de energie, considerînd că „materia dispare", că materia și spiritul se „dizolvă" deopotrivă în energie, care ocupă locul și rolul de realitate primordială fundamentală.

Criticînd asemenea interpretări, V.I.Lenin a arătat că ele implică afirmarea unei mișcări „fără materie", că aceasta conduce la ideea unei gîndiri fără creier, ceea ce reprezintă evidente concesii idealiste.

În manieră energetistă au fost și sînt interpretate de către unii autori și unele fapte și date de cunoaștere din fizica contemporană. Relația lui Einstein, de pildă, $E = m \cdot c^2$ este interpretată uneori ca expresie a unor raporturi de echivalență între masă și energie, de treceri de la una la alta. În același spirit, fenomenul transformării unor perechi electron-pozitron în fotoni și invers este considerat ca „anihilare" a materiei și respectiv „materializare" a energiei.

Principala sursă a interpretărilor energetiste o reprezintă conceperea materiei doar ca substanță, doar ca ceva care se caracterizează prin masă de repaus. Dacă depășim limitele acestei idei de inspirație materialist-metafizică, dacă admitem că de fapt materia îmbracă și forma cîmpului, radiațiilor, atunci relația lui Einstein, fenomenul „anihilării perechilor" etc. primesc o altă interpretare. Relația $E = m \cdot c^2$ nu este expresie a unor „echivalențe", ci a unor strînse interdependențe, a unor unități organice între masă și energie. În cazul trecerilor de la electroni-pozitroni la fotoni și invers nu se realizează „dematerializări" și respectiv „rematerializări", ci treceri de la anumite forme ale unității materie-mișcare la altele.

Fotonii sînt și ei particule materiale specifice, cuantele cîmpului electromagnetic etc.

În general, se poate considera că datele științei contemporane, cu condiția interpretării lor corecte, materialiste și dialectice deopotrivă, infirmă pozițiile energetismului, alimentează științific ideea materialității întregii lumi, ideea *unității indisolubile dintre materie și atributul ei fundamental — mișcarea*.

3. *Formele fundamentale ale mișcării*

Mișcarea se prezintă în forme diferite. Această diversitate se explică prin organizarea diferită a materiei. Tuturor structurilor concrete (particule elementare, atomi, molecule, corpuri, celule, organisme, oameni) le corespund forme specifice de mișcare. Pe fondul acestei diversități, gîndirea filozofică a desprins cîteva tipuri fundamentale de mișcare. În acord cu datele științei din timpul său, Engels distinge: mișcarea *mecanică*, *fizică*, *chimică*, *biologică* și *socială*. Ca urmare a unor descoperiri științifice noi, tabloul lui Engels a fost completat și parțial modificat. În literatura materialist-dialectică actuală se consideră că mișcarea mecanică (cuantică și macromecanică), vizînd doar deplasarea în spațiu, este proprie tuturor nivelelor de organizare a materiei. Din acest motiv i se rezervă un loc aparte, este situată alături de celelalte și nu în fruntea lor. În restul formelor nemecanice ale mișcării, în cele care presupun transformări și dezvoltări avem mai întîi mișcarea *fizică subatomică*, apoi *mișcarea chimică*, *mișcarea fizică moleculară*, din acestea ramificîndu-se forma *mișcării geologice* și aceea a *mișcării biologice*, de la care se face trecerea la cea mai înaltă și mai complexă formă de mișcare, *mișcarea socială*.

Între aceste forme ale mișcării nu există raporturi de simplă coexistență sau succesiune, ci interacțiuni, condiționări, determinări. Mișcarea chimică o presupune pe cea

mecanică și fizică. Evoluția mișcării chimice determină, în anumite condiții, apariția formei biologice care, la rîndul ei, generează, într-un proces anevoios saltul la om, la viața socială. Din această perspectivă rezultă că formele de mișcare anterioare sînt cuprinse și depășite de cele ulterioare, că formele inferioare se manifestă specific în cele superioare. În ciuda acestor interacțiuni, fiecare formă fundamentală a mișcării își păstrează, totu-și, specificul calitativ, fiecare se caracterizează prin anumite condiții, cauze și legi specifice, ireductibile. Legile mișcării chimice nu se pot reduce la cele fizice, explicația vieții, deși reclamă cu necesitate apelul la datele biochimiei și biofizicii, nu va fi niciodată epuizată de ele.

Raporturile dintre formele fundamentale de structurare și mișcare a materiei n-au fost corect înțelese de două orientări unilaterale, metafizice. Astfel, de pe pozițiile *mecanicismului* și variantelor lui, formele superioare ale mișcării au fost reduse la cele inferioare, iar de pe *pozițiile hilozoismului*, formele superioare au fost extinse și asupra celor inferioare. Hilozoismul clasic, de pildă, a considerat întreaga natură ca fiind „însuflețită". Spiritul gîndirii dialectice ne invită să depășim aceste orientări unilaterale, să judecăm raporturile dintre formele organizării și mișcării materiei în așa fel încît semnalînd conexiunile și trecerile, să nu ignorăm specificul, după cum subliniind specificul nu trebuie să uităm fenomenul trecerilor. Se impune, așadar, ca unitatea mișcării s-o gîndim în diversitatea formelor și subformelor ei și invers.

Explicarea materialist-dialectică a formelor fundamentale de mișcare, a raporturilor dintre ele, constituie *criteriul obiectiv* de clasificare a științelor, de înțelegere a raporturilor complexe dintre ele. Nu este greu de observat că în general fiecărei forme fundamentale de mișcare îi corespund una sau mai multe științe particulare. Mișcarea mecanică reprezintă obiectul de studiu al disciplinelor mecanicii, mișcarea fizică e studiată de fizică și de ramurile ei și așa mai departe

pînă la mișcarea socială descrisă și explicată de varietatea științelor socio-umane.

După același criteriu putem înțelege și constituirea științelor de graniță (chimia-fizică, biochimia, biofizica, astrofizica etc.), științe care au drept obiect interferențele unor forme de mișcare, modul în care legile unora se manifestă în altele.

4. *Spațiul și timpul*

În natură, societate și gîndire, obiectele și procesele acestora au un loc al lor, poziții și distanțe determinate, se înscriu între momentele lor de apariție și dispariție, se desfășoară într-o anumită succesiune. Asemenea proprietăți ale tuturor manifestărilor materiei în mișcare sînt generalizate filozofic în conceptele de spațiu și timp.

Ca realități obiective, spațiul și timpul sînt condiții fundamentale ale existenței, proprietăți sine qua non ale oricărui repaus și oricărei mișcări. „O existență în afara timpului — scrie F. Engels — este o absurditate tot atît de mare ca și o existență în afara spațiului."

În calitate de condiție fără de care nimic nu poate fi, *spațiul este condiția locului sau dimensiunilor, poziției și distanțelor proprii obiectelor și proceselor realității.* În virtutea acestor note definitorii, spațiul reprezintă ansamblul raporturilor de coexistență; coexistența părților componente ale unui întreg și ale acestuia cu altele.

Ca altă proprietate generală și fundamentală a existenței, *timpul este condiția duratei și succesiunii obiectelor și proceselor, fazelor sau etapelor desfășurării lor.* Chiar dacă există, și o anumită coexistență în timp, adică manifestări simultane, timpul se prezintă ca fiind prin excelență ansamblul raporturilor de succesiune, de a fi „unul după altul" cum scrie Engels.

În interpretarea filozofică a timpului și spațiului, nu toți filozofii s-au situat pe aceleași poziții. Adepții *idealismului obiectiv*, de pildă, consideră timpul și spațiul ca fiind atribute

sau însușiri ale unui presupus spirit obiectiv, ale unei rațiuni impersonale și supraumane. În manieră *subiectivistă*, alții neagă însăși obiectivitatea spațiului și timpului, afirmă că acestea sînt doar dimensiuni sau proprietăți ale conștiinței omenești.

Punînd în lumină inconsistența interpretărilor idealist-subiective cu privire la timp și spațiu, V.I.Lenin arată că asemenea interpretări sînt absurde, că ele conduc la ideea „că nu omul cu senzațiile lui există în spațiu și timp, ci spațiul și timpul există în om, depind de om, sînt create de om".

Materialismul dialectic a conceput și concepe condițiile fundamentale ale existenței ca fiind în unitate indisolubilă cu materia în mișcare. Spațiul și timpul — scrie Engels — „*nu sînt nimic* fără materie, nu sînt decît reprezentări goale, abstracții care există numai în capul nostru".

Dependența proprietăților spațio-temporale de însăși modurile organizării și mișcării materiei este pusă în lumină și de multe date ale cunoașterii științifice. Geometria neeuclidiană a demonstrat, de pildă, că există situații spațiale cărora nu le este proprie condiția cerută de postulatul paralelelor, situații în care printr-un punct față de o dreaptă putem trasa mai multe sau o infinitate de drepte paralele. Asemenea particularități sînt reale, spre exemplu, în unele cazuri ale spațiului cosmic. Se dovedește pe această cale că acolo unde modurile organizării materiei în mișcare depășesc anumite dimensiuni proprietățile spațiale ale acestora sînt altele decît cele obișnuite, cele descrise de geometria lui Euclid.

În același sens pot fi invocate și datele teoriei relativității, afirmațiile acesteia despre unitatea reciprocă a spațiului și timpului, despre dependența proprietăților lor de viteza deplasării obiectelor. Potrivit acestor dependențe, la mișcări care se apropie de viteza luminii, lungimile obiectelor se contractă iar duratele existenței lor cresc. S-a dovedit experimental, de pildă, că durata particulelor elementare denumite mezoni crește odată cu creșterea vitezei lor.

Dependența proprietăților spațio-temporale a sistemelor materiale poate fi urmărită și din punctul de vedere al complexității lor structurale, al genurilor lor de conexiuni interioare și exterioare. În acest sens putem vorbi de *spațiu și timp biologic*, de particularități ale duratei, ritmului, raportării la distanță etc. ce sînt proprii sistemelor vii. În aceeași ordine a ideilor putem aminti de *spațiul și timpul social*, de specificul pe care îl au procesele economice, politice, culturale din punctul de vedere al dispunerii lor în cîmpul vieții sociale, al conexiunii lor cu trecutul și prezentul etc. La om, pe lîngă condițiile de timp și spațiu (fizic, biologic, social) necesare ființării lui obiective, se manifestă complex ceea ce numim *spațiu și timp psihic*, adică modurile trăirii subiective a raportării la durate, distanțe etc., în funcție de împrejurări sociale și individuale concrete.

Din faptul și ideea unităților indisolubile dintre materie-mișcare-spațiu-timp rezultă nu numai însușirea obiectivității distanțelor și duratelor, ci și aceea a *infinității* lor. Aceasta înseamnă că pe nici una din dimensiunile spațio-temporalității nu întîlnim momente inițiale și puncte terminus. Cînd ne referim la infinitatea spațială ne gîndim la faptul că lumea nu are centru, nu are limite, margini. Cînd afirmăm infinitatea în timp, afirmăm de fapt că lumea în ansamblul ei nu are nici început și nici sfîrșit, că n-a fost creată și nu poate fi distrusă. Dealtfel, *infinitatea spațiului și timpului trebuie s-o concepem ca infinitate a materiei în mișcare și invers.*

Afirmînd și argumentînd ideile unităților dialectice dintre materie-mișcare-spațiu-timp, despre caracterul infinit al acestora, filozofia marxistă cultivă consecvent pozițiile monismului materialist. Potrivit acestora, în toată varietatea manifestărilor ei, cunoscute și necunoscute, lumea este materie în mișcare, în spațiu și timp. De pe terenul teoretic al acestei teze, materialismul dialectic critică idealismul filozofic — teza idealității lumii —, critică consecvent concepțiile teologico-religioase despre originea și guvernarea

hîrtie de turnesol sub acțiunea unei soluții acide, orientarea spre lumină a frunzei etc.), pe scara animală, datorită activității sistemului nervos, reflectarea îmbracă, de regulă, forma unor *imagini subiective*, forma senzațiilor și percepțiilor. La nivel uman, reflectarea devine subiectivitate conștientă și se realizează prin *ideile* ce ni le formăm despre realitate, se instituie în calitate de *conștiință individuală* și *conștiință socială*.

2. *Conștiința — formă superioară de reflectare*

Concepută ca formă superioară de reflectare, ca mod specific de reproducere subiectivă a realității obiective, conștiința exprimă în capul omului realitatea exterioară acesteia. Fiind în primul rînd reflectarea prin *idei*, conștiința este în același timp și sistemul stărilor *afective* și *volitive* ale omului, complexul tuturor trăirilor interioare ale ființei umane. Prin intermediul proprietății lor specifice de reflectare, oamenii devin conștienți nu numai de existența lumii exterioare, ci și de existența lor și a lumii lor interioare (subiective), dobîndesc, după cum spunea Marx, „conștiința de sine". Conștiința îi permite omului să se raporteze specific la lumea lucrurilor și ființelor, la sine și la semenii săi, cu un cuvînt la existență în general.

Capacitatea oamenilor de a reflecta conștient realitatea nu se poate institui în afara raporturilor lor cu lumea exterioară. Conștiința are ca bază a realității și manifestării sale lumea materiei în mișcare. De aceea, în ciuda tuturor interpretărilor idealiste conștiința nu poate fi anterioară și independentă de materie; ea se leagă în mod esențial de lumea exterioară ei, care-i furnizează conținutul principal.

Determinată fiind de planurile realității exterioare conștiința nu devine această realitate însăși. *O idee despre un lucru nu este identică cu lucrul însuși*, ci este doar imaginea subiectivă a lucrului, *expresia informațional-cognitivă* a acestuia. Opozițiile relative dintre obiecte și procese, pe de o parte, idei și sentimente pe de alta, au fost sugestiv surprinse de Kant atunci cînd a afirmat că nu-i totuna să ai o sută de taleri în cap sau să-i ai în buzunar, ori Spinoza cînd a scris că noțiunea de cîine „nu latră".

Ceea ce realmente poți face cu un obiect al realității naturale sau sociale nu poți face cu percepția sau noțiunea lui.

Cu noțiunea de „navă cosmică" cu toate cunoștințele pe care o asemenea construcție tehnică le presupune, nu ne putem lansa în cosmos, deși fără aceste idei nu s-ar fi realizat nici cînd performanțele efective ale zborului spre lună. În unitatea dintre conținutul conștiinței, pe de o parte, și realitatea pe care o reflectă, pe de alta, există, așadar, nu numai elementele legăturii, trecerii, ci și ale deosebirii, opoziției; obiectele și procesele exterioare conștiinței sînt *materiale*, în timp ce transpunerea și expresia lor în conștiință e *ideală*, spirituală. Idealitatea reprezintă nota principală a reflectării conștiente.

Elementele de relativă opoziție față de lumea materiei în mișcare se manifestă și în ceea ce numim relativa independență a conștiinței. În virtutea unei asemenea note, conștiința are și o mișcare proprie, mișcare care îi permite să facă abstractizări și generalizări, că creeze cunoștințe și atitudini. În procesul acestei creații, conștiința rămîne, de regulă, în urma realității. Uneori însă prin planurile, proiectele, idealurile, previziunile făurite de om, conștiința merge cu un pas înaintea unor mișcări ale naturii și mai ales ale societății. Devansînd mișcările reale, conștiința permite omului să facă „incursiuni" în viitor, să orienteze realitățile prezente pe căi ale devenirii viitoare. Printr-o asemenea mișcare anticipativă teoria marxistă, idealul comunist reprezintă forțe ale dezvoltării sociale contemporane.

un satelit artificial, cînd prezența unor agenți nocivi, din punct de vedere biologic, determină o anumită boală etc.

Legăturile cauzale au un loc și un rol central în explicarea generală a ordinii și ordonării, a succesiunilor și coexistențelor din natură, societate și gîndire. Relațiile cauzale sînt acelea care ne explică geneza lucrurilor și proceselor, acțiunilor și ideilor.

Conexiunile cauzale sînt *universale*. În virtutea acestui fapt se exprimă un mare adevăr filozofic în afirmația că totul în lume își are o cauză, că nimic nu se naște din nimic. Universalitatea cauzalității se manifestă *specific* în funcție de domeniul realității, de condițiile concrete ale fiecărei acțiuni cauzale.

În funcție de domeniu și de condiții, relațiile de la cauză la efect au grade diferite de complexitate.

Gîndirea metafizică a ignorat această complexitate și a considerat relația cauzală ca fiind, de regulă, acțiunea externă a unui obiect-cauză asupra altuia denumit efect. În concepția dialectică producerea efectelor este rezultat al interacțiunii; efectul depinde nu numai de natura factorilor care acționează ci și de natura (structura și compoziția) obiectului sau procesului asupra căruia se acționează. Numai cu condiția unei asemenea explicații putem înțelege de ce focul topește ceara și întărește lutul, de ce sub acțiunea acelorași factori de sol, temperatură, umiditate dintr-o sămînță răsare ca efect o plantă ce aparține unei anumite specii etc.

În manifestarea relațiilor de cauzalitate, împletirea factorilor interni și externi de care depinde producerea efectului se complică pe măsură ce trecem de la forme mai simple de mișcare a materiei la altele mai complexe, superioare. Ponderea factorilor interni (a celor care țin de natura sistemului asupra căruia se acționează) crește, de pildă, pe măsură ce trecem de la procesele chimice la cele biologice, de la acestea din urmă la cele sociale. În viața socială geneza efectelor are înfățișarea cea mai complexă; aici asistăm la

complicate împletiri ale factorilor cu loc și rol de condiții cu cei de ordinul cauzării, cauzele din sfera vieții economice acționează cu concursul unor idei și acte de voință, generarea de efecte presupune și acțiunea unor scopuri etc.

În modul de înțelegere a raporturilor cauză-efect trebuie, de asemenea, să evităm pozițiile metafizice care consideră că ceva poate fi ori numai cauză, ori numai efect. În teoria dialectică a cauzalității, arată Engels, cauza și efectul își schimbă locul; ceea ce într-o corelație este efect — poate fi sau deveni, într-alta, cauză. Dacă o anumită particulă elementară incidentă (neutron, proton, particulă alfa etc.) declanșează, în calitate de cauză, o fisiune a unui nucleu, particulele expulzate sînt în poziție de efect; acestea, la rîndul lor, devin cauză pentru alte fisiuni, pentru alte particule-efect care devin și ele alte particule-cauză ș.a.m.d. Numai cu condiția unei asemenea schimbări de roluri, reacția nucleară se autoîntreține, se autoamplifică, se realizează ca reacție în lanț.

Tot viziunea dialectică ne cere să înțelegem că efectele generate de anumite cauze pot influența asupra stării cauzelor proprii. În macrostructura de ansamblu a vieții sociale, forțele de producție, după cum demonstrează economia politică marxistă, determină relațiile de producție. La rîndul lor, acestea, printr-o acțiune inversă, influențează dezvoltarea forțelor de producție, accelerează sau frinează dinamica lor.

Cunoașterea cauzalității este una din sarcinile de bază ale oricărei cunoașteri. Asupra necesității cunoașterii prin cauze a atras atenția încă Democrit. Într-o frază devenită celebră se spune că filozoful ar fi afirmat: „Prefer să cunosc o singură cauză a lucrurilor decît să dețin tronul Persiei".

Cunoașterea cauzelor are la bază nu numai o motivație teoretică, ci și una practică. Cunoscînd cauzele și acționînd pe temeiul lor, putem orienta mersul unor procese ale naturii

și istoriei, putem face în așa fel încît să obținem acele efecte care se înscriu pe linia satisfacerii nevoilor și realizării idealurilor pe care le avem.

3. *Legături cu caracter de lege*

Un alt tip de conexiune este legătura cu caracter de lege. Înțelegem prin lege *legăturile care sînt în același timp generale, necesare și esențiale.* Numai unitatea acestor trei însușiri definește legea; numai legăturile care sînt comune, care se manifestă în și prin întreaga masă a unei clase de obiecte și procese, numai cele care se realizează inevitabil și care aparțin planului esenței, pot fi considerate legi. În toate cazurile în care sînt date două corpuri, între ele se manifestă o atracție conformă relației de esență a legii gravitației. La nivelul vieții sociale, cu toată relativa independență a relațiilor de producție, acestea intră, conform legii concordanței, în raporturi de dependență generală, necesară și esențială cu forțele de producție.

Notele de generalitate, necesitate și esențialitate asigură legilor și acțiunii lor o anumită *stabilitate* și *repetabilitate.* În procesul construirii socialismului, de pildă, în și prin particularitățile istorice ale fiecărei țări, rămîn stabile și se repetă legile generale ale construcției socialiste.

Legăturile cu caracter de lege au un rol cu totul deosebit în ordonarea obiectelor și fenomenelor, în modul de existență a naturii, societății și gîndirii. Legile asigură temeiul acestei ordini, asigură atît gradele de stabilitate a lucrurilor și proceselor, cît și tendințele și direcțiile fundamentale ale mișcării lor în timp și spațiu.

Legăturile cu rol de lege se manifestă *în mod specific* în funcție de domeniul de realitate în care acționează. În acest sens distingem *legi ale naturii*, ale *vieții sociale*, ale *gîndirii.*

Legile pot avea, de asemenea, grade diferite de generalitate. Deosebim în acest sens: *legi generale* și *legi particulare.* Legile concordanței relațiilor de producție cu caracterul și

nivelul forțelor de producție și a suprastructurii cu baza ei economică, de exemplu, sînt legi ale societății în genere; în schimb, legea valorii este numai lege a producției de mărfuri. Legea valorii este însă mai generală decît legea plusvalorii, care apare doar ca lege a mecanismului exploatării capitaliste.

O altă latură a specificității legilor decurge din modalitatea de relații cauzale pe care le cuprind. Funcționează astfel *legi dinamice* și *statistice;* dinamice — dacă acțiunea lor guvernează comportarea fiecărui membru al unei clase de obiecte sau procese, așa cum se întîmplă în cazul acțiunii legii lui Arhimede, și statistice — dacă acțiunea lor privește doar regularitățile de stare sau mișcare a unor ansambluri, a unor mase mari de particule, molecule, indivizi etc. Fac parte din această ultimă categorie legile vieții sociale, ale mecanicii cuantice, ale mecanismelor evoluției viețuitoarelor etc.

Indiferent de notele specificității lor, *legile sînt raporturi obiective.* Ele există și se manifestă independent de voința și dorințele noastre. Legile nu pot fi nici create, nici distruse.

Legile obiective pot fi însă cunoscute. Cunoașterea legilor își găsește concretizarea în formularea legilor științei. Legile formulate de savanți și filozofi reprezintă, dealtfel, tocmai cunoașterea legilor obiective, descoperirea lor, conștientizarea prezenței și acțiunii lor. Legile științei nu sînt identice cu legile obiective; acestea din urmă există și înainte de cunoaștere, acționează independent de faptul că noi le-am descoperit sau nu.

Cunoașterea legilor are o mare *însemnătate teoretică și practică.* Însemnătatea teoretică este dată de faptul că prin cunoașterea legilor care guvernează un fenomen sau proces noi ni-l explicăm, îl înțelegem în ceea ce are el mai adînc, mai ascuns, mai de esență. A explica un fenomen sau proces înseamnă, în ultimă analiză, a-i descoperi legile. Cunoașterea legilor devine condiție sine qua non a utilizării și stăpînirii lor practice. Bunăoară cunoscînd legile inducției electromag-

netice se poate construi și utiliza bobina motorului electric; cunoașterea legii gravitației a permis folosirea ei în lansarea și dirijarea navelor cosmice etc. În domeniul vieții sociale, cunoașterea legilor s-a dovedit de mare valoare în conducerea procesului de construire a socialismului. Nu întîmplător, în documentele de partid se arată că linia politică a partidului nostru a fost și este bazată pe cunoașterea legilor sociale, pe cunoașterea particularităților lor în fiecare etapă a dezvoltării sociale.

Întreaga istorie a cunoașterii și practicii infirmă pozițiile filozofice ale *fatalismului* și *voluntarismului*. Adepții înțelegerii fataliste a raporturilor dintre acțiunea umană și acțiunea legilor consideră că, manifestîndu-se cu necesitate, legile exclud orice fel de libertate, că în fața lor omul rămîne doar un supus, că prin toate dimensiunile vieții noastre sîntem la discreția acțiunii legilor. Desconsiderînd prezența legilor, mai ales caracterul lor obiectiv și necesar, adepții voluntarismului afirmă, dimpotrivă, că omul poate ignora și încălca legile, că le poate crea, că poate face orice.

Infirmînd aceste orientări teoretice și atitudinale opuse, experiența istorică confirmă punctul de vedere al materialismului dialectic și istoric. Legile sînt obiective. Omul le poate cunoaște și folosi. De aici rezultă că el nu este nici supusul absolut și nici zeul care să poată orice. Omul este doar om. În această calitate el reprezintă foarte mult, poate cunoaște legile și le poate subordona intereselor sale. Pe căile cunoașterii și acțiunii practice, prin realizarea treptată a acestora, omul își asigură grade diferite de libertate. Din această perspectivă foarte generală, libertatea nici nu este altceva decît *înțelegerea și dominarea legității obiective*.

Lectură

„Activitatea omului face proba cauzalității." (F. E n g e l s, *Dialectica naturii*, București, Editura politică, 1966, p. 208.)

„Cauza și efectul, ergo, sînt numai momente ale interdependenței universale, ale legăturii (universale), ale înlănțuirii reciproce a evenimentelor, numai verigi din lanțul dezvoltării materiei." (V. I. L e n i n, *Caiete filozofice*, vezi *Opere complete*, vol. 29, Editura politică, București, 1966, p. 134.)

„Conceptul de lege este una din treptele cunoașterii de către om a unității și conexiunii, a interdependenței și integrității procesului universal." (V. I. L e n i n, *Caiete filozofice*, vezi *Opere complete*, vol. 29, București, Editura politică, 1966, p. 129.)

„...oamenii nu mai sînt obiectul acțiunii oarbe a legităților sociale obiective; ei sînt chemați să folosească în mod conștient aceste legități, să acționeze în concordanță cu ele, să le dirijeze în scopul dezvoltării societății omenești." (*Programul Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1975, p. 107.)

„Dv. credeți într-un Dumnezeu care bate zaruri, iar eu cred în regulile desăvîrșite ale legii, într-un univers în care există ceva obiectiv, ceea ce mă străduiesc să sesizez într-un mod strașnic de speculativ." (A. E i n s t e i n, *Scrisoare către Max Born*, în *Știință și sinteză*, București, Editura politică, 1969, p. 131.)

Întrebări

1. Care este importanța principiului analizei concrete a fenomenelor pentru activitatea practică a P.C.R.?
2. De ce este superioară viziunea dialectică a cauzalității față de cea metafizică?
3. Ce se înțelege prin modul specific de acțiune a legilor?
4. În ce constă legătura și deosebirea dintre legile obiective și legile științei?
5. Care este importanța teoretică și practică a cunoașterii cauzalității și a legilor obiective?

Determinare și libertate

După prezentarea principalelor noțiuni ale explicării materialist-dialectice a determinării generale, putem pune și discuta raporturile care există între determinarea obiectivă a proceselor naturii, societății, gîndirii pe de o parte și activitatea omului, libertatea lui de a alege și de a acționa, pe de altă parte.

1. *Determinismul marxist*

Prin *determinism*, în general, înțelegem acea teorie sau concepție filozofică prin care se constată, afirmă și explică ordinea lucrurilor și proceselor din univers, apariția, dezvoltarea și dispariția acestora, în funcție de acțiunea unor condiții, cauze, legi. Spre deosebire de unele concepții deterministe premarxiste și nemarxiste care reduc problematica determinismului la problema cauzalității, determinismul marxist este o teorie *cuprinzătoare*, bogată, multilaterală. În această teorie sînt supuse analizei și sintezei filozofice toate caracteristicile conexiunii universale, toate tipurile acesteia, ideea de cauzare este corelată organic cu afirmarea condiționării și legității etc.

Determinismul se opune *indeterminismului*. Indeterministe sînt acele orientări care neagă pentru anumite „zone" ale realității (uneori microcosmos, alteori natură vie, societate, gîndire etc.) unele din afirmațiile de fond ale determinismului, adică generarea prin cauze, existența necesității, legității etc. Indeterminismul elaborează o imagine neadecvată asupra unor domenii ale realității, le consideră ca fiind caracterizate prin apariții de efecte fără cauze, prin conexiuni pur întîmplătoare, prin lipsa vreunor regularități de ordin legic. În optica adepților indeterminismului, unele zone ale realității ar fi scene ale manifestării haosului, spontaneității și liberului arbitru.

Determinismul marxist este materialist și dialectic; unind în sine aceste două calități el este cea mai închegată teorie a ordinii și ordonării, explicație solid întemeiată pe datele științei și practicii sociale.

În funcție de consecvența sa materialistă, determinismul marxist respinge tezele *determinismului idealist*, consideră că legăturile determinării universale nu sînt de natură și proveniență spirituală, nu derivă din mișcarea vreunei presupuse idei absolute, ca la Hegel, și nici din însușiri ale conștiinței umane, ca la reprezentanții idealismului subiectiv.

Conexiunile din și dintre obiecte și procese aparțin lumii materiale, sînt legături ale materiei în mișcare, ale organizării acesteia.

Prin caracteristica lui dialectică, determinismul marxist depășește limitele concepțiilor *determinist-metafizice*. Gîndirea metafizică n-a surprins complexitatea și dinamica raporturilor dintre universal și specific, necesitate și întîmplare, intern și extern etc., n-a descoperit corelațiile care există între condiții, cauze și legi, a gîndit în formule rigide raporturile dintre cauzalitate și finalitate, necesitate și libertate etc. Așa, de pildă, identificînd cauzalitatea cu necesitatea, ignorînd rolul conexiunilor întîmplătoare, a fost elaborată concepția unui *determinism liniar*, rigid, în lumina căruia, după cum afirma Laplace, din starea actuală a universului, cu condiția cunoașterii complete a acestuia, s-ar putea deduce și prevedea în mod absolut toate stările lui viitoare. Sau, neînțelegîndu-se caracterul specific al determinării în diferitele domenii ale realității, de pe poziții determinist-metafizice au fost adeseori cultivate puncte de vedere mecaniciste, reducționiste. Ignorîndu-se acțiunea factorilor specific sociali (muncă, limbă etc.), geneza omului, de pildă, a fost uneori privită numai prin acțiunea unor factori de ordin biologic (selecție naturală, luptă pentru existență etc.). Organizarea și mișcarea de ansamblu a vieții sociale a fost, în unele cazuri, descrisă în manieră biologică.

Determinismul marxist elimină opticile unilaterale din teoria conexiunii, explică determinarea obiectelor și proceselor în mod nuanțat, pune în evidență dialectica însușirilor și formelor prin care aceasta se manifestă. În lumina acestui determinism între situațiile polare ale conexiunii (universal și specific, particular-general, necesar-întîmplător, intern-extern, posibil-real etc.) există o unitate dialectică, adică, deși opuse ele se manifestă una prin alta, se prezintă ca unitate în diversitate. În același timp, se acordă atenție locului și rolului pe care fiecare formă a conexiunii (condiționare, cauzare, lege) îl are în procesul determinării. Determi-

nismul marxist descrie și explică complexitatea dialectică a contextului determinării, specificul acestuia în cadrul fiecărei forme de mișcare a materiei. Punînd în lumină particularitățile de ansamblu ale *determinării proceselor sociale*, de pildă, filozofia marxistă insistă asupra faptului că în domeniul acestora factorii de ordin *obiectiv* se împletesc cu cei *subiectivi*, cu cei care țin de știința și conștiința oamenilor, de modul orientării și organizării acțiunilor lor. La scara vieții sociale acțiunile și interacțiunile *conștiente*, previzibile, se întîlnesc cu cele *spontane*, imprevizibile, aspirațiile *individuale* se împletesc cînd armonios, cînd contradictoriu, cu cele ale *colectivității*, societății etc.

2. *Determinare și finalitate*

În funcție de notele lui materialiste și dialectice, determinismul marxist permite punerea și rezolvarea corectă a raporturilor dintre *determinare* și *finalitate*. În această rezolvare este depășită atît unilateralitatea cît și exagerările orientărilor finaliste sau teleologice. Potrivit acestora, ordinea întregului univers s-ar datora nu acțiunii unor cauze și legi, ci unor năzuințe, tendințe, scopuri. Apa unui rîu, de pildă, ar curge printre malurile ei nu în virtutea proprietăților ei moleculare și acțiunii gravitației, ci în virtutea tendinței de a ajunge în mare. Coloritul unei flori ar fi un rezultat al năzuințelor acesteia de a se deosebi de altele. În general, finalismul vede pretutindeni îndeplinirea unor scopuri; ele ar fi mobilul diversității naturii și vieții sociale, desfășurării acestora în timp și spațiu.

Criticînd finalismul, punînd pe prim plan explicația prin cauze și legi, determinismul materialist dialectic nu exclude, pentru unele domenii ale realității, existența și acțiunea unor năzuințe și scopuri. În sfera mișcării biologice există într-adevăr acțiuni și interacțiuni relativ orientate, comportamente care duc la realizarea unor efecte relativ anticipate (căutarea hranei, evitarea unui pericol etc.).

Cu referire la natura vie putem vorbi de forme și grade diferite de finalitate. La nivelul vieții umane (individ și colectivități), finalitatea îmbracă formele cele mai înalte și mai evidente ale manifestării ei. Aici este indiscutabil faptul elaborării scopurilor și idealurilor, realizării lor voite și conștiente. Idealul construirii comunismului în țara noastră, de exemplu, are valoarea unei forțe motrice; el se manifestă în elaborarea liniei politice a partidului, în acțiunile membrilor societății noastre. Scopurile omului și oamenilor, însă, nu se nasc din nimic, se formulează pe baza unor realități sociale date, pe baza unor condiții, cauze și legi ale acestora. Cu tot rolul lor, uneori foarte important, scopurile sînt produse derivate, acțiunea lor rămîne subordonată acțiunii determinării.

3. *Libertatea — cunoaștere și dominare a necesității*

Caracterul dialectic al determinismului marxist permite rezolvarea corectă și a *problemei libertății*. În perspectivă filozofică această problemă este în mod esențial legată de aceea a determinării. Fără raportarea la necesitate, legitate etc. toate discuțiile despre gradele libertății, căile obținerii ei devin lipsite de sens.

Această corelație a fost surprinsă și de unii filozofi premarxiști, de toți acei care au definit și caracterizat libertatea din punctul de vedere al opozițiilor și legăturilor ei cu necesitatea. Încă Spinoza afirma că libertatea este necesitatea înțeleasă. Această idee a fost preluată de Hegel și dezvoltată apoi de clasicii marxismului. Invocînd textul lui Hegel „Oarbă e necesitatea numai în măsura în care nu este înțeleasă", Engels scrie: „Libertatea nu constă în visata independență față de legile naturii, ci în cunoașterea acestor legi și în posibilitatea dată prin aceasta de a le pune în mod sistematic în acțiune pentru atingerea anumitor scopuri.

Aceasta este valabil atît în ceea ce privește legile naturii exterioare cît și pentru acelea care guvernează existența fizică și psihică a omului însuși... Liberul arbitru nu este deci altceva decît capacitatea de a decide în cunoștință de cauză".

Fie și numai din acest text se poate desprinde că în concepția marxistă, libertatea se constituie pe fondul determinărilor obiective, că ea presupune, ca primă condiție a manifestării ei, *cunoașterea* acestei determinări. Cunoscînd condițiile, cauzele și legile apariției, dezvoltării și dispariției obiectelor și proceselor, omul face primul pas pe calea eliberării sale de caracterul „orb" al manifestării acestora.

Rezultă, de asemenea, că veriga cunoașterii, deși necesară, nu este suficientă; libertatea presupune și utilizarea cunoașterii „în acțiune", atingerea aspirațiilor noastre prin *practică*. Conținutul libertății nu se reduce la cunoașterea sau „înțelegerea" necesității; ea este, în concepția filozofiei marxiste, mai bogată, deține în sine și momentul dominării efective, practice a necesității. Numai cu condiția activității sale transformatoare, omul ajunge pe treptele libertății reale, ajunge să-și subordoneze acțiunea legilor obiective ale naturii și vieții sociale, intereselor sale de viață și idealurilor sale de fericire.

Fiind rezultatul unității dintre cunoaștere și acțiunea transformatoare, libertatea este o calitate esențială a existenței umane. Legată indisolubil de om, ea nu este un dat ci un produs al dezvoltării istorico-sociale. Ea s-a dezvoltat, lărgit și adîncit, pe măsura dezvoltării cunoașterii și practicii, științei și tehnicii, pe măsura transformărilor revoluționare ale organizării sociale. Libertatea nu poate fi abordată în mod abstract, neistoric, ea are anumite grade și căi de realizare legate organic de condițiile social-istorice concrete. Relevînd acest aspect al problemei libertății, Engels, în Anti-Dühring, scrie: „fiecare progres în domeniul culturii era un pas spre libertate".

Din această perspectivă istorică, socialismul aduce cu sine un uriaș salt în afirmarea și manifestarea omului ca ființă liberă. „În orînduirea socialistă — scrie tovarășul Nicolae Ceaușescu — oamenii nu mai sînt obiectul acțiunii oarbe a legilor economico-sociale; ei sînt chemați acum să folosească în mod conștient aceste legități, să acționeze în concordanță cu ele și, totodată, să le dirijeze în scopul dezvoltării societății omenești".

În concluzie, existența determinării obiective a activității umane nu exclude libertatea acesteia. În lumea omului, a gîndirii și acțiunii lui individuale și sociale, determinarea presupune existența libertății, așa după cum libertatea, la rîndul ei, presupune existența determinării. Ideile și faptele omului sînt în același timp și determinate, și libere.

Lectură

„Ideea determinismului, care stabilește necesitatea acțiunii omului și spulberă povestea absurdă a liberului arbitru, nu exclude cîtuși de puțin nici rațiunea, nici conștiința omului și nici aprecierea acțiunilor lui. Dimpotrivă, numai punctul de vedere determinist face posibilă o apreciere riguroasă și exactă în loc să pună totul pe seama liberului arbitru." (V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. I, Editura politică, 1966, p. 156.)

„În noua eră, așa cum spunea Engels, omenirea nu se va mai lăsa condusă de legile oarbe, ci va acționa pentru folosirea lor conștientă, în interesul ei, pentru transformarea naturii și societății în concordanță cu cerințele progresului general. Aceasta va fi cu adevărat epoca libertății." (*Programul P.C.R.*, p. 155.)

Întrebări

1. În ce constă opoziția dintre determinism și indeterminism?
2. Care sînt caracteristicile fundamentale ale determinismului marxist?
3. Cum rezolvă determinismul marxist raporturile dintre determinare și finalitate?
4. Care este corelația dintre determinare și libertate?

Legile fundamentale ale dialecticii

Explicarea materialist-dialectică a procesului mișcării și dezvoltării presupune abordarea cîtorva probleme esențiale, cum ar fi cele care vizează izvorul sau cauza mișcării și dezvoltării, modul realizării lor, direcția sau sensul acestora. La înțelegerea acestor probleme putem ajunge studiind legile fundamentale ale dialecticii: legea unității și luptei contrariilor; legea trecerii de la schimbări cantitative la schimbări calitative; legea negării negației.

Legea unității și luptei contrariilor

În lumina dialecticii materialiste problema izvorului mișcării și dezvoltării constituie o problemă filozofică de prim ordin. Marx și Engels au elaborat o concepție materialist-dialectică asupra dezvoltării, arătînd că unitatea și lupta contrariilor este izvorul automișcării lumii materiale, depășind astfel inconsecvențele teoriilor „primului motor" sau „impulsului inițial" și criticînd convingător concepțiile idealismului și religiei cu privire la izvorul mișcării.

1. *Contradicția — izvorul mișcării și dezvoltării*

În opoziție cu metafizica, care cultivă ideea că lucrurile sînt identice cu ele însele și, deci, lipsite de contradicții interne, dialectica materialistă consideră că fiecare obiect sau proces este format din laturi, tendințe și însușiri cu acțiune divergentă, elemente care apar și se dezvoltă, elemente care sînt sortite pieirii, dispariției. Aceste laturi și tendințe se numesc *contrarii*, (pozitiv—negativ, nou—vechi, progresist—retrograd, adevăr—fals etc.), iar raporturile dintre ele *contradicții*.

Un prim aspect al raportului dintre laturile contrarii este *unitatea* lor. Laturile și tendințele contrarii se presupun cu necesitate. Orice obiect, proces sau fenomen, de la particulele elementare pînă la procesele complexe ale vieții sociale și gîndirii, reprezintă o legătură organică, indisolubilă a unor contrarii (unitatea pozitiv și negativ în fenomenele electrice, proletariat și burghezie în societatea capitalistă etc.). Ele există, deci, ca unități de contrarii și vor exista numai atîta timp cît această unitate se păstrează. Schimbarea sau dispariția acestei unități înseamnă, de fapt, schimbarea sau dispariția lucrurilor și proceselor.

Un alt aspect al raportului dintre contrarii îl constituie *lupta* acestora. Deși se presupun, contrariile se neagă, se exclud reciproc, fapt ce apare în mod obiectiv ca fiind lupta dintre ele. Lupta contrariilor în natură nu trebuie s-o înțelegem în sens uman, antropomorf, ca urmărire și realizare conștientă, ci în sensul că un contrariu în mod obiectiv prezintă o acțiune divergentă față de contrariul cu care este în unitate (asocierea neagă acțiunea disocierii și invers, excitația ia locul inhibiției și invers etc.).

Dacă unitatea contrariilor are rolul de a conserva procesele și fenomenele în devenirea lor, lupta contrariilor are tendința permanentă de a încălca, de a depăși unitatea, determinînd prin aceasta dezvoltarea fenomenului respectiv, trecerea lui într-o nouă stare calitativă. În acest fel, lupta contrariilor este izvorul, motorul oricărei mișcări, al oricărei transformări din realitatea obiectivă, fiind o lege universală a mișcării și dezvoltării. Datorită faptului că dezvăluie izvorul, forța motrice a mișcării și dezvoltării, V. I. Lenin numea legea unității și luptei contrariilor drept „sîmburele", „nucleul", „esența" dialecticii.

2. *Caracterul universal al contradicțiilor*

Universalitatea contradicțiilor constă, în primul rînd, în faptul că toate fenomenele și procesele realității au la baza lor contradicții interne, iar în al doilea rînd că la dezvoltarea

unui fenomen, contradicțiile există de la început și pînă la sfîrșit. Fenomenele se nasc, se dezvoltă și se transformă ca unități de contrarii, teză confirmată de toate științele. Particulele elementare, de exemplu, reprezintă unitatea contradictorie a însușirilor corpusculare și ondulatorii ale materiei. Atomul este unitatea nucleului pozitiv și învelișului electronic negativ, după cum procesele chimice sînt unitatea asocierii și disocierii atomilor. Organismul viu există numai atîta timp cît există cele două procese fundamentale — asimilația și dezasimilația (procesele metabolice), activitatea psihică este rezultatul celor două procese nervoase fundamentale și opuse: excitația și inhibiția. În societățile împărțite în clase antagoniste există clase opuse: stăpînii de sclavi și sclavii — în societatea sclavagistă, nobilii și iobagii — în feudalism, burghezia și proletariatul — în capitalism.

Din această sumară exemplificare a universalității contradicției, a prezenței ei în toate sferele realității, rezultă și caracterul ei *specific*, diversitatea manifestării ei în funcție de natura sau conținutul obiectelor sau proceselor, de fazele și condițiile lor de existență.

Acționînd pe tot parcursul „vieții" unui sistem natural, social sau de idei, contradicțiile se manifestă cu grade diferite de tensiune interioară. În acest sens, putem distinge, relativ bineînțeles, fazele principale ale tensiunii unei contradicții: faza *deosebirii*, *opoziției* și *conflictului*. În faza de conflict contrariile nu mai pot coexista multă vreme, în ea, de regulă, devine necesară înlăturarea lor, trecerea la o altă unitate de contrarii.

Cunoașterea contrariilor și a raporturilor dintre ele, a dinamicii acestor raporturi are o deosebită însemnătate în descrierea și explicarea sistemelor realității, în acțiunea noastră practică asupra lor. În plan social, cunoașterea contradicțiilor devine o condiție esențială a activității sociale, a organizării și conducerii politice a acesteia.

3. *Diversitatea formelor de contradicții*

Complexitatea relațiilor obiective impune studierea varietății formelor de contradicții. Astfel, după criterii diferite, putem distinge contradicții *interne* și *externe*, *principale* și *secundare*, iar în societate contradicții *antagoniste* și *neantagoniste*.

Contradicțiile interne se nasc și se manifestă în sînul obiectelor și proceselor, în cîmpul existenței lor ca entități relativ de-sine-stătătoare. Contradicțiile externe ale unui obiect sau proces apar în planul interacțiunilor lui cu altele, în ceea ce, de regulă, constituie condițiile lui de existență. Dealtfel, distincția dintre intern și extern este relativă; ceea ce într-o corelație apare ca fiind contradicție internă este, într-alta, externă și invers. Contradicțiile dintre nucleul atomic și învelișul electronic sînt interne în raport cu sistemul atom și externe în raport cu nucleul.

În procesul maturizării lor, în determinarea schimbărilor și transformărilor contradicțiile interne și externe interacționează dialectic. Rolul hotărîtor revine, însă, contradicțiilor interne, ele fiind, în ultimă analiză, cauza principală, forța motrice a mișcării și dezvoltării.

Contradicțiile externe, deși cu roluri însemnate în cursul unei schimbări sau dezvoltări date, au un rol în general subordonat; contradicțiile externe acționează, de regulă, prin intermediul contradicțiilor interne. Contradicțiile dintre un organism și mediu, de pildă, ca externe în raport cu organismul, se pun și se rezolvă biologic, numai cu condiția trecerii lor prin contradicțiile interne ale metabolismului în cauză.

Înțelegerea corectă a raporturilor dintre contradicțiile interne și externe are importanță deosebită pentru explicarea factorilor dezvoltării în general, ai dezvoltării sociale în special. Această înțelegere devine un instrument teoretic și metodologic eficace pentru combaterea afirmațiilor unor sociologi și istorici cu privire la exportul de revoluție sau

contrarevoluție și pentru conștientizarea faptului că eliberarea națională și socială a popoarelor a fost, este și poate fi obținută în primul rînd prin lupta revoluționară a popoarelor respective.

Lectură

„Cele două concepții fundamentale... despre dezvoltare (evoluție) sînt: dezvoltarea ca mișcare și mărire, ca repetare, și dezvoltarea ca unitate a contrariilor (dedublare a unicului în contrarii care se exclud reciproc și raporturile reciproce dintre ele).

Prima concepție despre mișcare lasă în umbră automișcarea, forța ei motrice, izvorul ei, motivul ei (sau acest motiv este strămutat în exterior — un dumnezeu, un subiect etc.). În cadrul celei de a doua concepții, atenția principală se îndreaptă tocmai spre cunoașterea izvorului „auto-mișcării".

Prima concepție e moartă, palidă, aridă. Cea de a doua e vie. Numai cea de a doua ne dă cheia... „salturilor", „întreruperii graduali-tății", transformării în contrariu, „distrugerii vechiului și apariției noului". (V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, vezi *Opere complete*, vol. 29, București, Editura politică, 1963, p. 297.)

„Problema instaurării societății socialiste într-o țară sau alta nu poate fi soluționată decît de fiecare popor, de națiunea respectivă. Socialismul constituie o necesitate istorică a dezvoltării societății umane și victoria lui, mai devreme sau mai tîrziu, în toată lumea este inevitabilă. El nu poate fi importat sau impus din afară și, totodată, triumful său nu poate fi împiedicat de nici o forță din afară". (Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la activitatea politico-ideologică și cultural-educativă de formare a omului nou, constructor conștient și devotat al societății socialiste multilateral dezvoltate și al comunismului în România*, București, Editura politică, 1976, p. 76.)

Întrebări

1. În ce constă opoziția dintre dialectică și metafizică privitoare la izvorul mișcării și dezvoltării?
2. Cum se explică unitatea și lupta contrariilor?
3. Ce se înțelege prin caracterul universal și specific al contradicțiilor?
4. Care este rolul contradicțiilor interne și externe în procesul mișcării și dezvoltării?

Contradicțiile în societatea socialistă

Societatea omenească este un domeniu al realității materiale supus, ca dealtfel întreaga realitate, unui proces continuu de mișcare și dezvoltare. Dialectica vieții sociale, în esența ei, constă din procesul neîntrerupt al nașterii și rezolvării contradicțiilor specifice acestui domeniu deosebit de complex, contradicții ce *se manifestă prin activitatea oamenilor* și o afectează în același timp.

1. *Specificul contradicțiilor în socialism*

Pentru înțelegerea fenomenelor complexe ale vieții sociale în socialism trebuie să analizăm specificul contradicțiilor societății socialiste și modul lor de rezolvare, deosebirile acestora față de contradicțiile societății bazate pe exploatarea omului de către om.

Societăților bazate pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție le sînt, în genere, caracteristice contradicții antagoniste.

Acestea sînt acel *tip de contradicții sociale care vizează interesele fundamentale ale oamenilor și se manifestă ca opoziții radicale, ca divergențe ireconciliabile de contrarii.*

În considerarea antagonismelor vieții sociale de un prim interes sînt antagonismele de clasă care se proiectează în antagonisme dintre partide și, în plan extern, în cele dintre state.

Una din notele specifice ale contradicțiilor antagoniste este că, de regulă, în evoluția lor se adîncesc, se agravează, ajung la conflict. În virtutea unei asemenea evoluții ele generează crize, războaie, răscoale și revoluții sociale. O altă particularitate a acestor contradicții constă în aceea că de fapt și în fond ele se rezolvă nu în interiorul orînduirii antagonice date ci în procesul înlocuirii ei cu una nouă, superioară. Generate de proprietatea privată asupra mijloacelor de

producție, de exploatarea omului de către om, antagonismele sociale dispar numai odată cu înlăturarea cauzelor lor, a orînduirii care le conține.

Referindu-se la specificul contradicțiilor capitalismului de azi, Programul partidului arată că acestea se ascut, că ele generează „începutul unei faze noi a crizei sistemului capitalist", că aceasta pune „cu tot mai multă putere în fața popoarelor necesitatea lichidării stărilor de lucruri anacronice, care contravin noilor forțe de producție, noilor forțe sociale".

Revoluția socialistă înlătură generatorul de antagonisme sociale — proprietatea privată și drept consecință exploatarea —, instituie un nou tip de proprietate și prin aceasta alt gen de relații sociale. Proprietatea comună asupra mijloacelor de producție—definitorie pentru socialism și comunism—reprezintă temeiul comuniunii sau unității de interese fundamentale ale membrilor societății, ale claselor și categoriilor sociale ale acesteia. În funcție de aceasta socialismului îi sînt în genere caracteristice *contradicții neantagoniste*, adică *acel gen de contradicții sociale care se manifestă pe fondul unor interese fundamentale comune.*

Aceste contradicții au alte caracteristici și alte căi de rezolvare. În genere, ele nu evoluează pînă la tensiuni conflictuale, nu generează stări de criză, ele permit luarea de măsuri care să ducă la rezolvarea lor înainte de a ajunge la consecințe grave pentru mersul sistemului social.

Socialismul înlătură deci antagonismele sociale, rădăcinile acestora, el, însă, se construiește, se maturizează, se dezvoltă pe baza acțiunii unor contradicții proprii, a unor forțe motrice specifice.

Recunoscînd existența contradicțiilor în socialism, partidul nostru se ridică împotriva acceptării fataliste a acțiunii lor; existența contradicțiilor impune cercetarea lor atentă, descifrarea tendințelor și consecințelor acestora. Numai în acest fel factorii politici de decizie vor avea posibilitatea luării măsurilor pentru prevenirea unor manifestări negative, per-

turbatoare ale vieții sociale. În caz contrar, contradicțiile neantagoniste pot evolua, pot determina stări conflictuale, antagonice, care ar putea să împiedice progresul necontenit al societății noastre, spre comunism.

2. *Contradicțiile societății socialiste; necesitatea cunoașterii și soluționării lor*

Studiul contradicțiilor specifice actualei etape de dezvoltare a societății noastre scoate în evidență faptul că acestea au izvoare diferite: unele provin din faptul că socialismul apare pe terenul orînduirii capitaliste, că unele contradicții ale acesteia (într-o formă schimbată) continuă să persiste și în socialism, iar altele se nasc în însuși procesul făuririi noii societăți, fie ca elemente ale noii orînduiri, care pe parcursul construcției socialismului și-au epuizat potențialul de dezvoltare, devenind o frînă în calea progresului social, fie sub forma unor contradicții specifice societății noastre în actuala etapă a dezvoltării ei.

Făurirea relațiilor de producție socialiste a dus la restabilirea concordanței dintre forțele și relațiile de producție, concordanță care însă nu trebuie absolutizată (ea însăși nefiind absolută). Ritmul impetuos al dezvoltării în toate domeniile vieții economico-sociale, în primul rînd în domeniul *forțelor de producție*, face posibilă rămînerea în urmă a *relațiilor de producție*, fie în ansamblu, fie sub raportul unor laturi ale acestora, contradicție ce se naște din însăși dezvoltarea societății socialiste. Neluarea în seamă a acestei contradicții poate transforma relațiile de producție în factor perturbator al dezvoltării forțelor de producție, al progresului social în general. Măsurile adoptate de Congresul al XI-lea pe linia consolidării proprietății socialiste, perfecționării formelor de retribuție, îmbunătățirii organizării și conducerii planificate a economiei, de promovare a principiilor eticii și echității socialiste, de dezvoltare a democrației, se

înscriu, toate, pe linia perfecționării relațiilor de producție, a relațiilor sociale în general.

Una din contradicțiile moștenite de la capitalism care-și manifestă încă acțiunea în etapa actuală de dezvoltare a țării noastre este aceea dintre *oraș* și *sat*. Revoluția socialistă a lichidat antagonismul dintre oraș și sat specific orînduirii capitaliste, dar nu și contradicția dintre acestea, care se manifestă sub forma deosebirilor esențiale dintre ele, materializate în însemnate diferențe privind nivelul producției și productivității muncii, modul de viață și nivelul de trai material și spiritual etc. Plecînd de la această realitate, politica partidului este îndreptată în direcția îmbunătățirii condițiilor de viață și de muncă de la sate, a intensificării acțiunii de urbanizare, de sistematizare a localităților rurale în vederea lichidării treptate a deosebirilor esențiale dintre oraș și sat. În același context trebuie privită deosebirea esențială dintre *munca fizică* și *munca intelectuală*, care-și găsește premisele rezolvării în politica Partidului Comunist Român de ridicare a gradului de tehnicitate a producției, de extindere a mecanizării și automatizării precum și de îmbogățire continuă a nivelului de pregătire profesională și de cultură al maselor.

O contradicție cu largă sferă de manifestare, îmbinînd rămășițe ale vechii orînduiri cu elemente născute în procesul făuririi societății socialiste este aceea dintre *existența socială* și *conștiința socială*, manifestată sub forma unor fenomene de rămînere în urmă a conștiinței unora față de cerințele și condițiile socialismului. Astfel, alături de manifestări ale egoismului, individualismului, ale goanei după căpătuială — moștenire de la capitalism —, li se adaugă fenomene de închistare, rutină, inerție, incompetență, erorile celor ce nu pot ține pasul cu cerințele progresului social. Într-un fel sau altul, toate acestea sînt manifestări ale unor idei și atitudini vechi sau învechite, lupta permanentă împotriva vechiului sub toate formele, pentru promovarea noului în toate domeniile

vieții sociale fiind una din principalele modalități de depășire a contradicțiilor în socialism.

Proprii actualei etape de dezvoltare a societății noastre sînt contradicții ca cele dintre: *nevoile oamenilor și posibilitățile de satisfacere a lor, idealuri și năzuințe și posibilitățile actuale de realizare a acestora, între interesele individuale și cele sociale, generale.* Măsurile de creștere a produsului social și venitului național, de armonizare a intereselor generale-particulare-individuale, crearea cadrului social de afirmare multilaterală a personalității sînt măsuri menite să ducă la depășirea contradicțiilor de acest fel, la accelerarea dezvoltării și maturizării „organismului" societății noastre socialiste.

Evidențiind existența contradicțiilor în societatea socialistă ca și posibilitatea apariției unor contradicții noi, partidul nostru nu exclude, ci, dimpotrivă, afirmă posibilitatea ca unele din aceste contradicții să devină antagoniste, putînd provoca vremelnic greutăți pe drumul făuririi noii orînduiri sociale. De aici rezultă necesitatea creșterii rolului factorului subiectiv al partidului în sesizarea și rezolvarea contradicțiilor, în evitarea antagonismelor și, deci, în crearea unui cîmp de acțiune a contradicțiilor în sensul progresului necontenit al societății noastre.

Lectură

„În vastul program de edificare a noii orînduiri sociale apar însă, și vor continua să apară, contradicții care trebuie temeinic cunoscute. Partidul va acționa în vederea soluționării la timp a acestor contradicții, astfel ca ele să nu se dezvolte și să nu afecteze progresul general al socialismului. Va trebui luptat permanent și cu fermitate împotriva vechiului, a ceea ce este perimat și nu mai corespunde noii etape de dezvoltare, pentru promovarea curajoasă a noului, pentru progresul rapid al forțelor de producție, perfecționarea relațiilor socialiste și a întregii activități economico-sociale". *(Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Editura politică, 1975, p. 107.)

Întrebări

1. Care este baza social-economică a contradicțiilor antagoniste și cum se rezolvă ele?
2. În ce constă deosebirea dintre contradicțiile societății socialiste și cele ale capitalismului?
3. Care este contribuția P.C.R. la dezvoltarea teoriei marxist-leniniste cu privire la contradicțiile sociale?

Legea trecerii de la schimbări cantitative la schimbări calitative și invers

Legea unității și luptei contrariilor ne-a dezvăluit izvorul mișcării și dezvoltării. Legea trecerii schimbărilor cantitative în schimbări calitative ne arată cum se produc schimbările și transformările în lumea materială ca și în lumea ideilor, modul în care se rezolvă contradicțiile.

1. *Calitate și cantitate*

Obiectele, procesele și însușirile lumii reale se diferențiază unele de altele prin ceea ce filozofic numim *calitate*. Prin acest concept surprindem existența diversității, granițele relative dintre obiectele și procesele naturii, societății și conștiinței. Accepțiunea filozofică a noțiunii de calitate nu coincide cu accepțiunea obișnuită, cu aceea prin care afirmăm, de pildă, că un lucru este mai „bun", mai bine făcut decît altul. În sens filozofic, înțelegem prin *calitate ansamblul notelor sau caracteristicilor prin care obiectele, procesele și însușirile realității sînt ceea ce sînt și nu altceva.* Rezultă de aci că orice existență își are propria sa calitate, că aceasta conferă obiectelor, proceselor și însușirilor individualitatea lor, stabilitatea lor relativă față de altele. Un organism viu, de exemplu, se deosebește de un mineral prin capacitatea lui de a realiza schimburi permanente de substanțe și energie

cu mediul, de a răspunde adecvat influențelor acestuia, de a se înmulți etc. Omul se deosebește de animale prin aceea că își confecționează unelte și lucrează cu ele, că se raportează conștient la realitatea înconjurătoare etc.

Pe lîngă determinarea lor calitativă, obiectele și procesele, însușirile lor se caracterizează și printr-o determinare cantitativă, prin nivele sau faze diferite de evoluție, prin mărimi, ritmuri, volume, intensități etc. În sens filozofic, înțelegem prin *cantitate, gradul dezvoltării calității*, mai precis, gradele pe care aceasta le parcurge în dinamica ei. Surprinderea acestor grade se face de regulă prin aproximări numerice. „Numărul — scria Engels — este cea mai pură determinație cantitativă". Acolo unde nu putem opera determinări numerice precise recurgem la gradele comparative.

Între calitate și cantitate există o legătură indisolubilă, exprimată în aceea că orice calitate își are propria sa determinare cantitativă. În chimie, de exemplu, dacă luăm oxiacizii clorului, de la acidul hipocloros ($HClO$) la acidul percloric ($HClO_4$), însușirile acide cresc, pe măsura creșterii numărului atomilor de oxigen. Benzenul (C_6H_6) și acetilena (C_2H_2), deși structura lor cuprinde aceleași elemente componente (carbon și hidrogen), fiind diferite sub raport cantitativ, și proprietățile fizice și chimice ale celor doi compuși sînt diferite.

Calitatea și cantitatea se deosebesc între ele și prin faptul că schimbarea calității înseamnă schimbarea lucrului însuși, trecerea lui în altul, pe cînd cantitatea se poate schimba în anumite limite, fără a duce la schimbarea calității (deci a lucrului). Din momentul încolțirii și pînă la cel al morții o plantă parcurge diverse faze de evoluție. În ciuda acestor schimbări ea se menține în limitele aceleiași calități. Limitele între care schimbările cantitative nu duc la schimbarea calității poartă numele de *măsură*. Măsura exprimă, deci, unitatea dintre determinarea calitativă și cea cantitativă, dintre calitate și cantitate, punînd în evidență faptul că oricărei calități îi corespund anumite determinări cantitative și invers.

2. *Trecerea de la schimbări cantitative la schimbări calitative și invers*

În procesul mișcării și dezvoltării, cantitatea și calitatea se modifică, se schimbă necontenit. În sînul unei calități are loc un proces, uneori lent, imperceptibil, de schimbare continuă a însușirilor ce caracterizează calitatea respectivă, o acumulare treptată de noi determinări. Aceste schimbări poartă denumirea de acumulare cantitativă sau evoluție și reprezintă latura continuă a mișcării. Atîta timp cît asemenea schimbări nu depășesc măsura, calitatea rămîne neschimbată, dar atunci cînd schimbările depășesc măsura, are loc trecerea de la o calitate veche la una nouă. Această trecere poartă numele de *salt calitativ*, salt ce apare ca moment necesar al devenirii universale, al acțiunii legii trecerii cantității în calitate și invers.

Apariția vieții a reprezentat un salt în raport cu materia nevie; elaborarea materialismului dialectic a marcat o revoluție în gîndirea filozofică; socialismul este o calitate nouă față de capitalism, calitate ce se instituie printr-un salt uriaș în modul organizării vieții sociale. Aceste salturi au fost precedate de îndelungate acumulări cantitative în planul complicării structurilor prebiotice ale materiei, în cel al ideilor filozofice și, în fine, în cel al forțelor de producție și tensiunilor contradicțiilor sociale.

Între perioadele acumulării, creșterii, evoluției și saltului calitativ, transformării, trecerii în altceva există o strînsă legătură: *evoluția pregătește saltul, iar saltul desăvîrșește evoluția, creînd premisele unei noi acumulări.* În felul acesta, și din această perspectivă devenirea universală are un caracter contradictoriu, fiind unitatea dintre continuu și discontinuu, dintre acumulări de ordin cantitativ și apariții de noi calități.

Dialectica materialistă se opune interpretărilor metafizice care fie că neagă evoluția, absolutizînd saltul, fie că absolutizează evoluția și neagă saltul calitativ. În prima categorie de teorii se înscrie teoria catastrofelor în biologie, care consideră că noile specii au apărut în urma unor catastrofe, fără vreo legătură cu speciile anterioare, iar pe plan social — pozițiile anarhiste și voluntariste. În cea de-a doua putem aminti teoriile preformiste din biologie, iar pe plan social avansarea, în zilele noastre, a teoriei convergenței sistemelor social-economice.

Marxism-leninismul, abordînd în mod științific studiul societății în general, a capitalismului în special, a demonstrat că agravarea contradicțiilor interne ale capitalismului duce la inevitabila lui dispariție, iar această dispariție nu se poate produce prin transformarea de la sine a capitalismului într-o societate nouă, ci pe calea înfăptuirii revoluției socialiste.

3. *Varietatea formelor de salt*

Salturile nu se produc în același fel în toate domeniile realității. Ele diferă în raport cu formele mișcării materiei, cu natura contradicțiilor care se rezolvă prin saltul respectiv, cu condițiile diferite în care se produc. Dacă *în natură* salturile se înfăptuiesc, ca rezultat al acțiunii unor determinări „oarbe", *în societate* acestea se realizează prin intermediul activității voite și conștiente a oamenilor, care au anumite interese ce vor determina atitudinea lor față de schimbările sociale. Clasele vechi, retrograde, s-au opus întotdeauna transformării revoluționare a societății, aceste transformări înfăptuindu-se prin învingerea acestei opoziții, prin lupta revoluționară a claselor și categoriilor sociale progresiste.

Salturile se deosebesc și prin *profunzimea* lor. Dacă ne referim la revoluția burgheză, ea nu a făcut altceva decît să înlocuiască o formă de exploatare cu o altă formă de exploatare. Revoluția socialistă reprezintă un salt mult mai profund, deoarece, desființînd orice formă a proprietății private, lichidează pentru totdeauna și orice formă de exploatare a omului de către om.

După *durată*, saltul poate fi *brusc* sau *lent*. În natură, de exemplu, fierberea, topirea, solidificarea sînt salturi

bruște, pe cînd apariția vieții, procesul transformării maimuței în om sînt exemple de salturi treptate. Dacă ne referim la societate, în înfăptuirea revoluției socialiste cucerirea puterii constituie un exemplu de salt brusc, pe cînd făurirea bazei tehnico-materiale, crearea bazei economice a socialismului, înfăptuirea revoluției cultural-ideologice etc., necesită o perioadă de timp mai îndelungată; acestea sînt, deci, salturi lente. După criteriul gradului de complexitate structurală și funcțională a noii calități în raport cu cea veche putem deosebi salturi *progresive*, *regresive* și *în același plan de complexitate*. Cunoașterea varietății formelor de salt are o însemnătate deosebită în elaborarea politicii partidului de făurire a noii societăți. Astfel, Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism pune la baza întregului proces creșterea puternică a forțelor de producție și, pe această bază, perfecționarea tuturor laturilor vieții sociale, care, toate laolaltă, vor duce, în perspectiva celor două decenii, la pregătirea premiselor trecerii treptate la construirea comunismului în patria noastră.

Lectură

„Toate deosebirile calitative din natură se bazează fie pe o compoziție chimică diferită, fie pe cantități sau forme diferite ale mișcării (energiei), fie, cum se întîmplă aproape întotdeauna, și pe una, și pe cealaltă. Așadar, este imposibil să modificăm calitatea unui corp fără a adăuga sau a scădea materie sau mișcare, adică fără a schimba cantitativ respectivul corp...". (F. E n g e l s, *Dialectica naturii*, București, Editura politică, 1966, p. 48.)

„Etapa trecerii de la capitalism la comunism constituie un proces revoluționar complex, care începe, dar nu se încheie odată cu cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare în alianță cu țărănimea, cu intelectualitatea și cu celelalte forțe sociale. Transformările revoluționare din toată această epocă cuprind, în mod obligatoriu, atît baza tehnică-materială, cît și conștiința socială... Atingerea acestor țeluri presupune o lungă perioadă de timp în care au loc profunde transformări revoluționare în structura societății, în natura relațiilor sociale, în gîndirea și modul de existență al oamenilor". (N i c o l a e C e a u ș e s c u, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. VI, București, Editura politică, 1972, p. 629—630.)

Întrebări

1. Care este legătura și deosebirea dintre calitate și cantitate?
2. Cum se realizează trecerea de la o calitate la alta?
3. Care sînt formele saltului?
4. Care este importanța teoretică și practică a cunoașterii acestei legi?

Legea negării negației

Înțelegerea procesului complex al mișcării și dezvoltării presupune, pe lîngă cercetarea izvorului și modului în care se înfăptuiește mișcarea, și cunoașterea sensului, a direcției pe care o urmează fenomenele realității. Această caracteristică a mișcării o dezvăluie legea dialectică a negării negației.

1. *Noțiunea dialectică de negare*

În procesul mișcării și dezvoltării, acumularea cantitativă duce la saltul calitativ, la înlocuirea unei unități de contrarii cu alta, a unei calități vechi cu o calitate nouă. Această trecere se face prin *negarea* calității vechi de către calitatea nouă și este proprie tuturor obiectelor, proceselor și fenomenelor realității. Ea este un proces obiectiv, legic, fiind determinată de dezvoltarea contradicțiilor interne specifice fiecărui lucru.

Fiind în principal rezultat al acțiunii contradicțiilor interne, negările sînt de fapt *autonegări*.

În modul de a privi negația se cunosc două poziții diametral opuse: dialectica și metafizica. *Metafizica* privește

negația ca o distrugere totală, absolută, ca un moment care nu păstrează nimic din vechea calitate. Negația apare numai ca suprimare a mișcării și dezvoltării, ca negare totală, sterilă, distructivă. În manieră metafizică, nihilistă au fost negate, criticate într-o perioadă, de pildă, realizările geneticii și ciberneticii.

În optica gîndirii metafizice negarea nu realizează decît întreruperi ale dezvoltării.

În opoziție cu metafizica, *dialectica materialistă* ia în considerare *caracterul complex și selectiv* al negării, în sensul că, distrugînd elementele vechi care constituie o frînă în calea dezvoltării, conservă elemente pozitive, conținutul valoros al vechii calități care constituie baza, punctul de plecare a unei noi evoluții. În concepția dialectică, negarea apare și ca o verigă de legătură între etapele succesive ale mișcării, ea menține și continuitatea în procesul trecerii de la o calitate la alta, făcînd posibil progresul în toate domeniile realității. Negarea dialectică include în structura ei trei elemente principale:

a) *distrugerea* sau suprimarea unor elemente ale vechii calități;

b) *conservarea* altora, preluarea și asimilarea celor care pot servi noii calități;

c) *depășirea*, adică plusul notelor specifice ale calității noi.

Cultura nouă, socialistă, de pildă, se formează printr-un proces complex de negare a vechii culturi, proces guvernat, ca regulă, de *principiul valorificării critice*. Promovarea acestuia presupune, pe de o parte, conservarea valorilor autentice, a celor care pot deveni „bunuri" ale noii culturi și, pe de altă parte, respingerea critică a acelor idei și atitudini care nu pot servi noii orînduiri. În același timp, cultura socialismului aduce cu sine propriul său sistem de valori, propriile sale conținuturi de cultură.

În general, în activitatea de valorificare a moștenirii trecutului, pe orice plan al vieții sociale, trebuie combătute atît tendințele nihiliste, de respingere a tot ceea ce au creat orînduirile anterioare, cît și cele de preluare în bloc, necritică, fără discernămînt. Aceeași atitudine nuanțată, selectivă, dialectică trebuie promovată și în planul raportării la creația tehnică, științifică, filozofică, artistică etc. realizată în capitalismul contemporan. În acest sens trebuie remarcată poziția consecventă a Partidului Comunist Român de dezvoltare a colaborării economice, tehnico-științifice și cultural-artistice dintre țara noastră și toate țările lumii. Dar aprecierea și valorificarea realizărilor din țările capitaliste dezvoltate nu înseamnă preluarea, în același timp, și a elementelor cu conținut retrograd, reacționar, anticomunist și antiumanist din economia și ideologia capitalismului de azi.

2. *Negarea negației. Caracterul progresiv al dezvoltării*

Negarea dialectică cuprinde în sine elementele propriei sale depășiri, ale propriei sale negări, deoarece, odată cu apariția noii calități, mișcarea nu încetează. Calitatea nouă, ca unitate de contrarii, va cunoaște și ea un proces de evoluție, proces în care se acumulează alături de elemente noi, pozitive, și elemente vechi. Noua calitate devine cu timpul veche și va fi, la rîndul ei, negată. Aceasta este *negarea negației*, în sensul că ceea ce neagă va fi la rîndul său negat de altceva nou. Suita negărilor, prin care noul depășește mereu vechiul, face ca mișcarea să aibă un caracter de regulă ascendent. Dezvoltarea materiei de la anorganic la organic, de la organismele simple monocelulare la organismele pluricelulare, de la speciile inferioare la cele superioare pînă la om, dezvoltarea societății omenești de la comuna primitivă pînă la societatea socialistă, dezvoltarea cunoașterii umane de la rudimentele de gîndire ale omului primitiv la realizările epocale ale științei și tehnicii contemporane constituie o

confirmare strălucită a tezei materialist-dialectice cu privire la existența dezvoltării, la realizarea ei prin succesiuni de negații.

Privită în complexitatea ei, dezvoltarea nu poate fi sesizată în orice moment, pentru că, deși tendința generală a schimbărilor este progresivă, pe parcursul lor apar și momente de stagnare sau chiar de regres (stările de boală, războaiele, crizele economice etc.). Mișcarea dialectică de la inferior la superior poate fi observată numai făcînd comparație între diferite etape ale dezvoltării; pentru a surprinde sensul progresiv al mișcării este necesară, de aceea, surprinderea mai multor negații. În felul acesta ne putem forma imaginea unei mișcări care nu se produce nici sub forma unui cerc închis, nici a unei linii drepte mereu ascendentă, ci sub forma unei spirale, în care se revine la anumite etape anterioare, dar pe o treaptă superioară.

Mișcarea progresivă reprezintă o caracteristică de seamă a vieții sociale. Trecerea de la o orînduire socială veche la una nouă fiind, de fapt, o trecere de la o orînduire inferioară la una superioară, caracterizată printr-un nivel superior al dezvoltării forțelor de producție, ritm mai înalt al creșterii productivității muncii, un volum sporit de valori materiale și spirituale, un grad mai înalt de stăpînire de către om a forțelor naturii și societății etc.

În societatea împărțită în clase antagoniste, progresul are un caracter contradictoriu, prosperitatea unor clase se înfăptuiește prin exploatarea altora, progresul unor țări prin jefuirea altor țări, la care se adaugă marile disproporții dintre diferitele ramuri și laturi ale vieții materiale și spirituale.

Revoluția socialistă, desființînd proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, înlătură și caracterul antagonist al dezvoltării sociale. Progresul nu se mai realizează în mod spontan ci prin activitatea conștientă a maselor și în interesul lor. *Dirijarea conștientă* a proceselor economice și sociale creează posibilitatea *orientării ascendente, multilaterale* a tuturor domeniilor vieții materiale și spirituale,

asigurării *proporționalității* dintre diferite ramuri și sectoare economice, dintre diferite regiuni ale țării, creînd posibilități materiale și spirituale egale de dezvoltare tuturor membrilor societății.

Înfăptuindu-se în condițiile omogenizării crescînde a societății, dezvoltării și înfloririi națiunii, întăririi continue a statului și evoluției funcțiilor acestuia, al lărgirii și adîncirii drepturilor și libertăților democratice, progresul societății noastre socialiste impune creșterea rolului conducător al partidului în toate sferele activității sociale. Conducerea de către partid asigură direcționarea eforturilor întregului popor în făurirea societății comuniste, cea mai înaltă treaptă în dezvoltarea societății omenești.

Legea negării negației este, deci, o lege generală a naturii, societății și gîndirii, care oglindește legătura dintre etapele diferite ale mișcării și care dezvăluie caracterul progresiv, mereu ascendent, al dezvoltării.

Lectură

„Modul de însușire capitalist, care rezultă din modul de producție capitalist, deci proprietatea privată capitalistă, este prima negație a proprietății private individuale, bazată pe munca proprie. Dar producția capitalistă generează cu necesitatea unui proces natural propria ei negare. Aceasta este negarea negației". (K. Marx, *Capitalul*, vezi *Opere*, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 764—766.)

„Activitatea politico-educativă trebuie să pornească de la cunoașterea trecutului de luptă revoluționară a poporului nostru, să se bazeze pe tradițiile gîndirii și culturii lui progresiste, revoluționare, ale culturii progresiste și revoluționare mondiale". (*Programul P.C.R.*, p. 156.)

„Numai dacă vom ști să îmbinăm în mod armonios trecutul glorios cu prezentul vom reuși să trasăm căile făuririi cu succes a societății socialiste multilateral dezvoltate, să creăm premisele necesare făuririi comunismului în România!

Iată cum trebuie pusă problema trecutului și iată de ce, criticînd vechea orînduire, stările negative din trecut, nu trebuie să negăm totul. Avem toate motivele să fim mîndri de trecutul de luptă și muncă al poporului nostru, de ceea ce am realizat în anii socialismului; avem

toate motivele să prețuim figurile luminoase progresiste ale poporului nostru, eroismul maselor largi populare, fără deosebire de naționalitate, care prin lupta și munca lor, au realizat tot ce există astăzi în România". (Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol VI, București, Editura politică, 1972, p. 641—642.)

Întrebări

1. Care este deosebirea dintre concepția dialectică și cea metafizică despre negare?
2. În ce constă esența legii negării negației?
3. Cum se explică caracterul progresiv al mișcării și dezvoltării?
4. Care sînt criteriile progresului în societate și prin ce se caracterizează acesta în socialism?

Teoria cunoașterii

În toate concepțiile filozofice se pun nu numai problemele teoriei existenței (ontologiei), ci și ale teoriei cunoașterii (gnoseologiei), s-au dat răspunsuri nu numai la întrebările *ce* și *cum* este lumea, ci și la întrebările *dacă* și *cum* este posibilă cunoașterea acesteia.

Cunoașterea. Obiectul și subiectul cunoașterii. Rolul practicii în cunoaștere

1. *Orientările gnoseologice fundamentale; revoluționarea marxistă a gnoseologiei*

În funcție de răspunsul la întrebarea dacă cunoașterea este sau nu posibilă, au fost formulate trei poziții gnoseologice fundamentale: optimismul gnoseologic, scepticismul și agnosticismul.

Adepți ai *optimismului gnoseologic* sînt gînditorii care au considerat că este posibilă cunoașterea, că noi putem sesiza realitatea din afara noastră, o putem descrie și explica. Această linie promovează încrederea în om, în facultățile lui cognitive.

Adepții *scepticismului* se îndoiesc că noi am putea fi siguri că lucrurile și procesele realității sînt exact așa cum ni le înfățișează senzațiile, percepțiile, noțiunile și teoriile. Acestea, afirmă ei, diferă de la individ la individ, se schimbă de la o perioadă la alta, așa încît devine îndoielnică corespondența lor cu realitatea. Punînd sub semnul îndoielii raportarea ideilor la realitatea obiectivă, considerîndu-le ca produse pur subiective, scepticii afirmă că datele cunoașterii nu pot fi luate ca bază a activității umane, practice, că cea mai înțeleaptă atitudine a omului este aceea a pasivității, a contemplării senine a evenimentelor.

Agnosticismul neagă în principiu posibilitatea cunoașterii, afirmă că, fie în întregime, fie sub anumite aspecte, realitatea este incognoscibilă. Expresiile clasice ale unei asemenea poziții le avem în filozofia lui David Hume și Immanuel Kant.

Opozițiile *materialism* și *idealism*, *dialectică* și *metafizică* nu-și pierd valabilitatea în domeniul teoriei cunoașterii. Ele se manifestă însă înăuntrul liniilor filozofice proprii gnoseologiei. În acest sens, nu putem susține că materialismul afirmă în bloc iar idealismul neagă în bloc posibilitatea cunoașterii. Sînt mulți filozofi idealiști care au afirmat teza cognoscibilității lumii, care au manifestat multă încredere în facultățile rațiunii umane (Platon, Toma d'Aquino, Hegel etc.). Aceștia sînt idealiști prin modul lor de a interpreta natura lumii, de a considera că scopul cunoașterii este acela al sesizării spiritului existent în lucruri sau undeva dincolo de ele, prin explicațiile ce le dau mecanismelor cunoașterii, rolului acesteia în viața omului etc.

Teoreticienii cunoașterii pot fi metafizicieni sau dialecticieni; metafizicieni — dacă nu surprind și nu recunosc

complexitatea, dezvoltarea și caracterul contradictoriu al procesului cunoașterii, dacă-i dau o explicație unilaterală, exagerînd unul sau altul din momentele lui, și dialecticienii — dacă, dimpotrivă, înțeleg unitățile și diversitățile acestui proces, îi afirmă dezvoltarea, îl descriu și-l explică în acord cu modul lui realmente dialectic de a fi și de a se manifesta.

Gnoseologia marxistă marchează o adevărată revoluție în teoria cunoașterii. Principala ei caracteristică constă în îmbinarea punctului de vedere materialist cu cel al explicării dialectice a naturii, genezei și funcțiunilor cunoașterii.

În lumina concepției materialist-dialectice, *cunoașterea este procesul reflectării realității în sistemul lumii de idei a omului*, procesul traducerii lumii lucrurilor și proceselor în „limbajul" ideilor, teoriilor, cu un cuvînt al cunoștințelor. În această calitate, cunoașterea este, prin excelență, o funcțiune a conștiinței, funcțiunea fundamentală a acesteia. Considerînd cunoașterea ca proces de reflectare, gnoseologia marxistă n-o înțelege însă ca pe o simplă copiere a realității în mintea noastră, nu neagă și nu pierde din vedere aporturile *active* și *constructive* ale omului în elaborarea ideilor.

Descriind și explicînd dialectica reală a cunoașterii, gnoseologia marxistă insistă mai întîi asupra caracterului de *proces* al acesteia, asupra faptului că ea se dezvoltă, și din punctul de vedere al indivizilor și al societății în ansamblu, de la necunoaștere la cunoaștere, de la o cunoaștere mai puțin completă și profundă spre una din ce în ce mai bogată în conținut. Se insistă, de asemenea, asupra caracterului viu, complex și contradictoriu al cunoașterii, se pun în lumină, fără exagerări și absolutizări, unitățile și opozițiile cunoașterii, legăturile care există între obiectiv și subiectiv, senzorial și rațional, relativ și absolut, teorie și practică etc.

Cea mai importantă notă a superiorității gnoseologiei marxiste, legată organic de caracterul materialist și dialectic al acesteia, este aceea a înțelegerii locului și *rolului practicii în cunoaștere*, luarea în considerare a datelor acesteia în rezolvarea tuturor problemelor care fac obiectul teoriei cunoașterii.

2. *Obiectul și subiectul cunoașterii*

Polii fundamentali ai relației de cunoaștere sînt *obiectul de cunoscut* și *subiectul cunoscător*. Prin obiect al cunoașterii înțelegem ceea ce se cunoaște, fragmentele sau aspectele de realitate pe care omul le oglindește în cunoștințe. Obiect al cunoașterii este existența în toată gama formelor și manifestărilor ei. Procesele realității sînt obiect de cunoscut nu atît prin aspectele lor particulare, întîmplătoare, fenomenale, cît, mai ales, prin ceea ce au ele general, necesar, esențial. Cunoașterea omenească caută să surprindă în ultimă analiză esențele și legile realității, în vederea întemeierii teoretice a acțiunii oamenilor de transformare a acesteia.

Subiectul cunoașterii este omul, în calitatea lui de ființă socială și conștientă, de posesor al unor facultăți specifice de receptare, memorare și prelucrare a informației. În efectuarea cunoașterii, omul poate folosi aparate care prelungesc performanțele naturale ale organelor sale de simț (microscoape, telescoape, aparate de măsură etc.) sau ale activității gîndirii (ordinatoare sau calculatoare electronice). Aceste aparate nu devin însă subiect cunoscător, ele rămîn, indiferent de performanțele lor, doar instrumente ajutătoare.

Relația cognitivă a subiectului conștient cu obiectele pe care caută să le descrie și să le explice este, după cum am mai afirmat, o relație de reflectare, de expresie în mintea subiectului cunoscător a obiectelor și proceselor pe care vrea să le cunoască. Într-o formulare, mai restrînsă, relația de cunoaștere poate fi considerată ca relație de tip informațional. Prin intermediul ei subiectul află, se informează, ajunge să știe ce sînt și cum sînt obiectele cosmosului în care există și în care-și desfășoară activitatea.

Produsele relației de cunoaștere sînt denumite de regulă cunoștințe. Acestea sînt modurile cele mai înalte ale mișcării de reflectare, cazurile și rezultatele cele mai complexe ale prelucrării de informație.

3. *Practica și rolul ei în cunoaștere*

Unul din elementele revoluției realizate de filozofia marxistă în gnoseologie constă în evidențierea rolului practicii în cunoaștere. Referindu-se la aceasta, V.I. Lenin scrie: „Punctul de vedere al vieții, al practicii, trebuie să fie punctul de vedere prim și fundamental al teoriei cunoașterii".

Practica este acea formă a activității specific umane, în care, bazîndu-se pe cunoaștere, omul transformă realitatea, o adaptează nevoilor și scopurilor sale complexe.

Elementul cel mai important al acestei definiții este cuprins în termenul de transformare. Practica este modificarea de realitate. În și prin ea, omul își pune pecetea pe lumea în care trăiește, își etalează forța, își realizează voința, își produce cele necesare traiului. În acest element rezidă dealtfel deosebirea de esență dintre activitatea teoretică și cea practică. Activitatea teoretică, luată în sine, nu modifică, nu schimbă, nu transformă realitatea. Pentru a avea efectiv anumite realizări nu este suficient să le gîndim, ci trebuie să le construim, să le trecem prin focul generator al activității practice.

Formele sociale fundamentale ale acestei înfăptuiri, adică ale practicii, sînt: activitatea de producție și repartiție, activitatea social-politică; experimentul științific; activitatea instructiv-educativă etc.

În calitate de activitate specific umană, practica este *activitate materială.* Chiar dacă presupune și angajează componente de ordinul subiectivității (cunoștințe, scopuri, proiecte, voință), ea se desfășoară în exteriorul conștiinței, cu mijloace și rezultate ce sînt realități obiective. Practica este o creație „in re" (în lucruri); ea este doar ghidată de construcția „in mente" (în conștiință).

Ca activitate complexă, practica este un proces *social istoric.* Obiectele practicii, mijloacele și modurile tehnice ale realizării ei, cantitatea și calitatea produselor au fost supuse, împreună și fiecare în parte, unei permanente dezvoltări în timp. Această dezvoltare a fost și va rămîne atît o cauză cît și un efect al dezvoltării istorice a omului, a societății.

Practica este *baza* și *izvorul* structurilor și operațiunilor cunoașterii. Ea reprezintă în ultimă instanță sursa constituirii structurilor psihologice, logice, lingvistice prin care se realizează cunoașterea. Atunci cînd clasicii marxismului au arătat că munca este principalul factor al autoformării omului, al ridicării lui din animalitate, au indicat totodată și faptul că în muncă, în activitatea efectivă de transformare a realității, trebuie să căutăm originea formelor cunoașterii. Acest gînd a fost limpede afirmat de Lenin atunci cînd a scris: „practica omului, repetîndu-se de miliarde de ori, s-a imprimat în conștiința omului ca figuri logice".

Relațiile de ordin practic sînt bază a cunoașterii nu numai în fazele inițiale, ci și în toate etapele dezvoltării ei. Practica este principala *forță motrice* a cunoașterii. Adevărul acestei afirmații poate fi urmărit în întreaga istorie a științei și tehnicii. Geometria s-a născut ca răspuns teoretic la nevoile practice ale măsurării terenului și proiectării construcțiilor. Mecanica, fizica, chimia s-au dezvoltat în epoca modernă sub imperativele dezvoltării mașinismului și industriei. Filozofia marxistă și socialismul științific s-au născut din nevoile înarmării teoretice a activității social-politice a proletariatului. Cibernetica a apărut în timpul celui de-al doilea război mondial, la comanda socială a perfecționării tirului antiaerian, și s-a dezvoltat puternic din nevoile practice ale automatizării complexe.

În contextul unității sale cu cunoașterea, practica îndeplinește și rolurile verificării; ea este *principalul criteriu al adevărului.* În ultimă analiză, datele practicii au menirea de a pune în lumină completitudinea și incompletitudinea, exactitatea și inexactitatea afirmațiilor și negațiilor pe care le formulăm despre realitate în procesul cunoașterii acesteia.

Din perspectiva rolurilor ei în cunoaștere, practica mai constituie și *scopul* acesteia, finalizarea ei. Cunoașterea

nu reprezintă un scop în sine; ea are o destinație exterioară, aceea de a înlesni, lărgi, adînci și ușura activitatea de transformare a realității. Pornind de la această teză generală documentele partidului nostru cer insistent creatorilor de știință, artă, filozofie ca în preocupările lor să vizeze cît mai conștient nevoile tehnice, economice, morale, politice ale societății noastre actuale. Referindu-se expres la rolul școlii în formarea multilaterală a personalității, tovarășul Nicolae Ceaușescu arată că tineretului trebuie să i se creeze condiții „să poată studia participînd, totodată, permanent la activitatea de cercetare și producție".

Insistînd asupra funcțiunilor gnoseologice ale practicii, filozofia marxistă nu neagă și nu pierde din vedere relativa independență a cunoașterii. Procesul elaborării ideilor, teoriilor, convingerilor are și izvoare, mobiluri, criterii și scopuri interioare. Unele structuri ale cunoașterii constituie bază și punct de plecare pentru altele, în dezvoltarea istorică a cunoașterii acționează ca forțe motrice și contradicțiile interne ale cunoașterii (dintre senzorial și rațional, empiric și teoretic, relativ și absolut, abstract și concret etc.).

Lectură

„Omul nu se limitează la a modifica forma elementului din natură, ci el își realizează totodată scopul său pe care îl cunoaște, care determină logic modul și caracterul activității lui și căruia el trebuie să-i subordoneze voința sa". (K. M a r x, *Capitalul*, vol. 1; vezi M a r x-E n g e l s, *Opere*, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 190—191.)

„Dar mai există o serie de alți filozofi care neagă posibilitatea unei cunoașteri a lumii, sau cel puțin a unei cunoașteri complete. Acestora le aparțin, în timpurile moderne, Hume și Kant, care au jucat un rol foarte important în dezvoltarea filozofiei. Cea mai concludentă infirmare a acestei fantezii filozofice, ca și a tuturor celorlalte, este practica, și anume experimentul și industria. Dacă putem demonstra justețea concepției noastre asupra unui fenomen natural reproducîndu-l, realizîndu-l din condițiile lui, mai mult, punîndu-l în slujba scopurilor noastre, s-a sfîrșit cu insesizabilul „lucru în sine" al lui Kant. Substanțele chimice produse în corpurile naturale și animale au rămas asemenea „lucruri în sine" pînă cînd chimia organică a început să le prepare una după alta; prin aceasta „lucrul în sine" a devenit lucru pentru noi...". (F. E n g e l s, *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane* în. M a r x-E n g e l s, *Opere*, vol. 21, București, Editura politică, p. 276.)

Întrebări

1. Prin ce se caracterizează principalele orientări gnoseologice?
2. Care sînt elementele novatoare aduse de marxism în gnoseologie?
3. Ce rol îndeplinește practica în cunoaștere?
4. Ce se înțelege prin obiect al cunoașterii și în ce sens omul este subiect cunoscător?

Raporturile dintre senzorial și rațional în cunoaștere

Procesul cunoașterii se realizează prin acte în care facultățile cognitive ale omului sînt antrenate în ansamblu, în toată diversitatea și complexitatea lor. Coexistent și succesiv sînt antrenate, de pildă, structurile și funcțiunile percepției, memoriei, limbii, gîndirii etc. În ansamblul acestor categorii de structuri și funcțiuni, din perspectiva organizării și desfășurării de ansamblu a cunoașterii, din optica rolului lor în atingerea sau însușirea diferitelor „laturi" ale realului, putem distinge două genuri sau tipuri de structuri și operațiuni cognitive: *senzoriale* și *raționale*.

1. *Rolul senzorialului și rationalului în cunoaștere*

Cunoașterea senzorială conține acele structuri și funcțiuni psihice (senzații, percepții, reprezentări) prin care se furnizează informațiile primare despre realitate. Acest lucru se realizează prin activitatea organelor de simț. În acest caz,

obiectele și procesele realității acționează de regulă direct asupra diferitelor tipuri de receptori. Din această acțiune rezultă imaginile cognitive de ordin senzorial, rezultă „contemplarea vie" (V.I.Lenin), însușirea informațională a ceea ce este *particular*, *întîmplător*, *fenomenal* în modul de existență a realității. Cunoașterea acestor aspecte reprezintă o condiție indispensabilă a actului cognitiv. Cunoașterea senzorială furnizează „materia primă" necesară cunoașterii în genere. Realizarea acestei cunoașteri nu trebuie s-o înțelegem în mod empirist, ca o simplă și pasivă „înscriere" a obiectelor și proceselor realității pe „tabla nescrisă" a minții omenești. Încă la acest nivel al cunoașterii, omul intervine în mod activ, structurile și funcțiunile sensibilității și perceptibilității lui operează și realizează o transpunere subiectivă a realității obiective. Mai mult decît atît, în chiar procesul reflectării senzoriale intervin activ structurile și operațiunile gîndirii care organizează și orientează „contemplarea vie".

Datele cunoașterii senzoriale, acumulate prin funcțiunile memoriei și prin aportul limbii, sînt supuse *prelucrării raționale*, logice, teoretice. Operațiunile acestei prelucrări aparțin facultății sau activității psihologice denumită gîndire. Din complexul operațiunilor acesteia putem aminti: analiza și sinteza mentală, compararea, generalizarea, abstractizarea, inducția și deducția etc.

În realizarea prelucrării raționale a reflectării sau informației senzoriale, în exersarea efectivă a operațiunilor gîndirii intervine întotdeauna și în mod nemijlocit rolul limbii. Limba nu este numai mijloc sau „instrument" al comunicării ideilor, al obiectivării produselor cunoașterii (cunoștințelor), chiar dacă aceasta este și rămîne una din funcțiunile ei fundamentale, ci este și mijloc al elaborării ideilor, instrument al cunoașterii. Noi gîndim de fapt cu ajutorul limbii; numai cu condiția angajării ei — ca limbaj interior — putem efectua analize și sinteze, abstractizări și generalizări, inducții și deducții etc.

Prin intermediul operațiilor logice noi surprindem și detașăm în gîndire ceea ce este mai constant în informațiile primare, senzoriale, elaborăm imagini cognitive care corespund *necesarului*, *generalului* și *esențialului* din obiectele și procesele realității.

Dealtfel, cunoașterea este prin excelență însușirea informațională a acestui plan, a planului esenței. Aici se surprind propriu-zis condițiile, cauzele și legile existente în realitate.

Rezultatele cunoașterii raționale se constituie în sisteme de abstracții, cunoștințe, în ceea ce logic numim noțiuni, categorii sau concepte, judecăți, raționamente, teorii. Cuprinse în construcții teoretice elaborate mai mult sau mai puțin sistematic, toate acestea reprezintă conținutul teoretico-explicativ al științei și filozofiei, conținutul tuturor modurilor noastre de a descrie și explica lumea în care trăim.

2. *Unitatea senzorialului și rationalului. Critica empirismului și rationalismului*

În înțelegerea locului și rolului celor două genuri de structuri și operațiuni cognitive, s-au conturat, mai ales în filozofia modernă, două orientări unilaterale: *empirismul* și *rationalismul*. Adepții *empirismului* (J. Locke, Condilliac, Feuerbach etc.) au exagerat rolul contemplării vii, au considerat că singurele cunoștințe certe, viabile și valabile sînt cele furnizate de organele senzoriale. Rațiunea nu aduce propriu-zis plusuri de cunoaștere, ea avînd doar menirea de a sistematiza și ordona datele percepției, rolul ei reducîndu-se, deci, la citirea „evangheliei simțurilor", după cum, sugestiv, scria Feuerbach. Mai mult, adepții empirismului gnoseologic au conceput în genere cunoașterea ca fiind o reproducere mai mult sau mai puțin pasivă a realității, o consecință doar a acțiunii acesteia asupra organelor noastre de simț,

acțiune din care conștiința concepută ca o „tabula rasa", se umple cu conținut cognitiv. Adepții empirismului n-au înțeles nici rolul activ al subiectului în cunoaștere și nici rolul activ al produselor cunoașterii în viața omului, în activitatea lui practică, transformatoare.

Adepții *raționalismului* (Descartes, Leibniz etc.), dimpotrivă, au subapreciat rolul senzorialului, considerînd că simțurile ne înșeală, că ne furnizează cunoștințe ușor infirmabile. Adevăruri sigure sînt numai cele pe care le deține și le furnizează rațiunea. Numai cunoștințele obținute pe calea rațiunii merită încredere, numai ele au calitatea certitudinii. Această certitudine este probată tot de rațiune. Criticînd empirismul, adepții raționalismului au surprins și subliniat rolul activ, constructiv, al gîndirii în elaborarea cunoașterii.

Încercări de a depăși alternativa metafizică conform căreia cunoașterea este un proces *ori* senzorial, *ori* rațional au existat și înainte de filozofia marxistă. Ne putem referi, în acest sens, la materialistul Diderot, la întemeietorul criticismului, Kant, la dialecticianul idealist Hegel.

Gnoseologia marxistă explică temeiul obiectiv al organizării cunoașterii în senzorială și rațională. Acest temei îl reprezintă însuși modul de organizare a realității, existența în obiecte și procese a unui „plan" al particularului, fenomenului și un altul al necesității, generalității, esenței. Afirmînd și argumentînd teza unității dialectice dintre senzorial și rațional, gnoseologia marxistă concepe procesul cunoașterii ca fiind o activitate în care senzorialul și rationalul îndeplinesc roluri absolut necesare. Mai mult decît atît, aceste „genuri sau momente ale cunoașterii" nu funcționează, în „faze" sau „trepte" succesive și distincte. În mersul general al cunoașterii nu există o etapă numai senzorială și apoi alta numai rațională; structurile și funcțiunile acestora se presupun și întrepătrund pe tot parcursul dezvoltării cunoașterii. Numai cu condiția activității lor unitare, omul poate

opera treceri permanente de la concret la abstract, de la particular la general, de la fenomen la esență și invers.

Ideea unității dintre senzorial și rațional are un rol deosebit în explicarea unității și diversității de ansamblu a procesului cunoașterii, în înțelegerea caracterului dialectic al acestuia.

Lectură

„De la intuirea vie la gîndirea abstractă și de la ea la practică — aceasta este calea dialectică a cunoașterii adevărului, a cunoașterii realității obiective". (V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, E.S.P.L.P., 1956, p. 140.)

„Cunoașterea lumii nu se reduce, pentru noi, numai la perceperea cu simțurile a lucrurilor ce o compun. Departe de a se sfîrși, ea nu face decît să înceapă cu această operație pregătitoare... dacă n-am gîndi lumea cu funcțiunile intelectuale ale minții noastre, n-am putea-o înțelege, fiindcă nu ne-am putea explica fenomenele ei". (P.P. Negulescu, *Problema cunoașterii*, București, Ed. Academiei, 1969, p. 409.)

Întrebări

1. Care este legătura și deosebirea dintre cunoașterea senzorială și cea rațională?
2. Prin ce operații și forme logice se ajunge la cunoașterea esenței?
3. În ce constă unilateralitatea empirismului și raționalismului și cum a fost ea depășită de gnoseologia marxistă?
4. Cum înțelegeți caracterul procesual al cunoașterii?

Problema adevărului

Problema centrală a oricărei teorii filozofice a cunoașterii este aceea a adevărului, a valorii și valabilității cunoștințelor. Referindu-se la importanța acestei probleme Hegel scria: „Adevărul este un cuvînt mare și un lucru și mai mare... dacă spiritul omului e încă sănătos, inima trebuie să-i bată

mai tare ori de cîte ori e vorba despre adevăr". Adevărul este un element valoric central și fundamental; în jurul lui, într-un fel sau altul, mai apropiat sau mai îndepărtat, gravitează tot restul valorilor umane.

1. *Ce este adevărul?*

Unii teoreticieni au considerat că atributul de adevăr sau fals aparține lucrurilor și proceselor înseși. În optica lor, natura e adevărată, omul e adevărat etc. Alții, dimpotrivă, au susținut și susțin, mai corect, că sistemele naturii (ființe și neființe), procesele vieții sociale etc., nu sînt prin ele însele nici adevărate, nici false, ele pur și simplu există, ființează. Numai ideile, numai afirmațiile și negațiile pe care noi le facem pot fi adevărate sau false. Printre gnoseologii care afirmă această poziție există de asemenea două grupări sau orientări mai importante. Unii — în manieră subiectivistă, de nuanță agnostică — afirmă că adevărul se naște în idei numai în virtutea raportării lor logice, în virtutea formulării lor corecte. Adevărul ar fi, în acest caz, doar rezultat al unor corespondențe inter-idei, inter-propoziții.

Considerînd corectitudinea logică drept condiție necesară în judecarea deosebirilor dintre adevăr și fals, gnoseologii materialiști (uneori și idealiști obiectivi) afirmă că aceasta nu este suficientă, că ea trebuie corelată și completată cu trimiterile la realitatea exterioară ideilor, la aceea pe care ele o vizează și o exprimă. În acest sens, gnoseologia materialist-dialectică continuă și dezvoltă un punct de vedere afirmat încă de Aristotel.

„O enunțare adevărată — scrie filozoful antic în „Metafizica" sa — e aceea prin care spui că este ceea ce este și că nu este ceea ce nu este."

Atunci cînd ideile descriu și explică corect realitatea pe care o vizează, ele sînt adevărate, iar cînd elaborăm idei și formulăm judecăți care n-au acoperire în planul

stărilor reale (ale naturii, societății, gîndirii) formulăm idei false. Falsul este opusul adevărului, un produs steril al cunoașterii.

Orice idee adevărată este *obiectivă* și *subiectivă* în același timp. O idee este obiectivă în măsura în care conținutul ei depinde și se originează din planuri ale realității obiective și realizează reflectarea adecvată a acestora. Orice adevăr este însă și subiectiv, depinde și de subiect. În procesul elaborării și formulării lui intervin activ structurile psihologice, logice, lingvistice ale subiectului cunoscător. Fără gîndirea omului adevărul nu ființează ca adevăr. Obiectivitatea unei idei se deosebește de aceea a lucrului sau procesului pe care-l reflectă. Aceasta este o *obiectivitate gnoseologică*, ea putîndu-se naște și putînd exista deci numai în și prin subiectivitatea conștientă a omului. Această obiectivitate este de ordinul informației, este dată de calitatea și cantitatea de informație pe care ideile ne-o furnizează despre obiectele supuse cunoașterii.

2. *Criteriul adevărului*

În rezolvarea acestei probleme, filozofia marxistă realizează o mare cotitură. Încă în „Teze despre Feuerbach" Marx arată că „în practică omul trebuie să dovedească adevărul, adică forța și caracterul real, netranscendent al gîndirii sale. Controversa în jurul realității sau nerealității unei gîndiri care se rupe de practică este o chestiune pur scolastică". Poziția lui Marx a fost dezvoltată de F. Engels, de V.I. Lenin, de filozofia marxistă ulterioară. Continuînd aceste poziții, în documentele partidului nostru se subliniază că... „pînă la urmă, practica, viața sînt acelea care verifică, confirmă sau infirmă valabilitatea adevărurilor generale".

Prin indicarea practicii sociale ca judecător suprem al valorii și valabilității produselor cunoașterii, gnoseologia marxistă recurge pentru prima oară la un *criteriu obiectiv*.

Practica poate îndeplini roluri verificatoare în funcție de modul ei de a fi principala cale de obiectivare a ideilor, de întruchipare a lor în lumea obiectelor și proceselor pe care omul le creează. Practica este reintoarcerea omului la realitate, dar nu o reintoarcere de simplă contemplare, ci una în care omul este înarmat cu datele cunoașterii, acționează ca agent modificator de realitate. Dacă în procesul modificării realității ideile ne orientează corect, ne duc la rezultatele scontate, aceasta dovedește că ele sînt conforme realității pe care o vizează, adică adevărate. Dacă, dimpotrivă, construcțiile noastre teoretice nu pot rezista unei asemenea probări, nu pot călăuzi acțiunea, înseamnă că ele sînt ori insuficiente, incomplete, ori de-a dreptul false. În acest caz, practica obligă la o reconsiderare a explicației teoretice, adică la o adecvare sau la o mai bună adecvare a ei la realitate.

Practica *nu este însă singurul criteriu al adevărului;* în anumite situații limitate se poate face proba caracterului obiectiv al unor produse ale cunoașterii și pe calea *observației* sau pe aceea a *demonstrației logico-matematice.* Practica însă este criteriul *suprem,* obiectiv, judecătorul de ultimă instanță al valorii și valabilității teoriilor noastre.

În invocarea datelor practicii drept criteriu al valorii produselor cunoașterii trebuie să nu ignorăm caracterul ei istoric, dezvoltarea ei în timp. Fără această perspectivă nu putem înțelege, de pildă, de ce practica unei perioade istorice date nu este în măsură să confirme sau să infirme valoarea de adevăr a tuturor teoriilor elaborate în interiorul ei. Nu putem înțelege de ce a fost nevoie de dezvoltarea practicii, experimentului științific ca acesta să se poată confrunta cu previziunea teoretică a existenței și a altor elemente chimice decît cele cunoscute în vremea lui Mendeleev, sau cu previziunea lui Dirac a existenței pozitronului etc. Și astăzi, cîmpul cunoașterii teoretice (științifice, filozofice etc.)

deține afirmația față de care practica, chiar în forma experimentului științific, este rămasă în urmă (de exemplu presupunerea justificată teoretic a existenței quarcilor-particule a particulelor elementare — sau presupunerea existenței vieții și conștiinței în alte colțuri ale universului etc). În lumina complexității verificării cunoașterii prin invocarea datelor practicii devine deosebit de prețioasă și necesară sublinierea lui Lenin: practica este un criteriu și *relativ* și *absolut.* Relativ în sensul că ea nu se poate oricînd confrunta cu orice creație teoretică și absolut întrucît poate proba cel mai sigur adevărul sau falsul ideilor noastre întrucît este și poate fi piatra de încercare a bazei cognoscibilității lumii, a criticii scepticismului și agnosticismului.

Considerînd datele practicii drept criteriu suprem și obiectiv, invocîndu-l nuanțat și istoric, gnoseologia marxistă pune în lumină inconsistențele altor poziții cu privire la adevăr și la criteriile lui. Critică, de pildă, teoria adevărului ca „valabilitate generală" și a verificării lui prin consens, prin admiterea sau îmbrățișarea unei idei sau teorii de către o colectivitate. În acest caz, ideile cele mai false devin sau pot deveni mari adevăruri, dacă obțin consensul unanim. În același context poate fi amintită critica marxistă a pragmatismului. Potrivit acestuia, afirmațiile sau enunțurile, sînt adevărate dacă sînt utile, dacă asigură succesul. Adevărul se poate proba numai prin utilitatea lui. În acest caz, din nou, o idee, oricît de falsă, oricît de neconformă cu realitatea pe care o mizează, poate primi aprecierea de adevărată. Subiectivismul individual și colectiv devine evident; se poate recurge la orice fel de afirmații, important este folosul, succesul. În opoziție cu un asemenea punct de vedere, gnoseologia marxistă afirmă că, dimpotrivă, o idee nu devine adevărată pentru că este utilă, ci ea este sau poate fi practic utilă dacă este adevărată, dacă corespunde obiectului sau realității ei.

3. *Relativ și absolut în cunoaștere*

Prin noțiunea de adevăr relativ sau, mai corect, de *caracter relativ al adevărului*, filozofia marxistă surprinde acea particularitate a produselor cunoașterii în virtutea căreia nici o teorie nu este completă, încheiată, definitivă. Sistemele de cunoștințe sînt de regulă și în fond deschise, aproximative, elastice, pasibile de completări și corelări ulterioare. Mecanica newtoniană a fost corectată și completată de mecanica relativistă, teoria atomistă a lui Democrit a fost ridicată pe o nouă treaptă de atomismul chimiei secolului al XIX-lea, iar acesta, la rîndul lui reconsiderat mult de atomismul contemporan, atomism care se pretează și el unor dezvoltări prezente și viitoare.

Caracterul relativ al teoriilor este determinat de două genuri de factori: inepuizabilitatea obiectului cunoașterii și limitele individuale și sociale ale oricărui act de cunoaștere. Facultățile cognitive ale oamenilor, luați individual, concret, oricît de dezvoltate și perfecționate ar fi, sînt totdeauna limitate, „nesuverane", cum scria Engels, așa cum „nesuverane" sînt și posibilitățile de cunoaștere ale omenirii pe oricare din treptele reale ale dezvoltării ei istorice.

În dezvoltarea cunoașterii se manifestă nu numai notele discontinuității (eliminării, corectării, completării), ci și continuității (acumulării, conservării). În orice sistem de cunoștințe există și laturi sau momente viabile, forme și conținuturi care se adaugă tezaurului anterior și ulterior de cunoștințe. În teoria materialist-dialectică a cunoașterii se surprinde această caracteristică a demersurilor cognitive în și prin noțiunea de adevăr absolut sau, mai bine-spus, *de caracter absolut al adevărului*. Prin aceasta se înțelege acel conținut al cunoștințelor umane care rămîne mereu viabil și pe temeiurile căruia se pot adăuga permanent alte cunoștințe. Conținutul informațional trainic al geometriei euclidiene n-a fost abandonat, ci conservat de geometriile neeuclidiene; actuala

teorie a evoluției biologice conservă momentele viabile ale darwinismului etc.

Momentele absolute ale teoriilor — arată V.I.Lenin — sînt date de caracterul lor obiectiv. A admite caracterul obiectiv al unui sistem de cunoștințe înseamnă implicit a admite și componentele lui absolute.

În înțelegerea raporturilor dintre relativ și absolut în cunoaștere se confruntă două orientări metafizice unilaterale: *relativismul* și *dogmatismul*.

Adepții *relativismului* exagerează relativitatea cunoașterii și consideră că dacă ideile noastre se modifică de la o etapă la alta, ele nu mai sînt adevăruri, nu mai au conținut obiectiv, ci sînt doar construcții arbitrare, creații cu valoare pur subiectivă. Exagerînd istoricitatea cunoașterii, relativismul ajunge la subiectivism și prin el la scepticism și agnosticism.

Dogmatismul este orientarea gnoseologică în care se exagerează constantele cunoașterii, caracterul absolut al adevărului. Unele sisteme de idei sînt considerate ca definitive, ca dogme, ca produse care nu se mai pot supune unor dezvoltări ulterioare. Unele teorii ar deține nu numai elemente de adevăr, ci tot adevărul. Asemenea poziții au consecințe demobilizatoare, îndeamnă la pasivitate, taie elanurile de elaborare a ideilor noi, de regîndire a cunoștințelor învechite.

Gnoseologia marxistă critică atît relativismul cît și dogmatismul, promovează punctul de vedere potrivit căruia în demersurile cognitive ale omenirii se manifestă atît schimbarea cît și conservarea, atît relativul cît și absolutul. Între aceste două componente contradictorii există o unitate dialectică și numai prin recunoașterea acestei unități ne putem explica corect procesul dezvoltării istorice a cunoașterii.

Fiecare adevăr relativ conține în sine o părticică de absolut, de cunoaștere viabilă. Prin acumularea de adevăruri relative gîndirea umană înaintează permanent pe căile

cunoașterii absolute, reflectării cît mai complete și mai profunde a realității.

Concepută în acest spirit profund dialectic, cunoașterea umană nu se încheie niciodată. De aici se desprinde un optimism gnoseologic lucid, străin de orice scepticism și agnosticism, potrivnic, de asemenea, oricărei închistări dogmatice care, paradoxal, încheie cunoașterea, neutralizează și ca eforturile teoretice creatoare ale omului.

Aparînd această poziție generală, documentele Partidului Comunist Român afirmă constant că fidelitatea față de marxism-leninism trebuie corelată cu o atitudine consecvent creatoare. În acest sens, tovarășul Nicolae Ceaușescu arată: „Marxism-leninismul nu este o dogmă elaborată o dată pentru totdeauna, el se înnoiește și se dezvoltă continuu, odată cu dezvoltarea economico-socială, cu transformările revoluționare ce se petrec în lume. De aceea, ficcare partid poate și trebuie să-și aducă contribuția activă la îmbogățirea concepției revoluționare despre lume și viață".

4. *Unitatea dintre teorie și practică*

Baza unității dintre relativ și absolut în cunoaștere este dată de unitatea dintre teorie și practică. În ultimă instanță practica socială, în toată complexitatea ei, este aceea care indică limitele istorice ale cunoașterii, insuficiențele pe care urmează să le depășească. Tot practica pune în lumină valoarea acelor adevăruri care merită să fie păstrate, să intre în patrimoniul cunoștințelor umane general-valabile.

Teoria materialist-dialectică a cunoașterii insistă asupra unității dialectice, contradictorii dintre teorie și practică, considerînd că pe această cale se surprinde unul din mobilurile dezvoltării istorice, una din forțele motrice ale progresului social. Teoria și practica sînt laturi, forme, genuri inseparabile ale activității umane. În multiple moduri ele

se condiționează și se determină reciproc. Prin legăturile ei cu activitatea de modificare efectivă a realității, cunoașterea se dezvoltă, se îmbogățește, așa după cum alimentîndu-se din datele cunoașterii, mai ales ale cunoașterii științifice, practica își poate lărgi orizonturile și spori eficiența. Prin izolarea de practică, cunoașterea se condamnă la stagnare și anchilozare, după cum fără rezultatele ei, demersurile dezvoltării tehnice, în genere eforturile ființei umane de însușire practică a realității rămîn fără posibilități și perspective de dezvoltare viitoare. În lumina principiului unității dintre teorie și practică documentele Partidului Comunist Român, mai ales Programul adoptat de Congresul al XI-lea, subliniază necesitatea integrării cercetării cu producția, insistînd asupra nevoii de a dezvolta cunoașterea pe baza cerințelor noi ale practicii, de a perfecționa continuu practica socială, atenți fiind la noile cuceriri ale gîndirii teoretice contemporane.

5. *Importanța cunoașterii științifice pentru acțiunea socială, pentru activitatea de edificare a societății socialiste*

Gnoseologia marxistă subliniază în mod deosebit importanța cunoașterii științifice, locul și rolul ei în viața omului și a societății. Cunoașterea științifică reprezintă cazul cel mai propriu de raportare cognitivă la realitate, de elaborare a adevărurilor despre manifestările acesteia. Adevărurile științei ne înarmează cel mai sigur cu date și informații despre structurile și funcțiunile sistemelor lumii reale, despre condițiile, cauzele și legile ce le sînt proprii. Prin gradul înalt al adecvării la realitate, noțiunile, legile și teoriile diferitelor științe particulare asigură cea mai veridică *descriere și explicare* a realității. Drept consecință, ele permit cele mai sigure previziuni cu privire la stările de viitor ale unor sisteme și procese ale lumii naturale și sociale. În funcție

de particularitățile ei, cunoașterea științifică are consecințe deosebite pentru toate sferele activității umane. În raport cu sfera activităților propriu-zis productive, de pildă, ea este aceea care conduce la descoperirea de noi genuri și surse de materii prime, noi forme de energie, a unor mijloace necesare utilizării acestora. Ea este aceea care alimentează resorturile inventivității tehnice a omului, perfecționării continue a forțelor de producție ale societății. Mai ales în epoca noastră — epoca revoluției tehnico-științifice — progresul tehnic trece direct și evident prin performanțele cunoașterii științifice, în primul rînd a celor din domeniul științelor naturii și al științelor tehnice. Științelor care au drept obiect procese ale vieții sociale (istoria, economia politică, științele politice și juridice etc.) le revin roluri deosebit de importante în organizarea și conducerea vieții sociale, în perfecționarea relațiilor sociale în ansamblu, în orientarea omului și omenirii spre trepte din ce în ce mai înalte de umanitate.

Bazată pe datele învățăturii marxiste, pe cunoașterea legilor vieții sociale, a particularității acțiunii lor în epoca contemporană și în condițiile concrete istorice ale țării noastre, bazată pe datele cunoașterii sociale oferite de toate științele despre societate, politica internă și externă a partidului și statului nostru are un profund caracter științific. Acest caracter îi asigură realism, perspectivă și eficiență, caracteristici de atîtea ori confirmate în procesul edificării societății socialiste multilateral dezvoltate, în înfăptuirea premiselor trecerii la comunism.

Pornind de la înțelegerea corectă și profundă a locului și rolului cunoașterii științifice în contextul de ansamblu al vieții sociale, în planurile ei materiale și spirituale, Programul partidului apreciază că „știința constituie factorul primordial al progresului contemporan, că societatea socialistă multilateral dezvoltată și comunismul nu pot fi edificate decît pe baza celor mai înaintate cuceriri ale științei și tehnicii". În spiritul acestei aprecieri, același document de partid

fixează sarcini precise fronturilor cunoașterii științifice din țara noastră, stabilește cu claritate obiectivul îmbinării organice a cercetării științifice cu școala și cu producția, condiție esențială atît progresului lor global cît și a fiecărcia în parte.

Lectură

„Viața dă naștere creierului. În creierul omului se reflectă natura. Verificînd și aplicînd în practica lui și în tehnică justețea acestor reflectări, omul ajunge la adevărul obiectiv". (V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, vezi *Opere complete*, vol. 29, București, Editura politică, 1966, p. 110.)

„În domeniul teoriei cunoașterii, ca și în toate celelalte domenii ale științei, trebuie să privim lucrurile în mod dialectic, adică să nu considerăm cunoașterea noastră ca ceva definitiv ci să analizăm în ce mod apare cunoașterea din necunoaștere, în ce mod cunoașterea incompletă, neprecisă, devine mai completă, mai precisă". (V. I. Lenin, *Materialism și empiriocriticism*, vezi *Opere complete*, vol. 18, București, Editura politică, 1963, p. 99.)

„Progresul științei este incompatibil cu arbitrariul, cu pronunțarea unor sentințe definitive într-un sens sau altul asupra descoperirilor științifice și a metodelor de cercetare. Nu există domenii științifice în care să se fi ajuns la limita maximă a cunoașterii, știința fiind ea însăși un neîntrerupt proces de înțelegere a tainelor înconjurătoare, aflată în continuă dezvoltare și transformare. Ceea ce se crecază azi constituie punctul de plecare al unor descoperiri viitoare, care îmbogățesc gîndirea omenească, completează sfera cunoașterii". (Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialismului*, vol. I, București, Editura politică, 1968, p. 238—239.)

Întrebări

1. Ce se înțelege prin afirmația că adevărul este și obiectiv și subiectiv în același timp?
2. De ce practica este criteriul obiectiv și suprem al adevărului?
3. În ce constă caracterul relativ și absolut al adevărului?
4. Cum înțelegeți unitatea dintre teorie și practică?

IV. Materialism istoric

În creația sa filozofică omul a fost mereu și profund preocupat de problemele care privesc expres viața socială și istoria ei. Pentru filozofia marxistă concepția despre lume a clasei muncitoare, problemele filozofice ale societății și istoriei prezintă un interes special în strînsă și directă legătură cu lupta pentru transformarea revoluționară a societății, potrivit idealurilor socialismului și comunismului.

Discursul filozofic marxist vizează geneza și principiul constituirii societății ca domeniu al existenței — ansamblul și sistemul relațiilor dintre oameni — legile și modul lor specific de structurare și evoluție, conexiunile dintre elemente și rolul lor în dinamica vieții sociale pe diferitele trepte ale istoriei.

Structurile și dinamica existenței sociale

Materialismul istoric — revoluție în teoria despre societate

Materialismul istoric este teoria marxistă despre societatea omenească considerată ca întreg, despre structura și dinamica de ansamblu a societății, despre forțele motrice ale istoriei, despre legile generale ale dezvoltării sociale. Materialismul

istoric reprezintă concepția sociologică generală cu caracter științific, fundamentul teoretic al acțiunii eficiente îndreptate spre transformarea revoluționară a societății.

Materialismul istoric este inseparabil legat de materialismul dialectic. Se întemeiază pe concepția generală materialist-dialectică despre lume, afirmîndu-se și dezvoltîndu-se în același timp prin generalizarea datelor practicii social-istorice concrete, a datelor oferite de științele sociale particulare, precum și a celor obținute prin cercetarea nemijlocită a realităților sociale.

1. *Elaborarea materialismului istoric — revoluție în teoria despre societate*

Toate concepțiile despre societate dinainte de Marx se mișcau în limitele idealismului; chiar filozofii care în concepția lor generală despre lume erau materialiști, au rămas prizonieri ai viziunii idealiste în domeniul special al teoriei despre societate.

Marxismul a elaborat prima și singura concepție materialistă despre societate și despre istoria ei, înfăptuind cea mai adîncă răsturnare revoluționară în istoria cugetării privitoare la problemele socio-umane. Această revoluție în gîndire a devenit posibilă către mijlocul secolului al XIX-lea, în condițiile capitalismului matur — care a scos la suprafață rolul hotărîtor al relațiilor economice în dezvoltarea societății — și de pe pozițiile primei și singurei clase consecvent revoluționare, proletariatul industrial modern. Marx și Engels au transformat această posibilitate în realitate, folosind toate cuceririle gîndirii înaintate despre societate și înfăptuind totodată o cotitură radicală în acest domeniu. Concepția materialist-istorică a fost dezvoltată ulterior de Lenin, precum și de alți marxiști de seamă (Plehanov, Gramsci etc.). Ea este dezvoltată astăzi prin activitatea teoretică a partidelor comuniste și muncitorești. Partidul Comunist Român aduce o contribuție însemnată la dezvol-

țarea concepției marxiste despre societate, prin generalizarea experienței construcției socialiste din țara noastră, precum și prin analiza proceselor sociale ce au loc în epoca noastră pe plan mondial, a căilor și formelor progresului social în contemporaneitate.

2. *Esența concepției materialiste despre societate și istoria ei*

Spre deosebire de orice alt domeniu al existenței, societatea omenească este caracterizată prin implicația factorului subiectiv, a conștiinței umane, în toate aspectele mișcării sale. Omul este o ființă conștientă; tot ce face el trece prin conștiința lui, dar existența sa nu este *determinată* de conștiință. Raportarea conștientă la realitatea externă se întemeiază, la om, pe activitatea sa practică. Adaptarea specific umană la mediul înconjurător este una prin excelență activă, transformatoare. Transformîndu-și mediul natural, în primul rînd prin producția de bunuri materiale, omul își organizează și reorganizează, își perfecționează și relațiile sociale în care trăiește, și astfel își făurește istoria și se transformă și se perfecționează pe sine.

Ideile nu schimbă nimic *în mod nemijlocit* în ordinea existenței; ele contribuie la schimbarea stărilor de lucruri *prin intermediul activității practice, singura care transformă efectiv, în mod nemijlocit, realitățile sociale.*

Relațiile în cadrul cărora se desfășoară activitatea practică a oamenilor constituie existența socială. Viața spirituală a societății, domeniul activității ideale, care reflectă existența socială este conștiința socială. Problema fundamentală a teoriei generale despre societate este problema raportului dintre existența socială și conștiința socială. Esența concepției materialiste despre societate se concentrează în celebrul enunț formulat de Marx: „*Nu conștiința oamenilor le determină existența, ci dimpotrivă, existența lor socială le determină conștiința*".

Activitățile legate de asigurarea existenței materiale sînt activitățile sociale primordiale. Producția de bunuri materiale constituie activitatea primordială a societății omenești considerată în ansamblu, iar relațiile în cadrul cărora are loc această activitate, relațiile de producție sînt fundamentale în raport cu tot restul raporturilor sociale dintre oameni.

Activitatea practică a oamenilor se desfășoară, pe fiecare treaptă a dezvoltării sociale, în cadrul unor condiții obiective, ce constituie rezultatul însumat al întregii dezvoltări istorice anterioare. Oamenii nu creează, nu aleg și nu modifică după *bunul plac* cadrele sociale ale activității lor, ci trebuie să ia *ca punct de plecare* condițiile existente. *Sîntem deci confruntați cu un determinism social obiectiv, dar fără caracter de fatalitate. Acțiunea oamenilor poate transforma — și transformă de fapt — împrejurările existenței sociale, desigur în limitele impuse de natura relațiilor istorice determinate.*

3. *Formațiunea social-economică*

Societatea omenească prezintă unele trăsături caracteristice foarte generale, comune tuturor înfățișărilor sale concrete, care o deosebesc de orice alt domeniu al existenței. Spre a sublinia deosebirile dintre comunitățile zoologice și cele umane, folosim conceptul de societate. Concepțiile premarxiste au operat doar cu conceptul general de societate, sărac în determinații concrete.Concepția materialist-istorică a elaborat o noțiune proprie și specifică, cea de formațiune social-economică, care reflectă societatea omenească în unitatea trăsăturilor esențiale ale înfățișărilor sale concrete, în condițiile determinate ale dezvoltării sale istorice.

Formațiunea social-economică este „sistemul social total" (Marx) *cuprinzînd ansamblul aspectelor, laturilor, nivelelor structurale ale societății date, în corespondența reciprocă și interdependența necesară a acestora.* Orice formațiune social-economică se caracterizează prin anumite *relații de producție,*

determinate de caracterul și nivelul dezvoltării *forțelor de producție* și care determină, la rîndul lor, tot restul *relațiilor sociale* dintre oameni — raporturile politice, juridice, familiale etc., instituțiile în care se cristalizează acestea, precum și *viața spirituală* care se constituie pe temeiul celor precedente. Pe acest sistem de susținere al formațiunii social-economice se constituie grupurile sociale de diferite feluri în care se divide societatea, precum și unitățile de populație, comunitățile istorice în care se desfășoară viața socială. Astfel, fiecare formațiune social-economică împărțită în clase are propria sa *structură de clasă*, clasele care îi aparțin și care o caracterizează. Tot astfel, fiecărei formațiuni îi sînt caracteristice anumite structuri familiale, anumite tipuri și forme de familie.

Definind societatea ca întreg, ca sistem total, într-o înfățișare concretă a sa, noțiunea de formațiune social-economică are o importanță centrală în sistemul conceptual al materialismului istoric. Ea este noțiunea de referință pentru studiul concret al oricărei probleme sociale, deoarece aceste probleme se pun în moduri diferite în formațiuni social-economice diferite.

Constituind, cum arăta Lenin, un „organism" social complex și unitar, *fiecare formațiune social-economică are legile sale de apariție, funcționare și transformare*, de trecere la o altă formațiune, pe care propria sa dezvoltare o face istoricește posibilă și necesară. Succesiunea necesară a formațiunilor social-economice de la comuna primitivă pînă la comunism constituie conținutul esențial al dezvoltării progresive, ascendente a societății omenești. Fiecare nouă formațiune social-economică constituie o treaptă mai înaltă a organizării sistemice a societății, a perfecționării lăuntrice a modului de organizare a relațiilor sociale.

Conceptul de formațiune social-economică oferă deci criteriul global al progresului general al societății. În cadrul și pe temeiul acestui criteriu trebuie, desigur, luate în considerare criterii parțiale, subsumate. Factorul în ultimă analiză determinant al dezvoltării sociale este dezvoltarea forțelor de producție, al căror nivel își găsește expresia în productivitatea muncii. Realizarea unei productivități superioare a muncii constituie temelia ridicării producției de bunuri materiale pe o nouă treaptă istorică și deci și temelia progresului general al societății. Totodată, fiecare nouă formațiune social-economică își afirmă superioritatea față de cea precedentă și printr-o nouă organizare a relațiilor de producție, printr-o mai bună organizare a tuturor relațiilor dintre oameni, precum și printr-o viață spirituală mai bogată.

Toate comunitățile umane străbat, în decursul istoriei lor, în linii mari, aceeași succesiune a formațiunilor social-economice, dar în moduri și în ritmuri diferite. Trăsăturile fundamentale ale fiecărei formațiuni social-economice se repetă, cu relativă constanță și regularitate, pe diferite meridiane ale globului și în momente cronologic diferite, împletindu-se cu trăsături particulare, născute din condițiile diferite de timp și de loc. Trăsăturile esențiale ale formațiunii feudale sau ale celei capitaliste au fost aceleași într-o seamă de țări; totodată fiecare țară prezintă particularități ale apariției, funcționării și transformării acestor formațiuni. *Caracteristicile generale ale structurii de ansamblu a societății și legile generale ale dezvoltării sociale, specifice fiecărei formațiuni social-economice, se manifestă în și prin trăsăturile particulare ale acestei structuri și ale acestor legi din fiecare țară și din fiecare moment istoric în parte.* Legile generale ale trecerii de la capitalism la socialism, ale construirii și dezvoltării societății socialiste se împletesc cu particularitățile rezultate din istoria proprie, din specificul dezvoltării social-economice, politice și spirituale a fiecărei țări. Pentru a fundamenta eficient activitatea practică, revoluționară, studiul științific al societății trebuie să țină seama de această dialectică a legăturii dintre general și particular. Tocmai astfel procedează Partidul Comunist Român, conducînd opera constructivă a poporului nostru.

Conceptul de formațiune social-economică oferă și criteriul principal, global, al periodizării istoriei. Marile perioade, esențial distincte, ale istoriei, sînt răstimpurile de existență ale cîte unei formațiuni social-economice: comuna primitivă, sclavagismul, feudalismul, capitalismul și comunismul. Desigur, aceste perioade mari se subîmpart, la rîndul lor, în epoci distincte, ce corespund răstimpurilor unor trepte sau faze de existență ale uneia și aceleiași formațiuni (epoca imperialistă a capitalismului) sau perioadelor de trecere de la o formațiune social-economică la alta (epoca de trecere de la capitalism la socialism). În dezvoltarea societății socialiste — care constituie prima fază a formațiunii social-economice comuniste — se disting de asemenea perioade sau etape diferite.

4. *Societatea socialistă multilateral dezvoltată — etapă a înaintării României spre comunism*

Conceptul de societate socialistă multilateral dezvoltată ocupă un loc deosebit de important în edificiul teoretic pe care se bazează Programul partidului nostru. Elaborarea acestui concept reprezintă una din cele mai importante contribuții ale Partidului Comunist Român la marxismul creator al timpurilor noastre. *Societatea socialistă multilateral dezvoltată apare, ca etapă de maturizare a socialismului în toate sferele vieții sociale, care precede și pregătește nemijlocit ridicarea la faza superioară a noii formațiuni social-economice, la comunism.* Programul Partidului Comunist Român stabilește, cu o impresionantă minuțiozitate, direcțiile în care va acționa partidul pentru înfăptuirea societății socialiste multilateral dezvoltate. În noua sa etapă, societatea socialistă se va întemeia pe o economie puternică — la un nivel egal sau apropiat de țările economicește avansate — asigurînd totodată dezvoltarea și perfecționarea tuturor relațiilor sociale, a instituțiilor socialiste precum și a vieții spirituale. Nici un

component nu poate lipsi, nici unul nu poate rămîne în urmă. În acest fel, noua societate se afirmă ca formațiune social-economică unitară, caracterizată prin corespondența reciprocă a tuturor laturilor sale.

Lectură

„Programul fundamentează științific principiile de bază ale societății socialiste multilateral dezvoltate, ca fază superioară a socialismului, în procesul trecerii treptate spre comunism. În această fază se asigură dezvoltarea multilaterală, armonioasă și unitară a forțelor de producție, a tuturor domeniilor vieții economico-sociale, se realizează o concordanță tot mai deplină între forțele și relațiile de producție și sociale. În societatea socialistă multilateral dezvoltată sînt create condițiile materiale și spirituale pentru înfăptuirea deplină a principiilor socialiste de proprietate și repartiție. Munca devine tot mai mult o necesitate și o datorie de onoare. Pe această bază se asigură satisfacerea tot mai deplină a cerințelor materiale și spirituale — determinate în mod științific — ale întregului popor. În această fază se vor afirma cu putere principiile eticii și echității socialiste, se va realiza întrepătrunderea în practică a acestora cu principiile comunismului." (Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1974, p. 100-101.)

Întrebări

1. În ce constă revoluția produsă de marxism în teoria despre societate?
2. Care sînt componentele formațiunii social-economice?
3. În ce constă importanța teoretică și metodologică a conceptului de formațiune social-economică?

Condițiile materiale ale vieții sociale

Mediul geografic, populația, modul de producție a bunurilor materiale constituie, împreună, condițiile materiale indispensabile ale vieții societății. Aceste condiții fac cu putință

desfășurarea vieții și activității sociale a oamenilor. Fiecare își are importanța și contribuția sa la existența și dezvoltarea societății. *În sistemul acestor condiții, producția de bunuri materiale constituie însă factorul hotărîtor, determinant.* Celelalte două condiții exercită asupra dezvoltării sociale o influență mediată, în principal, de către modul de producție.

1. *Factorul geografic*

Mediul geografic influențează societatea prin diferitele elemente componente ale sale: climă, relief, bogățiile solului și subsolului, căile naturale de comunicație etc.

Recunoașterea de către oamenii de știință a acestei influențe reale s-a împletit uneori cu interpretări exagerate, unilaterale, conform cărora factorul geografic ar avea rolul determinant în dezvoltarea socială. Determinismul geografic a încercat să stabilească o legătură directă între diferitele componente ale mediului geografic, pe de-o parte, structurile social-politice și viața spirituală a societății, pe de altă parte. În realitate, influențele reale exercitate de mediul geografic asupra vieții oamenilor sînt mediate, în principal, de viața economică, de modul de producție al societății. O variantă extremistă a acestui determinism, încărcată de obicei de semnificații ideologice și politice retrograde este orientarea *geopolitică*. Aceasta pretinde să explice relațiile politice dintre state și națiuni prin considerente geografice, interpretînd în mod arbitrar datele reale ale geografiei politice și economice, aducînd argumente geografice în sprijinul politicii expansioniste, agresive a unor puteri imperialiste, sugerînd că nu structurile social-economice și politice ale acestor puteri, ci natura însăși (factorul geografic) ar determina o atare politică.

Mișcarea socială nu este cauzal determinată de factorul geografic. Ritmul transformărilor sociale este de alt ordin — mult superior — în raport cu ritmul transformărilor din

mediul geografic. Pe teritoriul de azi al României, de exemplu, s-au succedat, de-a lungul veacurilor, patru orînduiri sociale, fără ca mediul geografic să fi suferit vreo schimbare esențială. *Factor relativ constant — mediul geografic* — nu poate fi cauza transformării unui factor variabil, cum este organizarea și modul de viață al societății. Societatea omenească face, cum observa Marx, un necontenit „schimb de materii" cu natura. În virtutea acestui schimb, societatea este deci influențată de factorul geografic. Această influență poate fi considerată invers proporțională cu gradul dezvoltării istorice, cu perfecționarea organizării lăuntrice a societății. Se înțelege că societățile primitive au fost în mai mare măsură subordonate forțelor naturii decît societățile civilizate contemporane. Esențialul este că *mediul geografic, prin bogățiile sale, oferă societății doar anumite posibilități. Transformarea acestora în realitate*, exploatarea sau neexploatarea anumitor bogății, folosirea lor rațională sau nerațională, consecințele lor sociale, *depind de nivelul de dezvoltare a forțelor de producție și de natura relațiilor sociale, nu de mediul geografic însuși.*

Chiar dacă mediul natural al vieții umane nu este factor determinant în raport cu dezvoltarea istorică a societății omenești, el are o importanță deosebită ca ambianță necesară a ființării omului și societății. De aceea, societatea contemporană este viu confruntată cu problemele protejării mediului înconjurător, combaterii poluării, economisirii resurselor etc. Toate acestea angajează înalte responsabilități în procesul stabilirii raporturilor noastre cu natura.

Programul Partidului Comunist Român include în mod expres prevederi privind valorificarea superioară a materiilor prime și a altor resurse naturale ale țării noastre. Partidul și statul nostru veghează la exploatarea rațională a bogățiilor solului și subsolului, la protejarea mediului înconjurător, în vederea unei dezvoltări armonioase a societății noastre. Se urmărește, totodată, îmbunătățirea repartizării teritoriale a forțelor de producție, în vederea valorificării depline a rezervelor naturale din fiecare zonă și a realizării unor condiții de viață egale, tot mai bune, pentru toți cetățenii țării.

2. *Factorul demografic*

Populația unei țări cunoaște o seamă de procese specifice, cum sînt creșterea sau descreșterea ei numerică, raportul dintre natalitate și mortalitate etc. Împreună, aceste procese constituie factorul demografic pe care teoria sociologică trebuie să-l includă printre variabilele din care se compune ecuația generală a dezvoltării sociale.

Procesele demografice depind, în parte, de temelia biologică a existenței omenești; nașterea, creșterea, moartea sînt fenomene naturale. Cu toate acestea, caracteristicile acestora depind în mare măsură și de condițiile sociale ale existenței oamenilor. De aceea, *natalitatea, mortalitatea, durata medie a vieții variază de la societate la societate, de la epocă la epocă. Durata medie a vieții este indicatorul sintetic cel mai important, care exprimă dependența proceselor demografice de împrejurările sociale ale vieții.* În țările economicește dezvoltate, durata medie a vieții este cu mult mai mare decît în cele subdezvoltate. În țara noastră, durata medie a vieții a crescut de la 42 de ani, în 1932, la peste 69 de ani în 1975, ca rezultat al dezvoltării generale a societății.

În gîndirea socială nemarxistă au existat anumite tendințe de exagerare a importanței factorului demografic, mergînd pînă la considerarea lui ca factor determinant. Determinismul demografic se prezintă sub două variante. Prima socotește că factorul demografic este elementul determinant al progresului social. Faptele contrazic însă o asemenea viziune. Datele statistice mondiale arată că nu există nici o corelație între numărul sau densitatea populației unei țări și caracterul orînduirii sociale. Există țări cu densitate mică și altele cu densitate mare a populației, unele cu populație numeroasă și altele cu populație puțin numeroasă, atît printre țările economicește dezvoltate cît și printre cele slab dezvoltate, atît printre țările socialiste cît și printre cele capitaliste. Cea de-a doua variantă, reprezentată de doctrina lui Malthus, afirmă că populația ar crește în progresie geometrică, iar mijloacele de subzistență în progresie aritmetică, de unde un inevitabil decalaj; creșterea populației ar constitui deci o frînă a progresului social, cauzînd inevitabil insuficiența mijloacelor de trai. În realitate, nu există o lege constantă a creșterii populației în progresie geometrică; dacă ar fi acționat o asemenea lege, din timpul lui Malthus și pînă astăzi, populația globului ar fi trebuit să fie de cîteva zeci de ori mai mare decît este de fapt. În plus, dezvoltarea tehnicii și a științei, cu deosebire în condițiile contemporane, depășește — potențial — ritmul creșterii populației, oferind omenirii posibilitatea satisfacerii cerințelor ei de subsistență. Nu există, deci, o fatalitate a decalajului postulat de malthusianism. În zilele noastre, această orientare reapare sub înfățișarea unor încercări de a justifica rămînerea în urmă a țărilor recent eliberate — foste colonii și țări dependente — prin invocarea creșterii prea rapide a populației din aceste țări, în loc de a recunoaște cauzele și remediile politice și economice ale depășirii subdezvoltării.

Procesele demografice exercită însă o anumită influență asupra dezvoltării economice, cu deosebire dacă intervin perturbații în echilibrul demografic al societății. De aceea, *partidul și statul nostru desfășoară o politică demografică de stimulare a natalității, pentru asigurarea forței de muncă necesare dezvoltării în ritm înalt a economiei și culturii românești*, pentru a contracara tendința de îmbătrînire a populației în condițiile creșterii constante a duratei medii a vieții.

3. *Modul de producție*

Prin mod de producție înțelegem felul, modul în care o societate dată, într-o perioadă istoricește determinată, produce ansamblul de bunuri materiale necesare existenței și dezvoltării sale. Modul social în care se produc bunurile materiale, cum arăta Marx, este cel ce deosebește, în primul rînd, perioa-

dele mari ale dezvoltării social-istorice. Modul de producție a bunurilor materiale acționează în mod determinant asupra întregii organizări a societății, schimbarea modului de producție atrage după sine schimbarea întregului sistem social.

Modul de producție prezintă două laturi distincte, ireductibile și, totodată, inseparabile aflate în unitate dialectică: forțele de producție și relațiile de producție.

În forțele de producție se materializează relațiile dintre societate și natură. Gradul de dezvoltare a forțelor de producție indică gradul de stăpînire a naturii de către societate.

Relațiile de producție sînt relațiile ce se statornicesc între oameni în sfera activităților legate de producția de bunuri materiale. Oamenii — forța de producție cea mai importantă — constituie și subiectul relațiilor de producție; prin urmare, prin activitatea omenească se realizează unitatea forțelor de producție și a relațiilor de producție.

Între cele două componente de bază ale modului de producție se stabilesc raporturi complexe. Conexiunea esențială a acestor raporturi se manifestă ca lege a concordanței relațiilor de producție cu caracterul și nivelul forțelor de producție, legea fundamentală a ființării și funcționării modului de producție, a exercitării rolului său determinant în raport cu structura și dinamica societății în ansamblu. Dacă pe terenul și în cadrele aceluiași mediu geografic s-au succedat istoric moduri diferite de organizare socială, de viață politică, juridică, morală etc., factorul cauzal de ultimă instanță al unei asemenea complicate și frămîntate istorii este acela al modului de producție, al felului în care oamenii și-au asigurat cele necesare traiului.

Pornind de la teza marxistă a rolului *determinant* al modului de producție în raport cu dezvoltarea de ansamblu a vieții sociale, Programul Partidului Comunist Român, în stabilirea directivelor înfăptuirii societății socialiste multilateral dezvoltate, pune pe prim plan „creșterea puternică a forțelor de producție, pe baza cuceririlor revoluției tehnico-științifice, astfel încît să se poată asigura sporirea

continuă a producției de bunuri materiale în vederea satisfacerii largi a necesităților de consum ale întregului popor, dezvoltarea multilaterală a societății".

Lectură

„În producția socială a vieții lor, oamenii intră în relații determinate, necesare, independente de voința lor — relații de producție — care corespund unei trepte de dezvoltare determinate a forțelor de producție materiale. (...) Modul de producție al vieții materiale determină în genere procesul vieții sociale, politice și spirituale. Nu conștiința oamenilor le determină existența, ci dimpotrivă existența lor socială le determină conștiința". (Karl Marx, *Prefață la Contribuții la critica economiei politice*, în K. Marx — F. Engels, *Opere*, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 8—9.)

„Noua orînduire, comunismul, deschide calea dezvoltării nestingherite a forțelor de producție, asigură concordanța între forțele de producție și caracterul relațiilor de producție, permite deplina înfăptuire a năzuințelor omenirii spre o lume a dreptății sociale și naționale, realizarea idealului repartiției corespunzător nevoilor materiale și spirituale ale omului, edificarea unei lumi a colaborării și păcii". (*Programul P.C.R.*, p. 22.)

Întrebări

1. Cum influențează factorul geografic dezvoltarea societății?
2. Care este rolul factorului demografic în progresul societății?
3. De ce modul de producție are rolul determinant în dezvoltarea societății?

Baza economică și suprastructura societății. Dialectica trecerii de la o formațiune social-economică la alta

Spre a înțelege mai adînc ideea marxistă a rolului determinant al producției de bunuri materiale în dezvoltarea societății, este necesară cercetarea noțiunilor de bază și suprastructură. Cu ajutorul lor vom surprinde dialectica trecerii de la o formațiune social-economică la alta.

1. *Baza economică*

Sistemul relațiilor de producție ale unei societăți, într-o perioadă istoricește determinată a dezvoltării sale, constituie baza economică a societății respective.

Relațiile de producție sînt determinate de caracterul și nivelul de dezvoltare al forțelor de producție; în acest sens, baza economică are un *caracter obiectiv* și *istoric* totodată, ea schimbîndu-se periodic, drept consecință — în ultimă analiză — a dezvoltării forțelor de producție. Totodată, în formațiunile social-economice antagoniste, baza economică este *neomogenă*. Ea cuprinde toate relațiile de producție existente; societatea are întotdeauna o singură bază economică, dar aceasta include laturi sau aspecte contradictorii. Există întotdeauna relații de producție dominante și altele nedominante, cu rol subordonat, primele fiind cele care dau nota determinantă, specificul calitativ al bazei economice date. În societățile cu clase, relațiile de producție sînt relații de clasă în sfera vieții economice. Aceste relații sînt reprezentate prin clasa care, în cadrul lor, este deținătoarea proprietății asupra mijloacelor de producție; aceasta este clasa interesată în consolidarea și conservarea relațiilor de producție date. Clasa purtătoare a relațiilor de producție dominante în societatea dată este implicit clasa dominantă a acestei societăți.

2. *Suprastructura*

Înțelegem prin suprastructură, structura socială care se ridică deasupra bazei economice, adică sistemul fenomenelor generate de bază și care o reflectă în mod activ, o influențează. Suprastructura este constituită din idei, relații și instituții sociale (politice, juridice, artistice, religioase etc.). Suprastructura constituie, și ea, un sistem de elemente diferite și interdependente în același timp, un sistem care, în toate formațiunile antagoniste, include inevitabile contradicții, cu rădăcini de clasă. Societatea are, în orice perioadă istorică determinată, o singură suprastructură, dar aceasta poate include elemente de natură diferită, între care unele vor fi întotdeauna dominante. Relațiile politice sau juridice sînt relații între clase; instituționalizîndu-se, ele poartă pecetea unei anumite clase. Instituțiile sociale (cele politice, ca statul, partidele; cele artistice, ca teatrele etc.; cele de învățămînt, ca școlile de diferite feluri; cele religioase, ca bisericile etc.), precum și ideile corespunzătoare din sferele respective au, în societățile împărțite în clase, *caracter de clasă*. Ele exprimă poziția unei clase și servesc interesele acesteia. Unul și același sistem al relațiilor de producție poate fi și este efectiv oglindit, în societățile împărțite în clase sociale, din unghiuri de vedere diferite și opuse. De pildă, realitățile economiei capitaliste sînt oglindite în întreaga suprastructură a acestei societăți. Dar instituțiile politice și juridice burgheze, ideologia burgheză oglindesc aceste realități de pe pozițiile burgheziei, le justifică și le apără, acționează în direcția consolidării și menținerii bazei economice a capitalismului. Dimpotrivă, partidele comuniste și muncitorești precum și ideologia marxist-leninistă acționează în direcția contrară, criticînd, dezvăluind contradicțiile interne și pregătind înlăturarea, depășirea istorică a relațiilor de producție capitaliste. În societățile bazate pe antagonisme de clasă, dominante sînt instituțiile și ideile care reprezintă și servesc interesele clasei dominante. Acestea sînt totodată cele care dau nota specifică, determinația calitativă a suprastructurii date.

3. *Dialectica trecerii de la o formațiune socială la alta*

Forțele de producție ale societății se dezvoltă, în ritm mai lent sau mai susținut, în virtutea unei legități interne obiective. Societatea trebuie să producă neîncetat, spre a-și asigura existența. Totodată, producătorii tind să-și îmbunătă-

țească forțele de producție, spre a spori productivitatea muncii lor. În procesul funcționării lor neîntrerupte, forțele de producție sînt deci îmbunătățite, perfecționate. Orice cucerire în direcția perfecționării forțelor de producție se extinde la întreaga societate și se transmite generației următoare, devenind punct de plecare pentru noi cuceriri, care se cumulează. Dată fiind interdependența tuturor elementelor componente ale forțelor de producție, orice modificare a uneltelor de producție atrage după sine, mai curînd sau mai tîrziu, modificări corespunzătoare în sursele de energie, obiectele muncii, în deprinderile și cunoștințele necesare producției și viceversa.

Forțele de producție — acest factor material obiectiv — determină relațiile de producție. Pentru ca producția socială să fie cu putință și să se dezvolte, relațiile de producție trebuie să corespundă, cel puțin în oareeare măsură, caracterului și nivelului forțelor de producție. Relațiile de producție adecvate naturii forțelor de producție stimulează dezvoltarea producției de bunuri materiale. Cele neconcordante cu caracterul și nivelul de dezvoltare a forțelor de producție stînjenesc desfășurarea procesului de producție, constituie o frînă în calea dezvoltării forțelor de producție; ele trebuie, mai curînd sau mai tîrziu, dar neapărat, înlăturate, schimbate. *Concordanța relațiilor de producție cu caracterul și nivelul forțelor de producție este legea generală și fundamentală a dezvoltării economice a societății.* Acțiunea acestei legi nu are un caracter mecanic; relațiile de producție învechite nu dispar de la sine, nu cedează automat locul altora noi. Clasa dominantă, interesată în conservarea relațiilor de producție date, chiar învechite, dispune de suficiente mijloace de menținere a acestora; dispune de instituțiile sale, în primul rînd puterea de stat, precum și de ideologia cu ajutorul căreia încearcă să influențeze masele și să le abată de pe calea revoluției. Clasa purtătoare a noilor relații de producție și aliații săi trebuie să atace aceste instituții și această ideologie, să cucerească puterea de stat, să

obțină triumful propriei sale ideologii. Prin urmare, problema pusă în fața societății prin dezvoltarea sa economică — problema realizării concordanței relațiilor de producție cu caracterul și nivelul forțelor de producție — își poate afla rezolvarea doar prin lupta politică și ideologică a clasei revoluționare. Pe temeiul noilor relații de producție, germenii noii suprastructuri, apăruți în orînduirea veche, devin elemente dominante ale noii suprastructuri, în jurul cărora se cristalizează treptat întregul sistem al relațiilor, instituțiilor și ideilor adecvate noii baze economice a societății, desăvîrșindu-se astfel trecerea de la formațiunea social-economică precedentă la cea nouă.

Prin urmare, *raporturile dintre bază și suprastructură au un caracter dialectic. Suprastructura este generată, determinată de baza economică și o reflectă pe aceasta din urmă, dar în mod activ, transformator.* Diferitele elemente ale suprastructurii acționează fie în direcția conservării, fie a dezvoltării, respectiv transformării bazei economice din care au izvorît. Țesătura complexă a determinismului social cuprinde deopotrivă rolul în ultimă analiză determinant al bazei economice și rolul derivat, dar important al suprastructurii.

4. *Baza și suprastructura societății socialiste*

Dialectica raporturilor dintre bază și suprastructură prezintă unele trăsături specifice în procesul trecerii de la capitalism la socialism. Relațiile de producție întemeiate pe proprietatea socială nu apar în cadrul vechii orînduiri, fiind de alt tip decît cele clădite pe proprietatea privată. Ele trebuie deci instituite și dezvoltate după cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare și aliații săi; de aici rolul mult crescut al factorului subiectiv, al statului socialist, al partidului, al acțiunii conștient-revoluționare, în crearea, consolidarea, dezvoltarea economiei socialiste. *Baza economică a socialismului odată creată este unitară; ea corespunde,*

în principiu, caracterului forțelor de producție și se dezvoltă în sensul perfecționării neîncetate în virtutea acestei concordanțe, prin soluționarea contradicțiilor ce survin în dezvoltarea economică și socială. Natura socialistă a relațiilor economice este aceea care asigură ritmul înalt al dezvoltării forțelor de producție. *Făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate*, după cum se subliniază constant în Programul partidului, *implică dezvoltarea sub toate aspectele a suprastructurii socialiste, a statului și a întregului sistem de instituții socialiste, precum și a conștiinței socialiste a întregului popor.* În sistemul suprastructurii socialiste din țara noastră, rolul central îl îndeplinește Partidul Comunist Român, conducător unic al întregii opere constructive a poporului român. Ridicată pe relațiile de producție socialiste, suprastructura socialistă are o influență hotărîtoare asupra dezvoltării, perfecționării în continuare a acestora.

Lectură

„Totalitatea acestor relații de producție constituie structura economică a societății, baza reală pe care se înalță o suprastructură juridică și politică și căreia îi corespund forme determinate ale conștiinței sociale... Pe o anumită treaptă a dezvoltării lor, forțele de producție materiale ale societății intră în contradicție cu relațiile de producție existente, sau ceea ce nu este decît expresia juridică a acestora din urmă, cu relațiile de proprietate în cadrul cărora ele s-au dezvoltat pînă atunci. Din forme ale dezvoltării forțelor de producție aceste relații se transformă în cătușe ale lor. Atunci începe o epocă de revoluție socială. Odată cu schimbarea bazei economice are loc, mai încet sau mai repede, o revoluționare a întregii uriașe suprastructuri". (K. Marx, *Prefață la Contribuții la critica economiei politice*. În Marx-Engels, *Opere*, vol. 13, București, Editura Politică, 1962, p. 9.)

„Fără îndoială că noile schimbări în dezvoltarea forțelor de producție și în structura socială ce se vor produce în anii următori vor reclama în continuare preocuparea permanentă a partidului și statului pentru perfecționarea organizării și conducerii economiei și vieții sociale. În felul acesta vom asigura o concordanță continuă, mai deplină, între schimbările din societate, formele de organizare și relațiile de producție, în vederea dezvoltării armonioase a țării, a soluționării la timp a contradicțiilor, asigurării progresului neîntrerupt al întregii societăți". (Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1974, p. 76.)

Întrebări

1. În ce constă raportul dialectic dintre bază și suprastructură?
2. Cum se desfășoară trecerea de la o formațiune social-economică la alta?
3. În ce constă specificul construirii bazei și suprastructurii socialiste?

Masele populare și personalitățile în istorie

Concepția materialistă despre societate și despre istoria ei evidențiază rolul hotărîtor al maselor populare în dezvoltarea societății, în făurirea istoriei. Societatea omenească se structurează și se restructurează în conformitate cu legile ei obiective, legi ce acționează în și prin activitatea oamenilor, în primul rînd a maselor populare.

1. *Categoria de mase populare*

În opoziție cu o seamă de concepții burgheze, mai vechi și mai noi, materialismul istoric nu reduce conținutul noțiunii de mase populare la simpla mulțime de oameni, nediferențiată, amorfă. *Masele populare reprezintă, în toate societățile post-primitive, majoritatea covîrșitoare a societății, avînd o compoziție de clasă istoricește determinată și schimbătoare. În formațiunile antagoniste, nucleul maselor populare este format din principala clasă exploatată și producătoare a bunurilor materiale a formațiunii respective* — sclavii, țăranii

înfeudați, proletarii industriali. Acestui nucleu i se alătură celelalte clase exploatate, producătoare de bunuri materiale și spirituale, interesate și ele în realizarea progresului social precum și unele clase și categorii intermediare, în măsura și pînă la punctul coincidenței intereselor acestora cu cele ale claselor și straturilor de oameni ai muncii.

2. *Rolul hotărîtor al maselor populare în istorie*

În ideologia burgheză, ca și în vederile forțelor sociale retrograde din trecut, rolul hotărîtor în acțiunea istorică este atribuit personalităților sau „elitelor" (cercurilor de „aleși" de la vîrful ierarhiei sociale, reprezentanților clasei sau claselor dominante). Se consideră că masele populare. ar fi incapabile de acțiune istorică pozitivă, creatoare, fiind menite de a juca întotdeauna un rol subordonat, de simplu executant sau de masă de manevră în mîinile conducătorilor. În opoziție cu asemenea vederi, o seamă de gînditori înaintați ai trecutului, ca de pildă Nicolae Bălcescu, au surprins rolul făuritor de istorie al maselor populare. Concepția materialist-istorică a mers cu cea mai mare consecvență pe această linie dezvăluind, într-o viziune unitară, aspectele fundamentale ale rolului în ultimă analiză hotărîtor al maselor populare.

Masele populare sînt cele care produc bunurile materiale necesare existenței și dezvoltării întregii societăți, ele realizează deci activitatea primordială a societății, care stă la temelia *progresului istoric*. În aceasta constă, în primul rînd, rolul lor hotărîtor în istorie. Prin munca lor productivă, masele populare desfășoară o activitate pe care elitele, personalitățile nu o pot suplini și care, în același timp, stă la temelia tuturor celorlalte activități sociale. Toate realizările culturii materiale a societății poartă pecetea activității creatoare a maselor populare.

Masele populare au rolul în ultimă analiză hotărîtor și pe planul vieții politice a societății. Atunci cînd, în virtutea dezvoltării economice, societatea omenească ajunge la momente de răscruce, cînd se impune schimbarea calitativă a relațiilor economice și, implicit, a orînduirii politice a societății, numai forța unită a majorității muncitoare a societății, a tuturor forțelor progresiste ale epocii date, poate înfrînge pe cale revoluționară rezistența clasei exploatatoare dominante, spre a deschide cîmp liber de acțiune legii concordanței relațiilor de producție cu caracterul și nivelul forțelor de producție. De asemenea, masele populare dețin rolul hotărîtor în toate mișcările social-politice progresiste, de pildă în mișcările de eliberare națională sau de apărare a independenței naționale, în apărarea păcii, în promovarea dreptății sociale. În epoca noastră, rolul maselor populare a crescut considerabil pe plan mondial. Ele reprezintă forța hotărîtoare a luptei pentru dezvoltarea democratică, progresistă a omenirii, pentru lichidarea vechii politici internaționale bazate pe inegalitate și asuprire, pentru instaurarea unor relații noi între popoare, pentru pace și securitate. Cu cît transformările politice care se impun sînt mai ample, cu cît problemele sociale ce trebuie rezolvate sînt mai mari, cu atît este necesară punerea în mișcare a unor mase mai largi, cu atît trebuie să fie mai ridicat gradul de organizare și de conștiință al maselor populare, intrate în acțiune.

În acțiunile lor pe plan social-politic, masele populare se strîng întotdeauna în jurul și sub conducerea clasei celei mai avansate a formațiunii social-economice și a epocii respective, purtătoare a relațiilor de producție noi, superioare. În lupta pentru trecerea de la feudalism la capitalism, forța conducătoare a maselor populare a fost burghezia, clasă exploatatoare și inconsecvent revoluționară; în lupta pentru trecerea revoluționară de la capitalism la socialism, clasa conducătoare este proletariatul, prima și singura clasă consecvent revoluționară.

Masele populare au o contribuție hotărîtoare și la ridicarea edificiului culturii spirituale. Formele fundamentale ale gîndirii logice, cunoștințele empirice despre lumea înconjurătoare, limba fiecărei comunități omenești — toate aceste temelii ale culturii spirituale — s-au dezvoltat în activitatea generală, cotidiană a majorității populației, iar nu prin contribuția exclusivă a elitelor sau personalităților. Masele populare sînt creatoare ale folclorului, cu toată bogăția frumuseților sale, care constituie totodată un izvor și o temelie pentru arta cultă și, în general, pentru cultura înaintată a societății.

3. *Personalitățile politice și rolul lor*

În acțiunea lor pe arena vieții politice a societății, toate clasele sociale, masele populare au avut și au în fruntea lor conducători, chemați să le organizeze și să le orienteze activitatea. *Personalitățile politice sînt oameni care, datorită capacităților lor deosebite și a activității lor ieșite din comun, se situează în fruntea mișcărilor politice, a partidelor, a statelor.* Ele se orientează mai bine în complexitatea vieții politice, sînt capabile de a înțelege adînc nevoile, posibilitățile și năzuințele clasei pe care o reprezintă, înțeleg perspectiva istorică a activității acesteia. Rolul personalității se află în raport direct cu cel al maselor populare. Personalitățile politice nu creează din nimic, în mod arbitrar, mișcările pe care le conduc; ele se situează în fruntea unei mișcări reale, produse de necesitatea istorică, sau contribuie la apariția acestei mișcări, atunci cînd este istorește posibilă și necesară. Fiecare clasă socială are conducători a căror fizionomie politică, morală și intelectuală exprimă concentrat propriile sale trăsături. Masele populare își creează, își ridică conducători care le exprimă năzuințele și interesele, care le personifică calitățile și capacitățile creatoare.

4. *Creșterea rolului maselor populare în socialism*

Orînduirea socialistă ridică pe o nouă treaptă creația istorică a maselor populare, pe toate tărîmurile vieții publice. „Socialismul este rodul creației conștiente a maselor" — spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu.

În domeniul producției de bunuri materiale, pentru prima dată în istorie, masele populare nu îndeplinesc numai rolul de executant. În calitatea lor de proprietari ai mijloacelor de producție și de producători nemijlociți, masele populare sînt chemate să participe la organizarea, conducerea și controlul activității economice și a celorlalte domenii ale activității sociale. Această situație nouă le stimulează inițiativa, simțul de răspundere, inventivitatea, amplifică caracterul creator al muncii lor cotidiene.

În socialism, pentru prima dată în istorie, o clasă de oameni ai muncii — clasa muncitoare — împreună cu aliații săi, deține puterea de stat și o exercită sub conducerea partidului comunist. Pe plan politic, deci, rolul maselor populare nu se reduce la înlăturarea vechii orînduiri, ci include participarea la activitatea de conducere și construire conștientă a societății noi precum și la perfecționarea permanentă a acesteia. Edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate implică adîncirea conștiinței socialiste a maselor populare, lărgirea orizontului politic și participarea lor tot mai susținută, pe căi și în moduri tot mai complexe, la conducerea tuturor activităților sociale.

Condiția hotărîtoare a amplificării contribuției maselor populare la marea operă constructivă din țara noastră este întărirea necontenită a rolului conducător al Partidului Comunist Român. Cu cît problemele ce stau în fața întregii societăți sînt mai complexe, cu atît mai importantă este conducerea unitară a abordării și rezolvării lor. Conducerea politică de către partid asigură valorificarea multilaterală a capacităților creatoare ale maselor populare, ridicarea necon-

tenită a nivelului conștiinței lor socialiste și al eficienței activității lor practice, constructive. Precum se arată în Program, rolul conducător al partidului, recunoscut de întregul popor, este rezultatul politicii sale juste, marxist-leniniste, al identificării lui depline cu interesele vitale ale maselor populare, al capacității sale de a conduce cu fermitate poporul pe calea ridicării bunăstării sale materiale și spirituale.

Lectură

„Trebuie să avem permanent în vedere că înfăptuirea Programului, triumful comunismului în țara noastră nu poate fi decît rodul activității conștiente a maselor largi populare, al întregului popor. Poporul este cel care va făuri, în concordanță cu năzuințele sale, cea mai dreaptă orînduire din lume, orînduirea comunistă". *(Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Editura politică, 1975, p. 215.)

„Ca în toate sectoarele vieții materiale și spirituale, rolul determinant în crearea culturii noi, revoluționare îl au masele populare, geniul inepuizabil și mereu inovator al poporului. Educația socialistă, dezvoltarea culturii revoluționare constituie o problemă de cea mai mare importanță pentru societate și ea nu poate fi soluționată decît cu participarea activă a maselor populare, a întregului nostru popor. Această activitate se integrează, deallfel, în procesul lărgirii continue a democrației socialiste, reprezintă un factor de mare importanță în dezvoltarea generală a țării, în participarea întregului popor la construirea conștientă a propriului său destin." (N i c o l a e C e a u ș e s c u, *Expunere la Congresul educației politice și al culturii socialiste*, Editura politică, București, 1976, p. 54.)

Întrebări

1. În ce constă rolul hotărîtor al maselor populare în istorie?
2. Ce rol îndeplinesc personalitățile politice?
3. De ce crește rolul maselor populare în socialism?

Clasele sociale și lupta de clasă

Cele mai importante grupuri sociale, într-un șir de formațiuni social-economice, sînt clasele sociale. Lupta dintre clasele sociale, în societățile antagoniste, constituie un fenomen de importanță fundamentală pentru dezvoltarea societății.

Existența claselor sociale și unele aspecte ale luptei de clasă au fost sesizate de mai mulți gînditori premarxiști. Marxismul a adus în această problemă o contribuție esențială, care se concentrează în jurul următoarelor idei: societatea omenească este împărțită în clase doar pe anumite trepte ale dezvoltării sale istorice; lupta de clasă duce în mod necesar la revoluția socialistă, la instaurarea puterii de stat a clasei muncitoare; aceasta nu este decît perioada obligatorie de trecere la societatea fără clase, la societatea comunistă.

1. *Originea claselor sociale*

Societatea primitivă, gentilico-tribală, nu cunoștea o împărțire în clase sociale. Nivelul rudimentar al forțelor de producție și proprietatea obștească asupra acestora, diviziunea doar naturală a activităților și repartiția comunitară a produsului social nu permit ca societatea să se împartă în grupuri cu interese opuse.

La temelia procesului de depășire a organizării primitive a vieții sociale a stat dezvoltarea foarte înceată, dar prin îndelungată cumulare totuși perceptibilă, a *forțelor de producție*. Această dezvoltare a fost însoțită de creșterea *productivității muncii*, ceea ce a dus, în cele din urmă, la apariția *plusprodusului, adică a unui produs suplimentar față de strictul necesar pentru simpla supraviețuire*. Acum proprietatea obștească nu mai este necesară pentru asigurarea supraviețuirii obștei. Dimpotrivă, proprietatea privată asupra

mijloacelor de producție oferă un nou și puternic stimulent al dezvoltării producției de bunuri materiale. Odată cu aceasta au loc importante schimbări în structurile familiale: se constituie familia monogamă-patriarhală și odată cu ea se instituie dreptul la moștenire. Diviziunea pînă atunci naturală a activităților este înlocuită printr-o diviziune socială a acestora. Agricultura se desparte de păstorit și devine, pentru multe secole, activitatea economică fundamentală a societății. Odată cu aceasta societatea se fixează pe un teritoriu, părăsind viața nomadă. Mai tîrziu se adaugă și alte diviziuni sociale ale activităților: se despart, ca ramuri deosebite de activitate, meșteșugurile și comerțul; în sfîrșit, activitatea intelectuală se desparte de munca fizică, constituindu-se în ramură distinctă a activității sociale. Se schimbă totodată și caracterul relațiilor de repartiție a produsului social total. În locul repartiției comunitare, care asigura tuturor membrilor obștei strictul necesar pentru supraviețuire, se instituie repartiția după criteriul proprietății asupra mijloacelor de producție, care asigură clasei sau claselor exploatatoare însușirea plusprodusului realizat prin munca clasei sau claselor exploatate. Prin aceste transformări, societatea se scindează în clase cu poziții diferite și opuse, cu interese antagoniste.

Trecerea de la comuna primitivă la societatea împărțită în clase antagoniste s-a realizat pe căi și în forme diferite, în raport de condițiile variate din diferite colțuri ale lumii, esența acestui proces fiind însă aceeași.

2. *Definiția claselor sociale*

Clasele sociale sînt grupuri sociale mari, care se disting pe plan economic prin următoarele:

1) *locul pe care-l ocupă într-un sistem istoric determinat al producției de bunuri materiale,* 2) *poziția lor în relațiile de proprietate, adică prin raportul în care se află față de mijloacele de producție,* 3) *rolul lor în organizarea și diviziunea activităților sociale și* 4) *poziția lor în relațiile de repartiție, adică prin modul și proporția în care iau parte la repartiția produsului social total.*

Aceste note definitorii ale claselor sociale sînt interdependente. În unitatea lor, în ultimă analiză determinantă este poziția față de mijloacele de producție. Numai un grup social mare care se distinge prin toate notele amintite, considerate împreună, constituie o clasă socială. Un grup care întrunește doar unele sau altele din aceste note nu este o clasă, ci doar un strat, o categorie socială. *Pe temeiul deosebirilor economice dintre ele, clasele se deosebesc, de asemenea,* după cum arătau Marx și Lenin, *prin trăsături ale modului lor de trai, ale organizării și activității lor politice, ale vieții lor spirituale, ale conștiinței lor.*

În toate formațiunile antagoniste există clase principale legate de esența modului de producție respectiv și ale căror contradicții exprimă contradicția fundamentală a acelui mod de producție: sclavi și stăpîni de sclavi, țărani și nobili, proletari și capitaliști. Alături de ele există întotdeauna clase secundare, cu poziții intermediare, precum și straturi sau categorii sociale cum este, de pildă, intelectualitatea.

3. *Lupta de clasă — lege obiectivă și forță motrice a dezvoltării societăților antagoniste*

Apariția claselor sociale a însemnat și începutul luptei de clasă. Acest fenomen este nelipsit din istoria tuturor societăților antagoniste. *Lupta de clasă constituie o lege obiectivă* a tuturor formațiunilor social-economice antagoniste, deoarece, din poziția *diferită și opusă a claselor sociale în aceste formațiuni, decurg interese fundamentale diferite și opuse.* Promovarea intereselor fundamentale ale unei clase implică respingerea, reprimarea intereselor clasei opuse;

armonizarea, reconcilierea nu este posibilă. De aceea, numai lupta poate decide între ele.

Lupta de clasă este totodată forța motrice a dezvoltării societăților antagoniste. În raporturile dintre clase își află expresia, pe planul acțiunii sociale, contradicțiile vieții economice a societății. Prin lupta de clasă se rezolvă contradicțiile economice, se schimbă relațiile economice și instituțiile politice dominante, deci se realizează progresul social în societățile antagoniste.

Lupta de clasă se desfășoară la toate nivelurile principale ale structurii de ansamblu a societății, pe plan economic, politic și spiritual (ideologic). Pe plan economic, lupta de clasă se desfășoară pentru interesele economice nemijlocite, legate de condițiile de viață și de muncă; pe plan politic pentru cucerirea, păstrarea și exercitarea puterii de stat; pe plan spiritual, pentru dezvoltarea conștiinței de sine a clasei respective, a conștiinței propriilor sale interese fundamentale, împotriva influenței ideologice a clasei opuse. Pe plan politic se ciocnesc interesele fundamentale ale claselor, instrumentele puterii politice servind în modul cel mai eficace aceste interese. De aceea, lupta politică este prioritară față de cea economică și cea ideologică.

4. *Clasele și lupta de clasă în capitalism*

Odată cu relațiile capitaliste se formează și se maturizează clasele sociale fundamentale și opuse ale acestei orînduiri: *proletariatul* — „clasa muncitorilor salariați moderni, care, neposedînd mijloace de producție proprii, sînt nevoiți să-și vîndă forța lor de muncă pentru a putea trăi" — și *burghezia* — „clasa capitaliștilor moderni, proprietari ai mijloacelor de producție socială, care exploatează munca salariată" — precum arătau Marx și Engels *în Manifestul Partidului Comunist.* Alături de acestea există și alte clase și straturi sociale: țărănimea, cu o pondere diferită de la țară la țară, divizată în straturi diferite, apoi intelectualitatea și altele.

Tendința principală a evoluției compoziției de clasă a societății capitaliste — dezvăluită de Marx și confirmată prin întreaga dezvoltare a acestei societăți pînă în zilele noastre — *este tendința de polarizare.* Aceasta constă, pe de-o parte, în concentrarea și centralizarea capitalului, în acumularea unor capitaluri din ce în ce mai mari în mîini din ce în ce mai puține, deci restrîngerea numărului și creșterea puterii economice a exploatatorilor, și, pe de-altă parte, proletarizarea unor straturi din ce în ce mai largi ale societății, împingerea lor spre condiția de salariat, posesor doar al forței de muncă, parte a „muncitorului colectiv".

Proletariatul industrial, legat de cele mai avansate forțe de producție, este clasa cea mai înaintată a societății capitaliste și, totodată, singura clasă consecvent revoluționară, a cărei mișcare ținteste înlăturarea deplină și definitivă a exploatării omului de către om și, pînă la urmă, a oricărei împărțiri a societății în clase. El este virtualul purtător al relațiilor de producție noi și superioare, relațiile de producție socialiste. Prin schimbarea revoluționară a societății capitaliste, proletariatul „nu are de pierdut decît lanțurile", cum se exprimau Marx și Engels.

Condiția ridicării luptei de clasă a proletariatului pe trepte și forme superioare este existența partidului său de clasă, partid de tip nou, a unui partid revoluționar, marxist-leninist și asigurarea rolului conducător al acestuia.

În capitalismul contemporan, pe fondul crizei sale generale, se desfășoară acute și ample lupte sociale. Clasa muncitoare și celelalte categorii de oameni ai muncii desfășoară importante acțiuni pentru realizarea unor revendicări economice; în toate țările capitaliste au loc periodic greve și alte acțiuni menite să stăvilească ofensiva monopolurilor împotriva nivelului de trai al oamenilor muncii. Totodată, prin natura lucrurilor, luptele economice se împletesc tot mai strîns cu cele politice, deoarece inflația și șomajul crescînd

sînt inseparabil legate de politica economică și de politica generală a statelor capitaliste. Luptînd pentru interesele lor economice, clasa muncitoare și aliații săi luptă totodată pentru transformări structurale democratice, pentru avansarea — pe calea proprie și specifică a fiecărei țări spre socialism.

Realitatea luptelor sociale intense din țările capitaliste dezvoltate dezminte cu tărie vederile unor ideologi burghezi cu privire la pretinsa stingere a luptei de clasă în capitalismul european, în societatea pe care aceștia o numesc „industrială" și „postindustrială". Nivelul relativ înalt al dezvoltării economice a acestor țări n-a estompat contradicțiile de clasă, n-a adus la numitor comun polii opuși ai societății, ci dimpotrivă a accentuat distanța dintre acești poli; capitalismul contemporan nu este o societate a „șanselor egale", ci o societate a celor mai adînci inegalități sociale, în care lupta de clasă este o lege tot atît de obiectivă ca în întreaga istorie a formațiunilor social-economice antagoniste.

5. *Compoziția de clasă a societății socialiste și evoluția ei în societatea socialistă multilateral dezvoltată*

În țara noastră, în procesul revoluționar al trecerii de la capitalism la socialism, au fost desființate clasele exploatatoare și a fost lichidată exploatarea omului de către om. Astfel, în urma reformei agrare (înfăptuită în mod revoluționar în primăvara anului 1945), a fost desființată clasa moșierilor. Prin naționalizarea principalelor mijloace de producție (1948), a fost desființată burghezia industrială, bancară, comercială. În sfîrșit, după o perioadă de îngrădire treptată, a fost desființată și chiaburimea; ca rezultat al cooperativizării agriculturii, ce s-a încheiat în primăvara anului 1962. Desființarea claselor exploatatoare a însemnat și înlăturarea principalelor surse ale antagonismelor sociale. Dar cu aceasta

n-au dispărut toate deosebirile de clasă din societate. *În societatea socialistă continuă să existe unele clase sociale, precum și straturi sau categorii sociale, cu poziții diferite, dar nu fundamental opuse, clase și categorii sociale aliate și prietene, cointeresate în construirea și dezvoltarea noii orînduiri.* Între ele există deosebiri în ceea ce privește poziția în relațiile de proprietate, în privința rolului lor în diviziunea socială a muncii, precum și în repartiția produsului social, a modului și nivelului retribuției; există deosebiri în condițiile generale de muncă și de viață, generate de diferențele dintre sat și oraș, dintre munca fizică și cea intelectuală. După cum se arată în Programul P.C.R., clasele sociale fundamentale ale societății noastre sînt clasa muncitoare și țărănimea cooperatistă, acestora adăugîndu-li-se intelectualitatea, precum și cîteva categorii mai puțin numeroase, ca personalul din administrație și servicii, meseriașii cooperatori, țăranii cu gospodărie individuală, meseriașii particulari și liber-profesioniștii. În repetate rînduri, documentele partidului nostru au atras atenția asupra faptului că deosebirile de clasă își află expresia în anumite interese diferite, că pot genera contradicții, în unele cazuri chiar antagonisme. Orientarea clarvăzătoare a partidului acționează însă în direcția lichidării cauzelor care generează contradicții, a întăririi alianței și prieteniei tuturor claselor și categoriilor sociale, în conformitate cu natura însăși a sistemului social socialist.

În opoziție cu tendința de polarizare, caracteristică societății capitaliste, *tendința de bază a evoluției structurii societății și a societății socialiste este cea de omogenizare socială.* Această tendință se realizează pe temeiul dezvoltării forțelor de producție și a perfecționării în continuare a relațiilor de producție a tuturor relațiilor sociale.

Ea constă în apropierea treptată a poziției ocupate de diferitele clase și straturi existente în producția de bunuri, a rolului lor în conducerea activităților sociale. Această tendință se manifestă, de asemenea, în egalizarea treptată

a condițiilor lor sociale de existență, a nivelului și modului lor de viață, a conștiinței lor sociale. Omogenizarea socială include apropierea pînă la identificare a condițiilor de viață de la sate de cele de la orașe, apropierea și unirea deplină a muncii fizice și a celei intelectuale. Prin omogenizarea treptată a societății socialiste ne vom apropia de societatea fără clase, de faza superioară a sistemului nostru social, de societatea comunistă.

Lectură

„Pe drept cuvînt se subliniază în Program că istoria poporului nostru confirmă pe deplin justețea tezelor teoretice ale lui Marx și Engels, potrivit cărora istoria societății omenești este istoria dezvoltării forțelor și relațiilor de producție, istoria luptelor de clasă." (Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1974, p. 101.)

„Se vor accentua apropierea dintre muncitori și țărani, între toate categoriile sociale, unitatea și coeziunea întregului popor, omogenizarea crescîndă a societății noastre, ceea ce va da o bază socială nouă întregii activități pentru făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea spre comunism." (Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Congresul educației politice și al culturii socialiste*, Editura politică, București, 1976, p. 38.)

Întrebări

1. Care este esența concepției marxiste cu privire la clasele sociale și originea lor?
2. De ce lupta de clasă este legea obiectivă și forța motrice a dezvoltării formațiunilor sociale antagoniste?
3. Care este tendința evoluției structurii și luptei de clasă în capitalismul contemporan?
4. Care este tendința fundamentală a evoluției compoziției de clasă în etapa făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și a înaintării spre comunism?

gere, din detașamente special constituite, întreținute, echipate și instruite pentru exercitarea sistematică a constrîngerii prin forță, aparat aflat la ordinele guvernanților. Ca instituție politică fundamentală, statul își creează o seamă de instituții și organizații subordonate, părți ale acestei forțe publice speciale: armata, poliția, tribunalele, închisorile etc.

Din nevoia de a se întreține această forță publică specială se instituie *impozite* asupra veniturilor populației. În formațiunile antagoniste, clasele exploatatoare dominante aruncă povara întreținerii aparatului de stat, în întregime sau în cea mai mare parte, asupra claselor asuprite.

Spre deosebire de principiul relațiilor de rudenie, pe temeiul cărora a fost organizată societatea primitivă, gentilico-tribală, organizarea statală se întemeiază pe un principiu *teritorial*. Întreaga populație care trăiește pe un teritoriu determinat este supusă puterii de stat ce se exercită pe acel teritoriu. Organizarea statală implică deci existența unor granițe statale determinate, înăuntrul cărora statul își exercită puterea. Suveranitatea în cadrul granițelor sale este un atribut fundamental al ființării unui stat ca formațiune politică de-sine-stătătoare.

2. *Tipuri și forme de stat*

Există patru tipuri fundamentale de stat, care se deosebesc în funcție de clasa căreia îi aparține puterea politică. Aceste tipuri fundamentale sînt: statul sclavagist, cel feudal, cel capitalist și cel socialist. Fiecare din aceste tipuri se prezintă în variate forme istorice concrete.

Există trei elemente care definesc forma de stat: forma de guvernămînt, regimul politic și structura administrativă. Din unghiul de vedere al formei de guvernămînt, statele au îmbrăcat uneori forma monarhiei, alteori a republicii. Atît monarhiile cît și republicile, sînt, la rîndul lor, de mai

Statul

De la destrămarea comunei primitive și pînă astăzi, statul este o instituție socială de prim ordin, care exercită o mare influență asupra structurii și dinamicii de ansamblu a societății.

1. *Originea, esența și caracteristicile statului*

Societatea primitivă era lipsită de organizare statală. În această societate, treburile publice se rezolvau prin contribuția nemijlocită a membrilor majori ai obștei. Societatea nefiind împărțită în clase, în grupuri sociale cu interese antagoniste, exista posibilitatea rezolvării tuturor problemelor prin consens general. În aceste condiții n-a existat un aparat special de constrîngere, o forță publică *specială*, aceasta fiind identică cu întreaga obște.

Statul a apărut în procesul descompunerii comunei primitive, ca rezultat direct și inevitabil al apariției claselor sociale, al antagonismelor de clasă, ca expresie a caracterului de neîmpăcat al acestor antagonisme. Spre a-și asigura dominația, clasa exploatatoare avea nevoie de o forță de constrîngere suficient de puternică pentru a menține în ascultare și supunere clasa sau clasele exploatate; fără constrîngere, acestea n-ar fi acceptat condiția lor de umilință, asuprire și exploatare.

Statul este deci prin esența sa un instrument al dominației de clasă, aflat în mîinile clasei economicește dominante, care își asigură poziția sa cu ajutorul puterii politice (al puterii de stat).

O caracteristică a organizării statale a societății este constituirea acestui instrument de dominație format dintr-o forță publică specială, alcătuită pe de-o parte din guvernanți (conducători politici, oameni de stat), cei care *conduc* treburile statului, și pe de altă parte dintr-un aparat de constrîn-

multe feluri. Clasa dominantă deține puterea, dar de guvernat, guvernează reprezentanții acestei clase. Cercul celor care au acces la conducerea treburilor publice în formațiunile antagoniste este uneori mai larg, alteori mai restrîns; întotdeauna însă guvernanții reprezintă clasa dominantă, acționează în numele și în interesul acestei clase. În funcție de condițiile concrete, particulare ale apariției și evoluției sale, de raporturile concrete dintre forțele claselor opuse, clasa dominantă poate institui regimuri politice diferite, poate folosi metode mai brutale sau mai „pașnice" de guvernare, poate restrînge sau lărgi drepturile democratice ale cetățenilor, în cadrul unuia și aceluiași tip de stat. Din unghiul de vedere al structurii sale administrative, statul poate fi unitar sau federal.

3. *Funcțiile statului în formațiunile sociale antagoniste*

Prin toate funcțiile sale, statul acționează, în formațiunile antagoniste, în serviciul clasei dominante. Prin funcțiile sale interne, statul servește interesele clasei dominante în raporturile acesteia cu celelalte clase ale societății date; prin funcțiile sale externe, el servește aceste interese în raport cu celelalte state.

Pe plan intern, în aceste formațiuni statul apără, cu toate mijloacele, proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, temelia exploatării omului de către om. De asemenea, el reprimă orice încercare de a răsturna puterea clasei dominante, orînduirea politică respectivă. Întotdeauna, în formațiunile antagoniste, statul a intervenit în viața economică a societății: în formațiunile precapitaliste el a asigurat exploatarea printr-o constrîngere extraeconomică (exercitată în mod direct prin aparatul de stat), iar în capitalism statul ia măsuri de redistribuire a venitului național în favoarea clasei dominante. Statul a intervenit, de asemenea, întotdea-

una, în viața spirituală a societății, promovînd prin toate mijloacele sale ideologia clasei dominante și împiedicînd, pe măsura puterii sale, dezvoltarea conștiinței de sine a forțelor revoluționare ale societății și răspîndirea ideilor înaintate.

Pe plan extern, statul folosește forța sa — politică, economică, militară — pentru subordonarea altor state și popoare, respectiv pentru rezistența în fața tendințelor similare din partea altor state. Proprietatea privată și relațiile antagoniste în cadrul statelor au generat pe plan interstatal tendințe agresive, de expansiune, de jaf și subordonare. În mod firesc, aceste tendințe au generat, la rîndul lor, rezistența statelor și popoarelor vizate, determinînd luptele acestora pentru cucerirea, respectiv apărarea neatîrnării lor, pentru apărarea în fața jafului, expansiunii și subordonării.

În capitalismul contemporan, statul a devenit instrumentul de dominație al burgheziei monopoliste. S-a produs o împletire a aparatului de stat cu cel al marilor monopoluri; în majoritatea pozițiilor-cheie ale aparatului de stat se află persoane care reprezintă totodată interesele grupurilor sau uniunilor monopoliste. În mod tot mai direct și mai fățiș, statul acționează, pe toate planurile vieții publice, în interesul vîrfurilor clasei dominante, în opoziție nu numai cu interesele clasei muncitoare, ci ale tuturor categoriilor oamenilor muncii și chiar cu interesele unor părți ale burgheziei (mai ales mici și mijlocii). Acționînd împotriva intereselor majorității cetățenilor, statul capitalist contemporan își accentuează caracterul nedemocratic și folosește, în tot mai mare măsură și în mod tot mai fățiș, mijloacele sale de constrîngere prin forță, pentru reprimarea acțiunilor de masă ce tind să obțină transformări structurale, democratice și socialiste.

În același timp, în flagrantă opoziție cu realitatea, o seamă de ideologi burghezi susțin că statul capitalist contemporan și-ar fi pierdut caracterul de clasă, că aparatul său ar fi format cu precădere din „tehnocrați", specialiști-tehnicieni de înaltă calificare, care ar conduce treburile în mod

neutral, în virtutea cerințelor tehnice ale specialității lor și nu în conformitate cu interesele de clasă. De fapt, în ciuda folosirii mai intense decît în trecut a tehnicienilor-specialiști în aparatul de stat, deciziile fundamentale continuă să se ia după criterii politice și nu tehnice, iar aceste criterii țin de interesele fundamentale ale clasei dominante. Cei care iau deciziile respective sînt reprezentanții nemijlociți ai vîrfurilor acestei clase.

4. *Statul socialist și particularitățile sale*

Preluarea puterii politice de către clasa muncitoare și aliații săi — prin revoluția socialistă — duce la constituirea unui stat de tip nou, esențialmente deosebit de toate statele din formațiunile social-economice antagoniste. Spre deosebire de acestea din urmă, *statul socialist este primul tip de stat al oamenilor muncii, primul în care o clasă în trecut exploatată, o clasă nemijlocit producătoare de bunuri materiale a devenit dominantă*, folosindu-și puterea nu pentru permanentizarea exploatării, ci, dimpotrivă, pentru desființarea ei. *Statul socialist este principalul instrument suprastructural al construirii noii formațiuni social-economice, al edificării orînduirii socialiste și comuniste.* Spre deosebire de tipurile anterioare de stat, *statul socialist își întemeiază întreaga activitate pe atragerea maselor populare la elaborarea și înfăptuirea politicii sale interne și externe.* Programul, ca și celelalte documente ale partidului nostru subliniază că *partidul acționează neconținut pentru crearea cadrului organizatoric cel mai adecvat participării întregului popor la conducerea vieții economico-sociale*, și aceasta la toate nivelele structurale ale societății românești. Se dezvoltă necontenit participarea largă și nemijlocită a oamenilor muncii la organizarea, conducerea și controlul activităților în centrale și întreprinderi industria-

una, în viața spirituală a societății, promovînd prin toate mijloacele sale ideologia clasei dominante și împiedicînd, pe măsura puterii sale, dezvoltarea conștiinței de sine a forțelor revoluționare ale societății și răspîndirea ideilor înaintate.

Pe plan extern, statul folosește forța sa — politică, economică, militară — pentru subordonarea altor state și popoare, respectiv pentru rezistența în fața tendințelor similare din partea altor state. Proprietatea privată și relațiile antagoniste în cadrul statelor au generat pe plan interstatal tendințe agresive, de expansiune, de jaf și subordonare. În mod firesc, aceste tendințe au generat, la rîndul lor, rezistența statelor și popoarelor vizate, determinînd luptele acestora pentru cucerirea, respectiv apărarea neatîrnării lor, pentru apărarea în fața jafului, expansiunii și subordonării.

În capitalismul contemporan, statul a devenit instrumentul de dominație al burgheziei monopoliste. S-a produs o împletire a aparatului de stat cu cel al marilor monopoluri; în majoritatea pozițiilor-cheie ale aparatului de stat se află persoane care reprezintă totodată interesele grupurilor sau uniunilor monopoliste. În mod tot mai direct și mai fățiș, statul acționează, pe toate planurile vieții publice, în interesul vîrfurilor clasei dominante, în opoziție nu numai cu interesele clasei muncitoare, ci ale tuturor categoriilor oamenilor muncii și chiar cu interesele unor părți ale burgheziei (mai ales mici și mijlocii). Acționînd împotriva intereselor majorității cetățenilor, statul capitalist contemporan își accentuează caracterul nedemocratic și folosește, în tot mai mare măsură și în mod tot mai fățiș, mijloacele sale de constrîngere prin forță, pentru reprimarea acțiunilor de masă ce tind să obțină transformări structurale, democratice și socialiste.

În același timp, în flagrantă opoziție cu realitatea, o seamă de ideologi burghezi susțin că statul capitalist contemporan și-ar fi pierdut caracterul de clasă, că aparatul său ar fi format cu precădere din „tehnocrați", specialiști-tehnicieni de înaltă calificare, care ar conduce treburile în mod

neutral, în virtutea cerințelor tehnice ale specialității lor și nu în conformitate cu interesele de clasă. De fapt, în ciuda folosirii mai intense decît în trecut a tehnicienilor-specialiști în aparatul de stat, deciziile fundamentale continuă să se ia după criterii politice și nu tehnice, iar aceste criterii țin de interesele fundamentale ale clasei dominante. Cei care iau deciziile respective sînt reprezentanții nemijlociți ai vîrfurilor acestei clase.

4. *Statul socialist și particularitățile sale*

Preluarea puterii politice de către clasa muncitoare și aliații săi — prin revoluția socialistă — duce la constituirea unui stat de tip nou, esențialmente deosebit de toate statele din formațiunile social-economice antagoniste. Spre deosebire de acestea din urmă, *statul socialist este primul tip de stat al oamenilor muncii, primul în care o clasă în trecut exploatată, o clasă nemijlocit producătoare de bunuri materiale a devenit dominantă*, folosindu-și puterea nu pentru permanentizarea exploatării, ci, dimpotrivă, pentru desființarea ei. *Statul socialist este principalul instrument suprastructural al construirii noii formațiuni social-economice, al edificării orînduirii socialiste și comuniste.* Spre deosebire de tipurile anterioare de stat, *statul socialist își întemeiază întreaga activitate pe atragerea maselor populare la elaborarea și înfăptuirea politicii sale interne și externe.* Programul, ca și celelalte documente ale partidului nostru subliniază că *partidul acționează necontenit pentru crearea cadrului organizatoric cel mai adecvat participării întregului popor la conducerea vieții economico-sociale*, și aceasta la toate nivelele structurale ale societății românești. Se dezvoltă necontenit participarea largă și nemijlocită a oamenilor muncii la organizarea, conducerea și controlul activităților în centrale și întreprinderi industria-

le, în unități agricole, în instituții, în unitățile administrativ-teritoriale, precum și la dezbaterea și adoptarea hotărîrilor de importanță națională, la rezolvarea treburilor întregii țări.

Forța politică conducătoare în societatea noastră socialistă, după cum o consfințește însăși legea supremă, Constituția țării, este Partidul Comunist Român. Întreaga activitate statală se află sub conducerea nemijlocită a partidului; întărirea rolului conducător al organelor și organizațiilor de partid, în toate verigile sistemului politic al societății, constituie condiția fundamentală a bunei funcționări a întregului sistem, a îndeplinirii în bune condițiuni a sarcinilor complexe ce se află în fața lui.

5. *Democrația socialistă*

Realizînd puterea politică a clasei muncitoare, statul socialist asigură totodată înfăptuirea unui democratism de factură superioară față de cel posibil în orînduirea capitalistă. Democrația *burgheză* — precum se arată în Program — *are prin excelență un caracter formal;* ea proclamă anumite drepturi ale cetățenilor, dar nu asigură condițiile materiale și cadrul social necesar exercitării lor. *Egalitatea politico-juridică formală ascunde inegalități adînci, economice, sociale și naționale, generate de proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, de faptul exploatării omului de către om, de îndreptarea puterii de stat împotriva celor ce muncesc.* Șomajul de masă, pauperismul și nesiguranța existențială, alături de variate forme ale discriminării și asupririi politice, sînt realități incontestabile ale capitalismului, inclusiv ale celui contemporan. Concentrarea puterii economice și politice în mîini din ce în ce mai puține, dominația vîrfurilor marelui capital asupra întregii vieți economico-sociale completează acest tablou.

Democrația socialistă asigură drepturi și libertăți reale pentru masele largi de oameni ai muncii. Ea se întemeiază pe lichidarea inegalităților economice și sociale de clasă, înlăturarea exploatatorilor, cucerirea și exercitarea puterii de către cei ce muncesc, instaurarea proprietății socialiste asupra mijloacelor de producție și realizarea repartiției după principiul socialist. Pe această cale, oamenii muncii pot beneficia cu adevărat de roadele muncii lor și, totodată, se pot manifesta liber în sfera vieții sociale, își pot valorifica energia în interesul lor și al societății deopotrivă. *Statul socialist nu proclamă numai, ci garantează material drepturile oamenilor muncii,* în primul rînd dreptul la muncă, la odihnă, la retribuția corespunzătoare, precum și libertățile și drepturile cetățenești. Democrația socialistă asigură dreptul cetățenilor de a participa la conducerea activităților economico-sociale, la conducerea întregii societăți. *Latura esențială, inseparabilă a democrației socialiste* — precum a subliniat tovarășul Nicolae Ceaușescu — *constă în întărirea legăturilor statului, ale organelor sale cu poporul, pentru ca toate organele de stat să se sprijine permanent în activitatea lor pe masele largi ale oamenilor muncii, să apere consecvent și ferm interesele acestora și, totodată, aceste organe să se afle sub un control permanent al maselor largi populare, al întregului popor.*

În același timp, documentele partidului nostru au subliniat, în repetate rînduri, că dezvoltarea democrației socialiste este un proces istoric, care se adîncește împreună cu și pe temeiul avansării generale pe calea societății socialiste multilateral dezvoltate, în direcția comunismului. După cum se arată în Programul partidului democrația socialistă se va dezvolta pe măsura ridicării gradului de pregătire și competență a oamenilor muncii, a lărgirii orizontului lor de cunoaștere și nivelului lor ideologic și politic, concomitent cu perfecționarea necontenită a cadrelor instituționale ale participării maselor populare la viața publică.

6. *Creşterea rolului statului în societatea socialistă multilateral dezvoltată*

Ideea esenţială, cuprinsă în Programul partidului şi în lucrările secretarului său general cu privire la funcţiile statului socialist este aceea a caracterului istoric al acestor funcţii; în etape diferite ale dezvoltării, condiţiile concrete impun accentuarea uneia sau alteia dintre ele. În acelaşi timp, pe măsura schimbărilor ce se produc în structura societăţii, *pe măsura avansării pe calea societăţii socialiste multilateral dezvoltate, creşte importanţa funcţiei statului de organizare a activităţii economico-sociale.* Cu cît economia socialistă este mai dezvoltată, cu cît problemele economice şi sociale devin mai complexe, cu atît mai importantă pentru progresul social este organizarea ştiinţifică, unitară, planificată, centralizată a rezolvării acestor probleme.

Făurirea societăţii socialiste multilateral dezvoltate este condiţionată de realizarea unor sarcini deosebit de complexe, care vizează în special laturile calitative ale activităţii economico-sociale. Înfăptuirea acestor obiective presupune însă, pe lîngă acţiunea altor factori, perfecţionarea structurii funcţionale a statului, a activităţii organelor şi aparatului de stat. Statul are de jucat un rol tot mai important în conducerea armonioasă a procesului de modernizare a bazei tehnico-materiale, în sporirea bunăstării maselor, în ridicarea patriei noastre pe noi trepte de progres şi civilizaţie.

Programul P.C.R. stabileşte ca direcţii fundamentale de acţiune perfecţionarea centralismului democratic; promovarea fermă a conducerii şi muncii colective în întreaga activitate economico-socială; perfecţionarea activităţii guvernului, a ministerelor şi a celorlalte instituţii centrale, a formelor de organizare şi de muncă a consiliilor populare; organizarea raţională a aparatului de stat, apropierea organelor centrale de conducere de activitatea concretă; participarea largă a maselor la activitatea de stat.

Lectură

„Statul este o maşină pentru menţinerea dominaţiei unei clase asupra alteia (...). Fără un aparat permanent de constrîngere nu poţi sili partea cea mai mare a societăţii să muncească în mod regulat pentru cealaltă. Cît timp n-au fost clase, n-a existat nici acest aparat. Cînd au apărut clasele, odată cu accentuarea şi consolidarea acestei împărţiri a apărut peste tot şi întotdeauna şi o instituţie specială — statul (...). Statul a fost totdeauna un aparat desprins de societate şi compus dintr-un grup de oameni care se îndeletnicesc numai, sau aproape numai, sau mai ales cu guvernarea. Oamenii se împart în guvernaţi şi în specialişti în materie de guvernare, care se situează deasupra societăţii şi se numesc guvernanţi, reprezentanţi ai statului. Acest aparat, acest grup de oameni care îi guvernează pe ceilalţi, îşi asigură întotdeauna un anumit aparat de constrîngere, de forţă fizică..." (V. I. L e n i n, *Despre stat*, în *Opere complete*, vol. 39, Editura politică, Bucureşti, 1966, p. 74—75.)

„Trebuie să se acţioneze pentru întărirea continuă a democraţiei muncitoreşti, pentru intensificarea participării efective a oamenilor muncii la conducerea unităţilor economice şi sociale — aceasta constituind o parte componentă inseparabilă a dezvoltării continue a democraţiei noastre socialiste, cerinţă obiectivă a mersului înainte, expresie a superiorităţii orînduirii noastre, care asigură în practică conducerea statului, a treburilor obşteşti de către poporul însuşi." (N i c o l a e C e a u ş e s c u, *Cu privire la activitatea partidului şi întregului popor pentru înlăturarea urmărilor cutremurului catastrofal din 4 martie, dezvoltarea economico-socială a ţării, activitatea internaţională a partidului şi statului şi situaţia politică mondială*, Editura politică, Bucureşti, 1977, p. 36.)

Întrebări

1. Care este explicaţia marxistă a originii statului?
2. Care sînt caracteristicile principale ale organizării statale a societăţii?
3. Care este esenţa şi rolul statului capitalist contemporan?
4. În ce constă specificul statului socialist?
5. În ce constă superioritatea democraţiei socialiste faţă de cea burgheză?
6. Care este viitorul organizării statale a societăţii?

Revoluția socială este procesul complex al trecerii de la o formațiune social-economică la alta nouă, superioară, procesul schimbării calitative a sistemului social total.

1. *Necesitatea istorică a revoluției sociale*

Necesitatea obiectivă a revoluției sociale este dată de neconcordanța relațiilor de producție dominante într-un sistem social cu caracterul și nivelul forțelor de producție ale societății respective. Pentru a face posibilă desfășurarea normală a producției de bunuri materiale și dezvoltarea ascendentă a forțelor de producție ale societății, precum și pentru a putea rezolva complexele contradicții sociale generate de această neconcordanță, relațiile de producție învechite trebuie înlăturate și înlocuite cu altele noi, corespunzătoare caracterului și nivelului forțelor de producție. În societățile clădite pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, acest lucru se poate realiza doar pe cale revoluționară, deoarece antagonismele de interese ale claselor sociale fundamentale exclud înfăptuirea prin consens general a unor transformări sociale structurale. Clasele exploatatoare dominante au nu numai interesul de a menține relațiile de producție date, chiar cînd acestea au devenit frîne ale progresului social, ci dispun și de puternice mijloace pentru a acționa în consecință. Ele folosesc pentru aceasta forța coercitivă, represivă a puterii de stat pe care o dețin, precum și forța persuasivă a ideologiei lor retrograde, cu care încearcă să demobilizeze masele. De aceea, înfăptuirea cu succes a transformării revoluționare depinde în cea mai mare măsură de tăria mișcării forțelor sociale revoluționare, de gradul organizării lor, de capacitatea mobilizatoare a ideologiei lor. *Dezvoltarea economică a societății este aceea*

care, în ultimă analiză, face posibilă și în același timp istorește necesară revoluția socială; înfăptuirea ei victorioasă depinde însă de forțele sociale capabile de a o realiza.

Ideile revoluționare sînt ele însele generate de contradicțiile social-economice ce se cer rezolvate. Rezolvarea efectivă a acestor contradicții este opera oamenilor, sarcina istorică a forțelor sociale revoluționare.

În ideologia politică, concepția revoluționară se opune în esență, pe de-o parte concepțiilor conservatoare, pe de altă parte celor reformiste. Concepțiile conservatoare, susținute întotdeauna de forțele sociale cele mai retrograde, reprezentînd interesele claselor exploatatoare dominante, au fost și sînt orientate spre apărarea deschisă a rînduielilor întemeiate pe asuprire și exploatare, oricît de perimate ar fi acestea. Concepțiile reformiste recunosc, de obicei, nevoia unor îmbunătățiri a sistemelor sociale bazate pe exploatare și asuprire; ele preconizează doar schimbări în cadrul sistemului respectiv — reforme — și nu transformarea radicală, depășirea istorică a sistemului însuși prin revoluție. Concepția revoluționară, avîndu-și cea mai consecventă și științific întemeiată expresie în doctrina marxist-leninistă, consideră revoluția ca o necesitate istorică obiectivă în evoluția formațiunilor social-economice antagoniste, ca un fenomen social cu cele mai adînci repercusiuni pozitive asupra dezvoltării ascendente, progresive a societății.

2. *Revoluția politică*

Problema centrală a revoluției sociale este problema puterii. De aceea, *momentul central al revoluției sociale*, al trecerii complexe de la o formațiune social-economică la alta nouă, superioară, *este revoluția politică, prin care se realizează trecerea puterii de stat din mîinile vechii clase exploatatoare, dominante, în mîinile clasei purtătoare a relațiilor de producție noi, istorices superioare.* Prin aceasta, revoluția politică

se deosebește fundamental de alte feluri de transformări politice, de schimbările de guvern sau chiar de regim politic. Prin revoluția politică se schimbă conținutul de clasă al puterii de stat, se trece la un nou tip de stat. Revoluția politică înfăptuită permite desfășurarea transformărilor calitative la toate nivelele structurale ale sistemului social, consolidarea și maturizarea treptată a acestuia.

Revoluția politică se declanșează pe fondul general al condițiilor obiective date prin dezvoltarea economică a societății, atunci cînd vechiul sistem politic ajunge în criză, cînd clasa dominantă nu mai poate ține frînele puterii, iar forțele revoluționare au devenit suficient de puternice pentru a desfășura acțiuni adecvate în vederea cuceririi puterii de stat. După cum spunea Lenin, guvernele reacționare, oricît de slăbite ar fi, nu cad de la sine, ele trebuie răsturnate. Clasa dominantă retrogradă nu renunță de bunăvoie la puterea sa de stat, la poziția sa dominantă, ea trebuie înlăturată de la putere prin revoluția politică.

Considerată în ansamblu, revoluția socială este concomitent destructivă și constructivă: distruge, desființează o orînduire politică, o formațiune social-economică perimată și chiar prin aceasta deschide calea pentru făurirea orînduirii politice noi, a formațiunii social-economice istoricește superioare.

3. *Tipurile revoluțiilor sociale*

Revoluțiile sociale sînt de mai multe feluri. *Tipul revoluției sociale este determinat concomitent de caracterul său și de forțele sale motrice.*

Caracterul revoluției este dat de contradicțiile sociale pe care are misiunea de a le rezolva, de transformarea socială pe care urmează s-o înfăptuiască. Revoluția îndreptată împotriva orînduirii feudale și care deschide calea formațiunii capitaliste este prin caracterul ei *revoluție burgheză.* Revoluția care ține să răsturnarea de la putere a burgheziei și

care înfăptuiește trecerea de la capitalism la socialism este prin caracterul ei *revoluție socialistă.*

Forțele motrice ale revoluției sînt clasele și straturile, categoriile sociale care iau parte la mișcarea revoluționară, care o înfăptuiesc. În revoluția burgheză, clasa conducătoare este burghezia, care mobilizează, alături de sine, toate clasele și straturile apăsate de orînduirea feudală. Participarea maselor populare cu revendicări democratice proprii, care depășesc pe cele ale burgheziei, poate conferi revoluției burgheze un caracter burghezo-democratic. În revoluția socialistă, principala forță motrice este proletariatul industrial, clasa conducătoare a acestei revoluții, care acționează împreună cu aliații săi, țărănimea muncitoare, intelectualitatea progresistă și alte categorii sociale.

În funcție de natura problemelor economice și politice concrete ale fiecărei țări, de condițiile social-istorice diferite de la țară la țară, există o mare varietate a trăsăturilor caracteristice ale desfășurării revoluțiilor sociale. Stabilirea acestor caracteristici, descoperirea modului concret în care se împletesc în ele notele generale cu cele particulare, specifice țării respective, este o problemă-cheie a declanșării și înfăptuirii cu succes a revoluției sociale, problemă ce trebuie și poate fi rezolvată numai de forțele conducătoare ale revoluției din fiecare țară.

4. *Revoluția socialistă*

Revoluția socialistă înfăptuiește trecerea de la capitalism la socialism. Momentul său central este revoluția politică socialistă, prin care se realizează trecerea puterii de stat din mîinile burgheziei în cele ale clasei muncitoare și a aliaților săi.

Revoluția socialistă constituie transformarea revoluționară cea mai adîncă, avînd cele mai ample consecințe social-istorice. Spre deosebire de toate revoluțiile anterioare,

ca nu înlocuiește o formă a exploatării cu alta, ci este primul și singurul tip de revoluție care duce la desființarea deplină și definitivă a exploatării omului de către om, deschide calea pentru construirea unei formațiuni social-economice lipsite de exploatare și asuprire, a unei societăți a libertății și egalității sociale. Prin revoluția socialistă, pentru prima dată în istorie, o clasă de oameni ai muncii, clasă nemijlocit producătoare de bunuri materiale a societății — clasa muncitoare — devine clasă conducătoare a societății, clasă care deține și exercită puterea de stat împreună cu aliații săi, cu toate categoriile de oameni ai muncii și o folosește pentru construirea unei societăți omogene, pentru desființarea treptată a tuturor deosebirilor de clasă. Toate revoluțiile au sarcini destructive și sarcini constructive; dar în cazul revoluției socialiste sarcinile constructive precumpănesc, deoarece problemele construirii societății socialiste și comuniste, a societății fără proprietate privată și exploatare, sînt incomparabil mai ample și mai complexe decît în cazul trecerilor anterioare de la o formațiune social-economică la alta. În cazul revoluțiilor sociale anterioare, preluarea puterii politice de către noua clasă dominantă reprezenta nu numai momentul central, dar și încheierea în linii mari a procesului revoluționar. Specific revoluției socialiste este faptul că momentul cuceririi puterii politice de către masele populare în frunte cu clasa muncitoare marchează doar începutul unui proces revoluționar care include transformări calitative în viața economică, politică și spirituală a societății.

În revoluția socialistă ce s-a desfășurat în România, trăsăturile generale ale acestei revoluții s-au împletit în mod inseparabil cu altele particulare, generate de condițiile specifice ale țării noastre, de dezvoltarea sa istorică. Existența unui regim burghezo-moșierese, a unor structuri social-politice nedemocratice, au impus desfășurarea unui proces revoluționar complex în mai multe etape, spre a înfăptui trecerea de la vechea orînduire burghezo-moșierească la orînduirea socialistă. În toate aceste etape s-au desfășurat înnoirile

revoluționare ale economiei, structurilor sociale și politice, vieții spirituale a societății românești, prin care s-a înfăptuit și se desăvîrșește în continuare revoluția socialistă în România, pregătindu-se trecerea la comunism.

5. *Trecerea a noi popoare, în viitor, pe calea socialismului*

Făcînd o amplă analiză a transformărilor istorice petrecute în lume în ultimele decenii și constatînd schimbarea raportului de forțe pe plan mondial în favoarea forțelor progresiste, antiimperialiste, precum și influența tot mai puternică exercitată de țările socialiste asupra dezvoltării sociale contemporane, Programul Partidului Comunist Român subliniază inevitabilitatea trecerii a noi și noi popoare, în viitor, pe calea socialismului. Totodată, Programul, — toate documentele partidului nostru, subliniază diversificarea necesară a căilor și mijloacelor de înfăptuire a revoluției socialiste. Socialismul nu poate fi adus sau impus din afară; el constituie o necesitate obiectivă, ce se maturizează în momente diferite în diferitele țări, și se realizează prin lupta forțelor progresiste, revoluționare din fiecare țară. Modalitățile de înfăptuire a revoluției socialiste depind de condițiile concrete, putînd fi elaborate numai de către partidele comuniste, de către forțele conducătoare ale revoluției din țările respective.

O însemnată problemă este aceea a căilor pașnice sau nepașnice de înfăptuire a revoluției socialiste, de trecere de la capitalism la socialism. Aceasta depinde de condițiile particulare ale desfășurării luptei revoluționare și de gradul și formele în care se manifestă împotrivirea forțelor reacționare. Important este ca mișcarea revoluționară să aibă în vedere și să fie pregătită pentru ambele posibilități, spre a putea folosi în toate situațiile, căile și mijloacele adecvate. De asemenea, preluînd puterea politică, proletariatul și aliații săi trebuie să-și creeze propriile instrumente capabile de a

asigura apărarea eficientă a cuceririlor revoluționare pe care le-au dobîndit, împotriva oricăror încercări ale reacțiunii interne și externe de a le periclita.

O problemă deosebit de importantă și de actuală a epocii noastre este aceea a trecerii spre socialism a țărilor în curs de dezvoltare, a statelor care abia de curînd și-au dobîndit independența politică. După cum a subliniat tovarășul Nicolae Ceaușescu, forțele progresiste din țările cu un grad scăzut de dezvoltare economică nu pot urma căile și mijloacele de luptă pentru trecerea la socialism alese de forțele din țările capitaliste dezvoltate. Pentru țările în curs de dezvoltare, esențială este crearea unității depline de acțiune a forțelor revoluționare, în vederea soluționării numeroaselor și dificilelor probleme datorate slabei lor dezvoltări.

Indiferent de căile concrete, pașnice sau nepașnice, ale înfăptuirii revoluției, esențial pentru socialism este trecerea puterii de stat în mîinile oamenilor muncii și statornicirea proprietății socialiste asupra principalelor mijloace de producție, înfăptuirea principiilor socialiste de repartiție, eliminarea exploatării omului de către om.

Lectură

„Trecerea puterii de stat din mîinile unei *clase* în mîinile altei clase constituie primul indiciu, indiciul principal, fundamental al unei revoluții, atît în accepția riguros științifică, cît și în cea practic-politică a națiunii respective." (V. I. Lenin, *Scrisori cu privire la tactică*, în *Opere complete*, vol. 31. Editura politică, București, 1964, p. 135.)

„Actul istoric de la 23 August 1944 a marcat începutul unor profunde transformări revoluționare și prefaceri înnoitoare în viața întregii noastre societăți. Ca urmare a profundelor schimbări petrecute în societate, a realizării unității clasei muncitoare și a luptei unite cu țărănimea și cu alte forțe sociale, s-a creat posibilitatea înfăptuirii revoluției socialiste, a instaurării puterii muncitorești-țărănești și a trecerii la construcția victorioasă a socialismului. Aceasta a marcat începutul epocii făuririi conștiente de către poporul român a propriului său destin. Într-o perioadă scurtă, oamenii muncii, sub conducerea partidului lor marxist-leninist, au străbătut mai multe etape istorice, trecînd de la vechea orînduire burghezo-moșierească la orînduirea socialistă." (Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Congresul educației politice și al culturii socialiste*, Editura politică, București, 1976, p. 23.)

Întrebări

1. În ce constă necesitatea obiectivă a revoluției sociale?
2. Ce se înțelege prin caracterul și prin forțele motrice ale unei revoluții?
3. Prin ce se deosebește revoluția socialistă de revoluțiile anterioare?
4. Ce arată Programul Partidului cu privire la trecerea a noi popoare, în viitor, pe calea socialismului?

Tipurile de comunitate umană

Procesul istoric al dezvoltării sociale de pînă acum s-a desfășurat în cadrul unor comunități umane, unități de populație relativ de-sine-stătătoare. Aceste comunități nu reprezintă subdiviziuni biologice ale speciei umane, ci sînt entități sociale, istorice constituite.

Principalele tipuri de comunități umane sînt: comunitatea gentilico-tribală, poporul și națiunea. Ultimele două se prezintă în cîte două ipostaze diferite. *Toate comunitățile umane sînt sudate, pe lîngă descendența lor comună, printr-o viață economică, printr-o comunitate teritorială* (cu o excepție ce urmează a se vedea) *printr-o comunitate de limbă și printr-o comunitate spirituală rezultată din cele precedente.* Comunitatea economică, teritorială, lingvistică și spirituală iau o înfățișare specifică în cazul fiecărui tip de comunitate umană.

În ideologia nemarxistă sînt larg răspîndite concepțiile idealiste despre comunitățile umane, conform cărora acestea s-ar defini în mod exclusiv sau primordial prin trăsăturile lor spirituale, considerate în mod neistoric. De asemenea, circulă o seamă de concepții biologiste, care consideră co-

munităţile umane ca subdiviziuni biologice ale omenirii, cu trăsături ce s-ar transmite neschimbat prin ereditate; în forma lor extremă, aceste concepţii iau înfăţişarea etnicismului rasist. Concepţia marxist-leninistă se întemeiază pe viziunea materialist-istorică, punînd accentul pe rolul factorului economic în constituirea şi dezvoltarea istorică a comunităţilor umane, considerîndu-le produse ale vieţii sociale, care se constituie şi se dezvoltă, se transformă în conformitate cu condiţiile istorice de existenţă.

1. *Comunitatea gentilico-tribală*

În formaţiunea social-economică primitivă, oamenii trăiau într-o comunitate gentilico-tribală. Temelia economică a acesteia o constituia gospodăria comună, clădită pe proprietatea obştească asupra mijloacelor de producţie, avînd ca principală funcţie asigurarea supravieţuirii membrilor şi a comunităţii deopotrivă. Comunitatea gentilico-tribală constituie o unitate de populaţie relativ restrînsă, formată din cîteva zeci sau cîteva sute de oameni, cu o structură socială simplă. Principiul de constituire a comunităţii gentilico-tribale este cel al legăturilor de sînge: altfel spus, comunitatea descendenţei are încă aici înfăţişarea relaţiilor de rudenie, care leagă nemijlocit pe indivizi între ei. Această comunitate nu este încă fixată pe un teritoriu, ci ea duce o viaţă preponderent nomadă. Dar membrii comunităţii gentilico-tribale migrează împreună, conviețuiesc pe un teritoriu, chiar dacă acesta nu este definitiv. Comunităţile gentilico-tribale nu sînt împărţite în clase şi nu au o organizare statală.

2. *Poporul*

Comunităţile gentilico-tribale s-au destrămat în procesul trecerii de la comuna primitivă la sclavagism. Tipul de comunitate umană caracteristic pentru formaţiunea social-

economică sclavagistă şi pentru cea feudală este poporul. El constituie o unitate de populaţie mai numeroasă. Comunitatea descendenţei nu mai înseamnă în acest caz legături nemijlocite de rudenie între oameni, ci conviețuirea lor multigeneraţională pe acelaşi teritoriu. Poporul se constituie şi trăieşte pe un teritoriu determinat, circumscris prin hotare, faptul fiind în strînsă legătură cu noul tip de organizare generală a vieţii sociale, cu organizarea statală. Poporul se împarte în clase şi straturi cu poziţii economice şi politice diferite şi opuse. Viaţa economică nu se mai desfăşoară într-o unică gospodărie, ca aceea a comunităţii primitive, ci într-un complex economico-social, format dintr-o multitudine de gospodării. Această economie are un caracter natural, închis, autarhic, producţia şi schimbul de mărfuri avînd în cadrul ei un rol subordonat. Poporul este legat şi prin comunitatea de limbă a membrilor săi. Autarhia locală şi regională, caracterul închis al vieţii economice determină împărţirea limbii unice a poporului în dialecte locale şi regionale.

3. *Naţiunea*

În procesul trecerii de la feudalism la capitalism, popoarele se constituie în naţiuni, păstrîndu-şi continuitatea istorică pe teritoriul dat, vorbind aceeaşi limbă, păstrîndu-şi şi dezvoltîndu-şi spiritualitatea şi cultura specifică. Astfel, naţiunea română continuă existenţa multiseculară a poporului român. *Temelia transformării poporului în naţiune o constituie schimbarea tipului de comunitate economică, prin generalizarea producţiei de mărfuri, prin transformarea tuturor produselor şi, totodată, a forţei de muncă în marfă, prin conectarea tuturor unităţilor economice mici şi mari la piaţa naţională.* Naţiunea este scindată, în condiţiile capitalismului în clase antagoniste. Clasa dominantă, adică burghezia, este o clasă exploatatoare ale cărei interese fundamentale sînt opuse faţă de cele ale clasei muncitoare, ale maselor

populare. Lichidarea autarhiei și a fărîmițării feudale accentuează unitatea națiunii, face să se reducă deosebirile și să se constituie limba națională ca limbă literară și ca limbă a școlii. Se dezvoltă conștiința de sine a națiunii, conștiința descendenței comune, a istoriei comune, a ființei specifice naționale.

O condiție fundamentală a progresului națiunii este independența sa politică, existența statului său propriu, suveran. De aceea, națiunile care, în momentul constituirii lor ca atare, sînt lipsite de libertate și independența politică, luptă pentru cucerirea independenței statale. De asemenea, apărarea independenței naționale, a suveranității statale a națiunii, a unității sale politice în cadrul granițelor naționale, este o condiție fundamentală a progresului său economic și spiritual.

Problemele națiunii fac parte din temele cele mai dezbătute în confruntările ideologice contemporane. Unii autori consideră națiunea o categorie istorică depășită, iar existența statului național o frînă în calea utilizării și dezvoltării forțelor de producție contemporane.

În epoca noastră națiunea, ca tip fundamental al comunităților istorice actuale, are un însemnat rol istoric. Acest rol se manifestă pregnant în întreaga viață economică, socială și politică contemporană, atît în cazul națiunilor și statelor naționale, de mult constituite și independente, cît și al celor care acum parcurg procesul dobîndirii independenței lor naționale și a organizării lor în state suverane. În multe țări aflate acum pe drumul dezvoltării independente, consolidarea suveranității naționale este condiția principală a progresului lor economic și spiritual, a lichidării subdezvoltării, rezultate din asuprirea și înrobirea lor seculară.

4. *Națiunea socialistă*

În socialism, națiunea dobîndește trăsături noi. După desființarea claselor exploatatoare și înlăturarea exploatării omului de către om, națiunea nu mai este divizată în clase

antagoniste, ci doar în clase și straturi aliate și prietene, cu interese fundamentale comune și între care liniile de demarcație dispar treptat, printr-un proces de omogenizare socială. Clasa conducătoare a națiunii nu mai este burghezia, ci clasa muncitoare, o clasă consecvent revoluționară și consecvent fidelă intereselor întregii națiuni. Ideologia națiunii socialiste este ideologia marxist-leninistă. Toate acestea ridică pe o nouă treaptă calitativă unitatea lăuntrică a națiunii, sporind totodată forța mobilizatoare a conștiinței sale de sine.

În condițiile socialismului națiunea parcurge obiectiv și legic un proces al înfloririi ei, al manifestării sale plenare. Înfăptuirea deplină a Programului partidului va ridica națiunea română pe cele mai înalte culmi ale civilizației. În procesul dezvoltării națiunii socialiste se pune și se rezolvă în mod marxist-leninist și problema naționalităților. Abia socialismul creează condițiile obiective și subiective ale acordării de drepturi depline, economice, sociale, politice, naționalităților, ale afirmării lor nestingherite, fără nici o deosebire. Aplicînd neabătut principiile socialismului științific, partidul nostru a asigurat lichidarea pentru totdeauna a asupririi și inegalității, realizarea deplinei egalități în drepturi a tuturor oamenilor muncii, a frației lor, fără deosebire de naționalitate, considerînd politica națională justă ca parte inseparabilă a făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și a înaintării spre comunism.

Programul P.C.R. arată că pe parcursul dezvoltării istorice are loc un proces legic de apropiere între națiuni, pe baza colaborării egale și liber consimțite dintre ele. În etapa comunismului deplin se va ajunge la dispariția treptată a statelor naționale, a unor deosebiri esențiale între națiuni, dar națiunea va continua să existe timp îndelungat ca entitate distinctă, păstrîndu-și specificul, realizîndu-se totodată o conlucrare multilaterală între națiuni. Procesul dialectic de apropiere între națiuni nu poate fi în nici un fel forțat; acest proces presupune afirmarea și înflorirea puter-

nică a fiecărei națiuni și, totodată, promovarea unor relații principiale între ele, întemeiate pe deplina egalitate, pe stimă și respect reciproc.

Lectură

„După cum se știe, partidul nostru pornește în mod ferm de la concepția că în actuala etapă, cît și în întreaga epocă de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și de trecere spre comunism, inclusiv multă vreme în societatea comunistă însăși națiunea va avea de jucat un rol important. De aceea facem totul pentru a asigura afirmarea cu putere a caracteristicilor noi ale națiunii socialiste, în cadrul căreia nu mai există clase exploatatoare, din care dispar antagonismele de clasă și are loc un amplu și permanent proces de apropiere între clase și categorii sociale, între munca fizică și cea intelectuală, între oraș și sat, de omogenizare a societății. În acest mod se formează o națiune nouă, de oameni egali în drepturi, animați de aceleași interese și idealuri." (Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea consacrată aniversării Academiei „Ștefan Gheorghiu"*, Editura politică, 1975, p. 22.)

„...partidul și statul nostru au datoria să acționeze în mod conștient pentru asigurarea tuturor condițiilor de manifestare plenară a națiunii și naționalităților și, totodată, pentru apropierea și dispariția treptată în comunism a deosebirilor naționale, pentru formarea unui popor al oamenilor muncii, făuritori conștienți, într-o deplină unitate, a propriei lor istorii, ai propriului lor viitor liber comunist." (Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Congresul educației politice și al culturii socialiste*, Editura politică, București, 1976, p. 47.)

Întrebări

1. Prin ce se caracterizează comunitatea gentilico-tribală și poporul ca tipuri de comunități istorice?
2. Care sînt trăsăturile caracteristice ale națiunii ca tip de comunitate istorică?
3. În ce constă concepția Partidului Comunist Român despre prezentul și viitorul națiunii?

Familia

Familia este cel mai important grup social mic care mijlocește integrarea individului în societate. În familie se împletesc multiple feluri de relații sociale. Ea are un rol complex care se exprimă în funcțiile sale de bază, cu caracter biologic, economic, cultural, educativ.

Familia este unitatea socială de bază în care se desfășoară — într-un mod recunoscut și reglementat de către societate — relațiile legate de reproducerea speciei, de înmulțirea populației. De asemenea, familia asigură îngrijirea și creșterea copiilor, *educarea și pregătirea lor pentru viața și activitatea socială.* Familia a îndeplinit întotdeauna, în istoria de pînă acum a societății, și anumite *funcții economice.* Totodată, relațiile dintre indivizii cuprinși într-o familie prezintă foarte importante laturi afective, morale și spirituale. Legăturile întemeiate pe dragostea, stima, prețuirea și încrederea reciprocă a soților, precum și cele dintre părinți și copii, sînt relațiile interpersonale cu cea mai puternică încărcătură afectivă. Pe trăinicia acestor sentimente, precum și pe rolul jucat de unitatea familială în viața de toate zilele a indivizilor se întemeiază deosebita influență formativă a familiei.

1. *Originea familiei și evoluția sa în societățile antagoniste*

Societatea nu s-a născut prin însumarea unor familii ci, dimpotrivă, familiile au apărut în cadrul societății omenești, pe o anumită treaptă a dezvoltării acesteia.

La începutul societății primitive s-a practicat căsătoria pe grupe de bărbați și femei. De la aceasta s-a ajuns, cu timpul, la căsătoria „pereche", constînd din conviețuirea mai mult sau mai puțin stabilă a unui bărbat cu o femeie, iar de la aceasta, de asemenea ca rezultat al unei îndelungi evoluții, la căsătoria monogamă, întemeiată pe conviețuirea constantă,

socialmente reglementată și recunoscută, a unui cuplu conjugal precum și a descendenților acestuia, împreună, eventual, și cu alte persoane înrudite.

În comuna primitivă, persoanele aparținînd celor două sexe erau socialmente egale. Activitatea femeilor se desfășura nemijlocit în slujba întregii obști și era prețuită ca atare. Femeile participau, ca și bărbații, la rezolvarea treburilor publice ale comunității. Descendența urmașilor se urmărea pe linie maternă, femeia-mamă bucurîndu-se de considerație și prețuire. În ansamblu, această rînduială a relațiilor dintre sexe poartă denumirea de matriarhat.

Odată cu destrămarea comunei primitive, matriarhatul este înlocuit prin patriarhat. Începînd cu diviziunea socială a activităților și constituirea proprietății private asupra mijloacelor de producție, bărbatul devine proprietarul acestora, iar activitatea lui asigură existența materială a familiei. Descendența se urmărește de acum înainte pe linie paternă. Femeia părăsește scena vieții publice, fiind obligată să se retragă în gospodăria casnică. Familia monogamă se constituie, deci, istoricește, ca familie patriarhală, în care bărbatul, soț și părinte, este capul familiei, femeia fiindu-i subordonată.

În toată istoria formațiunilor social-economice antagoniste, în diferite forme istorice ale structurilor familiei, situația de subordonare a femeii, inegalitatea poziției sale în societate și în familie, s-a păstrat. Acolo unde familia constituia și unitatea de proprietate, interesul economic intervenea adesea în mod hotărîtor la încheierea căsătoriei și în menținerea ei. Nu afecțiunea reciprocă, ci interesul părților în cumularea sau lărgirea proprietății guverna de cele mai multe ori alegerea partenerilor. O atare situație a stat la originea multor drame umane.

În condițiile capitalismului apar germenii unor relații familiale de tip nou, în cadrul familiei proletare. Aceasta nu se întemeiază pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, de aceea interesul economic nu mai joacă

rol precumpănitor în constituirea și menținerea ei. Totodată, intrarea femeii în producție o scoate din izolarea casnică, îi asigură o anumită independență economică care îi permite, în principiu, dobîndirea unui statut de egalitate cu bărbatul în familie.

2. *Familia în socialism*

Socialismul adîncește și extinde treptat la întreaga societate noile caracteristici ale familiei.

Mai întîi, *socialismul asigură, pentru prima dată în istorie, deplina egalitate politico-juridică a femeii cu bărbatul.* Deși egalitatea în drepturi și obligațiile politice și juridice constituie o revendicare general-democratică, capitalismul nu a realizat-o nicăieri în mod consecvent și deplin. În societatea socialistă se realizează, cu toată consecvența, deplinătatea drepturilor politice ale femeii, participarea sa la viața publică. Socialismul asigură dreptul la muncă al femeii și aplicarea principiului „retribuție egală la muncă egală". În măsură incomparabil mai mare ca în trecut, femeile au intrat în toate domeniile producției de bunuri materiale și spirituale, aducîndu-și aportul la activitatea desfășurată în toate sferele vieții sociale. Totodată, partidul nostru acționează în mod ferm pentru promovarea femeilor în munci de răspundere în toate domeniile, cu deosebire în unitățile economice și instituțiile în care majoritatea angajaților sînt femei. Atragerea femeilor la activitățile de conducere în societate, la rezolvarea treburilor publice este un proces firesc și necesar, ce ține de esența sistemului nostru social. Dobîndirea unei înalte pregătiri profesionale, participarea la viața obștească, contribuția la crearea tuturor valorilor materiale și spirituale ale societății asigură femeii un statut de egalitate cu bărbatul, atît în viața publică cît și în cadrul familial.

Familia socialistă nu mai constituie o unitate de proprietate asupra unor mijloace de producție, temelia existenței și

progresului întregii societăți fiind proprietatea socialistă. Nu mai constituie nici unitate de producție, cum era în cazul producției meșteșugărești sau în agricultura dinainte de cooperativizare. În socialism, oamenii își desfășoară activitatea productivă de obicei în afara cadrului familial. Socialismul creează condițiile așezării relațiilor familiale pe temelia afecțiunii sincere, a prețuirii, a stimei și încrederii reciproce. Puritatea morală a relațiilor familiale este cea mai bună chezășie a stabilității lor.

Partidul și statul nostru manifestă o continuă grijă pentru întărirea familiei și sprijinirea ei în îndeplinirea importantelor sale funcții sociale. Asigurarea concediilor de maternitate plătite, asigurarea, pentru femeile din producție, a condițiilor necesare îngrijirii copilului, construirea de creșe, cămine și grădinițe, continua dezvoltare a rețelei sanitare și a tuturor formelor de învățămînt constituie expresia acestei susținute griji.

Consolidîndu-se pe temeiul dezvoltării generale a sistemului social socialist, al legislației socialiste și al dezvoltării conștiinței socialiste a oamenilor muncii, familia este chemată să-și îndeplinească tot mai bine îndatorirea sa de a contribui la dezvoltarea națiunii prin creșterea natalității. Familia trebuie totodată să-și sporească contribuția la educarea copiilor și tinerilor, la făurirea omului nou, adînc pătruns de principiile eticii și echității socialiste, capabil să se integreze în familie și în societate, să fie un membru de folos al societății noastre socialiste.

Pregătindu-se pentru viața activă, tineretul nostru trebuie să fie pregătit pentru a-și asuma, împreună cu celelalte îndatoriri ce revin adultului, responsabilitățile întemeierii unei familii proprii. Viața familială demnă și fericită este una din condițiile pentru realizarea deplină a persoanei umane, una din condițiile integrării sociale optimale a tineretului în viață.

Lectură

„Comuniștii, toți cetățenii patriei trebuie să manifeste o înaltă răspundere pentru întemeierea familiei — nucleul de bază al societății — pe principiile moralei socialiste, ale egalității, respectului și afecțiunii reciproce între soți, pentru îndeplinirea rolului familiei în creșterea și educarea sănătoasă a copiilor și întărirea națiunii noastre socialiste". *(Programul P.C.R.*, p. 159.)

Întrebări

1. Ce este familia și care sînt funcțiile ei sociale?
2. Care sînt particularitățile familiei în societățile cu clase antagoniste?
3. Ce măsuri a luat partidul și statul nostru pentru întărirea și creșterea rolului familiei în viața socială a țării?

Conștiința socială

Lumea ideilor, sentimentelor, atitudinilor, a convingerilor, aspirațiilor și idealurilor oamenilor, altfel spus latura spirituală a vieții sociale sau *conștiința socială*, a fascinat în mod statornic cugetarea și creația filozofică. Prin filozofie conștiința se îndreaptă astfel asupra ei însăși pentru a-și cerceta *modul de constituire* și *structurare*, *natura* și *conținutul specific*, *raporturile cu existența socială* precum și cu *universul spiritual al individului*.

Gîndirea filozofică premarxistă, deși are merite importante în surprinderea unor aspecte reale ale vieții spirituale, n-a reușit totuși să dea o rezolvare adecvată și consecventă acestor probleme. Pozițiile filozofice premarxiste s-au caracterizat fie prin neînțelegerea specificului și conținutului propriu al fenomenelor de conștiință, fie prin considerarea ei ca autonomă în raport cu existența socială, sau, chiar mai mult, ca fiind determinantă în raport cu existența.

Conținutul, structura și rolul conștiinței sociale

Fenomen deosebit de complex, conștiința socială are o natură și determinări specifice care o deosebesc în mod profund în structurile materiale, obiective ale societății. Subliniind acest specific, complexitatea și conținutul propriu al conștiinței sociale, filozofia marxistă evidențiază, totodată, determinarea ei de către existența socială, precum și rolul activ al conștiinței în raport cu existența socială.

1. *Conținutul și determinarea conștiinței sociale*

Prin expresia conștiință socială se înțelege, în sensul cel mai larg, latura spirituală a vieții sociale. În această accepțiune conștiința socială ar cuprinde totalitatea manifestărilor și stărilor de ordin spiritual (cognitiv, afectiv și volitiv) ale membrilor unei societăți într-un anumit stadiu al evoluției istorice a acesteia.

Conceptul filozofic de conștiință socială, categorie fundamentală a materialismului istoric, desemnează nu orice fel de manifestări spirituale, ci numai pe cele care sînt valabile pentru societate în general, pentru membrii unor clase și categorii sociale, popoare sau națiuni. Conștiința socială constă dintr-un ansamblu de fenomene și stări de ordin spiritual care exprimă în mod sintetic și generalizat viața spirituală a membrilor unei societăți. Ea se constituie din totalitatea reprezentărilor, mentalităților, ideilor, concepțiilor, teoriilor, sentimentelor și atitudinilor oamenilor ca membri ai claselor și formelor de comunitate integrate unei formațiuni social-economice.

Conștiința socială ca reflectare a existenței în general, a existenței sociale în special, nu este separată de conștiința individuală. Ea apare și există numai în și prin conștiința oamenilor ca indivizi concreți, fiind o componentă a conștiinței acestora. Conștiința socială nu se confundă, însă, cu conștiința individuală. Ea nu vizează nuanțele individuale ale conștiinței, diferențierile multiple care există de la individ la individ. Ea nu este o simplă sumă a conștiințelor individuale ci, ansamblul mai mult sau mai puțin organizat al ideilor sentimentelor, convingerilor, deprinderilor, idealurilor cu valoare generală, cu valabilitate la scara unei comunități de indivizi, a unei societăți date.

În conținutul lor fenomenele de conștiință exprimă caracteristicile existenței sociale, fiind reflectarea ideală a condițiilor materiale de existență a oamenilor și totodată trăirea unor stări afective și volitive în raport cu acestea.

Punînd în evidență acest specific filozofia marxistă a demonstrat primordialitatea existenței în raport cu conștiința, determinarea conștiinței sociale de existența socială. Pornind de la cercetarea vieții reale a societății, clasicii marxismului au subliniat prioritatea existenței față de conștiință, faptul că înainte de toate oamenii sînt nevoiți să-și producă *în mod social* condițiile materiale ale existenței lor. Ei au înțeles în mod profund și nuanțat că *primum vivere, deinde philosophari;* că înainte de a face politică, artă, filozofie, de a se comporta moral sau juridic, oamenii trebuie să-și asigure cele necesare existenței; că modurile diferite de procurare și producere a acestora constituie temeiul de ultimă instanță al modurilor diferite de a gîndi. În activitatea complexă ce o desfășoară în acest scop, între membrii societății se stabilește în mod obiectiv un sistem complex de relații de producție, socio-profesionale, de clasă, comunitare, familiale, instituționale, culturale ș.a., care reprezintă cadrul istoric concret al existenței sociale a oamenilor. Caracteristicile acestei existențe sînt reflectate în mod conștient, mai mult sau mai puțin profund, direct sau indirect, în manifestările și stările lor de spirit, adică în: reprezentări, mentalități, idei, concepții și teorii politice, juridice, morale, artistice, științifice, filozofice și religioase, dar și în aspirații și idealuri, sentimente și atitudini.

Evidențiind prioritatea existenței sociale față de conștiința socială, în Prefața la „Contribuții la critica economiei politice", Marx sublinia că „Modul de producție al vieții materiale determină în genere procesul vieții sociale, politice și spirituale". Descoperirea acestui raport l-a condus pe Marx la formularea binecunoscutei teze privind determinarea conștiinței sociale de către existența socială, una din cele mai mari cuceriri teoretice ale gîndirii marxiste. El arăta în această privință că: „Nu conștiința oamenilor le determină existența, ci, dimpotrivă, existența lor socială le determină conștiința".

Pe temeiul acestei determinări conștiința socială dobîndește un *caracter concret-istoric;* fiecărui mod de organizare a societății fiindu-i caracteristic un anumit tip de conștiință socială. Din acest punct de vedere se pot înțelege atît aspectele de continuitate, cît și cele de discontinuitate ale conștiinței, de la o formațiune social-economică la alta, deși aceste probleme privesc și legile proprii ale dezvoltării conștiinței. Claselor și categoriilor sociale, popoarelor și națiunilor le sînt proprii manifestări și stări spirituale specifice, anumite modalități de reflectare și trăire în plan spiritual a existenței în genere, în special a existenței lor sociale.

Astfel fenomenele conștiinței sociale mijlocesc atît societății, cît și națiunilor, popoarelor, claselor și categoriilor sociale cunoașterea propriilor trebuințe și interese, precum și elaborarea pe acest temei a unor idealuri și aspirații, trăirea unor simțăminte și acte de voință colective.

Conștiința socială constituie astfel o cunoaștere de sine a societății, a națiunilor și popoarelor, a claselor și categoriilor sociale. În această calitate ea se concretizează specific în manifestările și stările spirituale ale diverselor clase și grupuri sociale, în raport cu poziția și interesele lor în cadrul societății. Clasele și grupurile sociale vor susține anumite idei, concepții și teorii, vor împărtăși anumite simțăminte și atitudini, în funcție de pozițiile pe care le dețin în cadrul organizării sociale. De caracterul acestora depinde în cea

mai mare măsură conținutul și rolul pe care-l îndeplinesc producțiile lor spirituale. În societățile împărțite în clase conștiința socială are un puternic *caracter de clasă*, exprimă, justifică sau condamnă, apără sau respinge anumite interese și poziții de clasă, îndeplinind astfel importante funcții ideologice. De aceea în societățile cu clase antagoniste, conștiința are un *caracter neomogen*, reflectînd contradicțiile societății pe care o exprimă, cu toate că există și idei, sentimente și atitudini general valabile în virtutea existenței comune a membrilor societății și a unor aspirații general umane. Clasa care domină viața socială pe plan economic își impune dominația și pe plan spiritual, stăpînind mijloacele și instrumentele pentru promovarea propriilor sale idei, concepții și teorii. În acest mod ea influențează și întreaga viață spirituală, societatea în ansamblul său.

2. *Independența relativă a conștiinței sociale*

Clasicii marxismului au atras atenția acelora care au interpretat în mod simplist, uneori vulgar, dependența conștiinței sociale de existența socială. Ei au precizat că din această teză nu decurge nicidecum concluzia potrivit căreia ar fi vorba de un determinism absolut, rigid și unilateral, simplist. Evidențiind primordialitatea existenței sociale în raport cu conștiința socială, ei au dezvăluit, totodată, *natura proprie și independența relativă* a fenomenelor vieții spirituale, legile lor specifice de constituire și manifestare.

Prin natura lor fenomenele de conștiință se deosebesc profund de cele ale existenței sociale, ele sînt manifestări interiorizate, realizate la nivelul structurilor conștiinței individilor. În conținutul lor ele redau caracteristicile existenței sociale, în primul rînd ale situației economice. În acest sens Engels sublinia faptul că Marx nu a susținut că situația economică este „*singura cauză activă*" a producerii fenomenelor

de conștiință, ca efect pasiv și automat, ci că această reflectare are loc în condiții de existență istoric-determinate, ceea ce face ca „în ultimă instanță... necesitatea economică să se impună întotdeauna".

Ca reflectare ideală, afectivă și atitudinală a existenței în general, a celei sociale în special, conștiința are o independență relativă. Aceasta constă, pe de o parte, în faptul că *reflectă adeseori cu întîrziere* caracteristicile existenței, dat fiind mecanismul deosebit de complex al acestei reflectări, precum și specificul subiectivității umane. Pe de altă parte, în manifestările și stările lor spirituale colectivitățile umane preiau o anumită moștenire, suportă anumite influențe. De aceea, uneori conștiința claselor și categoriilor sociale reflectă fenomene ale existenței trecute, depășite. O asemenea situație este caracteristică mai ales societăților în declin și claselor sociale retrograde, care în manifestările lor spirituale trăiesc și gîndesc prezentul și viitorul din perspectiva trecutului, apără și justifică ideologic situațiile care le-au fost favorabile, îndeamnă fie la reîntoarcere, fie la acceptarea și menținerea neschimbată a stărilor prezente.

Independența relativă a conștiinței sociale privește nu numai *rămînerea în urmă* față de existență, ci și *caracterul ei anticipativ*. Ca ansamblu de fenomene spirituale conștiința socială reprezintă modalitatea specifică în care colectivitățile umane proiectează la nivel ideal cursul viitor al existenței lor sociale, pe baza cunoașterii legilor ei specifice de evoluție, potrivit unor scopuri, aspirații și idealuri.

În raport cu natura și conținutul acestora ele se raportează în mod conștient la existență, acționează pentru transformarea ei potrivit scopurilor, aspirațiilor și idealurilor pe care le urmăresc. Conștiința este astfel *un factor dinamizator* al acțiunii sociale și prin aceasta al existenței sociale. Prin intermediul acțiunii ea îndeplinește un *rol activ* în planul existenței.

Între existența socială și conștiința socială se stabilește astfel o conexiune reciprocă, în care existența determină

conștiința, iar aceasta la rîndul ei joacă un rol activ în raport cu existența. Fenomenele de conștiință se constituie ca reflectări ale existenței, dar se reîntorc asupra acesteia prin acțiunea socială, proces în care ele se verifică și se îmbogățesc în mod continuu și progresiv.

3. *Structura conștiinței sociale: nivele și forme*

Deși conștiința socială reprezintă un ansamblu unitar de fenomene spirituale, în interiorul ei se disting diverse nivele de structurare. Acestea privesc pe de o parte gradul de profunzime al conștientizării, cunoașterii și elaborării, iar pe de altă parte modul de raportare, de apreciere (valorizare) a structurilor existenței precum și a însești fenomenelor de conștiință.

După criteriul gradului de profunzime al conștientizării (cognitivă, afectivă, atitudinală) și al elaborării, conștiința socială se structurează pe trei nivele: *psihicul social, conștiința comună* și *conștiința teoretică.*

Psihicul social vizează particularitățile fenomenelor conștiinței (mentalități, idei, convingeri, deprinderi, emoții, sentimente, atitudini etc.) din unghiul obiceiurilor și tradițiilor încetățenite și practicate de națiuni, popoare, grupuri etnice, clase și categorii sociale — în virtutea unor condiții de existență relativ identice pe durate mari de timp.

Conștiința comună și *conștiința teoretică* privesc cu deosebire gradul conștientizării cognitive, al elaborării și sistematizării fenomenelor de conștiință.

Conștiința comună cuprinde reprezentări, idei, convingeri, deprinderi nesistematizate, cu un grad mai redus de profunzime și de elaborare. Acestea se formează ca reflectare spontană a existenței, în contextul activității practice cotidiene. O pondere însemnată la acest nivel o dețin cunoștințele empirice, explicațiile factuale asupra proceselor și fenomenelor naturii, societății și gîndirii.

Conștiința teoretică, în schimb, este nivelul cel mai profund al conștientizării și elaborării. Ea cuprinde idei sistematizate, ca rezultat al unui efort special și specializat de cunoaștere. La acest nivel fenomenele de conștiință se prezintă în sisteme de idei, în concepții și teorii elaborate în mod temeinic, riguros și cu consecvență logică, avînd o deosebită valoare explicativă și interpretativă, operațională și orientativă.

Ca modalitate de cunoaștere, apreciere și valorizare, conștiința socială are un pronunțat *caracter ideologic*. Ideologia constă din ansamblul ideilor, concepțiilor, teoriilor, convingerilor, sentimentelor, deprinderilor și idealurilor prin care se realizează aprecierea, valorizarea caracteristicilor existenței sociale precum și a fenomenelor vieții spirituale, din unghiul poziției, intereselor și aspirațiilor anumitor clase sau grupuri sociale.

Ideologia se raportează cu deosebire la nivelul teoretic, constînd din concepții și teorii politice, juridice, morale, artistice, filozofice și religioase. Ea cuprinde totodată și elemente ale conștiinței comune și psihicului social ca mod de conștientizare și apreciere la nivel comun sau din unghiul obiceiurilor, tradițiilor, practicilor și deprinderilor specifice unor grupuri și clase sociale, națiuni sau popoare.

Conștiința socială se structurează pe de altă parte și pe forme, după aspectul existenței pe care îl reflectă sau la care se raportează, după unghiul din care îl reflectă și mai ales după modalitatea specifică de reflectare. Din acest punct de vedere conștiința se structurează pe următoarele *forme:* politică, juridică, morală, artistică, științifică, filozofică și religioasă. Dacă în etapele de început ale istoriei umanității conștiința socială se prezenta încă nediferențiată pe forme, ca un corp comun de fenomene spirituale, pe măsura perfecționării organizării societății și a adîncirii cunoașterii s-au constituit forme relativ distincte ale conștiinței. Unele — conștiința politică, juridică, morală — privesc în mod direct relațiile dintre oameni și grupuri în cadrul vieții sociale, avînd un *caracter preponderent normativ*. Altele — arta,

știința filozofia, religia — au un *caracter preponderent cognitiv* raportîndu-se la existență în general, la cea socială în special.

Distincția care se face între formele conștiinței sociale nu este absolută. Ele interferează și se influențează în mod complex, evidențiind caracterul unitar al conștiinței sociale, interdependența fenomenelor ei. În unitatea lor ele exprimă condițiile existenței sociale a grupurilor umane, în coordonate concret istorice.

Sublinierea structurării conștiinței sociale pe nivele și forme permite înțelegerea complexității ei, a multitudinii de conexiuni dintre elementele sale, precum și a naturii și rolului acestora în ansamblul manifestărilor spirituale.

În același timp se dezvăluie caracterul procesual al formării și evoluției conștiinței sociale, dialectica devenirii ei istorice.

Lectură

„Existența socială și conștiința socială nu sînt identice, exact așa cum nu sînt identice existența în general și conștiința în general. Din faptul că oamenii intră în relații unii cu alții ca ființe conștiente nu rezultă nicidecum că conștiința socială ar fi identică cu existența socială. Intrînd în relații unii cu alții în orice formațiune socială cît de cît complexă și mai cu seamă în formațiunea socială capitalistă, oamenii nu sînt conștienți de relațiile sociale care se stabilesc între ei, de legile potrivit cărora se dezvoltă această relație etc... Conștiința socială reflectă existența socială, iată ce spune învățătura lui Marx. Reflectarea poate fi o copie, aproximativ fidelă a ceea ce este reflectat, dar de identitate nici vorbă nu poate să fie aici. Conștiința în genere reflectă existența, iată teza generală a întregului materialism. Este imposibil să nu se vadă legătura ei directă și indisolubilă cu teza materialismului istoric: conștiința socială reflectă existența socială. (V. I. Lenin, *Materialism și empiriocriticism*. În: V. I. Lenin, *Opere complete* vol., 18, București, Editura politică, 1963, p. 339.)

„În întreaga sa activitate, partidul nostru pornește de la concepția materialismului dialectic și istoric, de la adevărul confirmat de însăși evoluția istorică a omenirii, conform căruia dezvoltarea forțelor de producție, condițiile existenței materiale determină atît caracterul

relațiilor de producție, al muncii, întregul mod de producție, cît și concepțiile politice și filozofice, nivelul gîndirii și conștiinței oamenilor, activitatea lor creatoare, progresul general al societății umane. În același timp, ne călăuzim după teza potrivit căreia concordanța dintre relațiile de producție și sociale și forțele de producție, lărgirea continuă a orizontului cunoașterii, înțelegerea legităților dezvoltării sociale, ridicarea nivelului politic și cultural al oamenilor exercită, la rîndul lor, o puternică influență dinamizatoare asupra progresului forțelor de producție, asupra creșterii bunăstării materiale a oamenilor," (N i c o l a e C e a u ș e s c u, *Expunere la Congresul educației politice și al culturii socialiste*, p. 9.)

Întrebări

1. Care este conținutul conceptului de conștiință socială?
2. Ce raporturi există între conștiința socială și existența socială?
3. Care sînt principalele nivele și forme ale conștiinței sociale?

Conștiința socială socialistă

Socialismul înfăptuiește profunde transformări calitative nu numai în planul vieții materiale a societății, ci și în cel al conștiinței sociale. Noii orînduiri îi este proprie o viață spirituală specifică, o nouă formă istorică a conștiinței sociale — conștiința socialistă.

1. *Geneza, conținutul și structura conștiinței sociale socialiste*

Germenii conștiinței socialiste apar în elementele de conștiință ale proletariatului. În conținutul lor aceste manifestări reprezentau atît o reflectare a condițiilor de existență a proletariatului în societatea capitalistă cît și numeroase elemente de anticipație (idei, aspirații, atitudini etc.) privind viitorul socialist al vieții sociale.

Apariția marxismului a însemnat ridicarea conștiinței de clasă a proletariatului de la nivelul unor idei, aspirații comune, la nivelul teoretic, al cunoașterii de sine. Teoria marxistă îndeplinește astfel rolul de ideologie proprie a clasei muncitoare exprimînd pozițiile, interesele și idealurile sale de clasă. În această calitate marxismul a motivat și orientat activitatea revoluționară a clasei muncitoare pentru răsturnarea capitalismului și instaurarea socialismului. În procesul construirii noii orînduiri marxismul se impune ca ideologie a clasei muncitoare, clasa conducătoare, ca ideologie a maselor largi populare în lupta pentru îmbunătățirea condițiilor lor de viață. El îndeplinește rolul de fundament teoretic și ideologic al formării conștiinței societății socialiste.

Se dezvăluie, astfel, una din notele specifice ale formării conștiinței sociale socialiste, care constă în apariția unora din elementele sale fundamentale în sînul vechii orînduiri, devansînd existența socială socialistă. În virtutea acestei caracteristici noua orînduire socială se constituie ca operă conștientă a maselor largi populare sub conducerea clasei muncitoare și a partidului ei. Pentru prima oară în istorie noua existență socială nu mai este produsul evoluției spontane a societății, ci rezultatul acțiunii conștiente desfășurată pe baza cunoașterii acțiunii legilor sociale.

Revoluția și construcția socialismului vizează atît latura materială a societății, cît și pe cea spirituală. Formarea și dezvoltarea conștiinței sociale socialiste reprezintă de aceea unul din obiectivele fundamentale ale procesului de edificare a societății socialiste, devenind ea însăși o operă conștientă. Aceasta constă, în primul rînd, în promovarea cu consecvență a ideologiei marxiste, în afirmarea ei în toate domeniile vieții spirituale a societății socialiste. Din perspectiva concepției filozofice marxiste sînt apreciate în mod critic fenomenele vieții spirituale ale vechii societăți, precum și influențele pe care acestea le exercită în conștiința membrilor societății socialiste. O asemenea raportare are darul nu numai de a respinge ceea ce este potrivnic și dăunător noii orînduiri, dar

și de a valorifica elementele viabile care, cu un conținut nou, sînt integrate conștiinței sociale socialiste.

Pe fondul promovării consecvente a ideologiei marxiste și a valorificării elementelor pozitive ale vieții spirituale a societății, în procesul înfăptuirii revoluției și construcției socialismului se formează o conștiință socială cu un conținut nou, reflectînd caracteristicile existenței socialiste a membrilor societății, aspirațiile și idealurile lor comuniste. În conținutul ei conștiința socială socialistă reflectă existența socială socialistă, caracterizată prin proprietatea socialistă, raporturi de colaborare și ajutor, repartiția după muncă. Ea reflectă totodată noul tip de relații sociale din societatea socialistă: raporturile dintre clase și grupurile sociale prietene, dintre ele și sistemul organizațiilor și instituțiilor politice, culturale ș.a.

Conștiința socialistă promovează *o nouă conștiință politică* sintetizată în noțiunile și tezele socialismului științific, ca ideologie politică a partidului marxist-leninist, noi sentimente și atitudini politice izvorînd din participarea largă, directă și din ce în ce mai conștientă a maselor la întreaga viață politică a societății socialiste. Respingînd normele de drept burghez, ale justiției aflate în slujba claselor exploatatoare conștiința socialistă imprimă juridicului un conținut nou, socialist. Ea cuprinde concepții și teorii juridice care exprimă noile raporturi înfăptuite în societatea socialistă, de legalitate, de dreptate și justiție socială. Societății socialiste îi este proprie totodată *o conștiință morală superioară*, care înscrie în viața spirituală idei, principii și norme de conduită și comportament al căror conținut decurge din noua natură a raporturilor dintre membrii societății. Pe temeiul acestora se structurează un mod nou de înțelegere a drepturilor și îndatoririlor morale, de raportare la interesele generale ale societății, o atitudine înaintată față de muncă, o conduită întemeiată pe respectul și întrajutorarea dintre oameni etc. Conștiința socialistă se caracterizează printr-o *nouă conștiință filozofică*, ca urmare a afirmării în viața societății a materialismului dialectic și istoric, a însușirii de către cercuri tot mai largi a filozofiei marxiste.

Una din dominantele conștiinței socialiste o constituie promovarea consecventă a *valorilor științifice înaintate*, a cunoașterii profunde și adecvate a fenomenelor naturii, societății și gîndirii ca temei al acțiunii conștiente, de înaltă eficiență și al conducerii științifice a vieții sociale. Conștiinței socialiste îi este proprie *o nouă conștiință artistică* constînd într-un mod specific de concepere și apreciere a creației artistice, de receptare și trăire a frumosului din natură și existența socială, de exprimare în modalități artistice a crezurilor socialiste ale noii societăți.

Conștiința socialistă este, în conținutul său, opusă religiei, promovînd în mod consecvent concepția materialist-dialectică și istorică despre lume, spiritul științei. În anii socialismului pe temeiul dezvoltării conștiinței și ridicării nivelului de cultură și civilizație, manifestările religioase se restrîng tot mai mult ca sferă de influență, membrii societății îmbrățișînd în număr tot mai mare convingeri materialist-științifice și ateiste.

3. *Trăsăturile conștiinței socialiste*

Conștiința socialistă se distinge nu numai prin conținutul său nou, ci și prin *trăsăturile specifice*, reprezentînd *cea mai înaintată formă istorică a conștiinței sociale*. Pe baza relațiilor economice și sociale pe care le instituie noua orînduire, a participării conștiente a maselor largi la viața socială, precum și a activității multilaterale de ridicare a nivelului de instrucție și educație a membrilor societății conștiința socialistă cunoaște un *grad mult mai mare de cuprindere și omogenitate* la nivelul întregii societăți, dobîndind treptat un *caracter de masă*. Ea tinde să depășească nivelul mentalităților, reprezentărilor, al trăirilor spontane și al cunoștințelor comune, ridicîndu-se tot mai mult în planul conștiinței teoretice. Conștiința socialistă se întemeiază pe un grad sporit al

cunoașterii în cele mai diverse domenii ale vieții spirituale, pe ridicarea nivelului de înțelegere a determinării fenomenelor naturii, societății și gîndirii. Acest lucru înlesnește din ce în ce mai mult *un mod de raportare rațională* atît la existența naturală și socială, cît și la fenomenele vieții spirituale. În manifestările sale colective și individuale conștiința socialistă *structurează astfel puternice convingeri*, profunde trăiri afective și atitudinale, *motivînd opțiunile și aspirațiile* membrilor societății.

În virtutea gradului sporit de cunoaștere pe care îl promovează, pe temeiul concepției materialist-dialectice și istorice despre lume și viață, precum și a identității intereselor fundamentale ale claselor și categoriilor sociale, *funcția ideologică* a conștiinței socialiste se realizează din ce în ce mai mult ca o *modalitate adecvată* de interpretare, în spiritul obiectivității științifice, a existenței sociale, a creațiilor și manifestărilor spirituale din punctul de vedere al intereselor generale ale societății.

Prin conținutul și natura trăsăturilor sale conștiința socialistă este opusă interpretărilor mistificatoare, denaturate, mentalităților și atitudinilor retrograde. Caracterul ei ideologic constă într-o *raportare apreciativă*, valorizatoare, la realitatea pe care o exprimă din perspectiva idealurilor socialiste și comuniste ale unor clase și categorii sociale prietene.

Conștiința socialistă îndeplinește astfel un rol activ mult mai pronunțat în raport cu existența socială, devenind unul din factorii cei mai importanți ai progresului, ai înaintării societății spre comunism. La rîndul ei *se dezvoltă în mod continuu* înfățișînd un conținut specific fiecărui stadiu al evoluției societății socialiste în ansamblu. Dezvoltarea conștiinței și îmbogățirea vieții spirituale a societății nu mai este însă exclusiv produsul reflectării evoluției sociale, ci rezultatul activității *deliberate* desfășurate pe multiple planuri de factori instituționali în contextul cuprinderii tuturor membrilor societății în activitatea politico-ideologică și

cultural-educativă. De aceea Partidul Comunist Român consideră că dezvoltarea conștiinței socialiste reprezintă *unul din obiectivele fundamentale* ale etapei actuale, de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism.

3. *Programul P.C.R. despre direcțiile principale ale dezvoltării conștiinței socialiste*

În stabilirea acestor direcții Programul P.C.R. pornește de la afirmarea caracterului procesual al formării conștiinței socialiste, precum și a rolului activ pe care ea trebuie să-l îndeplinească în procesul dezvoltării multilaterale a societății socialiste, în formarea omului nou și afirmarea plenară a personalității sale.

În centrul preocupărilor pentru dezvoltarea conștiinței socialiste Programul situează *ridicarea nivelului conștiinței filozofice*, prin însușirea de către membrii societății a concepției materialist-dialectice și istorice despre lume și viață, a poziției teoretice creatoare a partidului nostru, ca temei general-teoretic pentru înțelegerea și interpretarea fenomenelor naturii, societății și gîndirii, pentru raportarea în cunoștință de cauză și aprecierea adecvată a marilor probleme care frămîntă omenirea în epoca contemporană.

O altă direcție majoră o constituie *dezvoltarea conștiinței politice* prin însușirea temeinică și promovarea consecventă de către cetățenii patriei noastre a politicii partidului și statului nostru pe plan intern și extern, în vederea angajării plenare a tuturor membrilor societății în procasul construcției de edificare a socialismului și comunismului în România.

În strînsă concordanță cu obiectivele politicii partidului și statului, Programul subliniază necesitatea *ridicării nivelului conștiinței juridice*. Concomitent cu preocuparea pentru perfecționarea legislației socialiste, a activității instituțiilor juridice în vederea promovării consecvente a legalității,

dreptății și justiției socialiste, se desfășoară o susținută acțiune educativă pentru cunoașterea și respectarea legilor țării de către toți cetățenii patriei noastre.

O semnificație deosebită o are, în contextul acestor preocupări, *dezvoltarea conștiinței morale*, promovîndu-se cu consecvență principiile și normele de etică și echitate socialistă, de muncă și viață comunistă. Acțiunea educativă vizează formarea profilului moral-politic al omului nou, dezvoltarea responsabilității morale față de actele și conduita sa în societate. În acest scop sînt stimulate modalitățile colective de apreciere a conduitei membrilor societății noastre, manifestarea largă a opiniei publice.

O mare atenție se acordă *dezvoltării conștiinței artistice*. Politica partidului nostru, în acest domeniu, are în vedere promovarea creației originale cu un profund mesaj umanist, socialist în cele mai diverse genuri artistice. Activitatea educativă vizează formarea gustului estetic și a discernămîntului artistic, cultivarea talentelor și a capacităților de creație. Ea urmărește, în același timp, sporirea rolului artei în formarea personalității.

Una din caracteristicile cele mai importante ale dezvoltării conștiinței socialiste în această etapă o reprezintă *adîncirea nivelului cunoașterii științifice*. În paralel cu atenția care se acordă dezvoltării și diversificării cercetării științifice, promovării progresului științific și tehnic, în toate domeniile vieții sociale se desfășoară o susținută activitate pentru ridicarea nivelului de cultură științifică, prin însușirea celor mai noi cuceriri ale științei contemporane de către membrii societății noastre.

Expresia convergentă a direcțiilor dezvoltării conștiinței socialiste are ca obiectiv *formarea atitudinii socialiste față de muncă*, caracterizată de înțelegerea profundă a importanței muncii pentru progresul social, de temeinica pregătire de specialitate și o înaltă competență în exercitarea profesiunii.

Atitudinea față de muncă devine astfel unul din criteriile fundamentale de apreciere a nivelului dezvoltării conștiinței în etapa actuală.

În scopul realizării obiectivelor dezvoltării conștiinței socialiste se desfășoară sub conducerea partidului o vastă și intensă activitate politico-ideologică și cultural-educativă. Aceasta angajează, în spiritul hotărîrilor adoptate de Congresul educației politice și al culturii socialiste, toți factorii educaționali ai societății noastre. Un rol deosebit de important în această privință revine școlii, principalul factor instructiv-educativ, investit cu misiunea formării conștiinței socialiste a tinerei generații, prin însușirea celor mai înaintate cuceriri ale cunoașterii și creației umane.

Lectură

„Pe această bază va trebui să trecem la intensificarea muncii politico-educative, la desfășurarea unei largi activități de ridicare a conștiinței socialiste a oamenilor muncii, de formare a omului nou, cu o morală superioară, cu o atitudine înaintată față de muncă, față de interesele generale ale societății. Formarea omului nou, constructor al socialismului și comunismului, presupune așezarea la baza întregii activități educative a concepției revoluționare, materialist-dialectice și istorice, a marxism-leninismului, a tot ceea ce a creat mai avansat omenirea în domeniul cunoașterii". (Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de al XI-lea Congres al P.C.R.*, București, Editura politică, 1974, p. 92—93.)

„Dezvoltarea conștiinței socialiste a maselor populare, formarea omului nou constituie cel mai important și mai nobil țel al partidului nostru, căruia trebuie să-i consacrăm eforturi mult mai mari decît pînă acum. Numai îmbinînd strîns dezvoltarea economică și ridicarea conștiinței revoluționare vom putea asigura realizarea cu succes a programului de înflorire economico-socială a patriei noastre". (Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Consfătuirea cadrelor din domeniul științelor sociale și învățămîntului politic*, București, Editura politică, 1976, p. 15.)

Întrebări

1. Care este specificul apariției și evoluției conștiinței sociale socialiste?
2. De ce conștiința socialistă este cea mai înaintată formă istorică a conștiinței sociale?
3. Care sînt principalele direcții ale dezvoltării conștiinței socialiste în etapa actuală, în patria noastră?

Conștiința politică

Între formele conștiinței sociale, conștiința politică se distinge prin modul specific de reflectare a existenței sociale, prin *caracterul ei preponderent ideologic și normativ*, precum și prin *rolul deosebit de activ* pe care îl îndeplinește în viața societății în general, a claselor și grupurilor sociale, a indivizilor.

1. *Conținutul și specificul conștiinței politice*

Ca formă a conștiinței sociale, conștiința politică reflectă existența socială, ansamblul relațiilor dintre oameni din unghiul politicului, adică al exercitării puterii și al accesului claselor, grupurilor și indivizilor la bunurile și valorile sociale, la organizarea și conducerea societății.

Conștiința politică constă din sistemul ideilor, concepțiilor, teoriilor, convingerilor, sentimentelor și atitudinilor cu privire la *organizarea politică* a societății (clase, partide și organizații, instituții politice și relațiile dintre ele) precum și la *activitatea politică* (modul de manifestare în practică) a membrilor societății. În conținutul ei conștiința politică reflectă raporturile politice *interne* dintre clasele și grupurile sociale, dintre acestea și partide, stat, organizații și instituții; dintre partide și stat; dintre indivizi și clase, partide, organizații, stat, instituții, precum și raporturile dintre state, partide, popoare și națiuni, pe plan *extern*. Conștiința politică reprezintă astfel *expresia spirituală* (ideală) a vieții politice *practice* a societății. Ea nu se reduce însă doar la reflectarea acesteia, ci cuprinde și *opțiuni, aspirații și idealuri* cu privire la modul în care ar trebui organizată din punct de vedere politic societatea. Toate acestea motivează atitudinea claselor, grupurilor și indivizilor față de organizarea și practica politică existentă, față de manifestările spirituale ale societății în planul conștiinței politice.

Manifestările și stările spirituale în planul conștiinței politice, ca formă a conștiinței sociale, au grade diferite de profunzime și intensitate. Conștiința politică cuprinde manifestări la nivelul psihicului social, al conștiinței comune și conștiinței teoretice.

Adevărata natură a conștiinței politice se dezvăluie însă la *nivelul conștiinței teoretice*, al concepțiilor și teoriilor politice, al convingerilor și opțiunilor deliberate. La acest nivel apare în mod pregnant *caracterul ideologic* al conștiinței politice, ca modalitate de apreciere și valorizare a fenomenelor vieții sociale în general, a celor politice în special.

Manifestările conștiinței teoretice se concretizează în doctrine politice, în programe și statute ale partidelor, în regulamente ale instituțiilor politice, în principii și norme cu privire la relațiile și activitatea politică internă și internațională ș.a. Ele exercită o puternică influență asupra structurilor (organizații, instituții etc.) și a relațiilor politice, iar prin acestea asupra existenței sociale în ansamblul ei. Întregul complex al fenomenelor vieții politice, locul și rolul acestora în contextul vieții sociale este analizat teoretic de către politologie și sistemul științelor politice.

2. *Caracterul de clasă al conștiinței politice*

În societățile împărțite în clase conștiința politică are un pronunțat *caracter de clasă*, exprimîndu-se în mod specific prin conștiința claselor și categoriilor sociale. Ea reflectă și

apreciază existența socială din punctul de vedere al claselor, al intereselor și idealurilor lor, apără, justifică și promovează poziții de clasă. În societățile cu clase antagoniste, clasa dominantă își va impune ideologia politică prin care justifică exercitarea puterii în stat, normele și principiile de viață politică pe care le promovează. În raport cu doctrina politică pe care o îmbrățișează, cu programul politic pe care-l susține prin partidul și organizațiile politice care o reprezintă, cu interesele și scopurile pe care le urmărește, clasa care exercită puterea modelează, de pildă, structura și funcțiile statului ca principal instrument de dominație, subordonîndu-și instituțiile politice, juridice, religioase, culturale ș.a. Ea stimulează, totodată, un anumit tip de relații politice influențînd astfel întreaga viață politică, evoluția generală a societății.

Pînă la proletariat clasele dominate (sclavii, iobagii, țărănimea, meșteșugarii etc.) nu au putut promova concepții și doctrine politice unitare. Asuprite în plan economic și ținute departe de viața politică a societății ele nu au fost lipsite totuși de anumite manifestări spirituale în planul conștiinței politice. Acestea au rămas însă, adeseori, la nivelul ideilor, trăirilor și aspirațiilor spontane. La aceasta se adaugă și faptul că au fost împiedicate să se organizeze politic, neavînd partide și organizații politice puternice care să le exprime poziția, interesele și aspirațiile. Din acest motiv lupta împotriva asupririi și exploatării a avut adeseori un caracter spontan și neunitar, ceea ce a diminuat în mod considerabil șansele lor de victorie.

Purtător al unui mod nou de organizare socială — orînduirea socialistă — proletariatul este prima clasă exploatată ale cărei manifestări spirituale se ridică la nivelul conștiinței teoretice ca urmare a unirii marxismului cu mișcarea muncitorească. Marxismul oferă proletariatului nu numai o concepție generală despre lume, ci și o teorie politică — socialismul științific. În această teorie proletariatul găsește explicația științifică a vieții politice a societății și modalitatea de valorizare (apreciere) a acesteia din perspectiva intereselor și idealurilor sale, servindu-i astfel, ca *teorie* și *ideologie politică proprie*. Teoria socialismului științific pune la îndemîna proletariatului, de asemenea, principiile și normele organizării sale politice, fundamentele teoretico-ideologice ale programului partidului marxist-leninist, ale strategiei și tacticii sale de luptă pentru răsturnarea de la putere a claselor exploatatoare și cucerirea puterii politice. Ca ideologie a clasei muncitoare, socialismul științific fundamentează teoretic programul partidului comunist de transformare revoluționară a societății, politica sa pe plan intern și internațional. Din această perspectivă, partidul clasei muncitoare, ca forță politică conducătoare a societății, concepe structura și funcțiile statului, ale celorlalte organizații și instituții politice, ansamblul relațiilor care caracterizează viața politică a societății în perioada înfăptuirii revoluției și construcției socialiste.

Prin natura poziției și idealurilor sale politice fundamentale proletariatul exprimă năzuințele și aspirațiile maselor largi populare, ale tuturor claselor și categoriilor asuprite și exploatate, interesate vital în lichidarea vechii orînduiri și în construirea socialismului, ca singura soluție pentru eliberarea lor socială. Din acest motiv ele aderă la ideologia clasei muncitoare, la programul său de luptă, la politica partidului său marxist-leninist care le exprimă propriile interese și aspirații fundamentale.

3. *Rolul activ al conștiinței politice în procesul construirii socialismului și al înaintării spre comunism*

În anii construcției socialismului ca urmare a reflectării caracteristicilor noii organizări politice a societății, a participării directe a membrilor societății la viața politică, precum și a muncii educative desfășurate în acest sens, conștiința politică socialistă se dezvoltă continuu. Pe măsura omogenizării societății, a dezvoltării democrației socialiste, a perfecțio-

nării activității organizațiilor și instituțiilor, a sistemului de relații politice, a însușirii de către membrii societății a politicii partidului și statului, conștiința politică socialistă dobîndește un caracter din ce în ce mai omogen și mai profund, exprimînd deopotrivă interesele și năzuințele tuturor claselor și categoriilor sociale.

Ea influențează conștiința individuală și colectivă, pe temeiul căreia se structurează *profunde convingeri comuniste*, puternice sentimente și atitudini care se manifestă în acțiunea și conduita membrilor societății, în activitatea colectivelor de oameni ai muncii de înfăptuire a obiectivelor politicii partidului și statului în diverse domenii ale vieții sociale. Conștiința politică îndeplinește, astfel, un pronunțat rol activ în procesul complex al construirii socialismului.

În perioada făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și a înaintării spre comunism rolul conștiinței politice socialiste sporește considerabil. De aceea, partidul nostru acordă o deosebită atenție dezvoltării conștiinței politice a maselor, a tuturor cetățenilor patriei noastre în etapa actuală. Aceasta are în vedere în primul rînd o intensă activitate educativă pentru *cunoașterea și însușirea poziției ideologice creatoare a partidului nostru, a politicii sale interne și internaționale. Înțelegerea adîncă* a politicii profund patriotice a partidului nostru, a temeiurilor științifice și a justeței sale va conduce la *formarea unor puternice convingeri, la angajarea hotărîtă și responsabilă* a cetățenilor patriei noastre în opera de dezvoltare multilaterală a societății socialiste.

În lumina prevederilor Programului partidului nostru, activitatea de dezvoltare a conștiinței politice în etapa actuală urmărește promovarea în mod consecvent a patriotismului și internaționalismului militant, a spiritului revoluționar, a angajării și responsabilității politice, a devotamentului față de cauza socialismului și comunismului, a egalității, frăției și solidarității între toți membrii societății noastre, indiferent de naționalitate, a unității lor în jurul Partidului Comunist

Român. Totodată ea are în vedere cunoașterea politicii externe active a partidului și statului nostru, a principiilor pe care le promovează în relațiile dintre partide, state și națiuni, a poziției sale față de marile probleme ale lumii contemporane: instaurarea unei noi ordini economice și politice, dezarmarea generală, în primul rînd a celei nucleare, securitatea internațională, apărarea păcii, dreptul fiecărui popor de a-și alege în mod suveran calea dezvoltării sale ș.a.

O deosebită importanță pentru dezvoltarea conștiinței politice o are preocuparea pentru *lărgirea continuă a democrației* politice, în vederea participării conștiente, active și responsabile a tuturor cetățenilor la viața politică. În procesul exercitării în fapt de către membrii societății a drepturilor și îndatoririlor se conturează tot mai precis ideile și concepțiile lor, sporesc în intensitate și în profunzime convingerile și sentimentele lor politice. Măsura lor este dată de integrarea cetățenilor în activitatea de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate.

Lectură

„În concepția noastră, un stat este puternic prin conștiința maselor. El este puternic atunci cînd masele știu totul, cînd sînt în stare să judece totul și cînd fac totul în mod conștient". (V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 35, București, Editura politică, 1965, p. 21.)

„Mai mult ca în oricare alt domeniu, în activitatea ideologică și de educație politică este necesar să asigurăm o concepție clară, o îndrumare unitară și, în același timp, o susținută activitate practică de zi cu zi. Împletind organic activitatea practică cu cea teoretică, vom dezvolta spiritul revoluționar, militant al comuniștilor în lupta împotriva a tot ceea ce nu mai corespunde noilor condiții istorice, sociale, în promovarea noului, în asigurarea mersului ferm înainte pe calea comunismului. Numai ridicînd continuu nivelul ideologic, teoretic al comuniștilor vom face ca Partidul Comunist Român să rămînă veșnic un partid revoluționar, să asigure înaintarea fermă a poporului spre comunism *(Programul P.C.R.*, p. 155—156.)

Întrebări

1. Care este conținutul conștiinței politice?
2. În ce constă caracterul său de clasă?
3. Ce rol are conștiința politică socialistă în procesul făuririi socialismului?

Conștiința juridică

Ca formă distinctă a conștiinței sociale, conștiința juridică cuprinde ansamblul fenomenelor spirituale care privesc ordinea de drept, legalitatea și justiția socială. Ea are ca și conștiința politică, cu care interferează complex, un pronunțat *caracter ideologic și normativ*, influențînd în mod direct diversele domenii ale vieții sociale.

1. *Conținutul și specificul conștiinței juridice*

Conștiința juridică reflectă existența socială din punctul de vedere al reglementării raporturilor dintre clase, grupuri sociale și stat, dintre indivizi și stat, precum și a raporturilor dintre state pe plan internațional, raporturi consfințite în legi și impuse prin constrîngere de instituții specializate.

Conștiința juridică privește aceste raporturi dintr-un unghi *specific*, cel al *justeței* sau *injustei* lor, al *legalității* sau *ilegalității* acestora, al *dreptății* sau *nedreptății* pe care o instituie. De asemenea în manifestările conștiinței juridice aceste raporturi sînt privite și sub aspectul *necesității* lor, al caracterului *obligatoriu* sau *neobligatoriu*. Din același unghi, conștiința juridică se raportează la activitatea *instituțiilor* legislative și executive, la conținutul *legislației*, la modul în care se exercită și se respectă ordinea de drept.

Ca ansamblu de fenomene spirituale conștiința juridică constă din idei, concepții, teorii, stări afective și de voință

privind *modul de organizare juridică* a societății (structuri instituționale, relații, norme, reguli și legi) precum și activitatea practică ce se desfășoară în acest domeniu.

Conștiința juridică cuprinde atît fenomene spirituale de *ordin cognitiv* cît și fenomene de ordin afectiv-emoțional sau volitiv-atitudinal. Unele din acestea se prezintă ca trăiri spontane, imediate, la *nivel psihologic* (stări afective — emoționale și volitiv-atitudinale) a aspectelor de existență pe care le vizează conștiința juridică. Altele, în schimb, sînt fenomene de cunoaștere la *nivel comun* (mentalități, reprezentări, cunoștințe, idei) sau la *nivel teoretic, sistematic* (concepții, teorii).

Prin natura și conținutul ei conștiința juridică are un *caracter* și totodată o *funcție* pronunțat *ideologică*, fiind o formă de cunoaștere și trăire la nivelul stărilor de spirit a vieții juridice a societății, o modalitate de apreciere și valorizare, de apărare, aprobare și justificare sau de respingere a ordinii de drept existente, precum și a modului de exercitare a acesteia prin intermediul legislației și a instituțiilor. În această calitate ea se concretizează în doctrine juridice, în norme, principii și reguli de drept, în legi juridice care reglementează activitatea în diferitele domenii ale vieții sociale, raporturile dintre clase, grupuri, cetățeni.

Fenomenul juridic face obiectul de studiu al teoriei dreptului și sistemului științelor juridice.

2. *Caracterul de clasă al conștiinței juridice și al dreptului*

În societățile împărțite în clase caracterul și funcția ideologică a conștiinței juridice se exprimă diferențiat în raport cu poziția, interesele și aspirațiile claselor sociale. În orînduirile presocialiste conștiința juridică a claselor sociale este marcată de profunde deosebiri, care izvorăsc din natura antagonistă a claselor și a intereselor lor. În virtutea dominației economice și politice clasele exploatatoare și-au impus interesele

și ideile, concepțiile și teoriile juridice, exprimate sub forma doctrinelor juridice. În spiritul lor au fost elaborate legi juridice, a fost concepută și organizată activitatea instituțiilor de justiție și a celor de impunere prin constrîngere a legislației. Clasele dominante și-au consfințit astfel în legi nu numai ideile, concepțiile și teoriile juridice, ci și poziția și interesele proprii. Orice răzvrătire împotriva acestora era considerată o răzvrătire împotriva statului, a societății în general, fiind condamnată și sancționată prin constrîngere.

Dreptul, ca totalitate a normelor, regulilor și legilor, care reglementează din punct de vedere juridic raporturile în cadrul societății, a apărut o dată cu apariția claselor și a statului și a avut în toate formațiunile social-economice un pronunțat *caracter de clasă*. În istorie s-au exprimat mai multe forme de drept: sclavagist, feudal, burghez, socialist. În orînduirile presocialiste dreptul a consfințit voința claselor exploatatoare, impunînd prin forța legilor dominația economică și puterea politică a acestora, supremația lor în viața socială. În acest sens Marx și Engels afirmau în „Manifestul Partidului Comunist" că dreptul reprezintă voința clasei dominante ridicată la rangul de lege. Prin natura lui dreptul orînduirilor presocialiste a legiferat și impus o ordine de drept caracterizată în aspectele sale fundamentale prin injustiție și nedreptate pentru clasele exploatate, pentru masele populare, pentru marea majoritate a membrilor societății.

Datorită situației lor, clasele exploatate din orînduirile precapitaliste nu au avut posibilitatea promovării unei legislații și ordini de drept care să le exprime interesele. Adeseori le-au lipsit concepții și doctrine juridice care să le ofere înțelegerea și explicarea naturii și caracterului ordinii de drept din orînduirile respective. Ca urmare respingerea acesteia a fost făcută de regulă în mod spontan și adesea neorganizat, fără conștiința clară a scopurilor urmărite. Ele nu aduceau o nouă ordine de drept, ceea ce a făcut ca și atunci cînd au reușit să cucerească anumite victorii în lupta desfășurată

împotriva claselor exploatatoare să nu poată impune un mod nou de organizare juridică.

Proletariatul este prima clasă exploatată care se ridică în mod conștient împotriva dreptului burghez, aducînd cu sine o nouă ordine de drept. Această situație nouă rezultă din asimilarea teoriei marxiste care îi oferă nu numai o ideologie politică, ci și o concepție juridică proprie. După cucerirea puterii politice în stat, în spiritul acestei concepții, partidul clasei muncitoare, ca forță politică conducătoare, impune o nouă ordine de drept — socialistă. În procesul revoluției și construcției socialiste se înfăptuiește nu numai răsturnarea de la putere și desființarea claselor exploatatoare, ci se desființează și dreptul burghez, structurile instituționale, întregul ansamblu de relații juridice, caracteristice vechii orînduiri. Se instaurează, totodată, noi relații și instituții juridice, se elaborează o legislație nouă care consacră puterea clasei muncitoare și a aliaților săi, reglementînd în chip socialist viața socială.

Socialismul aduce cu sine o nouă ordine de drept, fundamental deosebită de toate formele istorice care au precedat-o. Exprimînd voința clasei muncitoare și a aliaților ei, a maselor largi populare, *dreptul socialist* instituie pentru prima dată în istorie cadrul social pentru promovarea consecventă a *justiției*, *dreptății* și *legalității socialiste*. El nu mai constituie instrumentul prin intermediul căruia se exercită dominația unei clase asupra altor clase, ci modalitatea de reglementare prin norme, reguli și legi a diverselor domenii ale vieții sociale în scopul dezvoltării socialiste a acesteia și al înaintării ei spre comunism.

În anii revoluției și construcției socialismului, pe baza reflectării noii ordini de drept, precum și a activității politico-ideologice și cultural-educative, conștiința juridică se dezvoltă și se îmbogățește în mod continuu.

Conștiința juridică socialistă îndeplinește astfel un rol *activ* în viața socială, motivînd atitudinea, conduita și acțiunea membrilor societății, a colectivelor de oameni ai muncii.

Ea mijlocește înțelegerea necesității reglementărilor juridice, a drepturilor și îndatoririlor, a permisiunilor și privațiunilor, constituindu-se, astfel, într-un important factor al respectării și promovării legalității, dreptății și justiției socialiste.

3. *Dezvoltarea conștiinței juridice și a dreptului în etapa actuală, în țara noastră*

Făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate reprezintă o etapă nouă, superioară de dezvoltare a conștiinței juridice și întărire a ordinii de drept socialiste. Activitatea partidului nostru în acest domeniu urmărește, după cum se subliniază în Programul P.C.R., perfecționarea continuă a legislației și a activității instituțiilor de justiție și procuratură, promovarea și respectarea legalității socialiste în toate sferele vieții sociale, desfășurarea unei susținute activități educative pentru dezvoltarea conștiinței juridice a maselor.

Perfecționarea cadrului juridic are în vedere ca normele de drept și legislația să exprime natura și conținutul nou al raporturilor juridice din societatea noastră. El trebuie să reglementeze în chipul cel mai potrivit multitudinea aspectelor și proceselor vieții sociale pentru a asigura cadrul de *legalitate* în conformitate cu politica partidului nostru, cu interesele generale ale statului și națiunii noastre, pe plan intern și extern. Legislația socialistă va îndeplini astfel rolul unui puternic instrument de organizare și reglementare a vieții sociale, de înaintare în ritmuri rapide spre comunism.

Concomitent cu preocuparea pentru perfecționarea legislației se acționează pentru îmbunătățirea continuă a activității instituțiilor de justiție și procuratură, a organelor de miliție și securitate în scopul respectării legalității și dreptății socialiste. Acestora le revine tot mai mult și o nouă misiune, aceea de a valorifica cît mai larg rolul opiniei publice și a colectivelor de muncă, de a defășura o amplă activitate

în direcția cunoașterii și respectării legilor de către cetățenii patriei. Totodată ele trebuie să vegheze, să asigure și să ajute împreună cu organele colective de conducere din unitățile productive și instituții, la exercitarea controlului oamenilor muncii privind respectarea legislației socialiste, în toate domeniile vieții noastre sociale. O atenție deosebită se acordă în acest sens dezvoltării conștiinței juridice. Aceasta vizează pe de o parte lărgirea și aprofundarea cercetării în domeniile teoriei dreptului și științelor juridice, îmbunătățirea conținutului învățămîntului juridic și a pregătirii juridice a cadrelor care exercită diferite funcții social-economice și politice. Pe de altă parte se desfășoară o susținută activitate pentru ridicarea conștiinței juridice a tuturor membrilor societății noastre. În centrul preocupărilor se situează popularizarea și cunoașterea conținutului legislației socialiste, în scopul înțelegerii și respectării prevederilor ei. Demnă de relevat în această privință este atenția care se acordă participării la discutarea proiectelor de legi și a măsurilor de perfecționare a activității instituțiilor juridice. O mare importanță o are în această privință participarea cetățenilor patriei noastre la activitatea unor organisme obștești, cum sînt comisiile de judecată, consiliile de control ale oamenilor muncii ș.a. al căror rol va spori odată cu dezvoltarea conștiinței și a democrației socialiste.

Dezvoltarea conștiinței juridice se concretizează în înțelegerea din ce în ce mai profundă a normelor și principiilor de drept, a drepturilor și îndatoririlor, constituind un puternic factor de promovare a legalității, dreptății și justiției socialiste, de întărire a disciplinei și ordinii. Ea îndeplinește astfel un rol important în asigurarea progresului social în patria noastră.

Lectură

„...Dar nu polemizați cu noi, apreciind desființarea proprietății burgheze prin prisma concepțiilor voastre burgheze despre libertate, cultură, drept etc. Înșeși ideile voastre sînt produse ale relațiilor

burgheze de producție și de proprietate, după cum și dreptul vostru nu este decît voința clasei voastre ridicată la rangul de lege, o voință al cărei conținut este determinat de condițiile materiale de viață ale clasei voastre". (Marx-Engels, *Manifestul Partidului Comunist*. În: *Opere*, vol. 4, București, Editura politică, 1958, p. 481—482.)

„Așezarea pe bază de norme legale a întregii activități economico-sociale impune dezvoltarea și perfecționarea continuă a activității juridice, în conformitate cu realitățile noi ale țării noastre, cu ideologia materialismului dialectic și istoric, cu idealurile socialismului și comunismului... Partidul va acorda o atenție deosebită perfecționării continue a legislației socialiste, a principiilor de drept, astfel încît acestea să exprime în modul cel mai corespunzător schimbările revoluționare produse în caracterul forțelor de producție și relațiilor de producție, să permită așezarea pe baze noi, judicioase a raporturilor dintre întreprinderi, dintre diferitele organisme sociale, dintre cetățeni — în dubla lor calitate de producători și proprietari ai avuției naționale — să dea formă juridică adecvată raporturilor de conviețuire socială în orînduirea socialistă și comunistă". (*Programul P.C.R.*, p. 128—129.)

Întrebări

1. Care este conținutul și specificul conștiinței juridice?
2. De ce conștiința juridică și dreptul au caracter de clasă?
3. Ce rol îndeplinesc conștiința juridică și dreptul în societatea socialistă?
4. Care sînt preocupările partidului și statului nostru pentru dezvoltarea conștiinței juridice în etapa actuală?

Morala — formă a conștiinței sociale

În ansamblul vieții spirituale a societății o pondere însemnată o dețin manifestările care privesc natura morală a raporturilor dintre membrii societății, normele și principiile de reglementare liberă a acestora, moravurile și faptele de comportament (conduita) individuale și colective.

Expresia generalizată a manifestărilor și stărilor de ordin spiritual în acest plan o constituie *conștiința morală*, formă distinctă a conștiinței sociale.

1. *Conținutul și specificul conștiinței morale*

În conținutul său conștiința morală vizează și ea reglementarea raporturilor dintre membrii societății; dintre indivizi; dintre aceștia și diversele colectivități sau forme de conviețuire umană (familie, colectiv de muncă, de prieteni, clasă, națiune etc.); dintre ei și stat, partid, instituții și organizații, precum și dintre acestea și alte state, partide, instituții și organizații, în planul vieții internaționale. Spre deosebire de conștiința juridică și drept, morala presupune reglementarea liberă, fără constrîngere a acestora, în virtutea instituirii unor norme, reguli, principii de conduită exercitate prin influența opiniei publice, a unor tradiții, obiceiuri, practici etc.

Conștiința morală nu se identifică așadar cu conștiința politică și juridică deși interferează în mod complex cu acestea. Ea reflectă și apreciază natura raporturilor sociale, a moravurilor și faptelor de comportament ale membrilor societății, normele și principiile care le reglementează prin prisma unor categorii și valori specifice. Între acestea, cele mai importante sînt: *binele* și *răul*, *cinstea* și *necinstea*, *echitatea* și *inechitatea*, *dreptatea* și *nedreptatea*, *datoria* și *abaterea de la datorie*, *demnitatea* și *lipsa de demnitate*, *responsabilitatea* și *iresponsabilitatea*, *omenia* și *neomenia* ș.a.

Conștiința morală apreciază raporturile dintre membrii societății, normele și principiile morale, moravurile și faptele de comportament, ca fiind bune sau rele, corecte sau incorecte, echitabile sau neechitabile, de dreptate sau nedreptate, responsabile sau iresponsabile etc. potrivit aspirațiilor și idealurilor morale ale unei anumite societăți, clasă sau formă de conviețuire umană.

Conștiința morală constă din ansamblul *manifestărilor cognitive* (mentalități, reprezentări, idei, concepții, teorii) și *a stărilor afectiv-volitive* (sentimente, deprinderi, atitudini) cu privire la natura și semnificația morală a raporturilor sociale, a normelor și principiilor, a moravurilor și conduitei

membrilor societății. Ca formă a conștiinței sociale, ea este *expresia spirituală* (ideală, afectivă și volitivă) a raporturilor morale în planul existenței sociale. Conștiința morală nu se identifică deci cu *morala*, în general, sfera acesteia fiind mult mai cuprinzătore. *Morala* cuprinde atît *manifestările exteriorizate*, efective (raporturi, moravuri, fapte de comportament, conduita) cît și pe cele *spirituale* (de conștiință, doctrine, norme și principii, categorii, valori, idealuri, coduri morale ș.a.). Prin urmare conștiința morală reprezintă numai un aspect al moralei, constînd din manifestări spirituale interiorizate, cognitive și afectiv-volitive. Între acestea și fenomenele morale există o unitate dialectică, ele influențîndu-se în mod reciproc și fiind determinate social-istoric.

De remarcat este faptul că raporturile, normele și principiile morale, moravurile și faptele de conduită nu sînt instituționalizate. De aceea ele nu se impun prin constrîngere, ci prin puterea de influențare a *opiniei colective și publice* în virtutea *aprobării sau dezaprobării lor*, potrivit valorilor și idealurilor morale promovate de societate (clasă sau formă de comunitate umană) în diversele stadii ale evoluției istorice.

Din acest specific decurge *rolul deosebit de important* pe care fenomenele de conștiință îl îndeplinesc în ansamblul manifestărilor de ordin moral ale societății. Conștiința mijlocește cunoașterea și aprecierea conținutului raporturilor, a semnificației valorilor și idealurilor morale, în funcție de care se structurează un anumit mod de raportare afectivă și volitivă.

Fenomenele cognitive ale conștiinței se exprimă în convingeri, aspirații și idealuri, sentimente și deprinderi morale care *motivează* și *orientează* faptele de comportament. În raport cu profunzimea și intensitatea acestora se profilează conduita individuală și colectivă, natura și conținutul raporturilor, normelor și principiilor morale, gradul de aderiune față de moravurile și practicile morale instituite de societate sau formă de convietuire umană. Conștiința morală îndeplinește astfel un important rol activ asupra conduitei individuale și colective și prin aceasta asupra vieții sociale în ansamblul ei.

Fenomenele conștiinței morale cunosc și ele grade diferite de profunzime, intensitate și elaborare. La nivelul psihicului social ele se exprimă în virtutea particularităților grupurilor de a reflecta și aprecia raporturile dintre oameni și conduita acestora potrivit unor obiceiuri, tradiții și practici morale exercitate în perioade îndelungate de timp. La nivelul *conștiinței comune* și *teoretice*, conștiința morală constă în special din manifestări de ordinul cunoașterii și al aprecierii deliberate. Distincția se operează după gradul de profunzime, complexitate și elaborare al acestora.

Prin natura și conținutul ei conștiința morală constituie nu numai o reflectare a fenomenelor morale, ci și un mod de apreciere, de valorizare a acestora potrivit unor valori, aspirații și idealuri morale, ca expresii ale pozițiilor și intereselor sociale, de clasă. Conștiința morală justifică sau condamnă, apără sau respinge anumite valori, norme și principii morale, acceptă sau stigmatizează anumite raporturi, practici și fapte de comportament. Producțiile de nivel teoretic ale conștiinței morale se concretizează în doctrine morale care, din perspectiva pozițiilor și intereselor societății, ale claselor și categoriilor sociale promovează valori și idealuri, sisteme (coduri) de norme și principii. Conștiința morală, ca formă a conștiinței sociale, influențează astfel nu numai manifestările de conștiință ale individului, ci însăși natura și conținutul raporturilor, normelor și principiilor morale, moravurile și conduita indivizilor și colectivităților umane și prin aceasta întreaga viață socială.

Multitudinea manifestărilor de ordin moral fac obiectul de studiu al *eticii*.

2. *Caracterul istoric și de clasă al conștiinței morale*

Conștiința morală este multiplu determinată de structura și dinamica formațiunii social-economice pe care o exprimă, avînd un pronunțat *caracter istoric*. Fenomenele de conștiință,

ca dealtfel toate manifestările în plan moral, au un conținut specific în diferitele orînduiri sociale, în diversele stadii ale evoluției unei societăți. Evidențiind caracterul social-istoric al moralei, filozofia marxistă respinge ca neîntemeiate sau intenționat deformatoare concepțiile care promovează ideea caracterului „etern", „imuabil", dar și pe cele relativiste, potrivit cărora fenomenele morale sînt manifestări efemere, lipsite de perenitate, de semnificație și valoare socială. Filozofia marxistă subliniază totodată specificul moralei ca fenomen social, inclusiv al conștiinței morale, caracterul său istoric dar și aspectele de continuitate de la o epocă la alta.

În același context se evidențiază *caracterul de clasă* al moralei, în general, și deci și al conștiinței morale. În societățile împărțite în clase fenomenele de conștiință, valorile, idealurile, doctrinele, normele și principiile morale exprimă în mod specific pozițiile și interesele claselor sociale. În raport cu acestea clasele sociale promovează idei, concepții și teorii proprii, împărtășesc anumite convingeri, sentimente și atitudini, valori și idealuri cu privire la natura și conținutul raporturilor, normelor și principiilor morale. Ele apreciază faptele de conduită prin prisma idealurilor proprii, dînd o anumită semnificație categoriilor și valorilor morale. Pe fondul pozițiilor și intereselor diferite, idealurile morale și modurile de apreciere a manifestărilor morale sînt diferite. În cazul claselor antagoniste aceste diferențe ajung pînă la opoziția dintre conținutul fenomenelor de conștiință, dintre modurile de apreciere a manifestărilor morale; categoriile și valorile morale dobîndind semnificații opuse în raport cu idealurile claselor sociale. Ceea ce pentru clasele exploatatoare este moral (bun, cinstit, corect, echitabil etc.) pentru clasele exploatate este imoral (rău, necinstit, incorect, inechitabil etc.) în funcție de poziția, interesele și idealurile pe care le promovează, de sensul în care utilizează categoriile morale. Astfel, pentru clasele exploatatoare este cinstit, drept, corect și echitabil să-și însușească în mod privat, fără muncă, rezultatele activității productive, în virtutea statutului de proprietare a mijloacelor de producție. Același fapt este imoral prin prisma claselor exploatate.

Clasele dominante în plan economic și politic și-au impus întotdeauna ca dominante și propriile idei, concepții, teorii și idealuri, norme și principii de conduită, permisiuni și interdicții, datorii și obligații, moravuri și practici morale. Morala diferitelor clase dominante a constituit de aceea morala dominantă în societățile în care ele au activat.

Clasele exploatate au promovat idei, sentimente, atitudini, valori, aspirații și idealuri morale proprii, norme și principii de conduită, moravuri și practici morale specifice. În conținutul și semnificația lor acestea au fost potrivnice celor ale claselor exploatatoare și deci moralei dominante. Cu toate acestea fiecărei societăți i-au fost caracteristice fenomene de conștiință și manifestări morale împărtășite în egală măsură de clasele sociale, pe temeiul unor valori și idealuri general-umane.

3. *Conținutul și caracteristicile conștiinței morale socialiste*

În procesul revoluției și construcției societății socialiste se formează pe fondul moralei proletariatului și a afirmării în întreaga viață socială a ideologiei marxist-leniniste o formă istorică nouă — socialistă — a conștiinței morale. Ea exprimă natura și conținutul nou al raporturilor sociale, promovează valori și idealuri morale, norme și principii de conduită socialistă, în conformitate cu interesele generale ale societății și în concordanță cu legile obiective de evoluție a acesteia.

Conștiința morală socialistă integrează elementele pozitive general-umane ale formelor precedente ale conștiinței morale. Acestea dobîndesc însă un conținut nou, exprimînd natura socialistă a fenomenelor la care se raportează. Spre exemplu, patriotismul, demnitatea, respectul față de cei

vîrstnici deși sînt caracteristice și formelor de conștiință morală anterioare celei socialiste, ele sînt integrate acesteia. Conținutul lor este însă fundamental schimbat, ele se întemeiază pe rațiuni de altă natură.

Conștiința morală socialistă promovează idei, concepții, teorii, idealuri, valori, sentimente și deprinderi morale noi. Între acestea se înscriu cele care privesc atitudinea socialistă față de muncă, de proprietatea socialistă și avutul obștesc; patriotismul și internaționalismul militant; devotamentul față de socialism și comunism; colectivismul și altruismul, umanismul socialist, responsabilitatea, solidaritatea umană, echitatea socialistă, respectul mutual și multe altele. Pe temeiul identității intereselor fundamentale ale claselor și categoriilor sociale, conștiința socială dobîndește un caracter *omogen*. În producțiile spirituale de ordin moral ale societății se exprimă deopotrivă idealurile claselor și categoriilor sociale, ale maselor.

În aceeași ordine de idei este de remarcat faptul că în socialism sporește ponderea moralei, inclusiv a conștiinței morale, în ansamblul manifestărilor social-umane. Acțiunile și conduita membrilor societății socialiste se încarcă în mod profund de semnificație morală ca urmare a participării *conștiente*, *libere* și *active* la procesul construirii socialismului, a concordanței dintre interesele sociale și cele individuale sau colective. Prin natura ei societatea socialistă stimulează larg opinia colectivă și publică în aprecierea faptelor de conduită, în respectarea normelor și principiilor moralei socialiste.

Caracteristic pentru conștiința morală socialistă este faptul că ea se întemeiază pe un *nivel ridicat și profund al conștiinței maselor* de oameni ai muncii, pe *înțelegerea* și *aderiunea* largă a acestora la idealurile, valorile și principiile morale pe care socialismul le instituie. Membrii societății socialiste respectă și promovează valorile, normele și idealurile morale socialiste pe temeiul unor *convingeri profunde*,

sentimente puternice și *deprinderi statornice* și al spiritului de înaltă *responsabilitate morală*.

Conștiința morală socialistă oferă o motivație profundă pentru conduita membrilor societății, îndeplinind astfel un pronunțat rol *activ* asupra manifestărilor morale de ordin practic și prin acestea, asupra vieții sociale în ansamblul ei.

4. *Promovarea eticii și echității socialiste în actuala etapă de dezvoltare a societății noastre*

Morala socialistă se îmbogățește și se perfecționează în mod continuu, odată cu evoluția societății socialiste. În conținutul ei, ea exprimă în fiecare etapă caracteristicile noi ale vieții sociale. Elementele moralei socialiste dobîndesc astfel noi valențe și semnificații, sporind continuu ponderea și rolul lor în ansamblul manifestărilor individuale și colective. Ele devin tot mai mult un factor al progresului uman și social.

Din perspectiva poziției sale teoretice și ideologice marxist-leniniste creatoare, Partidul Comunist Român a elaborat o *concepție originală cu privire la conținutul și rolul moralei socialiste* în etapa făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și a înaintării noastre spre comunism. Expresia acestei concepții o constituie *Codul principiilor și normelor muncii și vieții comuniștilor, ale eticii și echității socialiste*, document de importanță majoră pentru activitatea de dezvoltare a conștiinței morale a membrilor societății, de formare a profilului moral al omului nou.

În conținutul său Codul moral al societății noastre promovează devotamentul față de politica partidului și statului nostru, față de cauza socialismului și comunismului, patriotismul și internaționalismul militant, subliniază ca îndatoriri morale de maximă importanță: apărarea patriei, atitudinea

socialistă față de muncă, dezvoltarea proprietății socialiste, gospodărirea bogățiilor țării și întărirea avutului obștesc. În același context sînt evidențiate cerințele privind ridicarea nivelului politico-ideologic și al pregătirii profesionale de specialitate prin însușirea concepției materialist-dialectice și istorice, a ceea ce este valoros în știință și tehnică, în artă și cultură pe plan universal. În Codul moral se evidențiază datoria tuturor membrilor societății de a respecta și promova legalitatea, dreptatea, etica și echitatea socialistă, spiritul revoluționar, novator și cutezător, al criticii și autocriticii, să cultive cinstea, demnitatea, curajul, modestia, hotărîrea etc. ca trăsături morale ale omului de tip nou.

Activitatea politico-ideologică și cultural-educativă, urmărind dezvoltarea conștiinței socialiste, înscrie ca obiectiv principal ridicarea nivelului conștiinței morale a membrilor societății noastre, formarea profilului moral al omului nou. Ea vizează în primul rînd *cunoașterea și însușirea* temeinică a concepției partidului nostru despre conținutul și rolul moralei socialiste, a prevederilor Codului de principii și norme ale eticii și echității socialiste. Aceasta trebuie să conducă la formarea unor puternice *convingeri*, *sentimente* și *deprinderi* morale ca *motivații profunde* pentru o conduită morală conștientă și responsabilă.

Activitatea educativă este conjugată cu acțiunea de *promovare consecventă în toate sferele și la toate nivelurile vieții sociale* a principiilor și normelor eticii și echității socialiste, de asigurare a cadrului și climatului social-politic pentru aprecierea conduitei individuale și colective în raport cu valorile și idealurile morale ale societății noastre.

În acest context de preocupări este stimulată larg opinia colectivă și publică, în condițiile dezvoltării permanente a democrației socialiste și ale sporirii gradului de libertate. Opinia publică devine astfel un important factor formativ, de educare morală a membrilor societății.

Lectură

„Partidul va acționa pentru afirmarea deplină în viața socială a principiilor eticii și echității socialiste, pentru realizarea unor raporturi noi între oameni, bazate pe respect și colaborare... Traducerea în viață a acestor principii de etică și echitate socialistă va exercita, fără îndoială, o influență puternică asupra tuturor membrilor societății, asupra întregii dezvoltări a patriei noastre. În felul acesta înaltele principii ale socialismului și comunismului vor pătrunde tot mai adînc în toate sferele vieții sociale, ale relațiilor dintre oameni, contribuind la omogenizarea orînduirii noi, la înaintarea fermă pe drumul comunismului" *(Programul P.C.R.*, p. 157, 160).

„Membrii Partidului Comunist Român, ai Uniunii Tineretului Comunist, toți cetățenii patriei noastre socialiste trebuie să-și facă din aceste norme o călăuză permanentă în activitatea lor politică și profesională, în viața de fiecare zi, să acționeze cu fermitate pentru ca înaltele principii de etică și echitate ale socialismului și comunismului să pătrundă tot mai adînc în toate domeniile vieții sociale, contribuind la crearea omului nou, înaintat al societății noastre, la accelerarea mersului înainte al patriei pe calea civilizației comuniste" *(Codul principiilor și normelor muncii și vieții comuniștilor, ale eticii și echității socialiste*, București, Editura politică, 1974, p. 29—30).

Întrebări

1. Care este conținutul și specificul moralei?
2. De ce conștiința morală are caracter istoric și de clasă?
3. Care sînt caracteristicile conștiinței morale socialiste?
4. În ce constă necesitatea și importanța promovării principiilor și normelor de etică și echitate socialistă?

Știința și rolul ei în dezvoltarea societății contemporane

Prin specificul și locul pe care îl deține în ansamblul fenomenelor spirituale, *conștiința științifică* se înscrie ca o componentă fundamentală a conștiinței sociale.

1. *Specificul conștiinței științifice*

Ca formă a conștiinței sociale, conștiința științifică constă din ansamblul de fenomene spirituale de ordin *cognitiv*, ca reflectare ideală *adecvată* a caracteristicilor existenței naturale, sociale și umane, în diversele ei zone, aspecte, paliere și ipostaze relativ distincte, de manifestare.

Conștiința științifică reprezintă, mai mult sau mai puțin, o reflectare veridică a realității. Ea se constituie din ansamblul ideilor, concepțiilor și teoriilor care privesc contextul existențial al unor clase mari de obiecte și procese. Conștiința științifică vizează ansamblul conexiunilor și raporturilor din și dintre fenomene, determinarea cauzală și legică, proprietățile și caracteristicile ce le sînt proprii, precum și semnificația lor pentru activitatea practică și orizontul spiritual al omului.

Conștiința științifică se distinge printr-o raportare directă la manifestările existenței din *unghiul cunoașterii* modului în care se produc, există și au o anumită conformație și configurație structural-funcțională.

Fenomenele conștiinței științifice au un caracter *preponderent cognitiv*. Ele sînt *rezultatul efortului de cunoaștere* ca proces de surprindere și exprimare logico-rațională a caracteristicilor lumii reale. Prin specificul ei cunoașterea științifică vizează obținerea de *cunoștințe* cu un grad înalt de *obiectivitate* și *veridicitate* care să poată rezista probelor practicii și experimentului științific.

Știința este expresia *cercetării metodice* a realității, a cunoașterii condițiilor, cauzelor și legilor fenomenelor de care se interesează, respectiv a unor domenii și aspecte relativ particulare. Datele obținute ca urmare a investigării prin observații și experiențe sînt supuse unor complexe operații de prelucrare logică. Rezultatul acestei prelucrări se fixează și se exprimă în noțiuni, legi și teorii științifice specifice diverselor discipline particulare potrivit obiectului lor de cercetare.

Științele particulare sînt deopotrivă *descriere* și *explicație* dată fenomenelor de care se ocupă, din punctul de vedere al notelor generale și esențiale, al relațiilor dintre ele și al determinării lor legice. Pe temeiul acestor explicații teoriile științifice permit previziuni cu privire la evoluția fenomenelor și furnizează principii metodologice de cunoaștere și acțiune eficientă.

Cunoașterea științifică angajează metode și tehnici specifice, cu particularități de la știință la știință (se utilizează, de pildă, ca metode generale: observația științifică, experimentul, axiomatizarea, modelarea ș.a.). În același timp, ei îi este propriu un limbaj specific caracterizat prin rigoare și exactitate, prin capacitatea de a stoca și sistematiza o bogată informație.

Între notele distinctive ale cunoașterii științifice se înscriu și utilizarea aparaturii de măsură și control pentru observații și experimente dirijate, precum și a unei baze tehnice adecvate. Pentru epoca contemporană este caracteristică nu numai scientizarea tot mai accentuată a tehnicii, ci și tehnicizarea pronunțată a cercetării științifice. De remarcat este și faptul că demersul științific supune afirmațiile sale probării și verificării conținutului lor de adevăr, precum și demonstrației logice a acestora.

Prin specificul și conținutul său propriu, conștiința științifică nu are caracter ideologic. Criteriile sale de apreciere vizează valoarea de *adevăr* sau *fals* (eroare), de profunzime și adecvare a cunoștințelor la caractersticile formelor concrete de existență pe care le exprimă.

Deși teoriile științifice nu îndeplinesc funcții ideologice, ele nu sînt în afara oricărei condiționări de ordin social. Atitudinea față de realizările științei și conținutul lor de adevăr, modul în care acestea au fost receptate, interpretate și promovate a depins de interesele claselor și grupurilor sociale, de climatul epocilor istorice și natura orînduirii sociale. Adevărurile științei, mai ales cele din perimetrul științelor sociale și ale omului, au fost și nu puteau să nu fie afec-

tate astfel de modul de interpretare ideologică, de poziții de clasă. Ele au fost invocate în scopul justificării și promovării unor interese de epocă și grup social.

Socialismul creează cadrul pentru stimularea permanentă a cunoașterii și promovarea cuceririlor științei în toate sferele vieții sociale. Ca operă conștientă a maselor *construirea societății socialiste se întemeiază pe asimilarea și aplicarea celor mai noi și valoroase realizări ale cunoașterii științifice.* În contextul formării și dezvoltării conștiinței sociale socialiste o pondere tot mai mare o dețin, de aceea, fenomenele de ordin științific. Acest proces este caracterizat de stimularea cercetării științifice în cele mai diverse domenii ale cunoașterii, de promovarea științei în toate sferele vieții sociale, de asimilarea ei tot mai profundă de către membrii societății.

În politica sa în domeniul științei partidul nostru a susținut consecvent și a încurajat cercetarea științifică legată de nevoile construcției socialiste în patria noastră, integrată organic cu producția și viața socială. Totodată, a promovat hotărît realizările științei în viața socială, a orientat activitatea cultural-educativă în direcția lărgirii orizontului științific al membrilor societății noastre, ridicării nivelului de pregătire și competență profesională a acestora.

2. *Rolul științei în viața socială*

Cunoașterea științifică nu este un scop în sine, punctele ei de plecare fiind în viața reală, în cerințele de ordin practic ale omului. John Bernal scrie că „Știința nu este un domeniu al gîndirii pure, ci al gîndirii aplicate permanent în practică și întărite neîncetat de practică. Iată de ce știința nu poate fi studiată separat de tehnică".

Prin finalitatea sa, știința îndeplinește un rol activ în viața societății omenești. Aducînd o contribuție hotărîtoare la cunoașterea realității, știința oferă omului criteriile de orientare în natură și societate, punîndu-i totodată la îndemînă soluțiile și mijloacele pentru stăpînirea și folosirea condițiilor naturale, pentru transformarea societății în conformitate cu anumite idealuri, precum și pentru organizarea modului său de viață în concordanță cu cerințe și aspirații proprii.

Știința se afirmă astfel ca *un factor hotărîtor al progresului social, material și spiritual, ca o adevărată forță motrice a evoluției istorice.* Cunoașterea științifică a condiționat în mare măsură ritmurile și intensitatea dezvoltării și progresului social, cu deosebire producția de bunuri materiale, domeniul hotărîtor al existenței societății.

Prin profunzimea lor aceste descoperiri au influențat și stimulat puternic progresul celorlalte domenii ale cunoașterii științifice, determinînd multiple și profunde mutații în conținutul și structura cunoașterii științifice contemporane.

În același timp cerințele dezvoltării sociale au stimulat continuu interesul pentru cunoaștere, i-au îndreptat pașii spre noi orizonturi și spre noi înălțimi. Cu fiecare epocă istorică știința a abordat o problematică tot mai diversă, a pătruns din ce în ce mai adînc tainele existenței. Drumul științei în cursul istoriei a fost, după cum afirma Engels „proporțional cu pătratul distanței parcurse (în timp) de la punctul de plecare".

Dezvoltarea științei s-a accelerat și mai mult în epoca contemporană. Evoluția ei în această perioadă este caracterizată de o și mai mare diversificare și specializare în cîmpul disciplinelor particulare, în strînsă legătură cu cerințele adîncirii cunoașterii în domenii din ce în ce mai numeroase. Din corpul disciplinelor tradiționale, s-au desprins numeroase alte discipline. Fenomenul științific contemporan este caracterizat totodată de apariția unor discipline noi, care deschid orizonturi inedite în perimetrul cunoașterii: cibernetica, cosmonautica, genetica, știința viitorului ș.a.

Adîncirea cunoașterii a impus tot mai mult nevoia abordării interdisciplinare a diverselor zone sau aspecte

ale realității. Această tendință s-a soldat cu constituirea unui număr mare de discipline așa-zise „de graniță": astro-fizica, biochimia, biofizica, mecanica fizico-chimică etc. Paralel cu procesul diversificării și specializării se manifestă tendința spre integrare, spre noi sinteze. Acestei tendințe îi corespunde constituirea unor discipline ca teoria generală a sistemelor, cibernetica și chiar o știință despre știință.

O notă specifică a evoluției științei în epoca contemporană o reprezintă gradul ei înalt de aplicabilitate, ceea ce a condiționat profunde mutații în domeniul tehnicii.

3. *Revoluția tehnică-științifică contemporană*

Conținutul acestei revoluții este legat de marile realizări ale științei și tehnicii contemporane: descoperirea complexității structurale și a energiei atomului, a universului informațional și a tehnicii prelucrării informației, pătrunderea omului în cosmos, descifrarea codului genetic. Se evidențiază, de asemenea, unitatea indisolubilă dintre cunoașterea științifică și tehnică în epoca contemporană, rolul deosebit de important al științei în dezvoltarea forțelor de producție, a vieții sociale în general.

Nevoile producției moderne impun din ce în ce mai multe cerințe gîndirii științifice, iar aceasta, prin soluțiile practice pe care le oferă, contribuie efectiv la dezvoltarea și perfecționarea necontenită a mijloacelor de producție, la creșterea calitativă a randamentului forței de muncă. Știința deține un rol hotărîtor în soluționarea problemelor complexe ale dezvoltării industriei, agriculturii, a forțelor de producție în general, în modernizarea tehnologiilor de fabricație, perfecționarea mijloacelor de comunicație și informare.

Prin toate acestea, progresul științific și tehnic lărgește considerabil posibilitățile de satisfacere a nevoilor și intereselor omenești în epoca contemporană. Dar el nu poate soluționa de la sine contradicțiile capitalismului, cum afirmă unii ideologi burghezi. Revoluția științifico-tehnică nu poate

schimba natura relațiilor de producție și sociale. Influența pe care o exercită asupra dezvoltării forțelor de producție conduce însă la adîncirea și agravarea contradicțiilor societății capitaliste. Apare astfel mai evidentă necesitatea transformării revoluționare a societății, a instaurării relațiilor socialiste, care să creeze cîmp liber de dezvoltare a forțelor de producție, științei și tehnicii, puse în slujba omului.

4. *Programul Partidului despre rolul științei în făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate*

În Programul P.C.R. se subliniază că valorificarea cuceririlor revoluției tehnico-științifice constituie, după cum apreciază *Programul P.C.R.*, *„factorul primordial al progresului contemporan"*. Făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate și a comunismului în România nu se poate realiza, potrivit concepției partidului nostru, decît pe baza celor mai înaintate cuceriri ale științei și tehnicii. O expresie sugestivă a acestei orientări o constituie stabilirea ca obiectiv prioritar al cincinalului 1976—1980 promovarea cuceririlor revoluției științifico-tehnice în toate sferele vieții sociale. Acest cincinal este considerat, de aceea, ca *cincinalul afirmării plenare a revoluției tehnico-științifice* în România.

Potrivit orientărilor Programului Partidului Comunist Român cercetarea științifică va fi strîns legată de cerințele producției materiale și ale activității sociale, dezvoltîndu-se atît cercetările aplicative, legate nemijlocit de rezolvarea unor probleme ridicate de activitatea productivă, cît și cele fundamentale. Ea este chemată să dea soluții pentru cunoașterea și valorificarea superioară a resurselor naturale

ale țării noastre, descoperirea unor noi surse de materii prime și energie, perfecționarea tehnologiilor de producție și descoperirea altora noi, în vederea reducerii consumurilor de materiale, creșterii productivității muncii și a randamentului economic. Totodată se va asigura cercetarea multilaterală a aspectelor care privesc fenomenele generate de raporturile omului cu natura în condițiile vieții moderne.

Se subliniază de asemenea sarcinile științelor sociale în „studierea", cunoașterea și înțelegerea legităților generale ale dezvoltării societății și, cu deosebire, pentru aplicarea acestora la condițiile concrete ale României.

Stabilind obiectivele cercetării științifice în etapa actuală Programul are în vedere promovarea realizărilor științifice naționale, participarea activă a poporului nostru la schimbul de valori pe plan internațional, sporirea contribuției sale la tezaurul cunoașterii științifice universale.

Punînd în lumină locul și rolul științei din perspectiva consecințelor ei tehnico-economice, Programul insistă asupra importanței pe care știința o are în formarea orizontului de cultură al maselor, în dezvoltarea de ansamblu a conștiinței socialiste.

Lectură

„Drumul spre știință nu este pietruit și numai cei care nu se sperie de osteneala urcușului pe cărările ei abrupte pot nădăjdui că vor ajunge pe culmile ei luminoase". (K. Marx, *Capitalul*, vol. I. în Marx-Engels, *Opere*, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 31).

„Știința românească trebuie să devină un factor tot mai activ în cunoașterea secretelor naturii, vieții și societății, în transformarea conștientă a lumii și civilizației, ale dezvoltării istorice, să-și sporească contribuția la activitatea de cunoaștere științifică desfășurată pe plan internațional, să coopereze strîns în toate domeniile cercetării cu celelalte țări ale lumii". *(Programul P.C.R.*, p. 97).

„Ținînd seama de progresul tot mai rapid al științei și tehnicii contemporane este necesar ca cincinalul următor să devină cincinalul revoluției tehnico-științifice, al afirmării largi a cuceririlor celor mai avansate ale cunoașterii în toate ramurile și sectoarele industriei românești". (Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XI-lea Congres al P.C.R.*, Editura politică, 1975, p. 51).

Întrebări

1. În ce constă specificul conștiinței științifice?
2. Ce rol îndeplinește știința în viața socială?
3. Care este conținutul revoluției științifico-tehnice contemporane?
4. Care sînt obiectivele dezvoltării cercetării științifice în România, în etapa actuală?

Specificul artei ca formă a vieții spirituale

Demersul filozofic marxist asupra problemelor conștiinței sociale acordă o atenție specială conștiinței artistice, caracterizării *specificului* și *conținutului* ei, evidențierii raporturilor ei cu celelalte forme ale conștiinței sociale, locului și rolului său în viața spirituală a societății.

1. *Specificul și conținutul conștiinței artistice*

Prin specificul și conținutul lor, fenomenele artistice reprezintă o modalitate distinctă de raportare a omului la cadrul existenței reale. Ele sînt exprimate generalizat în conceptul de *conștiință artistică.*

Ca *formă a conștiinței sociale*, conștiința artistică constă și ea din procese de ordin *afectiv*, *atitudinal* și *cognitiv*. Aces-

tea sînt expresia modului de *receptare, trăire și apreciere* a existenței, potrivit categoriilor de *frumos — urît, sublim — grotesc, tragic — comic, solemn — obișnuit* ș.a. Componentele conștiinței artistice vizează, așadar, *structura, caracteristicile* și *semnificația estetică* a fenomenelor naturii și societății, a raporturilor interumane și a farmecului personal, precum și a creațiilor materiale și spirituale ale omenirii, în mod deosebit a operelor și manifestărilor în planul artei.

La nivelul conștiinței artistice toate acestea sînt surprinse din punctul de vedere al *individualității* și *expresivității lor* artistice, al măsurii în care sînt sursa unor emoții, sentimente, atitudini, reprezentări și idei estetice. Ele sînt receptate și apreciate potrivit semnificației și valorii lor artistice, al gradului în care satisfac anumite nevoi, gusturi, aspirații și idealuri estetice promovate de societate în general, de colectivități sau indivizi în diversele etape ale evoluției lor istorice.

Specificitatea fenomenelor conștiinței artistice este dată de modul *umanizat* și *personalizat* în care subiectul estetic receptează, trăiește, gîndește și exprimă semnificația și valoarea estetică a realității, a creațiilor și manifestărilor în planul artei. Acest mod se concretizează în *imagini de culoare, volum, formă, mișcare, ritm, sunet, proporții, armonie, compoziție structurală* ș.a. Ca stări spirituale proprii subiectului, imaginile de acest gen se deosebesc de cele psihologice prin caracterul lor *concret-senzorial, sensibil* și *simbolic*. Ele constau în reacții la nivelul sensibilității artistice ale subiectului în contactul cu realitatea naturală, socială și umană, cu operele și manifestările de artă. Prin semnificația și sugestivitatea lor aceste imagini reprezintă modul specific de receptare, trăire și exprimare artistică a subiectului.

Imaginile artistice constituie „elementele" redării stărilor subiective în creații și manifestări de artă. Operele de artă redau de aceea stări interiorizate ale subiectului, o realitate umanizată, recreată, transfigurată, modelată în imagini

artistice. Ele se concretizează în chip divers, într-o gamă largă de posibilități. Această diversitate, precum și particularitățile imaginilor artistice se exprimă în marea varietate de genuri și forme de exprimare artistică, de creație și manifestare în planul artei. Genurile și formele artistice se disting prin specificul imaginilor, precum și prin materialul utilizat pentru redarea lor. Literatura apelează la cuvinte și fraze „potrivite" cu ajutorul cărora sugerează imagini concret-senzoriale, sonore, vizuale etc. Pictura folosește formele, culorile și spațiul bidimensional; muzica—sunetul, ritmul, măsura etc.

Imaginile artistice utilizate de diversele genuri și forme ale creației de artă au o puternică forță de expresivitate, reprezentînd sursa unor profunde stări emotive, ideatice și atitudinale, îmbogățind universul spiritual al indivizilor, grupurilor și colectivităților umane. Ele satisfac nevoia de frumos, de trăire și împlinire estetică a personalității umane.

Imaginile artistice sînt nu numai *diferențiate* după unghiul din care se realizează, ci și ierarhizate potrivit gradului de *expresivitate* a fenomenelor reflectate, precum și al *disponibilităților subiectului* de a sesiza, recepta, trăi și gîndi artistic dimensiunile acestora. În acest sens, imaginile artistice constituie sursa unor puternice bucurii și satisfacții sau a neplăcerii și insatisfacției de *natură estetică*.

Emoțiile, sentimentele și atitudinile estetice sînt și ele ierarhizate. Este vorba de grade diferite de intensitate și performanță pe care indivizii și colectivitățile umane le realizează, în funcție de disponibilitățile lor psihice, de plasticitatea structurilor sensibilității, inteligenței și imaginației lor artistice.

Oricît de mare ar fi ponderea proceselor afective în structura conștiinței artistice, ele nu constituie singurul aspect al acesteia. Conștiința artistică cuprinde, totodată, numeroase *procese de ordin cognitiv*, mai mult sau mai puțin sistemati-

zate (idei, concepții, teorii). Arta a fost, de aceea, considerată pe bună dreptate ca gîndire în imagini. Ele sînt expresia surprinderii și aprecierii raționale, la nivelul structurilor gîndirii, a dimensiunilor estetice ale fenomenelor existenței naturale, sociale și umane, a nivelului realizării și a mesajului operelor și manifestărilor artistice. Conștiința artistică reprezintă astfel o formă specifică de cunoaștere cu multiple implicații formative. Fenomenele conștiinței artistice constituie importante căi de surprindere a caracteristicilor existenței. Ele aduc cu o deosebită forță expresivă în planul atenției dimensiuni și sensuri ale realității, cadre existențiale și relații, coordonate ale mișcării și determinării fenomenelor și proceselor. Arta, atît în planul conștiinței, cît și în cel al creației și manifestărilor, înlesnește în chip propriu pătrunderea în „tainele" naturii și societății, ale creațiilor umane, descoperă dramatismul și frumusețea vieții, a raporturilor dintre oameni. Referindu-se la unii clasici ai literaturii universale, Marx afirma că ei „au dezvăluit lumii mai multe adevăruri politice și sociale decît toți politicienii și moraliștii de profesie la un loc". Ca formă de cunoaștere arta se deosebește însă de știință, filozofie sau religie prin unghiul propriu din care surprinde caracteristicile obiectelor și fenomenelor existenței, a creațiilor și manifestărilor umane, acela al *semnificației* și *valorii lor estetice.*

Procesele cognitive de natură estetică se diferențiază și ele potrivit gradului de profunzime al elaborării și trăirii. La nivel comun acestea constau în mentalități, gusturi și idei cu privire la semnificația și valoarea estetică a obiectului contemplării artistice, instituite de regulă în virtutea tradițiilor și obiceiurilor, a activității nespecializate. Ele evidențiază un grad redus de profunzime, au de regulă un caracter fragmentar și eterogen.

Spre deosebire de acestea, cele de ordin *teoretic* sînt rezultatul efortului special, deliberat și specializat, de înțelegere și explicare a semnificației și valorii estetice. Ele urmăresc totodată cunoașterea mecanismului formării imaginilor

artistice, a procesului creației și a mesajului operelor de artă, a modului de receptare a acestora de către public și a rolului lor în viața spirituală a societății etc. Fenomenele conștiinței artistice la acest nivel se prezintă structurate în concepții și teorii cu diverse grade de generalitate: *estetica* — teoria generală asupra complexității fenomenelor și manifestărilor artistice; teorii *estetice* specializate pe genuri artistice sau *teorii* (sociologice, psihologice etc.) privind subiectul artistic, operele de artă sau procesul creației în general (sau un gen artistic) dintr-un unghi propriu de cercetare.

În funcție de natura și profunzimea proceselor cognitive ale conștiinței artistice se structurează *convingeri, gusturi, opțiuni, aspirații* și *idealuri estetice.* La rîndul lor acestea motivează *receptivitatea* și *atitudinea estetică* a membrilor societății, priviți individual sau colectiv.

Arta exercită în acest fel o puternică influență formativă, cultivînd idei și convingeri, sentimente și atitudini morale, politice și filozofice.

2. *Condiționarea social-istorică a conștiinței artistice*

Componentele conștiinței artistice sînt, mai mult sau mai puțin, condiționate social-istoric. Ele poartă amprenta specificului epocii istorice și al societății date, al existenței și spiritualității popoarelor și națiunilor, claselor și categoriilor sociale. Fenomenele de conștiință s-au exprimat specific în creația și manifestările artistice ale acestora, conferindu-le originalitate și personalitate artistică. Atît *epocile istorice* (antică, medie, modernă, contemporană) cît și diversele tipuri de *organizare socială* (primitivă, sclavagistă, feudală, capitalistă, socialistă), *popoarele* și *națiunile* se disting prin

modul de receptare și trăire artistică a existenței și creației de artă. Acestora le sînt caracteristice nu numai mentalități, idei, concepții, idealuri și convingeri estetice proprii, dar și moduri specifice de exteriorizare în manifestările de ordin artistic (tradiții, obiceiuri, folclor, creație cultă etc.).

În cazul conștiinței artistice gradul de *autonomie* relativă este însă mai pronunțat decît cel al altor forme ale conștiinței sociale (politică, juridică ș.a.). Această trăsătură decurge din specificul conștiinței artistice, caracteristicile sensibilității, ale inteligenței și imaginației. Astfel se explică de ce în planul conștiinței și mai cu seamă în cel al creației artistice sînt mult mai pregnante aspectele de *continuitate* de la o epocă la alta, de la un tip de societate la altul, diversitatea de genuri și forme, de exprimare, precum și circulația valorilor de la un popor la altul și chiar de la o clasă la alta.

Prin însăși natura și conținutul ei conștiința artistică este o expresie a frămîntărilor ideologice și, deci, o modalitate de *evaluare* și *apreciere* a semnificației și valorii artistice, potrivit unor idealuri și aspirații estetice. Astfel, ea justifică sau respinge, apără sau condamnă idealuri și aspirații estetice, promovează idei, concepții și teorii, opere și valori artistice în raport cu idealurile estetice ale unei societăți, clase sau categorii sociale. Totodată, conștiința artistică interferează complex cu celelalte forme ale conștiinței sociale, mai ales cu cea filozofică, politică și morală, îndeplinind importante *funcții ideologice.*

În această calitate componenta ideologică intervine în conștiința individuală a creatorilor, exteriorizîndu-se în operele de artă, în conținutul și în *mesajul* lor de idei și atitudini, de opțiune și idealuri pe care le servesc. Creatorii de artă se *angajează* în creația lor de pe anumite poziții, susțin anumite modele artistice, promovează anumite idealuri și aspirații atît de ordin estetic, cît și politic, moral și filozofic. De natura acestora depinde rolul pe care arta îl îndeplinește în viața socială, atenția și receptivitatea de care ea se bucură din partea publicului. În timp ce clasele progresiste au angajat creația artistică pe făgașul unor idei și idealuri progresiste, societățile în declin, clasele retrograde au susținut, de regulă, idei, concepții, teorii estetice, care au promovat „estetismul pur", tezele neangajării, lipsei de mesaj, necondiționării sociale etc. Asemenea tendințe sînt prezentate și în epoca contemporană, fiind conjugate cu conținutul ideologiei claselor exploatatoare, cu fenomenele de criză a culturii în orînduirea capitalistă.

Clasele exploatatoare și-au făcut dealtfel adeseori din artă un mijloc subtil de promovare a ideologiei lor, de dominare în plan spiritual a vieții sociale.

Cuprinderea unor mase largi de membri ai societății noastre în activitatea artistică a constituit, de asemenea, un important factor al dezvoltării conștiinței, de educare socialistă, de formare a spiritului de discernămînt în aprecierea și promovarea valorilor artistice. Creația și manifestările artistice se bucură astfel de receptivitatea unui public din ce în ce mai avizat și mai numeros. Arta a depășit astfel cadrul unor cercuri de inițiați și pasionați înscriindu-se ca o dimensiune de viață a colectivităților și membrilor societății noastre. În același timp, pe fondul transformărilor economice și culturale s-au asigurat condiții în care oamenii de cele mai diverse profesii și categorii sociale să dea expresie capacității lor de creație artistică.

Dezvoltarea conștiinței și a creației artistice constituie un obiectiv de majoră importanță în actuala etapă a construcției socialiste în patria noastră. Aceasta vizează îmbogățirea vieții spirituale a poporului nostru, precum și sporirea rolului artei în educarea și formarea multilaterală a omului nou.

După cum se subliniază în Programul adoptat de Congresul al XI-lea, partidul nostru pornește de la teza marxistă potrivit căreia arta reflectă în modul ei propriu condițiile

de existență specifice fiecărei națiuni și epoci istorice. Din această perspectivă se urmărește „făurirea unei arte și literaturi de înaltă ținută umanistă, bogate în idei și sentimente nobile, inspirate din viața și munca poporului, din idealurile socialismului și comunismului".

Creatorii de artă sînt chemați să se inspire în operele lor din bogăția de fapte a societății noastre, să redea cît mai expresiv dimensiunile efortului constructiv, frumusețea morală a omului nou. Prin valoarea artistică și mesajul de idei pe care-l transmit operele de artă trebuie să stimuleze energiile creatoare ale membrilor societății socialiste, să formeze convingeri, atitudini și idealuri umaniste și comuniste. Totodată se acordă o deosebită atenție ridicării conștiinței artistice a membrilor societății. Factorii educativi, între care se înscrie cu un rol fundamental școala, sînt chemați să desfășoare o activitate complexă pentru educarea estetică, asimilarea criteriilor de apreciere a creației, formarea unor profunde convingeri estetice.

Un rol însemnat în această privință revine criticii de artă, care prin natura ei trebuie să realizeze aprecierea creației, să mijlocească publicului înțelegerea și asimilarea conținutului creației și manifestărilor artistice.

Activitatea convergentă a acestor factori vizează îmbogățirea vieții spirituale a societății noastre, înscrierea artei ca dimensiune de viață a membrilor societății noastre.

Lectură

„Dacă vrei să te împărtășești din comorile artei, trebuie să fii un om cu cultură artistică; dacă vrei să exerciți influență asupra altora, trebuie să fii un om cu reală capacitate de stimulare și antrenare" (K. Marx — *Manuscrise economico-filozofice din 1844*, în K. Marx și F. Engels, *Scrieri din tinerețe*, București, Editura politică, 1968, p. 606).

„Creatorii din domeniul literaturii, muzicii, artelor plastice, teatrului, cinematografiei, manifestîndu-și liber talentul, folosind stiluri și maniere de creație variate, sînt chemați să făurească noi opere valoroase care să îmbogățească patrimoniul culturii socialiste și tezaurul culturii universale, să contribuie la continua înflorire a vieții spirituale a poporului nostru". (*Programul P.C.R.*, p. 162.)

„Fără îndoială că însușirea tot mai profundă și organică a concepției științifice a partidului nostru despre lume și viață va pune și mai mult în valoare talentul artistului, îl va ajuta să interpreteze în mod just fenomenele și procesele sociale pe care le abordează, să sporească forța educativă și capacitatea de influențare a operei sale". (Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Conferința Națională a scriitorilor, 27 mai 1977*, București, Editura politică.)

Întrebări

1. În ce constă specificul conștiinței artistice?
2. Ce raport există între ea și condițiile istorice ale existenței sociale?
3. În ce constă rolul formativ al artei?

Religia — reflectare denaturată a realității

1. *Esența și originea religiei*

Religia este acea formă a conștiinței sociale care se deosebește de celelalte prin faptul că reprezintă o *reflectare fantastică, deformată, denaturată, a realității*. În conținutul ei *ideativ* și afectiv forțele naturale și sociale iau forma unor forțe supranaturale; în mintea credincioșilor lumea apare ca dedublată: alături de lumea materială a naturii și societății, se creează și se proiectează ca reală și o lume iluzorie, o lume a spiritelor obiective (zei, dumnezei etc).

Ca fenomen social-istoric complex, religia este constituită din următoarele elemente componente: a) reprezentări, noțiuni, idei cu un cuvînt *ideologia religioasă*, b) sentimente, stări de spirit sau *componenta psihologică*, c) practici religioase, ritualuri sau *cultul* și d) *instituții religioase* (biserici, organizații etc.). Elementul care leagă aceste componente într-un întreg sau sistem este credința în supranatural. Aceasta se manifestă sub forma credinței în existența obiectivă a unor *ființe* supranaturale (spirite, zei, sfinți, dumnezeu), a unor *însușiri* sau forțe miraculoase atribuite acestora și a unor *efecte* supranaturale, unor consecințe ale acțiunii ființelor și forțelor supranaturale în mersul evenimentelor naturii și vieții oamenilor. Cu această gamă de manifestări credința în supranatural constituie miezul fenomenului religios, esența lui, trăsătura generală, nota comună a tuturor religiilor (iudaism, budism, mahomedanism, creștinism și variantele lor).

Religia a apărut pe o anumită treaptă de dezvoltare a societății primitive, treaptă caracterizată printr-un nivel foarte scăzut al cunoașterii și al forțelor de producție, nivel care nu permitea omului să-și explice firesc și cauzal fenomenele naturii și respectiv să și le supună în mod efectiv. În aceste împrejurări, omul recurge la personificarea obiectelor și proceselor, la investirea lor cu însușiri supranaturale. Năzuințele lui de supunere a fenomenelor naturii iau calea și forma rugăciunii, magiei, ritualurilor. Într-un asemenea proces se nasc ideile și sentimentele religioase, credința în zei, ca produse și întruchipări fantastice de forțe atotputernice, coordonatoare a demersurilor naturii și vieții oamenilor.

Cu apariția claselor sociale și a exploatării, apar antagonismele sociale, apare statul cu instrumentele lui coercitive. Odată cu acestea, la premisele pe care religia le-a avut în modul omului de a fi dominat de fenomenele naturii se adaugă rădăcinile implantate în variatele și complicatele aserviri de ordin social. Oamenii liberi sînt transformați în sclavi,

condiție pe care nu și-o pot explica și în mod obiectiv nu o pot depăși. Orice încercare de eliberare în masă de lanțurile sclaviei a fost înăbușită în sînge. În acest fel, forțele sociale care-i domină nu mai puțin aspru pe oameni iau, și ele, în conștiința lor, forma unor forțe misterioase, atotputernice.

Alături de asemenea rădăcini sociale religia are și rădăcini gnoseologice, care provin din însești particularitățile cunoașterii. În procesul cunoașterii apare posibilitatea de a rupe rațiunea de realitate, de a absolutiza abstracția și de a transforma produsele ei într-o realitate de-sine-stătătoare, anterioară și primordială, în raport cu lumea reală. Rădăcinile gnoseologice scot în evidență faptul că religia, ca reflectare denaturată a realității, nu a putut să apară decît pe o anumită treaptă a dezvoltării societății, cînd puterea de gîndire a omului a ajuns la posibilitatea elaborării, prin abstracție, a unor construcții fantastice.

2. *Opoziția radicală dintre știință și religie*

Între religie și știință a existat, din cele mai vechi timpuri și pînă în zilele noastre, o opoziție ireductibilă. Dacă știința este un ansamblu sistematizat de cunoștințe, idei și teorii care reflectă veridic realitatea, cunoștințe coerente din punct de vedere logic și verificabile în practică, religia, întemeindu-se pe dogme, pe principiul „crede și nu cerceta" afirmă că tot ce există în lume, inclusiv omul, sînt creații ale divinității; omul neputînd nici cunoaște, nici transforma realitatea rămîne să se supună orbește „voinței supreme".

Religia a constituit și constituie o frînă în calea dezvoltării științei. Istoria științei a fost și este domeniul înfruntării dintre cunoaștere și mistificare, dintre știință și religie. În anumite momente istorice această înfruntare a îmbrăcat forma teroarei declanșate de reprezentanții bisericii împotriva

oamenilor de știință. Astfel, încă în Grecia antică, Anaxagora a fost defăimat pentru concepția sa materialistă iar Aristarh din Samos prigonit pentru motivul de a fi intuit structura heliocentrică a universului. Giordano Bruno a fost ars pe rug pentru că a popularizat sistemul heliocentric al lui Copernic iar Galileo Galilei a fost constrîns să-și renege concepția după care Pămîntul se învîrtește în jurul axei sale. Interzicerea publicării și citirii unui număr de lucrări de o valoare incontestabilă constituie un alt aspect al luptei religiei împotriva științei, a progresului în general. A fost excomunicat Campanella, au fost puse sub afurisenie lucrările lui Copernic și Darwin, au fost interzise operele lui Descartes și Spinoza, ale lui Defoe și Balzac, Hugo și Stendhal. Însă nici închisorile, nici rugurile nu au putut împiedica dezvoltarea științei.

În condițiile actuale, cînd știința pătrunde tot mai adînc în tainele lumii, pe care le descifrează și le explică, cînd prestigiul ei crește mereu, slujitorii bisericii caută să pună religia în acord cu marile descoperiri științifice. Este reluată teoria dublului adevăr, în scopul dovedirii faptului că știința și religia nu se exclud, ci, dimpotrivă, s-ar completa reciproc. Încercarea de a crea un „pasaj" între știință și religie, atitudinea conciliantă a reprezentanților bisericii în interpretarea unor dogme religioase evidențiază și mai mult că între știință și religie există o prăpastie de netrecut.

3. *Rolul social retrograd al religiei*

Ca element al suprastructurii, religia a jucat și joacă un rol social retrograd. Ea a constituit secole în șir o frînă în calea dezvoltării științei și, prin aceasta, a dezvoltării forțelor de producție, a progresului material și spiritual al societății.

Pe planul vieții sociale religia consideră omul ca pe o ființă neputincioasă, căreia soarta i-a fost hărăzită de divinitate. Propovăduind credința în viața de apoi, umilința, suferința și resemnarea în viața pămîntească, opunînd solidarității celor ce muncesc, urii față de exploatatori — iubirea aproapelui, iar luptei pentru o viață mai bună — speranța într-o fericire iluzorie, religia l-a demobilizat și-l demobilizează pe om de la lupta pentru realizarea sa plenară, pentru făurirea unei fericiri reale. În acest sens trebuie să înțelegem cuvintele lui Marx care arată că religia distrage atenția de la problemele vieții reale, punînd în centrul atenției problemele vieții de apoi, că religia este „opiu pentru popor".

Materialismul istoric arată că drumul pentru dobîndirea fericirii reale este activitatea teoretică și practică, de cunoaștere și dominare a naturii și de transformare revoluționară a societății, înlăturarea oricărei forme de asuprire materială și spirituală.

Înlăturarea religiei, formarea și dezvoltarea unei concepții materialist-ateiste despre lume și viață, impune mai întîi înlăturarea cauzelor care au generat și care favorizează menținerea concepțiilor mistico-religioase, aflate în condițiile politice, economice și sociale ale societății întemeiate pe proprietatea privată, pe exploatarea omului de către om. În această societate, planul vieții sociale a omului dat de condițiile exploatării și asupririi este diferit și opus cu cel al vieții interioare în care sînt exprimate năzuințele sale ce nu-și pot găsi realizarea practică.

Înfăptuirea revoluției și construcției socialiste transformă din temelii structura și viața societății. Oamenii muncii care dețin puterea politică devin și proprietari ai mijloacelor de producție; sînt desființate clasele exploatatoare, între membrii societății statornicindu-se relații de colaborare și întrajutoare tovărășească în opera de edificare a noii societăți care oferă tuturor membrilor săi condiții egale de afirmare și dezvoltare. În aceste condiții, cele două planuri ale vieții omului, deși diferite, nu mai sînt opuse, în societatea socialistă fiecare om găsind condiții de realizare a aspirațiilor și năzuințelor

sale. În această societate, care asigură condițiile materiale și spirituale ale bunăstării și fericirii omului, religia cu credința și iluzia vieții de apoi nu mai are bază social-economică; apar condițiile dispariției treptate a credințelor și sentimentelor mistico-religioase.

Lectură

„Orice religie nu este altceva decît oglindirea fantastică în mințile oamenilor, a forțelor exterioare care domină viața lor de toate zilele, oglindire în care forțele pămînțești iau forma unor forțe suprapămînțești". (K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 20, Ed. politică, 1964, p. 311).

„Religia este conștiința de sine și simțămîntul de sine al omului care sau nu s-a găsit încă pe sine, sau s-a pierdut din nou... Ea este realizarea fantastică a esenței omenești, pentru că esența omenească nu posedă o realitate adevărată. Lupta împotriva religiei este, prin urmare, lupta indirectă împotriva acelei lumi a cărei aromă spirituală este religia. Mizeria religioasă este expresia mizeriei reale și totodată, protestul împotriva mizeriei reale. Religia este suspinul creaturii chinuite, sensibilitatea unei umi lipsite de inimă, după cum este și spiritul unor orînduiri lipsite de spirit. Ea este opiu pentru popor". (K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 1, Ed. politică, 1960, ed. a II-a, p. 413—414).

„În general, reflexul religios al lumii reale nu poate să dispară decît atunci cînd relațiile din viața practică de zi cu zi vor fi relații clare și raționale între oameni și oameni și natură. Vălul mistic care acoperă procesul vieții sociale, adică procesul producției materiale, nu va fi înlăturat decît atunci cînd va deveni un produs al asocierii libere a oamenilor și se va afla sub controlul lor conștient și planic" (K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 23, Ed. politică, 1966, p. 94).

Întrebări

1. Care este trăsătura comună a tuturor concepțiilor religioase despre lume și viață?
2. În ce constă caracterul istoric al religiei?
3. Cum înțelegeți opoziția dintre știință și religie, dintre filozofia materialist-dialectică și religie?
4. Cum se explică rolul social retrograd al religiei?

Poziția P.C.R. și a statului nostru socialist față de religie

1. *Cauzele menținerii credințelor religioase în socialism*

Înfăptuirea revoluției și construcției socialiste a însemnat transformări profunde în viața materială și spirituală a societății. Dezvoltarea forțelor de producție și perfecționarea relațiilor de producție și a relațiilor sociale, dezvoltarea învățămîntului, avîntul științei, artei și culturii ca și măsurile de ridicare necontenită a nivelului de viață materială și spirituală au dus la înlăturarea premiselor obiective care au generat religia; s-au creat, totodată, condițiile materiale și spirituale pentru formarea și dezvoltarea conștiinței noi, socialiste, întemeiată pe o concepție științifică despre lume și viață — materialismul dialectic și istoric. Cu toate acestea, ideile și convingerile religioase se mai mențin încă un anumit timp la unii oameni și în condițiile socialismului.

Cauzele care determină persistența fenomenului religios în socialism sînt multiple. Printre acestea trebuie să menționăm mai întîi independența relativă a evoluției conștiinței în raport cu dinamica existenței sociale, în virtutea căreia unele elemente ale conștiinței sociale au tendința de a rămîne în urma existenței sociale. De asemenea, trebuie avut în vedere că nu toate laturile și elementele conștiinței sociale progresează în același ritm. Astfel, latura psihologică, afectivă a conștiinței sociale și mai ales a celei individuale evoluează mai lent decît latura ideologică.

Aceste particularități ale dinamicii conștiinței sociale în general sînt cu atît mai evidente în cîmpul conștiinței religioase; atît componentele ei ideative cît și cele afective se schimbă mai anevoios ceea ce face ca unii membrii ai socie-

tății noastre să rămînă prizonieri ai viziunii religioase asupra lumii și vieții.

Trăinicia moștenirilor religioase, deprinderile practice și spirituale mistice întreținute de reprezentanții bisericii, acestea fiind strîns legate de momente deosebite din viața oamenilor (nașterea, căsătoria, moartea), existența lumii capitaliste și influența ideologică a acesteia, asociată lipsei de fermitate la unii oameni explică, de asemenea, persistența fenomenului religios. Fenomenele neprevăzute ale naturii (inundații, cutremure, secetă), unele insuccese în viața personală, anumite dificultăți materiale, deficiențe ale propagandei ateiste legate de insuficienta luare în considerare a laturii psihologice, afective a conștiinței (căreia biserica și slujitorii ei i se adresează îndeosebi) ca și nivelul scăzut de conștiință al unor membri ai societății constituie condiții ce favorizează menținerea la unii oameni a ideilor și sentimentelor religioase. Toate acestea trebuie să fie luate în considerare în organizarea și desfășurarea activității de educare materialist-științifică a oamenilor muncii.

2. *Atitudinea P.C.R. și a statului nostru socialist față de religie*

Poziția partidului comunist, a statului socialist față de religie se fundamentează pe ideea că opoziția ireductibilă dintre principiile materialismului dialectic și istoric, pe de o parte și ideologiile religioase pe de altă parte nu implică și o opoziție politică între necredincioși și oamenii religioși; în societatea socialistă toți membrii societății, atei sau credincioși sînt oameni ai muncii, iar prin activitatea lor își aduc, în mod egal, contribuția la înfăptuirea Programului partidului. În calitatea lor de deținători ai puterii politice, de

stăpîni ai mijloacelor de producție și participanți activi la opera de edificare a societății, oamenii muncii au aceleași drepturi și datorii; statul socialist asigură tuturor cetățenilor săi drepturi și libertăți egale.

Una dintre libertățile cetățenești — înscrisă în Constituția țării — este libertatea de conștiință, în virtutea căreia fiecare este liber să adere la oricare din cultele recunoscute de lege, după cum este liber să nu aibă nici o credință religioasă. În acest sens, credința sau lipsa de credință nu pot constitui motive de discriminare, de îngrădire a drepturilor și libertăților cetățenești.

Garantînd libertatea conștiinței, Constituția subliniază, în același timp, faptul că școala este despărțită de biserică. Școala este chemată să joace rolul de principal mijloc de formare a unei concepții științifice, materialist-ateiste despre lume și viață. În cadrul exercitării funcției cultural-educative, statul organizează învățămîntul public de toate gradele, asigurîndu-i un riguros conținut științific, înfăptuind cu consecvență politica P.C.R. de ridicare a învățămîntului pe culmile atinse de știința contemporană, de legare strînsă a acesteia cu cercetarea și producția. Sub acest raport, nici o confesiune, sau comunitate religioasă, nu poate întreține alte instituții de învățămînt decît școli speciale pentru pregătirea personalului de cult.

Caracterul profund democratic al libertății de conștiință, în societatea noastră reiese și din faptul că toate cultele religioase recunoscute de lege fac parte din Frontul Unității Socialiste, iar în Marea Adunare Națională au fost aleși și reprezentanți ai cultelor.

Dacă în raport cu statul, religia este o chestiune particulară a fiecărui cetățean, în raport cu partidul comunist, contradicția dintre ideologia acestuia și religie rămîne ireconciliabilă, lupta împotriva concepțiilor idealiste, mistico-religioase înscriindu-se ca o latură a luptei partidului pentru făurirea omului societății comuniste.

3. *Educarea materialistă — obiectiv esențial al muncii ideologice*

Eliberînd omul de orice formă a asupririi materiale, societatea socialistă are menirea de a-l elibera și de orice formă a dominației spirituale, creînd o lume în care oamenii să nu mai simtă nevoia spirituală a unei lumi iluzorii. Aceasta presupune, alături de făurirea și dezvoltarea unei puternice baze tehnico-materiale, făurirea și dezvoltarea conștiinței socialiste, în concordanță cu noile condiții ale vieții materiale. În acest mod trebuie înțeles faptul că educația materialistă este subordonată construirii socialismului și comunismului.

Formarea și dezvoltarea noii conștiințe socialiste implică acumularea unor bogate cunoștințe. Acest proces nu se înfăptuiește nici de la sine, nici la voia întîmplării, noua conștiință fiind rezultatul unei activități conștiente, îndelungate și răbdătoare desfășurată sub conducerea partidului revoluționar al clasei muncitoare.

Însușirea concepției marxiste despre lume — componentă și bază teoretică a conștiinței socialiste — presupune asimilarea de către membrii societății a unor temeinice cunoștințe științifice despre lume și viață, cunoștințe care nu trebuie să fie pur și simplu transmise ci sădite pe terenul fertil al materialismului dialectic și istoric, să fie însoțite de concluziile teoretice care decurg din cele mai noi cuceriri ale științei și tehnicii, deoarece, pentru ca știința să influențeze conștiința oamenilor este necesară integrarea și într-o viziune filozofică adecvată asupra lumii, într-o concepție filozofică, avînd ea însăși un caracter științific.

Congresul educației politice și al culturii socialiste a analizat pe larg atît conținutul, direcțiile și sarcinile educației științifice — în contextul activității educative în general — cît și factorii ce trebuie să-și aducă contribuția la înfăptuirea programului partidului în acest domeniu.

Școala, „factor principal de educație și formare a omului nou", este chemată în primul rînd să asigure pregătirea tineretului pentru muncă și viață, „însușirea celor mai noi cunoștințe teoretico-științifice și culturale, să dezvolte în rîndul tinerilor respectul și pasiunea pentru munca concretă, producătoare de valori materiale". Dată fiind unitatea dintre știință și ideologie, dintre ideologie și politică Congresul evidențiază rolul și sarcinile învățămîntului politico-ideologic în opera de îndrumare a maselor cu bogate cunoștințe politice, întemeiate pe o concepție științifică despre lume.

Universitățile populare, cluburile, casele de cultură și căminele culturale, în general toate așezămintele de cultură și artă, alături de activitatea editorială, presă, radio și televiziune trebuie să contribuie la răspîndirea cunoștințelor științifice în rîndul maselor populare.

Manifestînd respect față de sentimentele oamenilor, evitînd jignirea credincioșilor și intervenția administrativă, partidul nostru respinge, în același timp, orice încercare de împăcare cu concepțiile idealiste, mistico-religioase, propaganda ateistă, ca dealtfel întreaga muncă educativă caracterizîndu-se prin fermitate și intransigență, printr-un pronunțat caracter combativ și militant.

Acțiunea convergentă, a tuturor factorilor educaționali, direcționarea muncii educative într-un singur sens impune creșterea rolului conducător al partidului nu numai în domeniul vieții economice și sociale, ci și în viața spirituală, confirmînd, încă odată, caracterul legic al creșterii rolului partidului în etapa actuală de dezvoltare a societății noastre.

Lectură

„Dictatura proletariatului trebuie să realizeze cu fermitate eliberarea efectivă a maselor muncitoare de prejudecățile religioase, căutînd să obțină acest lucru cu ajutorul propagandei și al ridicării con-

științei maselor și evitînd totodată cu grijă orice lezare a sentimentelor credincioșilor din rîndul populației și întărirea fanatismului religios". (V. I. Lenin, *Opere*, vol. 29, București, Editura politică, 1956, p. 93).

„În acest context, doresc să subliniez din nou faptul că noi, comuniștii, călăuzindu-ne după concepția științifică ce atestă materialitatea lumii, combatem cu energie superstițiile, misticismul, curentele de gîndire idealiste. În același timp, politica partidului și statului nostru, întreaga viață socială se întemeiază pe respectul credinței oamenilor, pe libertatea conștiinței, pe manifestarea liberă a cultelor în cadrul legilor statului, pornind de la faptul că, indiferent de credința sa religioasă, fiecare cetățean, fiecare slujitor al unui cult sau altul trebuie să respecte legile și să servească cauza edificării orînduirii socialiste în România" (Nicolae Ceaușescu, *Expunere prezentată la Congresul educației politice și al culturii socialiste*, București, Editura politică, 1976, p. 71).

Întrebări

1. Cum se explică existența credințelor religioase în societatea socialistă?
2. De ce religia este o chestiune particulară pentru statul socialist?
3. Care este poziția partidului comunist față de religie?
4. Care sînt principalele căi și mijloace de educare materialist-științifică a oamenilor muncii?

Cultură și civilizație

Problemele culturii și ale civilizației au preocupat îndelung meditația filozofică, constituind subiecte pentru vii confruntări în istoria gîndirii. Ele se bucură de o atenție și mai mare în problematica filozofiei contemporane, implicit în cea a filozofiei marxiste.

Cultura și civilizația — dimensiuni ale vieții sociale. Caracteristicile culturii și civilizației socialiste

Demersul filozofic asupra acestor probleme urmărește surprinderea genezei, a conținutului și valorii creațiilor materiale și spirituale ale omenirii în general, ale popoarelor și națiunilor în diferitele perioade ale istoriei lor, precum și a rolului pe care ele îl îndeplinesc în evoluția de ansamblu a vieții sociale, în viața individului și a grupurilor umane.

Dezbaterea acestor probleme din perspectiva filozofiei marxiste are o deosebită valoare teoretică și importanță practică pentru activitatea complexă de făurire a culturii și civilizației socialiste.

1. *Conceptele de cultură și civilizație*

În decursul istoriei termenul de cultură a fost utilizat cu diferite accepțiuni, fiind folosit și în epoca noastră cu sensuri foarte diverse. *Sensul filozofic* al termenului de cultură este, însă, unul general teoretic. El are o valoare de concept filozofic și *desemnează totalitatea creațiilor materiale și spirituale* realizate de omenire în procesul muncii, al activității complexe de satisfacere a cerințelor existenței sale. Aceste creații sînt rezultatele confruntării istorice creatoare și multilaterale a omului cu natura, cu societatea și cu el însuși în vederea îmbunătățirii continue a condițiilor sale de viață, a realizării și perfecționării lui, a dobîndirii unui grad din ce în ce mai mare de libertate și fericire.

În acest proces omul se raportează la natură și societate ca subiect conștient, le surprinde și le pătrunde modul de a fi precum și legile de existență acționînd pentru transformarea lor în raport cu anumite scopuri și idealuri proprii, în concordanță cu trebuințele și cerințele specifice de viață. El își creează, astfel, în cursul istoriei un univers propriu de valori materiale și spirituale, care pun în evidență

gradul cunoașterii, al stăpînirii naturii și societății, capacitatea sa de a depăși comportamentul biologic și de a adopta unul social, specific uman, cultural. Valoarea exprimă prețuirea care se acordă creațiilor materiale și spirituale în funcție de corespondența lor cu trebuințele și idealurile societății în general, ale unui grup social și ale individului. Întrucît trebuințele, aspirațiile și idealurile au un caracter social-istoric înseamnă că și valorile și deci și cultura au un caracter istoric.

Cultura vizează atît satisfacerea cerințelor existenței omului ca ființă biologică, cît și a valențelor lui spirituale (curiozitatea științifică și filozofică, gustul pentru frumos, atitudinile morale și politice etc.) Ca urmare, cultura are două aspecte fundamentale: unul material și altul spiritual.

Cultura cuprinde pe de o parte totalitatea valorilor materiale, adică a bunurilor realizate în cursul istoriei și a tehnicilor și mijloacelor producerii lor. Acest aspect al creației de cultură vizează satisfacerea cerințelor și trebuințelor, scopurilor și aspirațiilor de ordinul vieții materiale, specifică fiecărei etape de dezvoltare socială. Prin nivelul creației în acest plan se exprimă capacitatea omenirii de a cunoaște și stăpîni, cu ajutorul tehnicii, condițiile materiale ale existenței.

Sfera spirituală, a culturii cuprinde totalitatea valorilor spirituale, întregul sistem de idei, sentimente și atitudini exprimate în creațiile științifice și tehnice, artistice, politice, juridice, morale, filozofice, religioase, precum și stările de spirit caracteristice indivizilor, colectivităților și claselor sociale. Cultura spirituală reprezintă astfel aspectul obiectivat, exteriorizat, al conștiinței sociale și individuale, creația omului în planul ideilor și atitudinilor.

Ca totalitate a valorilor cultura nu este posibilă în afara cunoașterii și valorizării existenței, a acțiunii pentru transformarea acesteia. Actul de cultură nu se reduce însă la acestea, deși ele constituie premisele ei fundamentale. Momentul esențial al actului de cultură îl constituie creația, saltul de la cunoașterea și aprecierea lucrurilor și proceselor, precum

și valorilor realizate, la producerea unor valori noi, originale, care completează, îmbogățesc și dezvoltă sistemul celor existente.

Pentru a se impune ca valori, noile creații trebuie cunoscute și apreciate de societate. Numai cunoașterea, aprecierea și asimilarea creației la nivel social îi conferă atributul valorii. Aceasta presupune activitatea organizată, instituționalizată pentru difuzarea culturii, pentru educarea și formarea capacității și discernămîntului individual și colectiv de a aprecia și de a pune în acțiune noile valori.

Nivelul asimilării și integrării dezvoltării culturii în viața socială caracterizează gradul de civilizație al unui popor, națiuni, colectivități sau individ în diversele etape ale evoluției istorice. Conceptul de *civilizație* desemnează, pe de o parte, măsura în care valorile culturale, materiale și spirituale, au fost însușite iar, pe de altă parte, gradul în care acestea devin funcționale și operaționale la nivel social și individual. Civilizația reprezintă, așadar, gradul asimilării culturii în toate sferele vieții sociale, măsura în care valorile tehnice, științifice, artistice, filozofice, etice, juridice, politice sînt integrate activității practice, modului de viață, ca norme de conduită și acțiune la nivel colectiv și individual. Civilizația reflectă astfel capacitatea unei societăți, a unui popor sau individ de a stăpîni tehnica producerii bunurilor materiale, de a ridica nivelul producției, gradul și proporțiile participării la viața publică, ale dezvoltării instrucției și educației, ale însușirii de valori spirituale, ale progresului social în general.

Civilizația se exprimă sintetic în nivelul producției de bunuri materiale, al organizării și valorificării muncii sociale, al productivității acesteia, precum și în natura raporturilor din societate, în gradul de democrație și libertate pe care îl instituie. De asemenea, ea are ca indici nivelul dezvoltării conștiinței, al cunoașterii și creației pe plan spiritual. În mod global gradul de civilizație este dat de nivelul satisfacerii cerințelor de ordin material și spiritual al membrilor societății, de măsura manifestării și realizării lor ca personalități.

Cultura și civilizația au fost tratate adeseori în mod separat, unilateral fiind considerate ca aspecte opuse unul altuia. Alteori ele au fost reduse la unele din aspectele lor: cultura doar la cele spirituale, iar civilizația la gradul de confort.

Filozofia marxistă subliniază unitatea lor dialectică, abordîndu-le în multilateralitatea aspectelor și caracteristicilor, ca dimensiuni ale vieții sociale. Ea evidențiază totodată caracterul lor istoric și de clasă.

Condiționate social-istoric, cultura și civilizația dobîndesc în societățile antagoniste un puternic *caracter de clasă*. Conținutul și amploarea creației materiale și spirituale, gradul stimulării și promovării valorilor, al integrării lor în sferele vieții sociale, în modul de viață al individului se află în dependență directă de natura societății, de interesele claselor și forțelor sociale care se confruntă. În general, societățile scindate în clase antagoniste dezvoltă și promovează în mod unilateral valorile culturale, în detrimentul și împotriva intereselor claselor exploatate. În cadrul acestor societăți accesul maselor largi la creațiile culturii este limitat și discriminatoriu, ceea ce conduce la diminuarea rolului social al culturii, la îngrădirea posibilităților de realizare umană. În astfel de condiții atitudinea claselor în aprecierea valorilor de cultură este diferită, chiar mai mult, ele stimulează și promovează acele valori care le exprimă în chipul cel mai potrivit interesele, aspirațiile. O asemenea caracteristică este valabilă și pentru statele capitaliste avansate, chiar dacă în unele din ele nivelul de cultură și civilizație este relativ ridicat. Caracterul orînduirii, legile ei specifice, inegalitățile sociale pe care le promovează au ca rezultat inegalități profunde în privința accesului la valorile materiale și spirituale ale epocii noastre, conduc în ultimă instanță, la îndepărtarea maselor de valorile de cultură și civilizație.

De aceea, transformarea revoluționară a societății presupune, în mod inevitabil, și revoluționarea ei culturală.

2. *Cultura în socialism*

Socialismul presupune atît lichidarea barierelor caracteristice vechii orînduiri și asigurarea accesului larg al maselor la cultură, cît și făurirea unei culturi noi, socialiste, a unui înalt grad de civilizație. Înfăptuirea revoluției socialiste are drept componentă și revoluția în plan cultural.

Acest proces presupune reevaluarea critică, de pe pozițiile ideologiei marxist-leniniste a moștenirii culturale, promovarea largă a valorilor autentice, asigurarea cadrului social pentru accesul larg al maselor la însușirea acestora, pentru manifestarea și stimularea capacității de creație atît în plan individual cît și în cel colectiv. Obiectivul fundamental al revoluției culturale îl constituie formarea culturii socialiste ca sinteză a ceea ce reprezintă valoarea autentică în cultura națională și universală, a valorilor din trecut și a celor nou create, exprimînd în conținutul lor realitățile, idealurile și aspirațiile socialiste și comuniste. Socialismul instituie astfel nu numai un nou sistem de valori, dar și noi modalități și criterii de apreciere și promovare a creațiilor de cultură.

Socialismul asigură cadrul pentru manifestarea neîngrădită a maselor largi în planul creației materiale, promovează consecvent și multilateral tehnica și tehnologiile avansate în vederea realizării unui înalt nivel al dezvoltării economiei, ca bază a satisfacerii cerințelor materiale de trai ale membrilor societății. În același timp este stimulată creația spirituală, asigurînd difuzarea intensă a culturii socialiste, însușirea ei profundă de către masele largi populare. De cea mai înaltă apreciere se bucură creațiile care militează pentru înfăptuirea principiilor și idealurilor socialismului și comunismului. Cultura dobîndește în socialism un *caracter de masă*, *popular* și *umanist*, devenind un factor principal al progresului social, al realizării umane individuale. Socialismul creează astfel condițiile pentru pătrunderea, însușirea și valorificarea culturii în toate sferele și la toate nivelurile vieții sociale, dezvoltînd și promovînd un grad înalt de civilizație.

Reprezentînd o necesitate obiectivă a procesului făuririi socialismului, revoluția culturală se realizează în mod specific în fiecare țară, în funcție de particularități, condiții concret-istorice, nivel de cultură și civilizație, valoarea moștenirii culturale, factura spirituală a națiunii ș.a.

3. *Politica P.C.R. de făurire și dezvoltare a culturii și civilizației socialiste*

Îndeplinindu-și rolul de forță politică conducătoare a societății noastre, Partidul Comunist Român a imprimat revoluției culturale, procesului făuririi culturii și civilizației socialiste în patria noastră trăsături specifice, decurgînd din conținutul și tradițiile culturii noastre, din specificul ei național, din realitățile și cerințele edificării socialismului în România. În anii construcției socialiste a fost valorificată de pe pozițiile ideologiei marxist-leniniste moștenirea noastră culturală, s-a asigurat difuzarea și însușirea celor mai înaintate valori ale culturii universale, s-a creat cadrul manifestării plenare a potențialului creator al poporului nostru. Un obiectiv principal al politicii partidului l-a constituit asigurarea cadrului social pentru accesul larg al maselor la valorile materiale și spirituale ale societății noastre și ale epocii contemporane, ridicarea nivelului de cunoștințe și de calificare profesională, cultivarea aptitudinilor și capacității creatoare. A fost organizată activitatea de creație în diferitele domenii ale mișcării culturale, o largă rețea de instituții și așezăminte culturale care răspunde celor mai diverse cerințe ale activității culturale de masă, se desfășoară o bogată activitate editorială, de presă, radio și televiziune asigurînd circulația largă a valorilor de cultură. În sistemul instituțiilor de cultură, *școala deține rolul principal* asigurînd însușirea valorilor autentice ale culturii și civilizației socialiste, formarea comunistă a tinerei generații, cultivînd multilateral aptitudinile elevilor, capacitatea lor creatoare.

În anii socialismului s-a asigurat accesul egal al tuturor cetățenilor țării, indiferent de naționalitate, la valorile de cultură și civilizație socialistă. În același timp au fost create condițiile dezvoltării permanente a mișcării culturale socialiste a naționalităților conlocuitoare.

Etapa făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și a înaintării României spre comunism reprezintă o nouă perioadă în dezvoltarea culturii și civilizației socialiste. Fixînd obiectivele acțiunii partidului nostru în această perioadă, Programul P.C.R. a jalonat cu o deosebită profunzime direcțiile dezvoltării culturii, ale ridicării nivelului de civilizație al întregului popor.

Obiectivul principal îl constituie dezvoltarea intensă, armonioasă și multilaterală a tuturor domeniilor vieții materiale, pe baza aplicării celor mai noi cuceriri ale revoluției științifico-tehnice contemporane. Înfăptuirea acestui măreț obiectiv va fi rezultatul activității creatoare a oamenilor muncii de făurire pe scară largă a valorilor și bunurilor materiale, condiție hotărîtoare a ridicării nivelului de trai, a înfloririi culturii spirituale și civilizației socialiste.

O asemenea operă se înfăptuiește sub conducerea partidului, ca urmare a manifestării plenare a inițiativei maselor, a căutărilor colective, a valorificării capacității lor de creație tehnico-științifică și organizatorică, a asimilării celor mai înalte cuceriri în domeniul științei și tehnicii contemporane.

Un alt obiectiv principal al politicii partidului nostru în acest domeniu îl reprezintă *dezvoltarea culturii spirituale* prin valorificarea deplină a potențialului creator al poporului nostru și însușirea a tot ceea ce este valoros și progresist în cultura universală. Făurirea culturii socialiste naționale are în vedere îmbinarea armonioasă a creației noastre spirituale cu valorile culturii universale, pe fondul specificului istoric, social și național al poporului nostru, în concordanță cu aspirațiile și idealurile sale socialiste și comuniste.

În contextul acestor preocupări se urmărește asigurarea cadrului social, a condițiilor materiale și a climatului spiritual

pentru stimularea creației în cele mai diverse domenii ale culturii, pentru promovarea celor mai înaintate cuceriri ale științei și tehnicii, ca valori de cultură și factori de civilizație; a creației artistice originale, cu un profund mesaj umanist revoluționar, inspirată din bogăția efortului constructiv al poporului nostru; a valorilor, principiilor și normelor eticii socialiste, de dreptate și echitate, de muncă și viață comunistă; a responsabilității și angajării politice, a spiritului revoluționar, a patriotismului și internaționalismului militant, a devotamentului față de socialism și comunism, a legalității și justiției socialiste, a umanismului revoluționar și solidarității umane, a concepției materialist-dialectice și istorice despre lume.

Promovînd asemenea valori, cultura noastră socialistă, profund umanistă și progresistă se va integra tot mai pronunțat în circuitul internațional de valori, va spori și mai mult contribuția poporului nostru la tezaurul cultural al omenirii.

Făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate va însemna astfel ridicarea României pe noi trepte de cultură și civilizație socialistă, satisfacerea la un nivel ridicat a cerințelor materiale și spirituale ale cetățenilor patriei noastre.

Lectură

„Nu trebuie uitat că felul de a trăi și gîndi al poporului a constituit și va constitui întotdeauna temelia dezvoltării gîndirii și culturii înaintate. Generalizînd experiența prezentului, trebuie să ne însușim, de asemenea, tot ceea ce este mai valoros și progresist în gîndirea și experiența omenirii pe plan internațional. Să împletim experiența celorlalte popoare cu spiritul nostru revoluționar, cu concepția noastră despre lume, dînd naștere unei culturi noi, care să țină seama de specificul istoric, social și național, al poporului nostru, de spiritul său de dreptate, de dorința de a-și făuri o viață nouă — societatea comunistă — de a ridica nivelul de civilizație al întregii națiuni, de hotărîrea sa de a contribui la transformarea progresistă a societății umane, la făurirea unei lumi mai bune și mai drepte pe planeta noastră" *(Programul P.C.R.*, p. 156).

„Societatea socialistă multilateral dezvoltată și comunismul nu pot triumfa fără crearea unei puternice baze tehnico-materiale și, totodată, a unei vieți spirituale elevate, care să asigure satisfacerea din plin a cerințelor maselor populare, a aspirațiilor de bună stare și fericire ale întregului popor (N i c o l a e C e a u ș e s c u, *Expunere la Congresul educației politice și al culturii socialiste*, p. 104).

Întrebări

1. Care este conținutul conceptelor de cultură și civilizație?
2. În ce constă revoluția înfăptuită de socialism în cultură?
3. Care sînt obiectivele politicii P.C.R. de făurire și dezvoltare a culturii și civilizației socialiste?

Individ și societate

Înțelegerea cît mai adîncă a naturii și esenței omului, a existenței și a destinului său în lume, a căilor și modalităților de înfăptuire a aspirațiilor și idealurilor, a libertății și fericirii lui constituie, în fond, însăși natura, misiunea și scopul oricărui efort de construcție și creație filozofică.

Problematica omului s-a înscris, de aceea, ca o preocupare de primă importanță pentru gîndirea filozofică din toate timpurile. Ea suscită un interes sporit pentru filozofia contemporană ca și pentru numeroase alte discipline, în încercarea de a explica și interpreta condiția omului în epoca noastră, în strînsă legătură cu evoluția de ansamblu a lumii, cu multitudinea aspectelor care privesc făurirea prezentului și asigurarea unui viitor al demnității și realizării plenare a omului.

Filozofia marxistă despre esența umană

În cursul istoriei ca și în filozofia contemporană aceste probleme de o deosebită complexitate au îmbrăcat o mare varietate de interpretări. Ele poartă amprenta orientărilor

concepțiilor filozofice care le-au formulat, a epocii istorice și a pozițiilor de clasă , a nivelului de dezvoltare al practicii sociale și al științelor despre om și societate.

Revoluția înfăptuită de marxism în filozofie a impus o nouă perspectivă interpretativă a problematicii omului, în care se prezintă, pentru prima oară în istoria gîndirii filozofice, o rezolvare consecventă și profund științifică a problemelor naturii și esenței umane.

1. *Esența socială a omului*

În încercarea de a da răspuns la întrebarea care privește esența umană, concepțiile filozofice premarxiste precum și numeroase curente de gîndire nemarxistă contemporană au oferit explicații inconsecvente, limitate și unilaterale, exagerînd fie natura biologică a omului, fie dimensiunea sa spirituală. Desprins de contextul social-istoric, de viața reală, individul uman a fost privit de cele mai multe ori în mod static, izolat și abstract, fiind definit adeseori în opoziție cu societatea. Orientarea idealistă a explicațiilor date vieții sociale și istoriei societății s-a extins și în rezolvarea acestei probleme. Locul și rolul individului ca agent al acțiunii, ca producător al bunurilor materiale, a fost de cele mai multe ori neglijat. În schimb s-a exagerat adeseori rolul unor factori extra umani (divinitate, spirit al istoriei etc.), sau intențiile, năzuințele, voința personalităților politice, militare, artistice etc. în făurirea istoriei.

Explicarea marxistă a naturii și esenței umane are în vedere înțelegerea și interpretarea materialist-dialectică și istorică a complexității ființei umane, luîndu-se în considerare determinările sale naturale și sociale, obiective și subiective, dimensiunile biologice, psihice și social-istorice, precum și cele cultural-valorice.

Materialismul dialectic și istoric se opune oricărei abordări simpliste, unilaterale și abstracte a omului. Respingînd în mod categoric concepțiile religioase și explicațiile creaționiste,

filozofia marxist-leninistă susține, în acord cu datele cunoașterii științifice, că omul ca ființă este rezultatul unui îndelungat proces de evoluție a lumii biologice. Omul este înțeles, astfel, ca parte a naturii, reprezentînd o structură biologică specifică. Esența omului nu se identifică însă cu dimensiunea sa biologică. Prin om se realizează saltul de la viața biologică la cea socială, de la o adaptare spontană la condițiile de mediu, la transformarea și adecvarea acestora la cerințele proprii de existență, de la manifestările instinctive la conștiință și la actul voluntar, de la reacțiile situaționale la acțiunea motivată, desfășurată în conformitate cu anumite scopuri, proiecte, planuri, aspirații și idealuri.

Filozofia marxistă afirmă că apariția omului, respectiv umanizarea ființei sale, a însemnat un proces îndelungat și complex în care munca și viața socială au îndeplinit rolul hotărîtor. În muncă, ca activitate practică de transformare a naturii, omul s-a transformat pe sine, s-a perfecționat ca structură biologică și psihică, s-a ridicat în planul vieții conștiente și al creației de valori. Munca, efortul de procurare și producere a bunurilor necesare existenței, de satisfacere a cerințelor sale specifice s-a putut întreține numai în condițiile vieții sociale, în contextul stabilirii între indivizi a unor relații din ce în ce mai complexe și mai evoluate în cursul istoriei. Acestea i-au mijlocit viața în cadrul comunităților, cooperarea în acțiune, comunicare și schimbul de activități, folosirea experienței dobîndite sau moștenite de la generațiile precedente. Viața socială, procesul făuririi uneltelor de muncă și al producerii bunurilor și valorilor materiale și spirituale necesare existenței au exercitat o puternică influență asupra individului determinînd o continuă evoluție a acestuia, sensibilă atît pe plan biologic, dar mai ales în cel psihic, al conștiinței, înlesnind apariția limbajului și a gîndirii. Individul străbate astfel un *lung proces istoric de umanizare, amplificat cu fiecare nouă cucerire în perfecționarea uneltelor și a muncii,*

în adîncirea cunoașterii și a creației de cultură materială și spirituală, cu fiecare epocă istorică nouă în evoluția societății omenești.

Explicarea marxistă a omului are în vedere „indivizii reali, vii" considerați ca ființe biologice, dar priviți în contextul social istoric în care aceștia s-au realizat ca oameni. În teza a 6-a despre Feuerbach, Marx sublinia că „esența umană nu este o abstracție inerentă individului izolat. În realitatea ei ea este ansamblul relațiilor sociale". Esența umană se exprimă prin individ, are ca purtător individul. Ea nu se reduce însă la ceea ce potențează un individ sau altul, ci privește umanitatea, o societate anume sau o epocă istorică. În afara cadrului social, a asimilării componentelor acestuia, a valorilor de cultură, individul nu devine propriu-zis om, nu cîștigă dimensiunile esenței umane. Realizarea individului ca esență este așadar, pe de o parte, rezultatul a ceea ce orînduirea socială, epoca istorică, poporul sau națiunea, clasa sau grupul social, familia și colectivitatea de muncă au creat pe fondul său bio-psihic. Acest proces se înfăptuiește prin intermediul complexului de relații sociale, al valorilor de cultură și civilizație, ca efort de integrare socială de asimilare și transformare a cadrului social în folos propriu.

Deci, gradul realizării individului ca esență, măsura personalizării sale sînt determinate în chip fundamental de natura societății, în mod deosebit de relațiile de producție, în raport cu care se structurează întregul ansamblu de relații sociale, politice și culturale, care fixează cadrul obiectiv și subiectiv al existenței umane.

2. *Caracterul concret-istoric al realizării esenței umane*

Aprecierea acestor împliniri trebuie realizată de aceea nu în mod abstract și individualist, ci într-o perspectivă concret-istorică, care să facă posibilă înțelegerea condiției umane în contextul vieții sociale, ca mediu specific de existență și valorizare a omului.

Prin demonstrarea condiționării sociale a esenței umane a realizării și personalizării omului, filozofia marxistă a elaborat soluția pentru înțelegerea în coordonatele istoriei a omului și dimensiunilor sale, a destinului și puterilor lui.

Dacă în general fiecare epocă istorică, fiecare nouă orînduire socială a însemnat o etapă de progres social și uman, în societățile bazate pe relații de exploatare, realizarea integrală a esenței umane a fost și este îngrădită pentru majoritatea indivizilor de inegalitățile de ordin economic, social și politic, de asuprirea de clasă și națională, de limitarea accesului majorității populației la valorile de cultură și civilizație ale societății. Într-un asemenea context, omul se îndepărtează din ce în ce mai mult de esența sa. Înstrăinarea sau alienarea omului în societatea capitalistă, de pildă, se accentuează continuu ca urmare a barierelor tot mai numeroase pe care le instituie în calea realizării plenare a esenței umane. Caracterul antagonist al relațiilor sociale generează opoziția între interesele indivizilor aparținînd claselor exploatatoare și cele ale claselor exploatate, între caracterul orînduirii sociale și condițiile de existență ale majorității populației.

Condiția pentru dezalienarea omului, pentru realizarea sa integrală ca esență, o constituie, de aceea, transformarea revoluționară a societății, lichidarea exploatării și a inegalităților dintre oameni, făurirea cadrului pentru manifestarea conștientă și participarea neîngrădită a tuturor indivizilor la creația istorică, la viața social-politică, asigurarea accesului larg la valorile materiale și spirituale ale societății. Un asemenea cadru îl oferă pentru prima dată în istorie societatea socialistă.

Lichidînd proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, relațiile bazate pe exploatare și asuprire, dominația de clasă, socialismul creează condițiile armonizării din ce în ce mai depline a intereselor individuale cu cele generale. Pe această bază asigură integrarea activă și conștientă a individului în munca creatoare de interes social, cadrul de manifestare plenară a aptitudinilor personale și, totodată, de

perfecționare continuă a însușirilor sale fizice și intelectuale. Exercitarea dreptului la muncă, accesul larg la cultură, la instrucție și educație, participarea directă la activitatea social-politică, reprezintă în socialism premisele cultivării talentelor și aptitudinilor, a capacităților creatoare, ale dezvoltării multilaterale a individului uman, a realizării lui ca esență umană.

Filozofia marxistă a elaborat, astfel, principiile unui nou umanism, ale unui umanism științific, practic și revoluționar, vizînd dezvoltarea multilaterală a omului, realizarea individului ca personalitate, adică atingerea unui nivel valoric de creație originală, de interes social.

3. *Formarea omului nou și dezvoltarea multilaterală a personalității*

Amplul proces revoluționar de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism are — ca *scop suprem* — *omul*, satisfacerea din ce în ce mai deplină a nevoilor materiale și spirituale, crearea condițiilor sociale în vederea realizării lui ca personalitate, dobîndirea libertății și fericirii. Operă conștientă a maselor, făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate implică, așa cum arată tovarășul Nicolae Ceaușescu „nu numai mijloace materiale, ci, în primul rînd, transformarea omului... forța hotărîtoare a tuturor transformărilor revoluționare din societate, din lume". Din perspectiva concepției materialismului dialectic și istoric, aplicată creator la analiza realităților patriei noastre, Partidul Comunist Român concepe formarea omului nou, dezvoltarea multilaterală a personalității sale ca rezultat al acțiunii modelatoare, complexe și convergente a factorilor sociali de natură obiectivă și subiectivă, al participării maselor, a fiecărui cetățean la munca socială, la activitatea de perfecționare continuă a structurilor economice,

sociale și politice, la creația de valori materiale și spirituale ale societății socialiste.

Într-o asemenea perspectivă angajarea plenară a individului în munca de interes social, pentru crearea bunurilor materiale și spirituale reprezintă terenul punerii în valoare și al perfecționării aptitudinilor și înclinațiilor, al talentelor și capacităților creatoare, al realizării și manifestării sale ca personalitate. În confruntarea directă cu multitudinea problemelor pe care le ridică dezvoltarea intensă a forțelor de producție, perfecționarea tehnologică și organizarea eficientă a muncii pe baza cuceririlor revoluției științifico-tehnice contemporane, se valorifică și se modelează însușirile fizice și intelectuale, atingînd noi performanțe în creația de importanță socială. În munca creatoare, originală, de interes social, individul se împlinește pe sine, se realizează ca esență și se dezvoltă ca personalitate. Cu un asemenea rol, munca reprezintă, după cum aprecia tovarășul Nicolae Ceaușescu, factorul determinant al dezvoltării conștiinței socialiste, al formării și dezvoltării multilaterale a omului societății noastre.

Omul nou, constructor al societății socialiste multilateral dezvoltate, trebuie să se caracterizeze prin înalta conștiință politică, juridică și morală, manifestîndu-se ca patriot înflăcărat și militant revoluționar, ca promotor al legalității, dreptății și justiției socialiste, al principiilor și normelor de etică și echitate socialistă. El se definește totodată prin profunde convingeri filozofice, materialist-dialectice și istorice, prin orizontul larg al cunoașterii științifice și de cultură umanistă, prin înaltul discernămînt în aprecierea valorilor artistice. Lui îi este proprie o înaltă conștiință profesională, întemeiată pe o temeinică pregătire de specialitate și o atitudine înaintată, socialistă față de muncă, ca expresie sintetică a calităților sale moral-politice.

Un rol deosebit în formarea omului nou, în cultivarea și dezvoltarea multilaterală a personalității sale îl are activitatea politico-ideologică și cultural-educativă. În această privință școlii, organizațiilor politice, obștești și profesionale,

instituțiilor de cultură, mijloacelor de comunicare în masă, familiei le revin sarcini de o deosebită importanță. Însușirea celor mai înaintate valori de cultură și civilizație, stăpînirea temeinică a profesiunii, cultivarea talentelor și creativității, formarea unui larg orizont politic și ideologic, educarea virtuților de etică și echitate socialistă, constituie obiective și sarcini de maximă importanță ale acestor factori sociali, investiți cu misiunea de a asigura dezvoltarea conștiinței socialiste, formarea omului nou, cristalizarea și manifestarea plenară a personalității sale.

Dezvoltarea continuă a democrației socialiste — participarea directă, activă și efectivă la conducerea societății, a activității economice, politice și cultural-educative — „deschide — după cum apreciază Programul partidului — cîmp larg afirmării multilaterale a personalității umane". Pe măsura adîncirii democrației și a omogenizării tot mai înalte a societății socialiste se creează condițiile pentru afirmarea multilaterală, tot mai pronunțată a personalității fiecărui individ. Odată cu dezvoltarea acestor procese se realizează o unitate din ce în ce mai profundă dintre interesele individuale și cele generale, ale întregii societăți. Se creează astfel, condițiile obiective pentru afirmarea neîngrădită și plenară a personalității individului în contextul afirmării tot mai puternice a întregii națiuni socialiste. Progresul neîntrerupt al societății noastre, dezvoltarea și perfecționarea ei continuă, în toate planurile și structurile vor oferi cadrul și posibilitățile cele mai largi pentru realizarea și manifestarea personalității individuale. Participarea plenară și efectivă a individului la realizarea progresului general al țării și a fericirii întregului popor reprezintă condiția și terenul dezvoltării personalității, al dobîndirii libertății și fericirii sale. Astfel, *interesele generale și cele individuale se armonizează*, avînd ca ideal făurirea socialismului și comunismului în România.

Programul partidului, documentele Congresului educației politice și al culturii socialiste conturează profilul omului

societății socialiste multilateral dezvoltate, dimensiunile realizării sale ca personalitate. Aceste documente constituie, de aceea, îndreptarul acțiunii politico-educative de formare a omului nou, de dezvoltare multilaterală a personalității sale, promovînd larg și consecvent principiile umanismului revoluționar.

Concepînd omul ca ființă socială, umanismul socialist susține necesitatea lichidării oricărei forme de exploatare și asuprire și instaurarea unor relații de colaborare și respect reciproc între membrii societății, de libertate a omului de a acționa în mod constant pentru afirmarea personalității sale, pentru dobîndirea fericirii personale în contextul realizării fericirii întregului popor. „Partidul — se afirmă în Program — va acționa ca înaltele principii ale umanismului socialist să se reflecte tot mai cuprinzător în societatea noastră în toate sferele vieții sociale, să pătrundă adînc în conștiință, însuflețind poporul în măreața operă de zidire a celei mai drepte și mai umane orînduiri din cîte a cunoscut istoria".

Lectură

„Esența umanismului revoluționar — spre deosebire de aceea a umanismului burghez care cultivă instinctul egoist, individualismul, lupta pentru bunăstarea personală în dauna bunăstării semenilor — constă în situarea omului în centrul întregii preocupări și activități a societății și, în același timp, în stabilirea unor raporturi armonioase, organice între individ și colectivitate. Umanismul revoluționar concepe afirmarea și dezvoltarea plenară a personalității umane nu izolat, ci în cadrul ansamblului societății, promovînd principiul rațional și generos potrivit căruia fericirea personală nu se poate realiza încălcînd dreptul la fericire al altora, ci numai în cadrul înfăptuirii fericirii generale a colectivității, a poporului, a umanității". (Nicolae Ceaușescu — *Expunere la Congresul educației politice și al culturii socialiste*, Editura politică, 1976, p. 69.)

„În viziunea noastră, omul nou, constructor al socialismului și comunismului trebuie să fie stăpîn pe cele mai înaintate cuceriri ale științei, ale cunoașterii umane, să se caracterizeze prin înalte virtuți

politice și morale, prin pasiune pentru muncă și creație, prin îndrăzneală în gîndire și acțiune, prin cutezanță în promovarea noului în întreaga viață socială, prin fermitate în lupta pentru dreptate și adevăr, pentru înfăptuirea principiilor eticii și echității socialiste, prin hotărîrea de a lupta cu abnegație și vitejie pentru apărarea cuceririlor revoluționare, a integrității și suveranității patriei, a cauzei comunismului în patria noastră." (Nicolae Ceaușescu, Idem, p. 71—72.)

Întrebări

1. În ce constă esența socială a omului?
2. De ce realizarea esenței umane are un caracter concret istoric?
3. Care sînt direcțiile principale ale activității de formare a omului nou, de dezvoltare multilaterală a personalității?

V. Orientări în gîndirea filozofică contemporană

Confruntarea filozofiei marxiste cu principalele orientări din filozofia nemarxistă contemporană

Pe baza unei moșteniri filozofice milenare, în climatul social-istoric al lumii contemporane, gîndirea filozofică a zilelor noastre se îmbogățește și se dezvoltă, prezentîndu-se ca un tablou complex și contradictoriu. În acest tablou orientările lui mari se întretaie și se diversifică, variantele acestora se înmulțesc, iar luptele de idei, confruntările de poziții se manifestă cu deosebită acuitate și amploare.

În centrul cîmpului cugetării filozofice de astăzi, în centrul confruntărilor de idei ce-i sînt proprii se află filozofia marxistă, materialismul dialectic și istoric. Această filozofie are o asemenea poziție în virtutea faptului că a trecut examenul greu al unei practici social-istorice de mai bine de un secol, a creșterii influenței socialismului în lume și a adeziunii la ideile comunismului. Înfățișîndu-se ca un sistem de idei mereu deschis, creator, perfectibil, filozofia marxist-leninistă poate ancora cel mai bine în realitățile societății contemporane, poate arunca asupra lor lumina celei mai consistente interpretări filozofice. Ca filozofie „de nedepășit a secolului" —cum se exprimă existențialistul J.P. Sartre — materialismul dialectic și istoric este astăzi un sistem de referință pentru celelalte orientări, pentru conturarea pozițiilor lor proprii. În același timp, în virtutea deschiderilor ei față de fenomenele noi ale lumii actuale (politice, științifice, tehnice, culturale), ca nu se rupe de fluxul ideilor contemporane, cultivă permanent un dialog cu alte poziții și variante de gîndire. „Noi nu putem — scrie tovarășul Nicolae Ceaușescu — să apărăm sau

să promovăm ideologia noastră izolîndu-ne de mișcarea internațională a ideilor. Noi putem face ca marxismul să capete influență tocmai confruntîndu-l cu concepțiile idealiste sau de altă natură."

1. *Principii ale dialogului critic cu orientările din filozofia nemarxistă contemporană*

În promovarea dialogului cu alte filozofii trebuie să se pornească de la ideea de bază a *caracterului nedogmatic al marxismului, al filozofiei lui deopotrivă.* Aceasta presupune dezvoltarea materialismului dialectic și istoric, îmbogățirea lui cu noi probleme și soluții. Pentru aceasta este necesar ca fidelitatea față de tezele de bază să fie împletită organic cu noi generalizări, în așa fel încît în sistemul conceptelor și afirmațiilor filozofiei marxiste să-și găsească expresie frămîntările acestui „ev aprins", să-și găsească întemeiere general teoretică tendințele dezvoltării lui viitoare. Sub semnul unei asemenea dezvoltări trebuie pus și considerat dialogul cu alte curente de gîndire, dezbaterea marxistă a conținutului de idei al altor filozofii.

Una din condițiile și cerințele esențiale ale acestei dezbateri este aceea a respectării *principiului partinității.* În lumina respectării acestuia se cere să fim mereu conștienți că ideile filozofice au întotdeauna o bază socială, că în ele se exprimă, în mod multimediat, interese de grup social, de clasă și de partide, că, așa cum sublinia Lenin, „Filozofia modernă este tot atît de partinică ca și aceea de acum două mii de ani". Orientările filozofice mari nu sînt nici azi apariții întîmplătoare, nu sînt filozofii de dragul filozofiei; în afirmațiile lor idealiste sau materialiste, dialectice sau metafizice își găsesc, conștient sau spontan, o anumită proiecție contradicțiile sociale și politice din lumea de azi.

În continuarea principiului partinității, în intenția promovării lui, filozofia marxistă trebuie să cultive în cadrul

dialogului cu alte poziții de gîndire *spiritul combativității*, adică un spirit activ, critic, militant. Una din funcțiile și sarcinile dialogului este aceea de a stimula lupta ideologică, de a „demonstra științific netemeinicia concepțiilor idealiste și limitele altor filozofii", de a „combate cu energie... misticismul, curentele de gîndire idealistă", cum se indică în documentele partidului nostru. Cerința „demonstrării științifice" înseamnă dezvoltarea unui dialog critic argumentat, principial și nu recurgerea la simple etichetări.

Dialogul marxist cu alte filozofii trebuie purtat și din *perspectiva valorificării*, asimilării ideilor și afirmațiilor care sînt realmente contribuții la dezvoltarea gîndirii filozofice. Nu întreaga filozofie creată azi în condițiile economico-sociale ale capitalismului poate fi considerată ca lipsită de valoare. O atitudine nihilistă, numai critică, numai de respingere nu poate duce la afirmarea filozofiei marxiste, la creșterea prestigiului și influenței ei în lumea contemporană.

În scopul combaterii ideilor retrograde, reacționare, neofasciste, anticomuniste, idealiste, metafizice și în intenția asimilării celor care pot servi construirii socialismului, formării concepției despre lume a omului nou se impune promovarea *principiului abordării diferențiate.* Liniile de gîndire din filozofia burgheză de azi nu pot fi puse pe același plan, nu pot fi tratate în bloc și uniform. În interiorul acestora trebuie să facem o permanentă distincție între orientările și ideile de coloratură net antimarxistă și a celor nemarxiste. În cazul acestora din urmă putem adeseori surprinde capitole de gîndire care se apropie de filozofia marxismului, de unele teze ale gîndirii materialist-dialectice și istorice, putem întîlni momente de analiză critică la adresa unor poziții idealiste și metafizice extreme.

Criteriile principale ale abordării diferențiate trebuie să fie cele care izvorăsc din cerințele gîndirii materialiste și dialectice, din cele puse de nevoia de a determina consecin-

țele sociale, progresiste sau retrograde, ale orientărilor sau ideilor filozofice în cauză.

O altă condiție esențială a dialogului critic cu alte filozofii este aceea a *utilizării conștiente și exprese a contribuției teoretico-filozofice a documentelor partidului nostru în realizarea acestui dialog.* Conținutul de idei al Programului partidului, și al celorlalte documente de partid, expresie a marxism-leninismului creator, poate și trebuie folosit ca un sistem de referință în valorificarea critică și în critica valorificatoare a altor poziții filozofice, a altor direcții de gîndire socială.

2. *Principalele orientări din filozofia burgheză contemporană*

Analizînd principalele tendințe și curente filozofice nemarxiste contemporane, în acord cu principiile confruntării critice este necesar să punem în lumină și aporturile pozitive pe care unele sau unii din autorii lor le aduc — fie și parțial — într-o problemă sau alta.

1. *Pragmatismul* (William James, John Dewey ș.a.) este un curent care se prezintă drept filozofie a „acțiunii" (pragma = acțiune). Sub aspect epistemologic (al teoriei cunoașterii) pragmatismul reduce lumea la „fluxul trăirii" și la „experiența pură" a senzațiilor, negînd faptul că cunoașterea este o reflectare a realității obiective. Criteriul adevărului este de asemenea subiectiv: „Adevărul este ceea ce este folositor" (James), ceea ce asigură reușita, indiferent dacă ideea sau judecata corespunde sau nu cu realitatea.

Utilitatea, în accepțiunea pragmatistă, se referă la succesul și reușita individual-arbitrară indiferentă față de adevărul obiectiv. Este evident că pragmatismul răstoarnă raportul dintre adevăr și utilitate, degenerează în subiectivism. O idee nu este adevărată pentru că este utilă, ci, dimpotrivă, este practic utilă pentru că este adevărată, reflectă realitatea. Este așadar clară diferența dintre criteriul subiectiv al adevărului la pragmatiști, adică reușita, și criteriul obiectiv al adevărului în concepția marxistă, adică practica.

Teoria cunoașterii pragmatiste nu este străină nici de religie. Deși critică încercarea de a fundamenta în mod rațional religia, pragmatismul admite ideile religioase dacă ele sînt utile: „Dacă se va constata că ideile religioase au valoare pentru viața reală, atunci, din punctul de vedere al pragmatismului, ele vor fi adevărate, în virtutea utilității lor" (James). Pragmatismul introduce astfel o accepție subtilă a gîndirii religioase.

2. *Neotomismul* (Jacques Maritain, Etienne Gilson ș.a.) reprezintă în general o întoarcere la doctrina religioasă și scolastică a lui Toma d'Aquino. Concepția neotomistă admite existența obiectivă a materiei, dar o consideră ca o creație a divinității, iar mișcarea ei ca fiind de origine exterioară, divină. Deși neotomiștii recunosc posibilitatea omului de a cunoaște lumea, ei consideră cunoașterea științifică inferioară cunoașterii prin credință și revelație; știința ar trebui să se mulțumească cu adevărurile particulare, minore pentru că numai credinței și revelației le-ar fi proprie cunoașterea autentică, cunoașterea generalului și a absolutului. Avem în față, așadar, o concepție idealist-obiectivă și mistică, în contradicție cu datele și rezultatele științei, cu pozițiile filozofiei marxiste.

Existența umană este privită de neotomiști ca o nefericită aventură, consecință a unui „păcat originar". Deși afirmă libertatea omului, deși susțin că idealurile istorice se realizează prin intermediul libertății umane, minimalizează demnitatea și capacitatea omului, promovează ideea inutilității luptei pentru o viață mai bună pe pămînt, cultivă așteptarea unei iluzorii vieți viitoare, eterne.

3. *Fenomenologia* (phainomenon = ceea ce apare, fenomenul). Întemeietorul fenomenologiei (Edmund Husserl) a prezentat-o ca pe o metodă de studiere și descriere a fenomenelor, a ceea ce este „dat" conștiinței, a „lucrului însuși". Vorbindu-se în mod frecvent în fenomenologie despre „lucrul însuși" am putea crede că ne găsim în cadrul unei concepții

care admite obiectul ca existență independentă față de conștiința cunoscătoare. De fapt, însă, pentru fenomenologie, ceea ce este „dat" conștiinței este ceea ce conștiința însăși proiectează și instituie ca fiind în afara ei. Lumea obiectelor nu este pentru fenomenologie o lume cu adevărat obiectivă, ci o lume *pusă de conștiință* ca „obiectivă"; „lucrul însuși" este de fapt „datul" subiectiv. De aceea M. Farber, fenomenolog el însuși, afirma pe bună dreptate că „Husserl nu se află într-o postură mai bună decît Berkeley".

Fenomenologia „suspendă", pune sub semnul îndoielii sau „pune între paranteze" existența obiectivă a lumii și admite ca existînd neîndoielnic numai „eul" pur. Lumea lucrurilor și a fenomenelor este ceea ce este „intenționat", ceea ce este cugetat și gîndit de „Eu". În felul acesta „descrierea fenomenologică" nu mai este o descriere obiectivă a lucrurilor și a datelor reale, ci o descriere a „fluxului conștiinței", a „eului" pur, a structurilor și formelor sale. Husserl însuși și-a definit filozofia ca fiind un idealism transcendental, apropiat de kantianism.

Prin accentul pus pe descrierea și analiza detaliată, fenomenologică a fenomenelor, fenomenologia a adus contribuții remarcabile în domeniul analizei semantice a termenilor limbajului, în logica modernă, iar prin Max Scheler în domeniul teoriei valorilor și al culturii.

4. *Neopozitivismul* este atît o reîntoarcere la ideile pozitivismului secolului al XIX-lea (reprezentat de Auguste Comte — făuritorul primului pozitivism), cît și o adaptare a idealismului la noul climat științific, dominat de matematică și de procesul de matematizare a fizicii.

Încă primul pozitivism contesta posibilitatea cunoașterii esenței lucrurilor, reducînd cunoașterea la datele factuale ale simțurilor, la senzațiile și trăirile nemijlocite ale subiectului. Al doilea pozitivism este (formulat de filozofii austrieci E. Mach și R. Avenarius) cunoscut sub numele de empiriocriticism și criticat necruțător de V.I. Lenin. Cel de-al treilea pozitivism este *neopozitivismul*, denumit și „pozitivism logic"

sau „empirism logic". Aceste ultime denumiri scot în evidență atît legătura noului curent cu empirismul vechiului pozitivism, cît și legătura lui cu logica matematică sau cu logistica (B. Russel și L. Wittgenstein). Spre deosebire de vechiul pozitivism care avea un caracter strict empirist, noul pozitivism deplasează accentul de la sensibilitate la intelect și limbaj; de aici importanța acordată logicii și analizei logice a limbajului.

B. Russell

Neopozitivismul a fost elaborat și dezvoltat de „Cercul vienez" (M. Schlick, R. Carnap ș.a.) și de „filozofia analitică" engleză (A. J. Ayer, A.E. Moore ș.a.). Ca și în vechiul pozitivism se renunță la explicarea și precizarea raporturilor dintre existență și cunoaștere și se rămîne numai la nivelul descrierii empirice și al organizării sistematice, logico-matematice a „datelor pozitive" ale simțurilor. Noțiunea de „dat" este însă și aici, ca și în fenomenologie, ambiguă. „Datul pozitiv" nu reprezintă pentru neopozitiviști ceva, un lucru existent în afara conștiinței, ci „conținutul trăirii" subiective (Carnap) sau „ceea ce este perceput" (Ayer). În felul acesta „datul" este interior, imanent subiectului, lumea este o „constituire logică" din „trăirile" subiective iar pozitivismul este un „pozitivism imanent", subiectivist. Întrebarea „dacă un lucru poate exista și dacă nu este perceput" (Ayer) este evitată de neopozitivism, considerată ca falsă problemă, ca neștiințifică. Teoria cunoașterii lumii reale este înlocuită de ei cu o teorie a cunoașterii limbajului (mai ales a limbajului științelor formale).

Prin această atitudine neopozitivismul neagă, chiar dacă nu direct, caracterul reflectoriu al cunoașterii, situîndu-se astfel pe o poziție agnostică și idealist-subiectivă.

Criteriul adevărului este desemnat de neopozitivism în ceea ce ei numesc „principiul validării", al confirmării verosimile. Validarea primește însă la ei un înțeles subiectivist criteriul fiind imanent cunoașterii, fără raportare la lumea reală, pentru că validarea unei propoziții se poate face:

a) fie prin „experiență" sau „verificare empirică", — însă, așa cum am văzut, experiența este înțeleasă în chip subiectivist, ca o confruntare a propozițiilor cu „datele" simțurilor, cu „trăirile" subiectului și nu cu realitatea;

b) fie prin coerența (noncontradicția) logică a propozițiilor care se deduc tautologic sau analitic una din alta, după reguli asemănătoare calculului matematic în care, spune Russel — „nu se știe niciodată despre ce se vorbește", astfel încît ceea ce este „gîndit logic este considerat ca existent" (Schlick).

În felul acesta totul se reduce la descrierea datelor primare ale percepției și la organizarea logică a datelor perceptive. Pozitivismul logic se vădește așadar a fi un empirism subiectivist la temelie și un raționalism logico-matematic la vîrf.

Dezvoltîndu-se în strînsă legătură cu logica și matematica, în ciuda agnosticismului și subiectivismului său de ansamblu, neopozitivismul are reale contribuții la descrierea structurilor logico-matematice ale gîndirii, în dezvăluirea funcțiilor acestora.

J.P. Sartre

5. *Existențialismul* (M. Heidegger, K. Jaspers, J.P. Sartre, G. Marcel). Dat fiind faptul că se afirmă prioritatea existenței față de gîndire s-ar putea crede că existențialismul se apropie de o concepție materialistă; de fapt însă, existențialiștii dau o interpretare subiectivistă categoriei de „existență", înțelegînd-o ca pe o trăire

subiectivă, o conștiință de sine individuală, ruptă de realitatea obiectivă, socială. Existența umană subiectivă este considerată ca modul de existență exemplar, tipic pentru întreaga existență și de aceea ea constituie obiectul propriu-zis al analizei și descrierii filozofice. „Punctul nostru de plecare este subiectivitatea individuală" — afirmă Sartre.

Deși marxismul pleacă și el de la om ca supremă valoare, opoziția față de existențialism este radicală. Existențialismul derivă întreaga existență obiectivă în și din om, ca determinant al existenței obiective, cîtă vreme marxismul vede omul în și prin existența obiectivă, socială, căci individul și existența sa subiectivă este determinat de existența obiectivă, de ansamblul relațiilor sociale.

În dezbaterea problemei omului, existențialismul a adus înțelegerea individului ca posibilitate și devenire, ca act. Rupînd însă explicarea individului de condițiile existenței sale materiale și reducîndu-l la o pură subiectivitate, posibilitățile lui de realizare nu mai au nici o bază reală și astfel alegerea făcută de om este concepută „fără puncte de sprijin", ca arbitrară.

Rupînd și izolînd existența umană individuală de existența materială, obiectivă, postulînd și afirmînd o contradicție ireconciliabilă între ele, existențialismul:

a) dezvoltă o concepție dramatică și pesimistă despre om, absolutizează situațiile limită din viața omului și caracterizează existența umană prin „neliniște" și „grijă", „singurătate" și „teamă de moarte", „izolare", „înstrăinare" și „deznădejde", ca o existență „absurdă";

b) concepe libertatea ca pe o încercare sortită eșecului și preconizează unele mijloace, cum sînt refuzul, protestul împins pînă la absurd și, în ultimă instanță, moartea — ca singura condiție esențială pentru eliberarea omului de cătușele existenței.

Existențialismul este o viziune pesimistă și descurajantă asupra vieții și existenței. El vrea, paradoxal, să-i învețe pe oameni să trăiască mai bine gîndindu-se la moarte, nu la

viață și la valorile ei umane. În acest sens avea dreptate Jean Wahl, afirmînd că „dacă viața trebuie să fie posibilă, ea nu poate fi decît pentru că noi nu ne gîndim în fiecare moment că moartea este posibilă". Existențialismul se prezintă ca o filozofie irațională, individualistă, care-l frustează pe om de bucuriile vieții și — în măsura în care el afirmă condiția omului din capitalism ca fiind o condiție permanentă, absolută și fără rezolvare — îl demobilizează în lupta pentru o viață mai bună.

În formularea problematicii sale existențialismul pornește de la unele situații reale, specifice societății capitaliste contemporane, societate care realmente îl înstrăinează pe om și îl dezumanizează. De aici unele atitudini critice și protestatare; unii reprezentanți ai existențialismului au contribuit efectiv la demascarea condiției umane în capitalism.

6 *Neoraționalismul* (Gaston Bachelard, Ferdinand Gonseth și Jean Piaget) este un curent filozofic contemporan care oferă suficiente puncte de contact și dialog științific cu filozofia marxistă. Neoraționalismul se declară el însuși o „filozofie deschisă". El concepe filozofia în spirit dialectic, ca o cunoaștere în permanentă dezvoltare, în continuu progres — ca urmare a deschiderii sau a dialogului ei cu experiența și știința, cu ceea ce este pozitiv cîștigat în diferitele concepții filozofice. Neoraționaliștii oferă puncte de dialog cu marxismul în probleme de dialectică, materialitate, cognoscibilitate și chiar în probleme referitoare la responsabilitatea acțiunii sociale. Ei au adus contribuții semnificative în abordarea dialecticii procesului cunoașterii și au slăbit simțitor influența neopozitivismului constructivist în rîndul oamenilor de știință.

În aceste sensuri, merite remarcabile revin acelei școli sau variante neoraționaliste cunoscute sub numele de epistemologie genetică, întemeiată de J. Piaget. În orizontul larg al preocupărilor acesteia o atenție deosebită a fost acordată problemelor originii structurilor și operațiunilor logice. Acestea sînt privite în geneza lor ontogenetică, sînt considerate ca

originîndu-se din activitatea subiectului gnoseologic în formare, din structurile lui „senzorio-motorii". Interferența acestui punct de vedere cu afirmațiile gîndirii marxiste că „figurile logice" (Lenin) se constituie pe temeiul practicii, pe baza activității umane transformatoare devin evidente.

Remarcînd tendința, preponderentă la acești gînditori, de a se îndepărta de idealism, de a elabora o metodologie și o epistemologie cu referințe strînse către științe și cunoașterea științifică, nu trebuie să ignorăm rezervele și limitele acestui curent. Așa, de exemplu, „realismul" lui Bachelard, deși are meritul de a nega construirea convențională a realului, opunîndu-se astfel neopozitivismului, consideră obiectul real exclusiv în legătura lui cu cunoașterea și se ferește de „a specifica vreodată... un termen străin, un obiect în sine, care ar solicita din afară cunoașterea". Bachelard consideră obiectul exclusiv sub unghiul cunoașterii și sfîrșește prin a nu vedea realitatea pe care gîndirea o reflectă. Gonseth, dimpotrivă, subliniază în cunoaștere nu numai latura activă ci și caracterul ei reflectoriu, prezentînd astfel o poziție mai clar realistă și mai apropiată de dialectică.

Dialectica cunoaște, de asemenea, la neoraționaliști, cu deosebire la Bachelard, o accepție limitată, fiind înțeleasă ca o „metodă sintetică", în care laturile opuse sînt mai curînd complementare decît contradictorii; de asemenea, această dialectică exclude contradicția internă și dubla negație.

Există bineînțeles și alte orientări influente în filozofia burgheză contemporană cu care filozofii marxiști se confruntă critic și valorificator. S-ar putea aminti , de pildă: structuralismul, psihanaliza, personalismul, neokantianismul, neohegelianismul ș.a.

* * *

Prezentarea succintă a cîtorva din principalele curente ale filozofiei nemarxiste contemporane a urmărit să înfățișeze cu deosebire poziția acestora față de problema fundamentală și față de unele probleme mai centrale ale filozofiei.

Aceste probleme — precum și altele, esențiale omului contemporan, cunoașterii și științei, practicii umane și dezvoltării sociale — își găsesc o rezolvare științifică, materialist-dialectică, în filozofia marxistă. Confruntarea acesteĭ filozofii cu una sau alta din orientările de gîndire nemarxistă pune în lumină superioritatea concepției marxiste, eficiența și puterea ei de influențare și convingere.

În procesul marilor înnoiri ale epocii actuale, fondul principal de idei al clasicilor marxism-leninismului, contribuția fiecărui partid marxist-leninist la dezvoltarea acestuia se constituie într-o concepție filozofică de mare prestigiu. Ea se dezvoltă și se perfecționează continuu, printr-un dialog permanent cu practica socială, cu știința, cu alte filozofii, cu tot ceea ce gîndirea universală aduce pozitiv la tezaurul culturii.

Lectură

„Pentru dezvoltarea gîndirii creatoare, a spiritului novator în teorie, partidul nostru va intensifica și extinde dezbaterile ideologice, confruntarea de opinii, schimbul de idei. Rigoarea teoretică, exigența ideologică — absolut indispensabile în condițiile societății noastre — nu exclud, ci, dimpotrivă, presupun dialogul, confruntarea liberă a părerilor în spirit științific, — singura cale de clarificare a problemelor, de reliefare a adevărului, de afirmare a pozițiilor și ideilor avansate" (Tezele Comitetului Central al Partidului Comunist Român pentru Congresul al X-lea al partidului, București, 1969, p. 34).

„...promovăm dezvoltarea largă a schimburilor și contactelor cultural-științifice internaționale, pornind de la necesitatea îmbogățirii vieții spirituale a poporului nostru cu tot ce creează mai valoros celelalte popoare, a sporirii contribuției noastre la patrimoniul cultural-științific mondial și, totodată, de la rolul deosebit pe care îl joacă cultura în mai buna cunoaștere și apropiere între popoare, în dezvoltarea colaborării și păcii în întreaga lume" (Nicolae Ceaușescu, Expunere la Congresul educației politice și al culturii socialiste, p. 61).

Cuprins

I — *Noțiuni introductive* 7
— Obiectul filozofiei 7
— Problema fundamentală a filozofiei 19

II — *Elemente de istorie a filozofiei* 30
— Filozofia în antichitate 30
— Filozofia în Evul Mediu și Renașterea 40
— Evoluția gîndirii filozofice în epoca modernă 53
— Filozofia românească pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea 75
— Revoluția înfăptuită de marxism în filozofie 88
— Filozofia românească în prima jumătate a secolului al XX-lea 112
— Contribuția P.C.R. la dezvoltarea filozofiei marxist-leniniste 124

III — *Materialism dialectic* 138
— Materialitatea lumii 138
— Conexiune universală. Determinism 158
— Legile fundamentale ale dialecticii 176
— Teoria cunoașterii 196

IV — *Materialism istoric* 218
— Materialismul istoric — revoluție în teoria despre societate 218
— Formațiunea social-economică 221
— Baza economică și suprastructura societății 231
— Masele populare și personalitățile în istorie 237
— Clasele sociale și lupta de clasă 243
— Statul 251
— Revoluția socială 260

— Tipurile de comunitate umană 267
— Conștiința socială 277
— Conștiința politică 294
— Conștiința juridică 300
— Morala — formă a cunoștiinței sociale 306
— Știința și rolul ei în dezvoltarea societății contemporane 315
— Specificul artei ca formă a vieții spirituale 323
— Religia — reflectare denaturată a realității 331
— Cultură și civilizație 342
— Individ și societate 351

V. *Orientări în gîndirea filozofică contemporană* 361
— Confruntarea filozofiei marxiste cu principalele orientări din filozofia nemarxistă contemporană 361